Miskolci Egyetem

Állam- és Jogtudományi Kar

Deák Ferenc Állam- és Jogtudományi Doktori Iskola

Dr. Koncz Ibolya Katalin

A BOSZORKÁNYÜLDÖZÉS JOGTÖRTÉNETI KÉRDÉSEI A NÉMET-RÓMAI BIRODALOMBAN ÉS A KIRÁLYI MAGYARORSZÁGON

(PhD értekezés)

Deák Ferenc Állam- és Jogtudományi Doktori Iskola
A doktori iskola vezetője: Dr. Bragyova András egyetemi tanár

A doktori program címe: A magyar állam- és jogrendszer, jogtudomány továbbfejlesztése, különös tekintettel az európai jogfejlődési tendenciákra
A program címe: Az európai jog közös történeti, társadalmi gyökerei

Tudományos vezető: Dr. Stipta István egyetemi tanár

Miskolc

2007

TARTALOMJEGYZÉK

BEVEZETÉS 4

1. A NÉPHITTŐL A BOSZORKÁNY FOGALOM JOGTÖRTÉNETI MEGHATÁROZÁSÁIG 7

1.1. NÉPHIT ÉS BABONA 7
1.2. HIEDELMVILÁG 10
1.3. A BOSZORKÁNYSÁG ÉS A BOSZORKÁNY FOGALMÁNAK MEGHATÁROZÁSA 14
1.4. A BOSZORKÁNYSÁG ÉS A BOSZORKÁNY FOGALMÁNAK JOGTÖRTÉNETI ÉRTELMEZÉSE 26

2. A BOSZORKÁNYPEREK OKAI 30

2.1. AZ ÜLDÖZÉSEK IDŐINTERVALLUMAI 30
2.2. A PEREK HÁTTERE 32
2.3. A KÜLÖNBÖZŐ VALLÁSI IRÁNYZATOK SZEREPVÁLLALÁSA A BOSZORKÁNYPEREKBEN 35
2.3.1. Magyarországon 35
2.3.2. A német területeken 40

3. A BOSZORKÁNYSÁG KÉRDÉSKÖRÉNEK KUTATÓI A NÉMET TERÜLETEKEN 47

3.1. A KEZDET 47
3.2. A BOSZORKÁNYPEREK KUTATÁSÁBAN MEGJELENŐ TÖRTÉNETI ÉRVELÉSEK 62
3.3. A FELVILÁGOSODÁSTÓL A ROMANTIKUS NÉZETEKIG 83
3.4. BOSZORKÁNYSÁG ÉS A ROMANTIKUSOK 86
3.5. A HISTORIZMUS REAKCIÓJA 90
3.6. A „SOLDAN-PARADIGMA” 92
3.7. BOSZORKÁNYKUTATÁS ÉS A NÉMET „KULTÚRHARC” 96
3.8. BOSZORKÁNYKUTATÁS A LIBERALIZMUS SZELLEMÉBEN 101
3.9. A NÉMET BOSZORKÁNYKUTATÁSOK NEMZETKÖZI MEGJELENÉSE 109
3.10. AZ IRRACIONALIZMUS VISSZATÉRÉSE 113

4. A BOSZORKÁNYSÁG ELLEN HOZOTT TÖRVÉNYEK, RENDELETEK TÖRTÉNETI ÁTTEKINTÉSE 121

4.1. AZ EURÓPAI INKVIZÍCIÓ TÖRTÉNETE – KÜLÖNÖS TEKINTETTEL A NÉMET TERÜLETEKRE 121
4.1.1. A Kezdet 121
4.1.2. A Boszorkánypöröly 126
4.1.3. Birodalmi és fontosabb tartományi büntetőtörvények 129
4.1.4. A Constitutio Criminalis Carolina 132
4.2. A MAGYARORSZÁGI BOSZORKÁNYPEREK RÖVID TÖRTÉNETE – TÖRVÉNYI, RENDELETI SZABÁLYOZÁS 143
4.2.1. Szent Istvántól a 17. századig 143
4.2.2. A Praxis Criminalis és a magyarországi boszorkányperek 150

4.2.3. A 18. századtól a perek befejezéséig *157*
4.2.4. Nyugati hatás érvényesülése a magyar boszorkányperekben *159*

5. A SZEGEDI BOSZORKÁNYPER JOGTÖRTÉNETI ASPEKTUSAI 161

5.1. ELŐZMÉNYEK 161
5.2. A PERBEFOGOTTAK, A PERBEFOGÁS INDOKAI 161
5.3. A PER 162
5.4. A PRAXIS CRIMINALIS UTASÍTÁSAINAK NYOMON KÖVETÉSE A SZEGEDI PERBEN 164
5.5. A SZEGEDI PEREKBEN HOZOTT ÍTÉLETEK 172
5.6. ÖSSZEGZÉS 174

6. A BÜNTETŐPERES ELJÁRÁS 176

6.1. A BÜNTETŐPERES ELJÁRÁS KÖZÉPKORI ÉS KORAÚJKORI KÉT VÁLTOZATA 176
6.2. NÉMET TERÜLETEK BÍRÓSÁGI ELJÁRÁSA BOSZORKÁNYPEREK ESETÉN 178
6.2.1. Előkészítő eljárás *178*
6.2.2. Letartóztatás *179*
6.2.3. Törvényszék előtti eljárás *180*
6.2.4. Vallatás és inkvizíció *180*
6.2.5. Tanúkihallgatások *181*
6.2.6. Az akták szétküldése *182*
6.2.7. A kínvallatás *183*
6.2.8. A boszorkánypróbák *184*
6.2.9. A vádlott vallomása és a titkos ítélet (geheime Urteil) *185*
6.2.10. Az utolsó tárgyalási nap *186*
6.2.11. A büntetés végrehajtása *186*
6.2.12. Kegyelmi jog *187*
6.2.13. Végrendelkezés *187*
6.2.14. A kivégzés módjai *187*
6.3. JOGSZOLGÁLTATÁS GYAKORLATA MAGYARORSZÁGON 189
6.3.1. A bűntettek csoportosítása *189*
6.3.2. Büntetési nemek *190*
6.3.3. A büntetőper szakaszai *191*

7. BOSZORKÁNYÜLDÖZÉSEK ELLENI HARC 214

7.1. A KORAÚJKORI EURÓPA KÖZÉPSŐ TERÜLETEIN 214
7.2. MAGYARORSZÁGON 223

8. KONKLÚZIÓ 225

9. IRODALOM 228

ÖSSZEFOGLALÁS 245

ZUSAMMENFASSUNG 247

BEVEZETÉS

A boszorkányperekkel, a boszorkányokkal még a Bölcsészettudományi Karon történelem szakos hallgatóként kezdtem el foglalkozni. Ezen az úton Dr. Bessenyei József professzor úr indított el, amikor szakdolgozati témát keresve hozzá fordultam tanácsért és javaslatért. Három témakört ajánlott: Enyingi Török Bálint életútját és korát; Várostörténeti kutatást és a boszorkánypereket. Akkor még nem tudtam, hogy döntésemnek ilyen súlyos következményei lehetnek. Amint PhD dolgozatom címe és témája is mutatja, a boszorkányperek történetét választottam. Először, mint minden lelkes és lelkiismeretes szakdolgozatíró a „Nekem ide az oroszlánt!" felkiáltással a magyarországi pereket kívántam egy eddig még ismeretlen, még nem kutatott oldalról megközelíteni. Professzor úr nem konkrét művek elolvasását ajánlotta, hanem a saját kutatást helyezve előtérbe, a könyvtárak használatát javasolta. Hónapokig kutattam és olvastam a könyveket és ezen időszak alatt döbbentem rá, hogy milyen terjedelmes, széles irodalma van a témának. Sikeres szakdolgozatírás és védés után kerültem a miskolci Állam- és Jogtudományi Kar Jogtörténeti tanszékére, és Dr. Stipta István professzor úr tudományos vezetése alatt kezdhettem meg nappali tagozatos doktor jelölti éveimet. Doktori témám is a boszorkányperek témakörében maradt, első elképzelések szerint a Magyarországi boszorkánypereket dolgoztam volna fel jogtörténeti szempontból esetlegesen német kitekintéssel kiegészítve.

Rendkívül fontosnak találtam, hogy az általam, bölcsészként megismert boszorkánypereket immár jogtörténeti szemszögből vizsgáljam meg. Kutatásaim során találkoztam jeles néprajzosok munkáival (Pócs, Éva, Szendrey Ákos, Diószegi Vilmos), történészek műveivel (Bessenyi József, Schram Ferenc, Komáromy Andor), de sajnos a jogtörténet oldaláról ezt az izgalmas témát még nem dolgozták fel részletesen. Ezt tűztem ki célul.

A tanszéken lehetőséget kaptam arra, hogy a németországi Münsterben Erasmus ösztöndíjjal kutassak. Az ottani legfontosabb eredmény az volt, hogy a német szakirodalom sokkal részletesebben, szerteágazóbban foglalkozik a boszorkányperekkel, mint a hazai.

Ekkor érlelődött meg bennem az a gondolat, hogy elsődlegesen a német szakirodalmat használom fel, és a magyarországi anyag lesz úgymond a kitekintés. Ezzel

szerkezetileg, mintegy megfordítottam az eredeti tervet, de úgy gondolom, hogy így pontosabban mutathatom be a hasonlóságokat és különbségeket.

A disszertáció címét is az újonnan kialakított céloknak megfelelően kellett átalakítani. A „királyi" jelző fontos eleme a dolgozatnak, hiszen a korabeli Magyarországról az erdélyi területek feldolgozását a terjedelmi kötöttség már nem tette lehetővé. Ugyanilyen indokoknál fogva a Német-római Birodalom cseh- és osztrák tartományainak feldolgozása az e területen továbbfolytatásra szánt kutató munka alapját fogja képezni.

Kutatási munkámat tovább segítette az a lehetőség, hogy 2000-ben DAAD ösztöndíjasként további 10 hónapot tölthettem Münsterben.

A kutatási céljaim eléréséhez mindenképpen szükséges volt nemcsak a 20. századi német szakirodalom feldolgozása, hanem 18-19. századi írók műveit is meg kellett ismernem. A német nyelvi nehézségek mellett külön megoldandó problémát jelentett a gót betűvel, korabeli német nyelvtannal írt művek olvasása, esetleg fordítása is. Aki kutatómunkát végezve, célirányosan utazik külföldre, annak lényegében mindegy mennyi időre mehet, hiszen minden percet megpróbál hasznosan eltölteni. Miután világossá vált számomra a boszorkányperekkel foglalkozó német nyelven megjelent szakirodalom mennyisége, úgy gondoltam, hogy a legjobb megoldás, a kutatási szempontjaim által fontosnak ítélt művek fénymásolása, majd pedig feldolgozása volt. Természetesen a német nyelvű szakirodalomban is megjelent a középkori latin kifejezések használata, sőt a művek jelentős részében a szerző természetesnek tartotta, hogy az olvasó számára a legtermészetesebb dolog a latin nyelv használata. Így nekem is el kellett oly módon sajátítatni ezt a nyelvet, hogy a számomra fontos irodalmat megértsem. Ez nemcsak az itthon tanult latin nyelv volt, hanem miután német nyelven írt a szerző, kicsit keverve használta a szavakat, sőt volt olyan eset, amikor latin szónak német ragot adott. Ez nehezítette a művek feldolgozását, de egyben érdekessé is tette, új kihívásként jelenve meg a kutatási tervben.

Külön meg szeretném említeni, hogy a német területeken nem létezik a perakták szisztematikus összeírása, kiadása. Így a kutató csak a levéltárakban tud az aktákhoz hozzáférni, ami nehézkessé teszi a munkáját, vagy a már szakirodalomban megjelentetett néhány pert tudja idézni. Ez számomra meglepetés volt, hiszen hazánkban jeles történészeknek köszönhetően (Komáromy Andor, Schram Ferenc Sugár István és Bessenyei József) a kutató ilyen téren el van kényeztetve, hiszen az általuk összegyűjtött boszorkányperek aktáit jól lehet további kutatásokhoz felhasználni. Így

nem az egyes német illetve magyar perakták kerülnek összehasonlításra, hanem egyéb, a jogtörténet számára fontos szempontok szerint állítottam össze a dolgozatomat.

Ezúton szeretnék köszöntet mondani, a disszertációm elkészítése során nyújtott segítségért Dr. Stipta István professzor úrnak, konzulensemnek; Dr. Bessenyei József professzor úrnak, aki még bölcsész tanulmányaim alatt szakdolgozatom elkészítésénél témavezetőként nyújtott segítséget; Dr. Balogh Elemér professzor úrnak a dolgozat megírásához nyújtott közreműködéséért; Dr. Kajtár István professzor úrnak a szakirodalom felkutatásában nyújtott segítségéért; Dr. Mezey Barna professzor úrnak, és Dr. Máthé Gábor professzor úrnak a dolgozatom elkészítése során nyújtott szakmai segítségükért.

Ugyancsak köszönettel tartozom kedves szüleimnek, testvéremnek, és férjemnek, hogy minden erejükkel, energiájukkal támogattak a külföldi kutató munkáim során, valamint tolerálták, amiért a rájuk fordítandó időmet a disszertáció elkészítésével tölthettem.

Szeretnék ezúton is köszönetet mondani Trojan Maria Jozef lengyel származású képzőművésznek, aki a disszertációt elolvasását követően számomra a dolgozat témájához kötődő rézkarcot készített.

Külön köszönöm dr. Szabó Eszternek, és Lakos Zsuzsának, hogy segítettek a dolgozat stilisztikai ellenőrzésében, dr. Varga Zoltánnak és Hódosi Gabriellának, hogy a német nyelvű anyagot lektorálták.

1. A NÉPHITTŐL A BOSZORKÁNY FOGALOM JOGTÖRTÉNETI MEGHATÁROZÁSÁIG

1.1. Néphit és babona

A boszorkányság fogalmát, mibenlétét, valamint azt a kérdést, hogy kit tekintett egy adott közösség boszorkánynak, nem lehet tértől és időtől függetlenül meghatározni, mivel koronként és földrajzi egységenként jelentéstartalmuk eltérő. Mind a mai napig jelentős szemléletbeli eltérések vannak az egyes tudományágakhoz tartozó, a boszorkányságot, valamint a cselekmény elkövetőjét vizsgáló kutatók között, ezért a jogtörténet számára iránymutatóul használható fogalmi keretet kell először megalkotni.
A néphit által ismert fogalmakat használhatjuk a kutatás kiindulópontjaiként, amelyek vizsgálatával – a területi és időbeli fogalmi változások sokszínűségét figyelembe véve – jutunk el a boszorkányság, és a boszorkány fogalmához. A kialakított fogalmakat azonban nem tekinthetjük univerzálisnak, hiszen forrásaink és kutatásaink a német és magyar területeken lefolytatott boszorkányperekre vonatkoznak.

Havas Károly szerint a boszorkányság kialakulása az ember és a természet harcának eredménye. Álláspontja értelmében a legrégebbi időkből ered az ember azon erőfeszítése, hogy a természet erőivel szembeni kiszolgáltatottságát lelki tényezők segítségével kompenzálja. Kezdetben ezt a szerepet töltötte be a vallás, amelynek keretében a különböző szertartások végzése a vallási vezetők kiváltsága volt. Ennek keretében a természet titkainak kutatása és ezen eredmények felhasználása társadalmilag elfogadott volt. Később, a rituális tevékenységeket már a társadalom perifériájára szorított személyek is végezték, cselekményeiket először ártalmatlannak vélték, majd boszorkányságnak nyilvánították, és őket boszorkányoknak tekintették. A boszorkányokat kezdetben kuruzslónak, csalónak, egyszerű vétségeket elkövetőknek tekintették, majd valóságos bűnelkövetőként kezelték őket.[1] Molnár Éva véleménye már egy kissé konkrétabb, amennyiben szerinte a boszorkányhit magja a primitív ember kezdetleges lelkivilágában rejlik.[2]

[1] Havas, 1927., 321.p.
[2] Molnár, 1942., 15.p.

Mindkét szerző meghatározásában már megjelennek a néphit fogalmának egyes tartalmi elemei, mint például a természettudományos megfigyelést háttérbe szorító lelki kompenzálás, valamint a természet erőinek rítusok segítségével való megzabolázása. Mindezek alapján a néphit fogalmának következő meghatározását tekintem alapnak. A néphit a közösség világról alkotott képének, tudásanyagának hiedelemként minősíthető része, amely átszövi az emberi élet minden mozzanatát, megmutatja, hogy az adott közösség tagja a hétköznapi cselekedeteit milyen – a hivatalos vallás tanaival csak részben egyező, archaikus elemeket is tartalmazó – elképzelések alapján irányítja.[3]
Így a nép által áthagyományozott hit egy jelentős részét képezte a hiedelemvilág. A magyar terminológia is azt erősíti, hogy ez a terület a korabeli ember számára egy önálló világot valósított meg. A természettudományos világkép által befolyásolt, illetve annak eredményeit, törvényeit figyelembe nem vevő világlátásról és –értelmezésről van szó. A néphit szorosan összefonódik a népi tapasztalattal, és számos szállal kötődik a religiózus nézetekhez is.

Ha valamilyen elháríthatatlan, ismeretlen, megmagyarázhatatlan esemény történt, a kor embere rögtön tudta, hogy kinek a segítségét kérje, vagy éppen kit kell kiengesztelni azért, hogy a közösség ismét normális életet éljen. Az idő elteltével egyre több ilyen természetfeletti eseményre találtak – ha nem is konkrétan racionális, de mindenképpen elfogadható – magyarázatot. Azokat az embereket, akik e magyarázatok ellenére továbbra is tartottak a különböző eseményeket szerintük irányító lényektől, babonásoknak tekintették. Ezen az alapon kötődik össze a hiedelem és a babona.

Általánosságban elmondható, hogy babona minden olyan nézet, amely ellentétben áll az uralkodó felfogással, akár vallásról, akár természettudományos paradigmákról essen szó.[4] Megállapítható, hogy a két fogalom szinte szinonimaként is használható. Azért nem azonosítható a kettő – mert ahogy az a Magyarság Néprajzában is elfogadott – szűk értelemben vett babonának csak az olyan hiedelmek és eljárásmódok tekinthetők, amelyekben valamilyen misztikus elem van.[5]

[3] Magyar Néprajzi Lexikon, 1981. IV. kötet 728-730.pp. – népi hitvilág (Pócs Éva): Néphit meghatározását, amely lényegében a természeti vallásból eredő hagyományként, valamint a paraszti nép körében elterjedt hiedelemként fogalmazható meg.
[4] Molnár, 1942., 5.p.
[5] Magyarság Néprajza (IV. kötet, 1937.); valamint ezt a nézetet képviseli Molnár Éva is. (Molnár, 1942., 6.p.) A babona bizonyos eszközöknek, cselekményeknek és körülményeknek titokzatos, természetfeletti hatást tulajdonító és bizonyos jelenséget természetfölötti erők megnyilvánulásával magyarázó tévhit, a hiedelem lekicsinylő kifejezése. Néprajzi Lexikon 1977. I. kötet 245.p.

Jung Károly szerint a „modern babonák” a hagyományos gyökerekkel rendelkező hiedelmek, és mágikus cselekvések.[6]

Alfred Lehmann szerint pedig szinte minden felfogás, amelyet akár még ma is babonának tartunk, korábban egy vallás, vagy tudományrendszer lényeges alkotó eleme lehetett. Ennek megfelelően elfogadható az is, hogy babonának lehet tekinteni minden olyan nézetet, cselekedetet, amely a kor uralkodó természettudományos felfogásával ellentétes.[7] Ezt a nézetet támasztja alá Molnár Éva magyarázata is, amikor arra hivatkozik, hogy az ókori görögöknél a daimon eredetileg istenséget jelentett, később alistenné alacsonyodott le, majd a keresztény fogalomrendszerben már, mint gonosz lénnyel találkozunk vele.[8]

Mint tudjuk, a hiedelemvilág koronként és területenként permanensen változik, tehát nem statikus, hanem állandóan változó, vagyis folyamatos dinamizmusa van. Ez a dinamika pontosan követhető mind a német, mind pedig a magyar törvényszövegekben, és a boszorkányperek aktáiban. Ezzel ellentétben az, hogy az úgynevezett „nép” hogyan képzelte el saját „mitológiájának” természetfölötti lényeit, és hogy ezek a képzetek milyen módon változtak meg a különböző korokban, nehezen rekonstruálható, hiszen a parasztság – különösen a magyar – sem vallási alakjait, sem saját mitológiai lényeit nem szokta ábrázolni.[9] A hiedelmekben fennmaradt elképzelések alapján – évszázadok távlatából – a néprajzkutatók csak hozzávetőlegesen tudták felvázolni a néphit elemeit.[10]

---

[6] Jung, 1985., 163.p.

[7] Lehmann, 1898., 9.p.; Holló Domonkos is hasonló álláspontot képvisel, amikor azt határozza mg, hogy a babona nem más, mint mindaz a hiedelem, és a velejáró viselkedés, amely természettudományi szempontból képtelenség és elítélendő In: Holló, 1935., 31.p.

[8] Molnár, 1942., 5.p.; Ugyanitt lehet megemlíteni az indiai deva, vagy a perzsa deava istenségeket is. Gondoljunk csak arra, hogy hazánkban is milyen félve ejtik ki ezen istenségek nevét a legvallásosabb közösségekben, hiszen mai jelentéstartalmuk szerint az ördöggel azonosítják őket. Ugyancsak ezt a nézetet képviseli Schormann is, szerinte az antik isteneket az egyház utasítására démonokként kezelték. (Schormann, 1991., 14.p.)

[9] Dömötör, 1986., 296.p.

[10] Vö. Jung K. 1985.; Róheim G. 1990.; Dömötör T. 1981.; Pócs É. 1989.

1.2. Hiedelmvilág

Jung Károly szerint a hiedelem a múltunkhoz szükségszerűen hozzátartozó, „történetileg indokolt” hagyomány.[11]

A népi hiedelmek az adott etnikum közös kincsét alkotják, és elválaszthatatlan részét képezik művelődéstörténetének. Az európai – köztük a magyar – boszorkányüldözésről lehet például beszélni egyháztörténeti, gazdaságtörténeti, politikai szempontból, de mindenképpen egysíkú marad a kép, ha a kutató megfeledkezik a népi hiedelemvilág és a boszorkányperekből kihámozható boszorkányosság jelenségeinek összefüggéséről.

A népi hiedelmek fogalma azokat a vélekedéseket, állításokat, magyarázatokat foglalja magába, amelyeket a „nép” jellegzetes rétegei, csoportjai és az ide sorolható egyének nyilvánítanak ki egyrészt szóban, másrészt cselekedeteik, viselkedésük által a mindennapi élet, a természeti világ, valamint természetfelettinek tekintett régiók jelenségeivel kapcsolatban.[12]

Népi hiedelmek megismeréséhez, birtoklásához a szájhagyományozás folyamatát veszi igénybe a „nép”. Íratlan világképről van tehát szó, amely párhuzamosan létezik a természettudományos és vallásos világképpel. Mégis azt kell megállapítanunk, hogy a népi hiedelemvilág nem azonosítható a népi vallásossággal. Mondhatjuk, hogy a hagyományos értelemben vett etnikumok napjainkban is úgy vélik, hogy hiedelmeik szinte mindegyike összeegyeztethető a vallással. A népi hiedelemvilág rendszerként fogható fel, sajátos hierarchiával, amely nem tekinthető egységesnek, hiszen mutatja a táji és a történeti tagoltságot is.

A hiedelem a hagyományos értelemben vett népi társadalom tudatának egy része, amely a népi tudás realitása, valós tapasztalatai, valamint a közösség által gyakorolt tételes vallás szabályai között, azokkal szoros kölcsönhatásban határozza meg az adott közösség (népi társadalom) egészének és tagjainak gondolkodásmódját, viselkedését, cselekedeteit a mindennapok és ünnepek során.

Egyfajta szabályozó rendszerről van tehát szó, amely a közösséget áthatja, és elsőrendű közösség rendező ereje van.

[11] Jung, 1985., 163.p.
[12] Molnár, 1942., 5.p.

A középkor embere saját, szinte teljesen zárt közösségében élte mindennapjait. Ez vonatkozik a körülötte lévő világra is, hiszen az emberek gondolataiban, cselekedeteiben, éles határ húzódik a megművelt területek, a falu és a műveletlen pusztaságok, erdősségek, lápvidékek között. Az emberi kapcsolatokban, a generációról a következő generációra szálló történetekben, hiedelmekben, átadott ismeretekben is megfigyelhető, hogy a kietlen, műveletlen, több veszélyt rejtő területeken tanyáznak a természetfeletti erők, és a szellemek.

Közelebbről megvizsgálva a hiedelemvilág belső szerkezetét, elmondhatjuk, hogy jelenségeinek, eseményeinek résztvevői alapvetően két irányban különülnek el egymástól. Az egyik póluson az ember áll, tehát a közösség halandó tagja, aki a hiedelemvilág egyik meghatározója, és vele szemben állnak a hiedelemrendszer irracionalitása által feltételezett, nem ember jellegű lények. Ilyen nem ember jellegű lények lehetnek természetfeletti, vagy természetfeletti erővel rendelkező lények. A két kategória nem szinonim fogalom, ezért ezeket nem is lehet felcserélni egymással. A természetfeletti lények a népi hiedelemvilágnak nem az ember által birtokolt és uralt részébe tartoznak. Általában ellenségesen viselkednek az emberrel. Ebbe a csoportba sorolhatók a kísértetek, betegségdémonok, szépasszonyok, ördögök, törpék, bányaszellemek, óriások, sárkányok, lidércek, stb.

A természetfeletti erővel, tulajdonságokkal rendelkező lények alapvetően fontos résztvevői a népi hiedelemvilág jelenségeinek és eseményeinek. Kivétel nélkül a közösség tagjai, vagy a közösségből kitagadott (kivált, kitaszított) emberek, akik akár születésük által, akár tanulással, vagy örökléssel szerezték természetfeletti képességüket.[13]

A közösséggel szembeni magatartásuk ambivalens; lehet negatív, de pozitív előjelű is, attól függően, hogy a közösség magatartása milyen velük szemben.

Ebbe a kategóriába tartoznak a táltosok, rontók, garabonciások, halottlátók, tudósok, tudós kocsisok, tudós pásztorok. Ezek a lények vagy emberi, vagy állati alakban jelennek meg, alapvető sajátosságuk a metamorfózis képessége.[14]

---

[13] Polner, 2001., 5.p.

[14] A következő természetfeletti, vagy természetfeletti erővel rendelkező lényeket ismerünk a hazai szakirodalomból: Ördög: Nem ismeretlen, de nem is gyakran előforduló figurája a népi hiedelemvilágnak. Minden rosszal, az általánosított „gonosszal" azonosítják. Magyar Néprajzi Lexikon, 1981. IV. kötet 127-128.pp. (Pócs Éva)

Lidérc: Sokan az ördög megjelenésének tartják. Magyar Néprajzi Lexikon, 1981. IV. kötet 127.p. (Pócs Éva) A népi hiedelem szerint, ha valaki fekete tyúk első tojását a hóna alatt kikelti, akkor lidérc birtokába jut. A lidérc állandóan azt hajtogatja, hogy mit-mit-mit, ezért helyenként mitmitkének is hívják. Sohasem nyugszik, állandóan tenni, csinálni akar valamit, ezért mindig

parancsolni kell neki. Akinek lidérce van, az meggazdagodik, mert bármit is mondanak a lidércnek, azt azonnal beteremti a házba. Pontosan emiatt gondot is jelent. A gazdájától el nem válik, vele eszik az asztalánál, állandóan vele van, sőt házastársi viszonyt folytat vele. Ezért az ilyen embert szerencsétlennek tartják. Szabadulni csak akkor lehet a lidérctől, ha olyan feladatot osztanak ki rá, amit nem tud teljesíteni. Ekkor örökre eltűnik. Ilyen feladat lehet például, hogy hozzon homokot kötélben a folyó fenekéről, stb. Magyar Néprajzi Lexikon, 1980. III. kötet 452-454.pp. (Pócs Éva); Pusztay, 1990. 111-112.pp.

Szépasszony: A teljes elhomályosodás szakaszában lévő boszorkányszerű hiedelemlény. Neve általában a forgószéllel, a kicserélt gyerekkel és a „szépasszonyok tálja" néven ismert motívumokkal kapcsolatban bukkan fel a hiedelemtörténetekben. Az eresz alja, mint mágikus hely, is sok szállal kötődik a szépasszonyokhoz. Általában csapatba verődve jelentkeznek: éjjel a pázsiton énekelnek, táncolnak, tapsolnak, akit maguk közé csalogatnak, azt halálra táncoltatják. Magyar Néprajzi Lexikon, 1982. V. kötet 5.p. (Diószegi Vilmos); Róheim, 1990., 114-116.pp.

Betegségdémonok: Általában fehér ruhás nőalaknak, vagy lovasnak képzelik el, aki a betegség, általában nagyobb járvány (pestis, kolera) megszemélyesítőjeként jelenik meg a faluban, s utána következik a környéken a pusztulás.

Markoláb: „égitestet eltűntető". Ez egy madárszerű hiedelemlény, amely „zabáli" a holdat, vagy napot, s ekkor kerül sor a fogyatkozásra. Napkeletfáján ül, s csak akkor jön elő, amikor a holdat eszi. Magyar Néprajzi Lexikon, 1977. I. kötet 640.p. (Diószegi Vilmos)

Hazajáró lélek: „visszajáró halott" Sztereotip figura, valós személyekhez, elhunyt családtagokhoz kapcsolódik. Magyar Néprajzi Lexikon, 1982. V. kötet 575.p. (Nagy Ilona)

A továbbiakban a természetfeletti erővel rendelkező lényeket ismertetem.

Táltos: Személyéről alkotott elképzelések nagyon változatosak. Tulajdonképpen sámán, aki a régi világban foglalkozott jövendöléssel, gyógyítással, de mindenképpen kapcsolatban volt a túlvilági hatalmakkal. A boszorkányperek adataiban rontó, ártó személyként, leginkább a boszorkányokkal azonos szerepkörben szerepel, de előfordulása nem gyakori. A boszorkányperekben elsősorban a népi hiedelemvilág révén bukkan fel. A táltos természetfeletti képességekkel rendelkező személy, aki a közösség tagjaként születik, s csak később, évei előre haladtával nyilvánulnak meg táltos tudományának jelei. Pócs, 1995., 1.p.; Róheim, 1925., 23-55.pp.; Diószegi, 1958., 28-31., 349-352.pp.; Dömötör T., 1981., 115.p.; Klaniczay, 1983., 128.p.; Róheim, 1990., 14-32.pp.; Magyar Néprajzi Lexikon, 1982. V. kötet 168-169.pp. (Diószegi Vilmos – Nagy Ilona) A boszorkányperek iratanyagaiban rontó, ártó személyként, leginkább a boszorkányokkal azonos szerepkörben jelenik meg, de előfordulása nem gyakori. A táltoshit legkorábbi említése egy 1626-os debreceni boszorkányperből származik. Komáromy, 1910., 91-92.pp.; Kristóf, 1990., 451.p.; A 16-18. századi magyarországi boszorkányperekben kevesebb, mint húsz táltos bukkan fel, többnyire vádlottként. Pl. Komáromy, 1910., 91., 203., 249-254., 354.362., 420., 475.pp.; Schram, 1970., I. 223., 459.460.pp.; Ipolyi, 1852., 276-282.pp.; Alapi, 1914., 12-13., 17.pp.; Lehoczky, 1881., II. 250-251.pp.; Diószegi, 1958., 77.p.; Bogdál, 1960., 308-311.pp.; Csákabonyi, 1960., 34.p.; Ezt az elméletet képviseli Klaniczay Gábor és Pócs Éva is. Klaniczay, 1983., 120.p.; Klaniczay, 2005., 29.p.; Pócs, 2002., 140.p.

Garabonciás: A magyar nyelvterület nyugati részén a garabonciás adatok sokaságával értelmezhető, a nyelvterület keleti részén ellenben kifejezetten ritka, vagy elő sem fordul. A garabonciás az időjárás „kormányzása" közben a felhőkben tartózkodik, s a villámlás miatt látszanak rajta égési sebek. A garabonciás és a táltos egymáshoz hasonlít és összefügg egymással. Ezt bizonyítja az is, hogy helyenként a kettő közé egyenlőségjelet tesznek, s azt is mondják, hogy a táltosok a garabonciás emberei. Diószegi, 1958., 126-128., 382.pp.; Bihari, 1980., 106-108.pp.; Magyar Néprajzi Lexikon, 1979. II. kötet 264-265.pp. (Diószegi Vilmos – Nagy Ilona); Ipolyi, 1852., 284-295.pp.; Róheim, 1990., 32-35.pp

Tudós pásztor: Általában gulyás, csordás, csikós. Juhász ritkán fordul elő köztük. „Tudósságukat" tanulással szerzik, nem születésükkel kapják. Tudományuk két részre bontható. Az egyik a népi tapasztalaton nyugvó gyógyító ismeretük, a másik az a tudomány, amelynek alapjait nem tapasztalattal szerezték meg, hanem motívumai a népi hitvilág részei. Maga a gyógyítás lehet valamilyen cselekvés általi (füstölés, lemosás, lemérés, verés, stb.), lehet verbális (imádsággal, ráolvasással, káromkodással, stb.), illetve lehet valamilyen gesztus által (keresztvetés fordítva, balkézzel, stb.) A tevékenység eredményeként a jószág általában meggyógyul. Ha nem gyógyulna meg, a tudós egyszerűen kijelenti, hogy ő már nem tehet semmit, mert ő maga gyengébb, mint az állatot megrontó boszorkány. Magyar Néprajzi Lexikon, 1982. V. kötet 360.p. (Nagy Ilona); Pusztay, 1990. 115.p.

A természetfetti erővel rendelkező lények csoportjába tartoznak a varázslók, valamint a boszorkányok is. Klaniczay Gábor álláspontja szerint a hiedelmek alapján nyilvánvaló, hogy eredetileg valóságosan létező emberek voltak, akik természetfeletti képességeiket saját szűkebb közösségük érdekében hasznosították.[15]

A magyar boszorkányperek irataiból kikövetkeztethető népi hiedelemvilág fontos a fogalom értelmezése szempontjából. Ezek a perek a népi hiedelemvilág jelenségei mellett a nyugat-európai demonológia tartalmi elemeit is felcsillantják, hisz a tortúrák során a megkínzott „boszorkányok" csaknem mindig azt vallották, amit az inkvizítor elvárt tőlük. Ezért ilyen tekintetben a boszorkányperek adatait is óvatosan kell kezelni.

Gyógyítók: Alapjában véve a boszorkányoknak az egyik változatáról van szó. A tudomány megszerzése átvétellel, vagy tanulással történik meg. (ugyanez figyelhető meg a boszorkányok és a tudós pásztorok esetében is) A tudomány voltaképpen nagy teher, amelytől az embert, a gyógyítót meg kell „szabadítani", ha távozni készül a másvilágra. A gyógyítókról szóló leírások hangsúlyozzák, hogy a művelet befejezése után csurom vizes, fáradt a javas. A gyógyítók tevékenysége nagyon hasonlít a tudós pásztor tevékenységéhez, azzal a különbséggel, hogy a gyógyítók az ember és családja bajaira kínálták a gyógyírt. A gyógyítókra általában akkor volt szükség, ha valakit „megrontottak", ha valakinek „megcsinálták", ha valaki az „edényükbe lépett", vagyis, ha a népi hiedelemvilág negatív előjelű figuráinak egyike – leginkább a boszorkány – saját akaratából, vagy valakinek a megbízásából bajt okozott a családban. Magyar Néprajzi Lexikon, 1979. II. kötet 362-363.pp. (Grynaeus Tamás – Hoppál Mihály – Nagy Ilona)

Halottlátó: a gyógyítók mellett a népi hiedelemvilág egyetlen ma is működő specialistája, aki a túlvilággal tud közvetlenül kapcsolatot teremteni. Pócs, 1995., 8.p.; Czövek, 1987., 127.p.; Magyar Néprajzi Lexikon, 1979. II. kötet 448-449.pp. (Diószegi Vilmos – Nagy Ilona)

Klaniczay Gábor szerint az álatalam is bemutatott természetfeletti erővel rendelkező személyek ugyanazon családba tartoznak. Klaniczay, 1983., 126.p.

[15] Klaniczay, 1983., 127.p.

1.3. A boszorkányság és a boszorkány fogalmának meghatározása

A címet elolvasva felmerül bennünk a kérdés, mi a boszorkányság, és kit nevezhetünk boszorkánynak? Egy összefoglaló, rövid választ szeretnék adni, amelyre a későbbiekben támpontként utalhatok.

Havas Károly szerint a varázslás tetőfoka a boszorkányság volt.[16] Természetesen a szerző nem elégszik meg egy tömör mondattal. Alapvető különbséget is tesz a varázslás és a boszorkányság között. Szerinte a boszorkányság fogalmának lényeges tartalmi eleme a démonokkal kötött egyezség bizonyos célok elérésére, valamint az, hogy remény van ezt a bűnt a gyóntatószékben lemosni, és így az ördögöt megcsalni.[17]
Hartmut Lehmann szerint az újabb kutatások azt alátámasztják, hogy a boszorkányság fogalma az antik római és a pogány germán képzetekig nyúlnak vissza.[18]
Sigmund Riezler is hasonló eredményre jutott. Szerinte a boszorkányság fontos eleme a germán néphitben gyökerezik és keveredik össze a római és görög mitológia szemléletével. Ehhez a pogány hithez már akkor is hozzátartozott a varázsló által készített szerelmi bájital, gyilkolás és betegséget okozó rontás, a mágikus gyógyítás, jégeső és felhőszakadás varázslata, állattá való átváltozás, varázsigék mormolása, stb.[19] Ugyancsak ezt az álláspontot erősíti Joseph Hansen véleménye is.[20] A magyar kutatók közül Dömötör Sándor elméletét emelném ki, aki ugyancsak pogány szertartásokat vél felfedezni a boszorkányok cselekedeteiben, rituális mozgásaiban, mondókáiban.[21]

Mindenkor és mindenhol elterjedt volt a varázslásban való hit; egy nép sem állt a szellemi műveltség olyan alacsony fokán, hogy ehhez ne emelkedett volna fel, és egy sincs olyan magasan, hogy ezt magából teljesen elűzhette volna. Ez a megállapítás az

[16] Havas, 1927., 325.p.
[17] Havas, 1927., 325.p.
[18] Lehmann, 1978., 18.p.; A római birodalom népei között is ismert volt a varázslás számtalan módja. A római jogtudomány és a római jog gyakorlata – a későbbi európai boszorkányüldözésekkel ellentétben – csak azokra a bűbájos cselekményekre összpontosított, amelyekről azt hitte, hogy a konkrét esetben ártalmat hozott, kárt okozott, tehát a hátrány bekövetkeztét a büntetőjogi felelősségre vonás feltételéül szabta. Az ily módon, varázslással bekövetkezett ártalmakat a rómaiak maleficiumnak, veneficiumnak nevezték. Később a római kultúrából kinőtt középkori Európában a boszorkányperek anyaga szintén használja ezeket az elnevezéseket, a rontó hatást a maleficus, a méregkeverő mesterséget pedig a venifica szó jelzi az oklevelekben. (Magyar Jogi Lexikon, 1899. 275.p.)
[19] Riezler, 1896.; 53.p.
[20] Hansen, 1964., 228.p.;
[21] Dömötör, 1939., 23.p.; Klaniczay Gábor is hasonló álláspontot képvisel, amikor azt mondja, hogy „a boszorkányok attribútumai közé is bekerülnek a samanizmus alkotóelemei". Klaniczay, 1983., 128.p.; Ugyancsak ezt vallja Diószegi Vilmos is: „A boszorkány testéből távozó, majd oda visszatérő lélekről szóló beszámolók összefüggésbe hozhatók a samanizmus hatásával. Diószegi, 1958., 44.p.

emberi lelkület egy általános diszpozíciójáról szól, és megkísérli, hogy a varázslásban való hit minden jelenségét egy közös történeti forrásra vezesse vissza. A közös gyökerekre való visszavezetés – mint a vallás vagy a nyelv hasonló vizsgálatánál – nem kevésbé eredménytelen.[22]

A természetes határán túl az egyik oldalon a csoda, a másik oldalon a varázslás mozog. Itt mutatkozik meg ismét a fogalom viszonylagossága. Vajon egy természetfeletti cselekedet varázslatos, vagy csodaszerű? Erről döntöttek az uralkodó vallási képzetek: amit alkalmasnak tartanak, az csodálatra méltó dolog, ami ezzel ellenkezik, az varázslatos. Így az egyházatyák a pogány jóshelyeket és szenteket, és a pogányokat ismét a keresztény csoda varázslatosságának tartották.[23]

Ahhoz, hogy a varázslást a boszorkányságtól el lehessen különíteni[24], mindenképpen szükségünk van a varázslás minél elfogadhatóbb definíciójára. Az egyik, talán legszűkebb és legtömörebb meghatározás Jakob Grimmhez köthető, aki szerint a „varázslás azt jelenti, hogy magasabb, titkos erőket működtetnek."[25]

Ennél pontosabb Müller definíciója: „Varázslás azt jelenti, hogy bármilyen szerrel vagy mesterséggel, amiket megtanulnak, vagy szellemek segítségével elsajátítanak, hatást keltenek, amelyek a szokásos emberi erőt felülmúlják. Hogy ezzel másoknak kárt okoznak, az eredetileg nincs benne, habár ezek a képzetek később szokásosan ezekkel egyesülnek."[26]

Nehéz határozottan kijelenteni, hogy a varázslás fogalmi alapját konkrétan milyen elemek alkotják. Egyes népcsoportok a növények, füvek, kövek és fémek titkos erejéről álmodtak, mások az elhunytak lelkét és magukat démoni hatalmakat formulák és ceremóniák megjelenésre kényszeríttették; másutt a varázslók hatalmát a sátáni szövetségből egyedülinek és kizárólagosnak eredeztették. Egy adott időszakban a varázslás elválaszthatatlannak tűnt a kétpólusú vallási nézettől, összefonódott vele, egy másik időszakban a nyílt politeizmus gyökerében vergődött, egy harmadik periódusban közvetlenül bekapcsolódott a keresztény kultusz misztériumába.[27]

A 13. század második felétől érvényes az a tudományos nézet, hogy a varázslókat általában szövetség köti az ördöghöz.[28] Így került a varázsló az

[22] Soldan-Heppe, 1911., 10.p.
[23] Soldan-Heppe, 1911., 9.p.
[24] A két fogalom közti elkülönítés fontosságát hangsúlyozza Pócs Éva is. Pócs, 1983., 136.p.
[25] Soldan-Heppe, 1911., 6.p.; Deutsche Mythologie, 1992., 579.p.
[26] Müller, 1844., 357.p.; Soldan-Heppe, 1911., 6.p.
[27] Soldan-Heppe, 1911., 7.p.
[28] Hansen, 1964., 172.p., Honegger, 1978., 44.p.

eretnekekhez hasonlóan az inkvizíció hatáskörébe. Az egyház azonban különbséget tett a varázslás, és a boszorkányság megítélésében. Általánosságban a férfiaknak szabad volt a varázslást gyakorolniuk, míg a nőknek ez teljesen tilos volt.[29] Ennek megfelelően a férfiakat varázslónak, míg a nőket boszorkánynak tartották. A varázslást nem üldözték, míg a boszorkányságot az eretnekséggel rokonították, vagy legalábbis hasonlóságot mutattak ki a két jelenség között.

Gerhard Schormann még a peres eljárásban is különbséget tesz a varázslók és a boszorkányok között. Bár a vádpontokat és az elkövetett cselekményeket tekintve a varázslók ellen és a boszorkányok ellen lefolytatott perek között sok hasonlóságot lehet felfedezni, de a boszorkányperek differencia specifikája, hogy a boszorkány akaratlagos tanulással sajátítja el mesterségét, míg a varázslóknak veleszületett, természetfeletti tulajdonságaik vannak. A tanítást alkotórészei különböző tradíciókból – keleti, klasszikus antik, egyházi – erednek. A későközépkorban ezeket az alkotórészeket véglegesen összekötötték a szisztematikus boszorkánytanítással.[30]

Ezt követően vizsgáljuk meg, hogyan határozhatjuk meg a boszorkány fogalmát. Mindenekelőtt nézzük meg a népmesék boszorkányát, aki általában rút öregasszony, a közösségből kirívó egyén, aki minden tekintetben ártani kíván az embereknek és kártokozó tevékenysége érdekében mindenféle alakba képes átváltozni. A népmesei boszorkányfigura az élő népi hiedelemvilágban nem általános érvényű, mert a néphit boszorkánya sokkal összetettebb jelenség annál, hogy ilyen egyszerűen besorolható lenne.

Pócs Éva szerint a boszorkány nem személy, hanem szerep, amely létezik attól függetlenül, hogy vállalja-e valaki vagy nem; ha igen, önként és állandóan vagy csak alkalmanként egy-egy vád során; és attól függetlenül, hogy vannak-e e szerep vállalására alkalmasnak minősülő, állandóan visszatérő szereplők vagy bárkire bármikor „rákerülhet a sor”.[31] E meghatározással szemben pontosabb képet ad a Magyar Jogi Lexikon, amely szerint: „A pogány vallás hitéből a kereszténységbe is átment ama démoni alak, amely természetfölötti hatalmat nyert más emberek megkárosítására, az ördöggel kötött szerződés és cimboraság révén képesítve van varázslásra, s egyéb bűbájos mesterségre”.[32] A meghatározást figyelmesen elolvasva a következőket

[29] Walker, 1983., 392.p.
[30] Schormann, 1986., 23.p.
[31] Pócs, 1983., 137.p.
[32] Magyar Jogi Lexikon 1899., 275.p. A szócikket szerkesztette: dr. Vámbéry Rusztem

állapíthatjuk meg. Mindenképpen elfogadott és előtérbe helyezett adat, hogy a boszorkány már a pogány vallásokban is megjelent.[33]

Valószínű, hogy a népi kultúra egyes fennmaradt pogány elemei fokozatosan beépültek a boszorkány és boszorkányság folyamatosan változó, bővülő fogalmi körébe. Egyes kutatók fenntartják a boszorkányszombatok realitását – Pierre Chaunu –, mások a népi kultúra egy rétegét vélik felfedezni bennük – Mircca Eliade –, illetve egy mitikus struktúrájú rítus meglétét vallják. Ezt támasztja alá Carlo Ginzburg elmélete is, miszerint „a sabbath-elképzelés a hivatalos és népi kultúra egyes elemeinek összeolvadásából származott".[34]

Megfigyelhető az is, hogy a boszorkányperekben előforduló boszorkányfogalom magába olvasztotta, vegyítette a hiedelemvilág valamennyi szereplőjének tulajdonságát, vagyis egy összetömörített, összetett fogalom alakult ki belőle. A boszorkányokról azt feltételezik, hogy mágikus cselekedetekkel agressziót okozott az illető személynek, családjának, állatállományának, földjeinek termékenysége és egészsége ellen.[35] Ez a támadás és a jövőbeni támadások veszélye nem istentől, gonosz szellemektől, emberfeletti lényektől ered. A boszorkányhit szerint a mágikus agressziót az ember közvetlen közösségének valamelyik tagja követte el. Lényegei elemeket követve, a boszorkány házon belüli áruló, olyan szomszéd, rokon, a közösségnek olyan tagja, aki megszegi a lojalitás és a szolidaritás elemi szabályait. [36]

A germán néphitben és pogány vallásban is megtalálható a boszorkány. Ezt támasztja alá Sigmund Riezler, Hartmut Lehmann és Joseph Hansen is, amikor kijelentik, hogy a germán-pogány néphittel szemben az inkvizítorok kialakítottak, egy úgynevezett modern boszorkányfogalmat, amelybe már beletartozik az ördöggel kötött szövetségben való hit, az ördög imádata, a boszorkányrepülés és az ördöggel való közösülés is. A boszorkányperek kialakulásának és fejlődésének egyik lényeges eleme az eretnekek üldözéséből származik, úgy, hogy ezt a pogány vonást az inkvizítorok a kathar szekták esetében felrótták, hogy ezzel is a népben élő borzalmakat az eretnekek elleni elmozdulásra használják fel.[37]

---

[33] Ezzel a magyar kutatók is átvették és elismerték azt a nyugati elképzelést, miszerint görög-római-germán gyökerek is fellelhetőek a boszorkányságban. – Részletesebben: Lehmann, 1978., 18.p.; Riezler, 1896, 53.p.; valamint a magyar vonatkozások tekintetében: Dömötör, 1981., 59.p.; Dömötör, 1939., 23.p.; Klaniczay, 1983., 128.p.; Diószegi, 1958., 44.p.

[34] Muchembled, 1986. 775.p.; Ginzburg 1990. 357.p.; Behringer, 1998a., 20.p.

[35] Polner, 2001., 8-69.pp.

[36] Klaniczay, 1983., 128.p.

[37] Riezler, 1896.; 38.p.; Lehmann, 1978., 18.p.; Hansen, 1964., 228.p.; Behringer, 1998b., 35.p.

Joseph Hansen kutatásai alapján arra a következtetésre jutott, hogy a boszorkány fogalom a 15. században alakult ki.[38] Ennek alapját úgy vélte felfedezni, hogy a 15. században erősödött fel a Német Birodalomban a római jog recepciója. Elfogadja azt a véleményt, miszerint a boszorkány fogalma már ismert volt az antik Rómában is, és a német területekre a recepció útján került át.[39]

A késő középkori és koraújkori boszorkányperekben a boszorkány fogalma gyűjtőfogalomként határozható meg. A boszorkány a régi varázsló és a kísértetek létezésébe vetett hit egyesülése. A boszorkánysággal foglalkozó szakirodalomban a következő latin kifejezéseket lehet a német és magyar meghatározásokkal párosítani:

latin	német	magyar
laminae et striges	Hexen und Unholde[40]	boszorkány
sortilegi et magie	Wahrsager und Schwarzkünstler[41]	jövendőmondó és mágus
malefici	Zauberer[42]	varázsló

A boszorkányoknak ezenkívül még további fajait különböztethetjük meg: jóslók, varázslók, igézők, rontók, (maleficus), sorsvetők, kántérolók (incantatrices), szemfényvesztők, lidércek, méregkeverők, (venefica), incubók, és női párjaik, succubók.[43]

Itt is meg kell jegyezni, hogy ezen fogalmak között pontos határt nem lehet meghúzni. Valamilyen szintű differenciáltságot egyedül a boszorkány és a varázsló között lehet meghatározni, bár a határ itt is elmosódik.[44]

Siegfried Leutenbauer álláspontja szerint a „boszorkány" fogalma alatt minden olyan asszonyt értettek, aki a levegőben tudott repülni és az ördöggel szövetséget kötött. Ha

[38] Hansen, 1964., 3-45.pp.; Ugyancsak ezt a nézetet fogadja el Havas, 1927., 326.p.; Balogh, 2004., 1., 2.pp.

[39] Lehmann,1978., 19.p.; Hartmut Lehmann ezzel szemben azt a nézetet vallja, hogy a késő középkori Német Birodalomban lefolytatott inkvizíciós perek minden idegen – egyházjogi, és római jogi – hatástól befolyásmentesek voltak. Lehmann, 1978., 19.p.

[40] Hansen, 1964., 14.p.

[41] Hansen, 1964., 99.p.

[42] Hansen, 1964., 132.p.

[43] Magyar Jogi Lexikon 1899. 276.p.; Schram,1982. III. 17.p.
Az európai gyakorlatban is különböző boszorkány neveket használtak.
Ilyenek voltak a következők: stregha /olaszul/, indivina /latinul/, striga /latinul/, masca /latinul, maszk/, maga /latinul, varázslónő/, cailleach /írül, öreg asszonyság/, wicca /óangolul, fehér asszony/ venefica /latinul, méregkeverőnő/, lamia /latinul,női démon/, tunritha /óskandináv/, malefica /latinul, ártó, rontó varázslónő/, walriderske /alnémet/.

[44] Riezler, 1896., 11.p.

esetleg férfi volt az illető, akkor a „boszorkánymester” kifejezést használták. A „varázsló” ellenben általában olyan férfi-személy volt, aki az ördög segítségével kárt, de hasznot is tud varázsolni. A korabeli feltevések szerint a boszorkány uralta a tiszta varázslás összes képességét és ezen felül a repülés képességét is. Másfelől a varázslót, mint főfogalmat, a jövendőmondókra és a mágusokra alkalmazták. A mágus alatt azt a személyt értették, aki abban a helyzetben volt, hogy minden érzéket meg tudott téveszteni, de különösen átalakulással ámított.[45]

A népek egyöntetű babonája valamennyi boszorkányt az ördöggel hozta kapcsolatba, ezzel lépett cimboraságra, le kellett Istenről mondania, és engedelmességet fogadnia az ördögnek.[46]

Molnár Éva véleménye a következő: „A boszorkányhit nehezen választható el a babona fogalmához tartozó, természetfelettinek látszó tevékenységektől.”[47] Hasonlóan vélekedik Alfred Lehmann is. Szerinte, „míg a babona elmélet, a varázslat gyakorlat. Minden elmélet, amely a babonából veszi eredetét, vagy olyan cselekedet, amelynek magyarázatát babonás képzetekből merítik, varázslattá minősül.”[48]

A boszorkányoknak a korszakban többek között az alábbi gaztettet rótták fel: hetente háromszor találkoznak a boszorkányszombaton, amely összejövetelre a levegőben érkeznek, tekintettel arra, hogy a repülés képességét az ördögtől kapták. A boszorkányok összejövetelei általában egy meghatározott helyen voltak, mint például elhagyott várakban, útkereszteződéseknél, erdei tisztásokon, vagy „boszorkányhegyeken”. Bár feltételezések szerint ezen összejöveteli helyek kapcsolat vannak a régi kultúrával és áldozati helyekkel, mégis ezt mind a mai napig nem sikerült kétséget kizáróan bizonyítani.[49]

Ezeken a gyűléseken a korabeli feltevések szerint az ördög a legkülönfélébb formákban jelent meg, főként mint kos, vagy mint öreg ronda férfi. Így celebrálta az úgynevezett fekete misét, amely során mindenkinek a sátánt kellett imádni és az istent megtagadni. Akit újként akartak felvenni, annak le kellett mondania az istenről és a keresztény vallásról, valamint az ördögöt, mint istent és urat elismerni, hűséget fogadni, és ezután neki örökké engedelmeskedni. Az ördöggel kötött szerződés szerint az újonnan felvett boszorkány az ördögtől valamelyik testrészére a hozzátartozás

[45] Leutenbauer, 1972., 15.p.
[46] Magyar Jogi Lexikon 1899., 276.p.
[47] Molnár, 1942., 4.p.
[48] Lehmann, 1898., 21.p.
[49] Byloff, 1934., 12.p.

különleges jelét – stigma diabolicum, vagy boszorkányjegy – kapta, általában szemölcs, anyajegy vagy májfolt formájában. A boszorkányjegy különleges ismertetőjele, hogy szúrásra, nyomásra, stb., teljesen érzéketlen.[50]

A boszorkány fő kötelezettsége az ördöggel kötött szövetség alapján, hogy az ördög segítségével, az ő utasítására a keresztények testét és lelkét elvegye, nekik kárt okozzon. A boszorkányok nem együttesen, hanem egyesével járnak el a hívő keresztények ellen, eközben gyakran állatokká változnak át. Ily módon tették felelőssé a boszorkányokat a betegségekért, terméketlenségért, nemzőképtelenségért, hullagyalázásért, a rossz termésért, a szörnyű időjárásért és más katasztrófákért.[51] Továbbá azokat az asszonyokat, akik adott esetben magzatelhajtást vezettek le, mint boszorkányokat üldöztek, hiszen ezt a tevékenységet ugyancsak szoros összefüggésbe hozták a mágiával.[52]

A kifejlett boszorkány fogalom az ördöggel kötött szövetség, az ördöggel való fajtalanság, a kárt okozó varázslás, valamint a boszorkányszombatokon való részvétel elemeinek összefonódásából formálódott ki.

Volt a boszorkányságnak, és a magyar boszorkányoknak néhány speciális magyar sajátossága is. A boszorkányhitünk európai anyaghoz köthető elemei két nagy csoportra bonthatók: már a 11. században feltűnik a boszorkányokhoz kapcsolva a maleficium és a veneficium, vagyis a különböző kártékony varázslások gondolata.[53] Ebből is látható, hogy a boszorkányperbe fogott áldozatok a hiedelemvilág bármely elemét hordozhatták magukban.

A hagyományos néphit boszorkányának alakja a magyar népi hiedelmek egyik legbonyolultabb kérdése. A legterheltebb hiedelemfigura, hiszen a hozzá kötődő hiedelemkörbe más hiedelemlényhez tartozó elemeket is egyesített és vegyített. Vannak a boszorkánypereknek egyes vonásai, amelyek kétségtelenül csupán hazánkra jellemzőek, és ezeket már a magyar néphithez tartozó elemeknek tekinthetjük.[54]

Az éjszakai nyomás egyike a legrégibb magyar boszorkányhiedelmeknek, feltehetően ez adta a magyar boszorkányoknak a nevét is.[55] Ennek lényege, hogy éjszaka valaki arra ébred, hogy nem kap levegőt, de se szólni, sem pedig mozdulni nem tud, míg a

[50] Gloger-Zöller, 1984., 143.p.
[51] Gloger-Zöller, 1984., 145.p.
[52] Jerouschek, 1988., 154.p.
[53] Magyar Törvénytár 1898. Szent István II.32., Szent László I.34., Kálmán I.57.,I.60.
[54] Dömötör, 1981. 56.p.
[55] A boszorkánynak a török basyrkan (megnyomni) igéből származtatása. ld. Klaniczay, 1986., 284.p.; Molnár, 1942., 22.p.; átfogó elemzés: Szendrey, 1986.

boszorkány le nem száll a melléről. Varázsszerek, varázsmondások és varázscselekedetek sora ismeretes, amiket ilyen esetben ajánlatos alkalmazni.

Magyarországon a 16. századig a boszorkányszombat történéseit jellemzően másképp képzelték, mint a német területeken. A magyar boszorkányok általában a Gellért hegyen találkoztak, bár a recens anyagban előfordul az is, hogy a tokaji, vagy más hegyen volt találkozójuk.[56] A vigasságot a tündérkirálynő vezeti és nem maga az ördög. Botzi Klára, a kolozsvári boszorkányperek egyik fő vádlottja, az általa gyógyított betegek jelentős részéről azt vallotta, hogy „szép asszonyok" okozták a bajukat.[57]

Szendrey Ákos szerint a magyarországi anyagban nem lehet fellelni boszorkányszekták, vagy boszorkányszervezetek meglétét.[58]

Ortutay Gyula álláspontja, hogy egy egész világ választja el a nyugat-európai perek boszorkányképzeteitől a magyar néphitben élő bűbájoló, rontó, szerelmi praktikákat űző boszorkányosságokat.[59] Ezt az álláspontot képviseli, sőt tovább finomítja Ipolyi Arnold, aki szerint a „mai felfogásunkban azonosított boszorkányi képzetet a pogány vallások egyik legismertebb maradékakint bírjuk".[60] Tovább árnyalja a képet Diószegi Vilmos, aki a hazai anyagban a magyar ősvallás elemeit véli felfedezni.[61]

Árva János véleménye szerint a magyar boszorkányperek aktái szerint a boszorkány többnyire bába, vagy javasasszony, akikről az elért sikereikért, vagy kudarcaikért a közösségben gyakran elterjedt, hogy az ördöggel cimborálnak.[62]

László Gyula elfogadja Komáromy Andor azon álláspontját, hogy az európai boszorkány-fogalom egyes elemei nálunk hiányoznak. Például nincs adatunk az ördöggel való közösülésre, nem főztek a kereszteletlenül elhalt csecsemők zsírjából kenőcsöt.[63]

Az ördögszövetség motívuma ugyan már az 1500-as évek folyamán is felbukkan a boszorkányperek iratanyagaiban, de sztereotip motívumként csak később, fokozatosan

[56] Ipolyi, 1854., 423.p.; Dömötör, 1981., 59.p.; Magyar Jogi Lexikon 1899., 276.p.; Herner, 1988., 15.p.; Kulcsár, 1966b., 4.p.
[57] Komáromy, 1910., 4., 12.pp.; A témáról részletesebben Pócs, 1986., 177-256.pp.
[58] Szendrey, 1986., 139.p.; Herner János is elfogadja ezt a nézetet. Herner, 1988., 15.p.
[59] Eckhardt-Ortutay, 1942., 569.p.
[60] Ipolyi, 1854., 407.p.
[61] Diószegi, 1958., 45.p.; Herner János szerint is beépültek a boszorkányhit képzetébe a sámánisztikus hagyományok. Herner, 1988., 13.p.; Pusztay Sándor az ősi táltos hitet emeli ki, amikor azt mondja, hogy „a 17. században a táltosság még némileg mentő érv, a 18. században azonban éppen olyan vádpont, mint a boszorkányság". Pusztay, 1990., 108.p.
[62] Árva, 1927., 5.p.; Ugyanezt az álláspontot képviseli Herner János is, aki szerint „a javasasszonyokat, füvesasszonyokat, bábákat a ránk maradt perek tanúsága szerint igen gyakran illették a boszorkányság vádjával". Herner, 1988., 10.p.; Meg kell említeni Pusztay Sándort is, aki ugyancsak csatlakozik ehhez a nézőponthoz. Pusztay, 1990., 11.p.
[63] László, 1944., 329.p.

szüremlik be a magyar perekbe. Ahogy Klaniczay Gábor fogalmaz: „Az ördög tehát ott leselkedik az első kolozsvári perekben – várja sorát, hogy központibb helyre kerüljön, s ez hamarosan sikerülni fog neki.”[64]

Mind a városi, mind a megyei, mind pedig az úriszékeken megvádolták a boszorkánynak mondott személyeket, azzal hogy az ördöggel szövetkeztek[65], vele testileg érintkeztek, és az különös jellel jelölte meg őket. Ez utóbbinak az igazolására elég volt a test bármely részén található anyajegy vagy májfolt.[66]

A boszorkányok tetteinek magyar történeti kutatását nem szakíthatjuk ki az európai kutatásból. Lényegében két, egymással homlokegyenest szembenálló felfogást láthatunk. Az egyik készpénznek elfogadva a középkori perek és más források adatait realitásként fogja fel a boszorkányok tevékenységét. A kutatók egy másik csoportja puszta fantazmagóriát lát a boszorkányok cselekedeteiben, hiszen azok minden valóságos alapot nélkülöznek. A boszorkányok tevékenységének realitás-értéke körül kialakult vitában a magyar kutatók is állást foglaltak. Reizner János szerint: „A legtöbb esetben az üldözők adták a szerencsétlenek szájába mindazon babonás tanokat, bűbájossági hiedelmeket, egyesek megrontását elismerő vallomásokat, szóval mindazon őseredetűeknek tetsző mytológiai elemeket, amelyek miatt a vádlottak elítéltettek, s amelyeket ma sokan az ős pogány vallás maradványaiul és tanításaiul igyekeznek feltüntetni.”[67] Ugyanakkor ő is kénytelen beismerni: „Az is tagadhatatlan, hogy a vádlottak egymással bizonyos összeköttetésben állottak.”[68]

Találkozunk olyan véleménnyel is, amely valóságos rítusokra próbálja meg visszavezetni a boszorkányhit egyes elemeit. Dömötör Sándor így ír: „Elhomályosodott, régi pogány szertartást vélünk e különleges hagyomány mögött.”[69]

Klaniczay Gábor szerint a samanisztikus varázslók köre és funkciója a boszorkányhiedelmek hatására a következőképpen alakult át: egyrészt megjelent a varázsló funkciói között a közösség érdekében folytatott küzdelem a boszorkány ellen, a boszorkányrontás gyógyításaként; másrészt a boszorkány mitológiába is beépül a sámán-varázsló néhány attribútuma.[70]

[64] Klaniczay, 2005., 33.,p.
[65] Pl. Bessenyei, 1997., I. kötet 181., 222., 283.pp.
[66] Eckhart, 1954., 134.p.
[67] Reizner 1900., 339.p.
[68] Reizner 1900., 340.p.
[69] Dömötör, 1939., 120.p.
[70] Klaniczay, 1986., 281.p.

Rengeteg vita, feltételezés foglalkozik az ősvallás (pogány vallás) kérdésével, de a legvalószínűbb vallásforma, a sámánizmus, amely többek között, az egyik legletisztultabb természeti ősvallás. A kutatók egy része egyetért abban, hogy a honfoglaló magyaroknak voltak sámánjaik, akiknek a magyar elnevezése a táltos volt. A sámánok (táltosok) hatalmukat jóságos vagy gonosz természetfeletti szellemekkel való kapcsolatukból merítették, ennek megfelelően különböztették meg a fekete- és fehér táltosokat. Arról azonban, hogy melyek voltak a jó és rossz természetfeletti szellemek, semmit sem tudunk. Hiszen még az „isten", és az „ördög" szavunknak sincs pontos etimológiája. Az ördög lehetett félelmetes, ijesztő, együgyű és komikus. A magyar nép nem szívesen használja az ördög szót, hanem általában többes számot használva „rosszakról", „gonoszokról" beszél.[71] „Hivatalos" ördögábrázolás a korai kereszténységvallásokban sem volt. A megszemélyesített gonosz csupán a dualisztikus vallásokban játszik szerepet, ahol a jó és a rossz princípium tudatosan szemben áll.[72]
Klaniczay Gábor azonban inkább Evans-Pritchardnak fogadja el azt az elméletét, miszerint a boszorkányhit az egyéni balszerencse komplex magyarázórendszerként lehet elemezni, amely egyes közösségek, társadalmak belső konfliktusait képes kifejezni, megoldani, megerősítve azok alapvető normáit.[73]

Az egyházi és politikai vezető rétegek a boszorkányüldözésekkel akarták egy meghatározott és szabályozott kulturális nívóra hozni a parasztságot. A boszorkányüldözések ideológiáját az egyház szolgáltatta, de a laikus hatalom vitte véghez.[74]
A nyugati egyházakhoz tartozó népeknél kezdődött a boszorkányok üldözése és indításában kétségtelenül szerepe volt a különböző eretnekségek ellen folytatott harcoknak is. Meg kell azonban jegyeznünk, hogy amikor hazánkban megkezdődtek a boszorkányperek, a protestantizmus már nemcsak Európa szerte, de nálunk is elterjedt, tehát a perek eretnekellenes vonásait értelmetlen volna keresni nálunk. Sőt azt is elmondhatjuk, hogy a protestánsok ugyanolyan intenzitással üldözték a boszorkányokat, mint a katolikusok.[75]

[71] Dömötör, 1986., 297.p.
[72] Dömötör, 1986., 299.p.
[73] Klaniczay, 1983., 128.p.
[74] Muchembled, 1986., 776.p.; Kulcsár, 1966., 5.p.
[75] Kristóf, 1993., 54-67.pp.

Herner János véleménye szerint „bizonyos szempontból a boszorkányság fogalmával jelzett jelenség volt a legelterjedtebb és leghosszabb ideig tartó eretnekség, amellyel a kereszténységnek szembe kellett néznie”.[76]

Mindezt alátámasztja Kulcsár Zsuzsa álláspontja, aki szerint az eretneküldözés, a szekták üldözése volt az alapja a boszorkányok üldözésének, és ezekből vált ki és indult külön útjára.[77] Szemlélete szerint a feudalizmus bomlásának meggyorsulásával megnőtt az elszegényedett, kiszolgáltatott, többnyire koldusokéhoz hasonló életmódot folytató emberek – főleg a nők – száma. Ezek egyre több gondot okoztak a világi és egyházi hatóságoknak. Végül az egyház úgy oldotta meg a problémát, hogy a köztudatban ősidők óta élő varázsló, ördögöt szolgáló, bajt hozó boszorkány képét azonosította a koldulásból tengődő, támogatás nélkül álló asszony alakjával, megteremtette az új ördögimádó szekta fogalmát, és követelte e szekta tagjainak kiirtását.[78]

Ez a magyarázat arra is választ adna, miért csak a 14. századtól kezdve tűnnek fel e képzeletkör elemei és miért olyan eltérő intenzitásúak a középkor különböző fejlettségi fokán álló európai országokban.

Az egyházak befolyása mellett kell megemlíteni a nők szerepét is. Ők őrizték meg és adták tovább a paraszti kultúra elemeit. Ők nevelték a gyermekeket, meséltek nekik, vigasztalták őket, ha rosszat cselekedtek, a nők fenyegették meg őket az ördöggel és boszorkányokkal is.[79] Így terjesztették, módosították, adták tovább a hiedelemvilág összes elemét.[80]

Ipolyi Arnold szerint: „Ők az orvosok, a titkos erejű gyógyfüvek főzői, szedői, s ismereői, ők ápolják, gyógyítják a betegeket, hegesztik, s bekötözik a sebeket, készítik a gyógyírt, iraltak, kentek...”.[81] Komáromy Andor a perek elég gazdag anyaga alapján szögezte le, hogy „a mi boszorkányaink lényegileg kuruzsló asszonyok”.[82] Schram Ferenc összefoglaló művében külön fejezetet szentelt a boszorkányok gyógyító munkájának.[83]

A 16-18. századi Magyarországon az orvoslással foglalkozó csoportok szerkezete a piramishoz volt hasonlatos. A piramis csúcsát az egyetemet végzett orvosdoktorok és fizikusok, vagyis patikusok, a középső részét a céhes keretek között

[76] Herner, 1988., 11.p.
[77] Kulcsár, 1968., 19-33.pp.
[78] Kulcsár, 1964., 173.p.
[79] Muchembled, 1986. 775.p.
[80] Koncz, 1998., 109.p.
[81] Ipolyi, 1854. 408.p.
[82] Komáromy, 1910. XXIII.p.
[83] Schram, 1982.III. 67-76.pp.

működő borbélyok, seborvosok, kirurgusok alkották. A piramis alsó nagyobbik felében a laikus gyógyítók szinte meghatározhatatlanul változatos tömegét láthatjuk.[84] Kezükben nyugodott a társadalom mindennapi egészségügye, ők hordozták vállaikon a tömegegészségügy súlyos terheit.[85] Tevékenységüknek fontos alkotó eleme volt természet és a közösségi szokásrend alapos ismerete.

[84] Tárkány-Szűcs, 1981., 223.p.
[85] R. Várkonyi, 1990. 386.p.

1.4. A boszorkányság és a boszorkány fogalmának jogtörténeti értelmezése

Először azt kell megvizsgálni, hogyan lehet megközelíteni a boszorkány-fogalmat büntetőjogi szempontból. Isolde Beck szerint máig nincs egyértelműen meghatározva a boszorkányság tényállása.[86] Álláspontja értelmében a boszorkányság az ördöggel kötött szövetséget, a boszorkányszombatokon való részvételt, emberek és állatok megrontását öleli fel, ugyanúgy, mint a varázslás[87]. Ezek szerint a boszorkányság – jogi műszóval – a következő bűncselekmények tényállását valósítja meg: istenkáromlás, eretnekség, szodómia, házasságtörés, valamint kerítés.[88]

A jogtörténet szempontjából a hiedelemvilág két legfontosabb, kézzelfogható és dokumentált forrásának a törvények, valamint a boszorkányperek tekinthetőek. Ezek együttes tanulmányozásával kaphatunk képet arról, hogy a perbe fogott személyek mennyiben tartoztak a boszorkányfogalom alá, illetve a törvények ténylegesen és kizárólagosan csak a boszorkányok ellen léptek-e fel. A periratok számos rontással, varázsolással, gyógyítással, és hiedelemlényekkel kapcsolatos adatot rögzítettek, olyanokat, amelyeknek a mai és a közelmúlt folklórjában megvannak az analógiái. Ritkán ugyan, de az is előfordul, hogy a perek során „istentagadó gonosz táltost" fognak perbe, a megidézett tanúk is néha táltosnak mondják a vádlottat.

Jelentéstartalmát tekintve mennyire egységes, szoros értelmet hordozó fogalomról van szó, és a kategóriába vonható jelenségek hogyan változtak a történelem folyamán. A fogalom meghatározás elején le kell szögeznünk, hogy a boszorkányság a történelem évszázadai során jelentős tartalmi változáson ment keresztül. A pontosabb meghatározás céljából különböző forrásokat vizsgálva kíséreltem meg felvázolni e szó jelentéstartalmának átalakulását.

A boszorkányság jelentésének vizsgálatakor alapvetően három tartalmi elemet különíthetünk el: 1. a szellem- illetve a misztikum világába tartozó boszorkány (striga) személyét[89], 2. a mindennapi, realitások között működő – gyógyító, vagy rontó –

[86] Beck, 1986., 23.p.
[87] Itt a német kutatók álláspontjával való azonosulás figyelhető meg. Schormann, 1986., 52.p.; Lorenz, 1994., 67.p.; Schormann, 1991., 14.p.
[88] Beck, 1986., 22.p.
[89] Strigákról már a longobárd királyok és Nagy Károly törvényei is tesznek említést, a szövegezésükből kitűnően olyan vámpírszerű lényeket értve a fogalom alatt, amelyek állattá, többnyire madárrá tudnak változni, éjszaka röpködnek és kiszívják a gyermekek vérét. A striga elnevezést első királyaink nem ebben az értelemben használták, hiszen valószínűtlen, hogy az ilyen, nem emberi jellegű lényeket

boszorkányt (venefica) 3. az eretnekség körében használatos boszorkány-fogalmat,. Ennek a három jelentéstartalmi elemnek megléte, illetve hiánya, elítélése, tagadása figyelhető meg mind az európai, mind a hazai törvények rendelkezéseiben. A felvázolt hármas tagolás történetileg követi egymást a longobárd királyságtól a késő középkorig, tehát egyben, a boszorkány fogalom fejlődéstani mérföldköveinek foglalata is.
Természetesen a határokat nem lehet élesen – egy konkrét évszámhoz kötve – meghúzni és ennek megfelelően léteznek az ún. átmeneti korszakok is, amikor két fogalomtartomány keveredik. Ennek egyik példája Könyves Kálmán törvényeiben található meg, ahol a törvényhozó határozottan elválasztja a fentebb már említett második – striga – és a harmadik – venefica – kategóriába sorolható boszorkányokat.[90]

A latin terminológia használatáról néhány szó. Anyanyelvünkben a boszorkány fogalmat átfogóan, szinte minden rontó cselekvést végző személyre használjuk. Ezzel szemben a közép-latin nyelvben különbséget tettek az eltérő tevékenységet végző boszorkányok között[91]. Erre kifejezéstani gazdagságát tekintve – finom különbségtételre – a magyar nyelv is képes lenne, de a latinul írt törvények magyarra történő fordításakor ezt nem használták ki. A pontosabb érthetőség miatt azonban – amikor az szükséges, – a megfelelő latin szavakat is használom.

Természetesen ezen új szempont alapján kívánom az előbb említett törvényeket megvizsgálni, és amennyire lehetséges, peranyagokkal alátámasztani.

Ebből a szemszögből vizsgálva a klasszikus értelemben vett boszorkányüldözéseket, el kell fogadnom Kulcsár Zsuzsanna azon megállapítását, amely szerint a boszorkányok elleni büntetőjogi megtorlás alapját az eretneküldözés, a szekták elleni harc képezte, és ezekből vált ki, majd indult külön útjára a boszorkányok elleni kérlelhetetlen küzdelem.[92] Elfogadhatjuk Molnár Éva nézetét is, hogy „a szörnyű boszorkányüldözések alapjául az a hit szolgált, amely szerint voltak emberek, akik az ördöggel szövetségre lépve, emberben, állatban kárt tudtak okozni.”[93]

Egyes német kutatók szerint mindenképpen meg lehet határozni a boszorkányság négy fontos elemét, amelyek már a jogtörténeti szempontból is értékelhető boszorkányság fogalom alappilléreit is alkotják. Az első az ördöggel kötött szövetség.

---

vallásoktatással, böjtöléssel akarták volna megtéríteni. Komáromy, 1910., XVI.p.; Kézenfekvő, hogy Árpád-házi királyaink a régi pogány valláshoz ragaszkodó varázslónőket, jósnőket, papnőket tekintették strigáknak. Kulcsár, 1968., 158.p.

[90] Koncz, 1998., 104.p.

[91] Maga – varázslónő, venefica – méregkeverőnő, lamia – női démon, malefica – rontó varázslónő Magyar Jogi Lexikon, 1899., 276.p.

[92] Kulcsár, 1980. 19-33.pp.

[93] Molnár, 1942. 21.p.

Ezt általában egy ember, legtöbbször nő, köti meg az ördöggel, amely az isten megtagadását tartalmazza. A második, hogy ezt a szerződést egy meghatározott forma szerint kötik meg. Ez általában házassághoz hasonlítható, és mint ilyenhez, hozzátartozik a közösülés is. A harmadik ahhoz kapcsolódik, hogy embereknek és állatoknak ártsanak, vagy elpusztítsák őket. Végül a negyedik elem az úgynevezett boszorkányszombatokon való részvétel.[94] Talán ezt tekinthetjük az egyik legfontosabb momentumnak, hiszen ezen a gyűlésen a boszorkányok találkoznak egymással, tehát kapcsolatba lépnek a másikkal. Így, ha boszorkányperre kerül a sor, akkor mindenképpen tudniuk kell, hogy ki tartozik még a boszorkányok közé.[95]

A fenti négy fontos elemet egy ötödikkel egészíti ki Hallinger, mégpedig a maleficium meglétével.[96] Joseph Hansen és Siegfried Leutenbauer szerint a boszorkányfogalom negyedik fontos elemét nem a boszorkányszombatokon való részvétel adja, hanem a levegőben való repülés képessége, valamint az állattá való átváltozás lehetősége.[97]

Komáromy Andor szerint a kifejlett boszorkányfogalom nálunk csak az 1728-as nagy szegedi perrel jelenik meg.[98] Ez a megállapítás téves. Már Molnár Éva rámutatott, hogy az un. második szakasz kezdetének időpontját jóval korábbra kell helyeznünk. Szerinte e boszorkányfogalomra jellemző elemek, a diabolizált boszorkánykép valamely alkotó egységei már a 17. sz. közepén felbukkannak.[99] A kifejlett boszorkányfogalom nálunk minden kétséget kizáróan nyugatról történt átvétel eredménye – állítja Körner Tamás.[100]

Ezek a meghatározások azért is nagyon fontosak, hiszen egyes német kutatók – például Gerhard Schormann – szerint csak akkor lehet boszorkányperről beszélni, ha a perbe vont személy a teljesen kifejlett boszorkány tanítás négy alappillérével rendelkezik.[101]

Úgy gondolom, hogy ilyen éles kritériumot a boszorkányperek besorolásánál nem lehet alkalmazni, hiszen ebben az esetben a hazánkban lefolytatott perek jelentős részét nem lehetne ebbe a kategóriába tartozónak tekinteni. Mindenképpen el kell azonban fogadnunk, hogy a külföldi – dominánsan német – befolyás érvényesülésének

[94] Lorenz, 1994., 67.p.; Schormann, 1991., 14.p.; Schormann, 1986.,23.p.
[95] Lásd, Schromann, 1986., 23.p.; Schormann, 1977., 155.p.
[96] Hallinger, 1999., 9.p.
[97] Hansen, 1964., 3-45.pp.; Leutenbauer, 1972., 3-45.pp.
[98] Komáromy, 1910., XI.p.
[99] Molnár, 1942. 64.p.
[100] Körner,1969.205.p.
[101] Schormann, 1986., 52.p.

időszakától lefolytatott hazai perek anyagában az előbb említett feltételek már szinte kötelező jelleggel megjelennek.

Az, ha valaki boszorkány, természetfeletti képességekkel rendelkező ember hírében állott, korántsem jelentett mindig hátrányt, vagy meghurcoltatást. A periratokban gyakran találkozunk olyan kijelentésekkel, amelyek egyértelműen arra utalnak: ezek az emberek maguk is azon voltak, hogy személyüket minél sűrűbb misztikus ködbe burkolják és maguk is igyekeztek fenntartani különleges képességeik és adottságaik hírét.[102]

A boszorkány jogtörténeti fogalmi körét az alábbiakban foglalom össze. Pogány eredetű démoni alak, amely a középkorban bűnbakként kínált lehetséges megoldást az uralkodó rétegek számra a közösségi és a társadalmi konfliktusok kezelésére; jogi eszközökkel fenyegetve az ilyen vádakkal terhelt személyek tevékenységét.

Kezdetekben fogalmi eleme a babonás rítusokon alapuló – gyógyítás és ártó szándékú – varázslás, a méregkeverés képessége, majd később az eretnek üldözések hatására az ördöggel meghatározott formában kötött szövetség, amelyet a szerződést kötő fél testén stigma jelöl, valamint a szekta jellegű összejöveteleken – boszorkányszombatokon – való részvétel.

Az évszázadok során dinamikusan változó tartalmi elemek a 15. századi Nyugat-Európában teljesednek ki komplex fogalommá, amely Magyarországra a 17. századra gyűrűzött be.[103]

[102] Körner, 1969.207.p.
[103] Koncz, 2000., 238.p.

2. A BOSZORKÁNYPEREK OKAI

2.1. Az üldözések időintervallumai

A boszorkányüldözések időintervalluma Európában 1430 és 1780 között volt.[104] A boszorkányüldözések csúcspontja az 1560 és 1630-as évtizedekre tehető, de az abszolút kiemelkedő csúcs a 16. század 80-as évei és az 1626-1630-ig tartó 5 éves periódusban volt.[105] Behringer által regisztrált varázsló- és boszorkányperek az 1300-1800-ig terjedő időszakban voltak, amiknek a 90 %-a 1590 és 1730 közti évekre esett.[106] A perhullám csúcspontja álláspontja szerint 1590 körül volt, és az azt követő időszakra folyamatos csökkenés volt a jellemző. Az ismertté vált kivégzések ¾-ét 1586-1631 közötti időszakra helyezte, és kutatásai szerint a fogva tartottak ¾-e volt nő. Behringer a vizsgált időszakban mintegy 1545 boszorkánypert tárt fel és az elítéltek számát 1000 és 1500 fő között adta meg.[107]

Tény, hogy a Német-római Birodalomban, a nagyságra és korszakokra levetítve, kevés boszorkánypert találtak. Például Bajorország, amelyre a jezsuiták befolyása és az ellenreformáció kiformálása szinte egyszerre gyakorolt befolyást, a boszorkányperek alapján nem sorolható a klasszikus tartományok közé.

A 17. század utolsó éveiben is megfigyelhetőek visszatérő üldözési hullámok. A 18. század első felében is tovább folytatták a boszorkánypereket a közép- és kelet-európai országokban, miközben a gazdaságilag és tudományosan is előrelépő nyugat-európai országokban ugyan „de jure" még nem, ám „de facto" befejeződtek a perek.[108]

A boszorkányüldözés háttérbe szorulása természetesen országonként más és más időszakra esett. Elmondhatjuk azonban, hogy Nyugat-Európában a 17-18. század fordulójára a klasszikus értelemben vett boszorkányperek eltűntek. A későbbiekben is elő-előfordultak még ilyen tárgyú kisebb büntetőügyek, de a halálbüntetést már nem

[104] Fontos megemlíteni, hogy a bsozorkányperek térhódítása az úgynevezett „latin rítusú, római központú katolikus egyházat" követő Európa sajátos jelensége volt. Európa déli és keleti területein, amelyek lakossága az ortodoxiát követte, nem voltak boszorkányperek. Vö.: Bessenyei, 1997. I. kötet 8.p.; Balogh, 2001., 16.p.
[105] Schormann, 1986., 55.p.
[106] Behringer, 1995., 180.p.
[107] Wolf, 1995., 247.p.; Behringer, 1995., 192-193, 432.pp.
[108] Behringer, 1998a., 35.p.

alkalmazták, és nagyrészt – akárcsak hazánkban a 19. század közepétől – az egykori hírhedt processzusok becsületsértési perekké alakultak át.

2.2. A perek háttere

A kutatók által felállított elméleteket csoportosítva az üldözési hullámok okait a következő rendszerben lehet összefoglalni. Az első csoportba a társadalmi rend fennállásával és a gazdasági helyzettel kapcsolatos elméletek tartoznak. Ezen csoportosításon belül elsőként a társadalmi konfliktusokra vonatkozó nézeteket soroltam be.

1. Van olyan történész, aki szerint a csapás sújtotta vidék lakossága úgy gondolta, hogy a vészt gonosz emberek hozták rájuk, tudatosan ártó szándékkal. Ezért igyekeztek megtalálni, és ártalmatlanná tenni a bajok okozóit. [109] Az érvelés részben elfogadható, de meg kell jegyeznünk, hogy háborúk, járványok, természeti csapások a 16. század előtt is voltak, mégsem vezettek ilyen tömeges perekhez.

2. A következő elmélet szerint a végsőkig elkeseredett, elnyomott szegények társadalmi tiltakozásának megakadályozására szolgált a boszorkányper. Tehát a perek a fennálló társadalmi rendet védik az azzal szembe forduló, annak felforgatására törő boszorkányokkal szemben. [110] Ezen elmélet csak részben fogadható el, hiszen a perbe fogottak jelentős része tagadja az ellen felhozott vádakat, a periratokat megvizsgálva mondhatjuk azt is, hogy a perek többségében felhozott deliktumokat nem a gazdagabb és magasabb társadalmi állású személyek ellen követték el.

3. Természetesen megjelenik az előbbi elmélet ellentételezése is, amely szerint a boszorkányperek eszközül szolgáltak a fennálló uralkodó osztály számára, hogy a társadalmi tiltakozásokat elnyomják, valamint e tiltakozások vezetésére képes személyeket – azaz a boszorkányokat – likvidálják.[111]

Másodikként a gazdasági érdeket előtérbe helyező elméletet említem meg:

4. Eszerint a perek valójában a bírák és a hatóságok kapzsiságát szolgálják, eszerint azért emeltek vádat, hogy az elítéltek vagyonát elkobozzák. [112] Magyarországon szorványosan előfordul olyan eset, amikor nemesi rangúakat fogtak perbe. Ilyen esetekben valószínűsíthető a háttérben meghúzódó vagyonszerzési szándék, amely esetleg a tényleges cél volt. A recens anyagban az ilyen jellegű perek az összes vizsgált

[109] Blauert, 1989., 111.p.; Merzbacher, 1989., 72.p.; Kulcsár, 1968., 199.p.
[110] Kulcsár, 1968., 200.p.
[111] Kulcsár, 1968., 200.p.
[112] Kulcsár, 1968., 200.p.

eset csekély töredékét teszik ki. Az általam vizsgált német területeken sem öltött ez a fajta perbefogás domináns méreteket.

Végül ehhez a kérdéskörhöz tartozik a fennálló társadalmi rend felbomlását okként megjelölő nézet, amely szerint

5. „…a boszorkányperek tulajdonképpen a feudalizmus bomlásával és az új rend kialakulásával estek egy időre. Ez az átalakulás országonként más-más időpontban ment végbe, és így természetesen a perek időbeli lefolyása között is megtaláljuk az eltéréseket."[113]

A második nagy csoportba tartoznak a vallásossággal, a hittel kapcsolatos nézetek, amelyeket további két részre lehet osztani, úgymint az egyházhoz kötődő elméletek – ide három gondolat tartozik – és az egyházi előírásokhoz köthető nézetek, amelyhez sorrendben a negyedik elvet lehet sorolni.

6. Egyesek a katolikus egyház befolyásának tulajdonítják e jelenséget.[114] Ezt nem lehet maradéktalanul elfogadni, hiszen a katolikus egyház befolyása a 15. század előtt sokkal erőteljesebben érvényesült, mint az üldözések korában.

7. Erre ellentételezésként is találunk olyan gondolatot, hogy a katolikus egyház a 15. századtól pontosan az üldözések szításával kívánta befolyását visszaszerezni.[115] E gondolat menet még elfogadhatóvá is válna, de látnunk kell, hogy a korszakban Spanyolországban és Írországban, ahol talán legerősebb volt a katolikus egyház, csak kevés per indult, ezzel szemben a protestáns területeken legalább olyan buzgón irtották „a Sátán híveit", mint a többi katolikus országban.

8. Mások a hit befolyásánál maradva ugyan, de a vallásosság krízisében látták a perek okát. Az emberek mélyen aggódtak lelki üdvükért, és ez az aggodalom fejeződik ki a boszorkányperekben is. [116] Ebben az érvelésben kétségtelenül van igazság, a vallásos érzés válsága, az üdvözülésért való aggódás atmoszférája valóban fontos tényező, de önmagában nem magyarázza meg azt, hogy miért alakult területenként oly sajátosan és miért végződött az egyes országokban egymástól oly eltérő időben?

9. Mások azt említik okként, hogy a 16-18 században a korábbi időkhöz képest keményebb szigor uralkodott nemi téren, és a szexualitás elfojtása következtében indultak meg a perek. [117]

---

[113] Kulcsár, 1968., 201.p.
[114] Riezler, 1896.; 41.; Kulcsár, 1980., 19-33.pp.
[115] Kulcsár, 1968., 199.p.
[116] Kulcsár, 1968., 199.p.
[117] Kulcsár, 1968., 199.p.

Ha azonban megvizsgáljuk a tényeket, megállapíthatjuk, hogy szexuális téren csupán a kálvinista országokban növekedett a szigor, márpedig az üldözés nem csak ezeken a területeken folyt.

Összefoglalóan elmondhatjuk, hogy a boszorkányperek csak egy olyan korban zajlottak, amelyben a lelkeket mély vallásosság hatotta át, amely azonban, a gazdasági és társadalmi változások következtében súlyos válságon ment át. Az embereket szüntelen aggodalom gyötörte lelkük üdvéért, mindenütt az ördög cselvetéseit látták, és úgy érezték, hogy a maguk és mások túlvilági boldogsága miatt szüntelenül harcolniuk kell ellene. Csakis ilyen légkörben folyhattak le a perek, amelyeknek egyik alapvető oka a fennálló társadalmi és gazdasági rend bomlása és a kapitalizmus fejlődése következtében végbement tömeges elszegényedés.[118]

[118] Kulcsár, 1968., 205.p.

2.3. A különböző vallási irányzatok szerepvállalása a boszorkányperekben

2.3.1. Magyarországon

A boszorkányperek hallatán elsősorban a katolikus egyház által meghirdetett és az évszázadok alatt következetesen véghezvitt tömeges üldözésekre gondolunk.
A magyarországi boszorkányperek kutatói már felvetették az üldözések gyakorlatának külföldről való átvételét. Ebben az esetben a német és osztrák politikai, jogi, kulturális befolyás hatását kell figyelembe venni.[119] E hatások közé sorolnám a vallás befolyását is, legyen az a római katolikus, az evangélikus, vagy a református vallás. Ezt támasztja alá Klaniczay azon állítása is, hogy a „Felvidéken és az erdélyi szászoknál a németországi lutheránus egyház boszorkányüldöző álláspontja, Sopronban, Pozsonyban, Zágrábban és környékükön pedig az osztrák katolikus területek hiedelmei figyelhetőek meg".[120]

Magyarországon a ránk maradt boszorkányperekből nem rekonstruálható, hogy tulajdonképpen az ország mely részein voltak az üldözések a leghevesebbek.[121] Szekfű Gyula, Schram Ferenc, Bessenyei József, Kulcsár Zsuzsa, Molnár Éva és Haász Imre[122] szerint a perek nagy többsége Kolozsvárott, Debrecenben, a felső-magyarországi ágostai evangélikus városokban, mint pl. Selmecbányán, Lőcsén, továbbá az erdélyi szászoknál zajlott le. Bátran állíthatjuk, hogy a boszorkányhit éppúgy megkövetelte áldozatait a katolikus Szegeden, mint a protestáns Debrecenben, ahol „…német befolyás helyett legfeljebb svájci és angliai kálvinista hatást említhetünk meg".[123] A református hitet követő Szepességben, Ó-Lublón, Lőcsén, Késmárkon, valamint a többi

[119] Schram, 1982.; Klaniczay, 1986.; Komáromy, 1910
[120] Klaniczay, 1986., 267.p.
[121] Itt kell megemlítenünk, hogy hazánk történelmében jelentős volt a török korszak, amelyet véres, több évig húzódó háborúk tartítottak. A menekülő lakosság, a nemesek és a hivatalnokok mentettek, amit tudtak, de számukra nem a perakták voltak a legfontosabbak. Így a boszorkányperekről, valamint a többi, török által elfoglalt területen lefolytatott perekről készült akták jelentős része, ha nem a teljes mennyisége megsemmisült. Ezért is nehéz megállpaítni, hogy hazánkban hány boszorkány ellen folytattak le eljárást.
[122] Molnár, 1942., 29.p.; Schram, 1978., I. 11.p.; Szekfű; Bessenyei, 1997., I. 8.p.; Kulcsár, 1966., 15.p.; Haász, 1929., 43.p.
[123] Klaniczay, 1986. 267.p.; Hóman-Szekfű, 1936-1943., V. kötet 143-144.p.

városban is uralkodott a kuruzslásba és boszorkányságba vetett hit és az a nézet, hogy isten és ember előtt kedves dolog, ha minél szigorúbb ítélet sújtja a boszorkányokat.[124]

Hiszen nem szabad elfelejteni azt sem, hogy a vizsgált korszakban a falvak egyetlen tanult embere a pap volt, akinek befolyása a hozzátartozó hívők körében szinte felbecsülhetetlen volt. A Komáromy Andor, Schram Ferenc és Bessenyi József által összegyűjtött pereket áttanulmányozva láthatjuk, hogy katolikus és református papok egyaránt akadtak a boszorkánytól félők között.

Például egy prédikátor megnyomorodását, betegségét egy Isákné nevű, boszorkánynak tartott személynek tulajdonította. A lelkész azt mondta, hogy ha meghal, feléje se menjen az asszony, de az nem törődött a felszólítással, mihelyt a prédikátor meghalt, mindjárt odament ő is.[125]

Erdélyi Dorottya elleni boszorkányperben olvashatjuk, hogy a vádlott lányának a prédikátor nem adta fel az Úrvacsorát, ezért a vádlott, aki egyébként is boszorkány hírében állt, megrontotta azt a lányt, akire gyanakodott, hogy feljelentette lányát a lelkésznél.[126] Kós Andrásné ellen folytatott boszorkányperben az egyik tanú azt vallotta, hogy a vádlott megrontotta a prédikátort, mert az sokat „Fedőzik" az asszonyokkal. Ráadásul a perbe fogott személy maga dicsekedett ezzel a tettével a tanúnak.[127]

A sámsoni prédikátor, Újfalusi Dániel, egy asszonyt, Fődi Istvánnét, boszorkánynak kiáltott ki, emiatt féltette a gyermekét, mivel a vádlott megfenyegette, ha a lelkész a véleményét a prédikátornak tovább mondja, úgy gyermeke meg fog halni, és ő sem maradhat tovább a faluban.[128]

A sort tovább lehetne még folytatni, de itt rá szeretnék mutatni, ugyancsak példák nyomán, hogy a katolikus papok körében is hasonló hiszékenységet tapasztalhatunk.

A plébánián húzta meg magát egy boszorkánysággal vádolt asszony, Marosi Pálné. Áldozata utána ment és elmondta a papnak, miképpen rontotta meg őt az asszony. A plébános ennek hallatára azonnal felszólította a befogadott asszonyt, hogy ha már a sértett a szemébe is merte mondani a vádjait, akkor azonnal gyógyítsa őt meg.[129]

---

[124] Wéber, 1893., 881.p.; Kiss István és Kristóf Ildikó is azon az álláspontón volt, hogy hazánkban nemcsak a katolikusok, hanem a protestánsok is üldözték a boszorkányokat. Kiss, 1905., 211.p.; Kristóf., 1990., 438.p.

[125] Komáromy, 1910., 229.p.

[126] Schram, I. kötet 1983., 413-416.p.

[127] Schram, I. kötet 1983., 35-39.p.

[128] Schram, I. kötet 1983., 127.p.

[129] Komáromy, 1910., 633.p.

A soproni plébános egy hozzáforduló asszonynak megmondta, hogy ki rontotta meg. Be is bizonyította, mert amikor szentelt füvekkel kezdte füstölni, megjelent a rontó személy, a távolabbi faluban lakó boszorkány és lisztet kért. A plébános teljesítette kérését, de ahhoz a feltételhez kötötte, hogy a szerencsétlen sértettet „eressze meg". A szenvedő asszony állapota ezt követően jelentősen javult, de később visszaesett. A saját falujának plébánosa, hittársához hasonlóan jó tanácsot adott. Hívasson a sértett egy másik boszorkányt magához, aki a megrontó személyt fenyegesse meg, ha nem gyógyítja meg a szenvedőt.[130]

Haldoklóhoz hívták Zalában a plébánost, aki útközben találkozott a vádlottal, Baksa Évával, aki korábban megrontotta a haldoklót. A pap megkérdezte az asszonytól, hogy miért cselekedett így a szomszédjaival, és figyelmeztette, hogy változtasson magatartásán, mert rosszul fog járni. A vádlott nem tagadta, hogy a rontást nem ő okozta volna.[131]

A példák sorát megszakítva a feltárt boszorkányperek irataitól áttérek Méliusz Juhász Péter debreceni kálvinista lelkész vezetésével készült 1562. évi debreceni hitvallásra. Ebben a szerző élesen rávilágít a babonás felfogásra. Külön tétel szól „…az éji kisértetekről, boszorkányokról, kóborgó lelkekről, vagy megnyomókról", valamint magukról a boszorkányokról is.[132] Természetesen létezésüket nem tagadták, és a működésüket az ördögi irányításnak vélték. A debreceni hitvallás szerint: „…hogy a kisdedeket és másokat tekintettel, ránézéssel, érzéssel, dicsérettel meg lehet rontani, betegíteni, száraztatni: az gonosz beszéd."[133] Így a hitvallás is beillesztette a 16. század kettős, Isten és a sátán között feszülő, keresztény értékrendbe a boszorkányságot és a boszorkányokat. Megfogalmazásra kerül az is, hogy „az Úr engedelmével" ugyan, de a sátántól vannak a boszorkányok.[134] „Midőn isten átadja a gonoszokat a sátánnak kezébe, sokat tehet a sátán azokban az Úrtól vett hatalommal, mindazonáltal az isten intésére." Még a „szemfényvesztés, varázsolás, holtak szemléléséből való jövendölés, kézjóslat sem lehetetlen". Ezek is a „sátán szerzéséből származnak".[135] Méliusz és követői szerint, az igézésnek csak a gonoszra lehet hatása, mivel „az ördög hatalmas a hitetlenekben", de a kegyesekre nem.

[130] Schram, II. kötet 1983., 98.p.
[131] Schram, II. kötet 1983., 598.p.
[132] Debreceni hitvallás, 1881., 228, 284.p.; Barla, 1908., 198.p.; Hóman-Szekfű, 1936-43., 141.p.; Kristóf, 1990., 442.p.
[133] Debreceni hitvallás, 1881., 230, 284.p.; Barla, 1908., 198.p.; Molnár, 1942., 35.p.
[134] Barla, 1908., 198.p.; Molnár, 1942., 35.p.
[135] Debreceni hitavallás, 1881., 228.p.; Barla., 1908., 198.p.; Kristóf, 1990., 442.p.

Hasonlóan vélekedett a katolikus Bornemissza Péter is, aki hitt a „nagy, sok csudálatos kísértetekben." A bűvös erőt, a szabad akarat hiányában az ördögnek tulajdonította. Az ördögi praktikák, incselkedések ellen a falvak népe prédikátorokat vett igénybe. Bornemissza több ízben elégtétellel jegyezte meg, hogy ahol misemondó papokat hívtak és az nem tudta elűzni a gonosz lelket, a prédikátoroknak egyszerre sikerült.[136]

A szebeni városi lelkész boszorkányokban való hitét támasztja alá a következő eset is. Amikor 1648-ban új lakásba költözött, ajtaja fölé feliratot helyeztetett a következő szöveggel: Krisztus jelen van, velem együtt költözik e házba; boszorkányok, démonok, távozzatok innen![137]

Csuzy Zsigmond szerzetes 1724-ben megjelent „Evangéliumi Trombita" című művében megemlíti a boszorkányokat. Nézete szerint az ilyen személyek nem is remélhetik feltámadásukat, de figyelmeztet mindenkit, nehogy szóba álljanak a boszorkányokkal, mert különben rájuk is hasonló büntetés vár.[138]

Bucholz György evangélikus lelkész 1675-ben saját maga látta, hogy az ördög egy katolikus lengyelt felcipelt a várfalra, ott az ágyúk közé szorította és félhalva otthagyta.[139]

Az egyik evangélikus zsinaton panasz hangzott el Bethlen grófnő ellen, aki üldözött egy lelkészt azért, mert az önhatalmúlag, minden törvényes eljárás nélkül boszorkányként megégette a grófnő egyik jobbágyasszonyát. A zsinat egyetlen szóval sem helytelenítette a pap eljárását.[140]

1707-ben a rózsahegyi zsinaton is napirenden volt az ördög léte. Azon vitatkoztak, hogy a kísértő lélek testét ki kell-e ásni, a fejét levágni, hogy elejét vegyék a további kísértéseknek. A zsinat elutasította a halott kiásását, de az indoklás számunkra is érdekes: Nem a kísértetek létezését tagadja, hanem azt mondták, ki, hogy „mindez csak az ördög műve, melyen nem a hullacsonkítás által, hanem imádsággal lehet és kell segíteni!"[141] Ezek után egyetérthetünk Kulcsár Zsuzsával aki szerint, „…a magyarországi papság, bármilyen felekezetű is volt, kötelességének tartotta, hogy a boszorkányok után nyomozzon."[142]

---

[136] Hóman-Szekfű, 1936-43. 142.p.; Molnár, 1942. 36.p.
[137] Kulcsár, 1968. 160.p.
[138] Molnár, 1942. 36.p.
[139] Wéber, 1893., 882.p.
[140] Kulcsár, 1968. 161.p.
[141] Zsilinszky, 1806., 93.p.
[142] Kulcsár, 1968. 160.p.

A boszorkányhit nemcsak a tudatlanok körében élt. A tanult emberek is tudományosan megállapított tényként kezelték a boszorkányok létezését. Mégis akadtak időnként merész gondolkodók, bátor emberek, akik felemelték szavukat a boszorkányüldözések ellen. Hazánkban is előfordult, hogy nem csak a protestáns prédikátorok, hanem a hazai katolikus papok is élesen támadták a sátán és az ő vélt szövetségesei, a boszorkányok cselekedeteit, létét.

Például 1771-ben Egerben jelent meg Nagy Ferenc törökszentmiklósi plébános „Az Egy Igaz és Boldogító Hitnek eleji" című könyve. A tíz parancsolat első parancsának részletes fejtegetése során leírja, hogy mit nem szabad e parancs értelmében megtenni: „Tilalmaztatik a babonaság, varázsló jövendölés, varázsló orvoslás, ördögi ártalom, boszorkányság és szemfény-vesztés." A továbbiakban ismerteti határozott véleményét a boszorkányságról, ami nem más, mint „az ördöggel nyilván vagy alattomban való szerződés és kötés, mely által szokatlan dolgok és cselekedetek vitetnek égbe, úgy mint hirtelen messze földre menni, semmi-bül vendégeskedni, embert lóvá tenni, pemetén nyargalódzni, füvet-fát megtáncoltatni".[143] Nagy Ferenc a bibliából vett idézetekkel bizonyította a boszorkányok létezését, de hozzáteszi, hogy „olyan sokan nincsenek, mint az együgyü község (értsd közvélemény) vélekedik".[144]

Klaniczay Gábor mutatott rá, hogy „… a boszorkányszombatokra vonatkozó „tudós" ismeretek egyszerűen hiányoznak Magyarországon. Ez magyarázhatja azt is, hogy a kor prédikációs irodalmában Méliusz Juhász Péter, Kecskeméti Elekes János, Nógrádi Mátyás és Pápai Páriz Imre néhány boszorkányügyben tett kijelentésén túl, szinte alig találkozunk e kérdéskörrel."[145]

[143] Molnár, 1942. 36-37.p.
[144] Molnár, 1942. 37.p.
[145] Klaniczay, 1986., 282.p., ezeket a kijelentéseket idézi és elemzi Makkai, 113-130.p.

2.3.2. A német területeken

A pápák közül kiemelném VIII. Incét, akinek halála évében (1492) fedezte fel Kolumbusz Amerikát, mégis az ő idején az egyház szentesítését adta az embertelen és hisztérikus boszorkányüldözéshez. A katolikus egyház szerint a boszorkányság az ördöggel való cimborálás egyik válfaja volt. Az üldözést elsősorban a németországi dominikánusok sürgették. Az ő indítványukra adta ki VIII. Ince pápa 1484. dec. 5-én a „Summis desiderantes affectibus" kezdetű bulláját, amelyben az egyház áldását adta a boszorkányok üldözésére.[146] Ennek nyomán a boszorkányok utáni hajsza általánossá vált, és az inkvizíció egyik fő területe lett.

1487-ben két dominikánus szerzetes foglalta össze a boszorkányok elleni eljárást a magyarul Boszorkánykalapácsnak is nevezett, hírhedt műben.[147] A két szerző azt állítja művében, hogy „az az ember, aki „paktumot" kötött az ördöggel, aki eladta neki a lelkét, ördögfajzattá változik: varázslóvá vagy boszorkánnyá, aki képes kárt okozni környezetének, mindenféle rontást bocsátani rá."[148] A háromkötetes könyv megjelenése után már egész Európában szabályozottá vált a boszorkányok elleni harc minden fázisa. Ezt követően a korabeli katolikus világban fellángoltak a máglyák, és több százezren estek áldozatul az új igaz hitnek.

Meg kell említeni a középkori katolikus egyház ideológiai elvi állásfoglalását is, amelyben határozottan elkülönítik egymástól a boszorkányokat és az eretnekeket a következőképpen: „A varázslók és boszorkányok kisszerű szabotázzsal foglalkoznak, nem akarják megdönteni a fennálló rendet, az uralkodó egyházat, mint az eretnekek"[149]
Történeti tény, hogy a középkorban élt ugyan a boszorkányhit de a felvilágosult humanista korszak lobbantotta lángra az évszázadokig tartó vad üldözést.
Még a legelfogultabbaknak is el kell ismerniük, hogy a reformáció egy időre még rosszabbá tette a helyzetet,[150] hiszen a reformált egyházak is osztoztak a katolikus demonológiában.[151] „A hitjavítók is a korszellem befolyása alatt álltak és hittek a

[146] Schram, 1982., III. köt. 55.p.; Heussi, 2000., 270.p.
[147] Schram, 1982., III. köt. 55.p.; Heussi, 2000. 270.p.
[148] Grigulevič, 1976., 201-202.pp.
[149] Grigulevič, 1976., 209.p.
[150] Wéber, 1893., 879.p.
[151] Kulcsár, 1964., 174.p.; Behringer, 1998c., 76.p.; Jenei, 2005., 13.p.

boszorkányságban."[152] A lutheránus papok és hatóságok, a Luther által vallott téziseknek megfelelően, tevékenyen részt vettek a boszorkányüldözésben, akárcsak katolikus „kollégáik". Néhány esetben még túl is szárnyalták őket.[153]

Az egyházak számára a boszorkányüldözések támogatása, elősegítése hasznos volt azért is, mert növelte az emberekben a félelmet, a természetfeletti erőkbe vetett hitet, és ami talán a legfontosabb a papság tekintélyét és hatáskörét. Elősegítette azt a folyamatot is, hogy mindenki – műveltségi foktól függetlenül – hitt a varázslásban, és a vádlottak közül sokan maguk is hirdették – többnyire szilárdan hitték is – hogy természetfeletti képességekkel rendelkeznek, és valóban tudnak varázsolni.[154]

Ahhoz, hogy megérthessük, miért vállaltak közösséget a protestánsok a katolikusokkal a boszorkányság kérdésében részletesebben ismernünk kell Luther élettörténetét és tanait.

Luther Márton (1483-1546)[155] 1510 őszén rendi ügyben Rómába utazott. Itt egyházának engedelmes fiaként tartózkodott, vallásos érzületét még nem gyengítette, hogy bepillantást nyert a római klérus romlottságába. 1512-ben teológiai doktorátust tett, átvette a bibliai professzorságot az egyetemen. 1512-ben alprior, 1515-ben a kolostori tanulmányok vezetője és tizenegy szászországi és türingiai kolostor vikáriusa lett.

Alapos tanulmányok után 1512-ben kialakította vallási alapelveit. A Luther által kialakított kegyesség annyira eredeti, vallási meggyőződése olyan erős volt, hogy a konfrontációt az uralkodó katolikus dogmarendszerrel nem lehetett tartósan elkerülni. Az összeütközés a búcsú gyakorlatában következett be. Miután Luther 1516-ban hiába emelte fel szavát a visszaélések ellen, 1517. okt. 31-én 95 tételben akadémikus vitát kezdeményezett a búcsú értékéről. A tételeket nem az egyház megváltoztatására szánta. Az egyház ügyének védelmezőjeként lépett fel, aki az alsóbb egyházi hivatalok által elkövetett búcsú-visszaélések ellen kívánt harcolni, bár ekkor már a búcsú semmilyen formáját nem tartotta helyesnek.

A pápa eleinte azt hitte, hogy a szerzetesek civódását békés úton el tudja simítani. Miután ez nem sikerült, pert indított Luther ellen, amelyet néhány hét múlva egy eljárás

[152] Wéber, 1893., 879.p.
[153] Kulcsár, 1968., 205.p.
[154] Kulcsár, 1968., 204.p.
[155] Eislebenben született. 1497-től Magdeburgban, 1498-tól az eisenachi latin iskolában tanult. 1501-ben az erfurti egyetem művészeti fakultásának diákja lett, amely ekkor skolasztikus szellemben működött. 1505. júl. 17-én lépett be váratlanul az ágostonos remeték erfurti kolostorába. 1507-ben pappá szentelték. A prior arra jelölte ki, hogy teológiai tanulmányokat folytasson. Így Luther buzgón tanulmányozta a Bibliát, emellett késő skolasztikus teológusokat (Occam, Biel, Gerson), később Augustinust olvasott. Megismerkedett a misztikus írókkal is. 1508-ban átirányították a wittembergi konventbe, hogy teológiai tanulmányait befejezze a Bölcs Frigyes által 1502-ben alapított egyetemen.

követett annak érdekében, hogy Luthert, mint megrögzött eretneket rövid úton ártalmatlanná tegyék. 1520-ban Rómában megkezdődött eretnekpere, amelynek során 41 tételét eretneknek minősítették, elrendelték összes iratának az elégetését. Tanait 60 napon belül vissza kellett vonnia, ellenkező esetben elítélt eretneknek számított. Miután erre nem volt hajlandó, a végső döntés a wormsi birodalmi gyűlés kezébe került. Itt Luther többször kifejthette nézeteit, végül V. Károly elhatározása szerint „úgy kívánt eljárni, mint bizonyítottan eretnek ellen". Ennek értelmében a wormsi ediktum Lutherre és követőire kimondta a birodalmi átkot és elrendelte könyvei elégetését, valamint minden németföldön nyomtatott könyv cenzúráját.

Luther szakított a jellegzetes katolikus tekintélyek tiszteletével, a papokkal kapcsolatos hagyományos felfogással, a hierarchikus egyházszervezettel, az egyházjog „isteni eredetű" elemeivel, a tisztítótűzbe vetett hittel, a miseáldozattal és mindazzal, ami ezzel összefüggött. Érintetlenül maradt azonban a természetfölötti világkép, az angyalok, ördögök, démonok, boszorkányok létéről való meggyőződés.[156] Azt mondta egyik beszédében: „Én nem sajnálom a boszorkányokat, kívánom, hogy valamennyi megégettessék."[157]

A népi babona a lutheránus tudósok gondolkodását éppúgy megkötötte, mint a humanistákét és katolikusokét. Mindannyian hittek az ördögben, annak mesterkedéseiben, és szolgálóiban, a boszorkányokban. A reformáció humanizáló hatással volt a jogra is. A kegyetlen büntetőjogszabályok mégis érvényben maradtak, és folytatódtak a boszorkányperek is. Bármilyen különös, a 16-17. századi Közép-Európában ekkor vált általánossá a boszorkányok üldözése.

Történt ez akkor, amikor X. Leót választották meg pápának. A felszentelést követően az egyházfő a következőket mondta: „Élvezzük a pápaságot, amit Isten adott nekünk!" Pontifikátusa valóban a középkori pápaság teljes dekadenciája volt. Az egyház új problémái, a reform távol álltak tőle. A lutheri mozgalomban hosszú évekig csak egy zavaros német szerzetes körüli helyi rebelliót látott, amely éppúgy elül majd, mint eddig annyi más hasonló. Amikor a pápa a kifinomult latin versekért lelkesedett, Luther a nép nyelvére fordította a Szentírást. Amikor a pápai udvar a szellemi és testi élvezetek rafinált fokozásában lelte örömét, a reformáció a polgári rációt és a szorgos munkát állította a valláserkölcs középpontjába. A fent vázolt életrajzból is pontosan kitűnik, hogy Luther a katolikus egyház kötelékében kísérelte meg hitét elmélyíteni,

[156] Sejnman, 1953., 67.p.
[157] Wolf, 1995., 89-98.p.; Heussi, 2000. 316-317.p.; Molnár, 1942., 20.p.

mégis voltak olyan, számára elfogadhatatlan egyházi intézkedések, amelyek miatt a vallás és az egyház megreformálását tűzte ki célul. A társadalmi közeget, a népi hitvilágot nem akarta, és nem is tagadta meg. Ezért érthető, hogy a boszorkányok létezése számára is teljesen elfogadható volt. Ő maga is azt vallotta, hogy „…azokkal a boszorkányokkal nem akarok könyörületes lenni, hanem kívánom, hogy azokat elégessék”.[158]

Tovább vizsgálódva megfigyelhetjük, hogy a reformáció más irányzatai is üldözték a boszorkányokat.

Zwingli nem a világtól elvonuló szerzetesként, kolostori cellából kilépve indult, hanem életörömmel teli humanistaként, akiből világi pap, tábori lelkész, politikus lett, és aki mindig is a derűs és tágas valóság talaján állt. Belső fejlődését nem kísérték súlyos lelki megrázkódtatások, nem volt része misztikus élményekben. Nézeteire Erasmus nyomdokain járva, szorgalmas tanulással tett szert. Teológiájának középpontjában az isteni predestinációról szóló tanítás állt, a boszorkányok kérdésében és üldözésük fontosságában teljesen egyetértett Lutherrel.[159]

A reformáció jelentős központja Wittenberg mellett Genf volt, ahol a francia származású Kálvin János munkássága nyomán jelent meg az új hit. Kálvin mélyen vallásos és világos gondolkodású reformátor volt. Teológiai és jogi tanulmányokat folytatott. A protestantizmusnak azt a változatát hívta életre, amelyben a katolikus egyházzal szembeni ellentét a legtisztább formában jutott kifejezésre. Egyedi kivétel a boszorkányság kérdése, amelyet Lutherrel azonos módon ítélt meg.[160]

A kálvini eleve elrendelés tana is valószínűleg hozzájárult ahhoz, hogy a boszorkányhit elterjedjen. Attól a gondolattól, hogy az emberek többségét a Teremtő kárhozatra szánta, és e végzetet semmiféle módon nem lehet elhárítani, közel áll az a nézet, hogy a kárhozottat el lehet, sőt el is kell pusztítani. Sőt egyes szerencsétlenek a predestinatio tanából azt a meggyőződést alakították ki, hogy sorsuk – részben helyzetük, részben bűnös cselekedeteik, részben bűnös hajlamaik, gondolataik miatt – az elkárhozás. Ebből következett számukra, hogy az ördög szolgáinak tekintették magukat, és tőlük mást, mint gonosztetteket, nem lehetett elvárni. Ennek hatására Genfben sok boszorkányt égettek el.[161]

---

[158] Wéber, 1893., 880.p.
[159] Wolf, 1995. 100.p.
[160] Wolf, 1995. 98-100.p.; Heussi, 2000. 322-323.p.
[161] Kulcsár, 1964. 162.p.; Behringer, 1998c., 45.p.

Végeredményben elmondhatjuk, hogy Luther és Kálvin éppen a katolikus Augustinushoz nyúlt vissza. Világképük erősen dualista vonásokat mutatott, amiben nagy szerepet játszott maga az ördög is. Az a körülmény, hogy ebben a korszakban különleges, egyedülálló tekintéllyel rendelkezett a Biblia, és olvasása mindjobban terjedt, szintén szerepet játszott az üldözés kibontakozásában. Hiszen a Biblia többször ír a sátánról, az ördöngősökről, boszorkányokról, sőt az utóbbiak elpusztítását is elrendeli.[162]

Jelen dolgozat keretei között a reformáció főáramlatainak boszorkányokra vonatkozó tételeit tekintettem át.

Ezt követően térjünk át a katolikusokra. Közülük kezdetben a dominikánusok, majd a jezsuiták jártak élen boszorkányok üldözésében.[163] Rövid idő elteltével különös fordulat történt, hiszen a „boszorkány" fogalma alá bevették a protestánsokat is.

Úgy tűnt, hogy az egyházat még sohasem fenyegette ekkora veszély, mint a 16. század első felében. De – tanítja a vallás – az Úr útjai kifürkészhetetlenek. Gyengeségeiért és az eretnek járvány bűneiért kegyetlenül büntette az egyházat, mégis ezzel egyidejűleg segítő kezét is nyújtotta neki. Éppen ebben az időben javasolta a Szentszéknek a spanyol Loyola Ignác, hogy szervezzenek hatalmas krisztusi csapatot, amely kész éjjel-nappal, bárhol, bármikor, minden eszközzel megsemmisíteni az új antikrisztust, Luthert és egész ördögi körét.[164] A rend politikai célkitűzése az eretnekek és a pogányok megtérítésével a katolikus egyház egyeduralmának helyreállítása volt. E legfőbb célt a rend módszeres és szisztematikus tevékenységgel igyekezett elérni. Ellenfeleik a szemükre vetették, hogy ennek érdekében minden eszközt, még az intrikát, a csalást, az inkvizíciót is össze tudták egyeztetni erkölcsi tanításukkal. Mégis hitték és elhitették mindenkivel, hogy a cél minél tökéletesebb elérése szentesít minden hozzá vezető utat és eszközt. Majd Giovanni Caraffa bíboros a pápai inkvizíció számára a tevékenységi normák között negyedikként a következőt állapította meg: a protestánsok, nevezetesen a kálvinisták semmiféle kíméletre nem számíthatnak. Az ördög híveinek üldözése során megégették Luther és Kálvin híveit is. Hasonló következtetésre jutott Kulcsár Zsuzsa is, aki szerint a boszorkányperek nem csak a nincstelenek és tehetetlen emberek

[162] Biblia 2Móz 22,17; 3Móz 20,27; 5Móz 18,10-11; 1Sám 28,3.9; Jel 21,8; Jel 22,15
[163] Komáromy, 1910., XI.p.
[164] Sejnman., 1953., 64.p.

elpusztítására szolgáltak, hanem a másvallásúak irtására, meggyalázására, megfélemlítésére is.[165]

„Az európai példák közül Németország története a legszembetűnőbb, ahol az 1555-ös augsburgi vallásbéke után tört ki az első igazán jelentős boszorkánypánik,ésa további nagyobb üldözéseket is kapcsolatba lehet hozni a 17. század közepéig elhúzódó vallásháborúk szüneteivel."[166] – fogalmazta meg Klaniczay frappánsan a katolikustól eltérő vallási irányzatok követőinek „boszorkányként" való üldözését. A spanyol korona Németalföldön is felhasználta az inkvizíciót a felszabadító mozgalom elnyomására. A függetlenség híveit eretnekeknek nyilvánították, és ennek megfelelően kivégezték őket. Torquemada kódexének szellemében kiadott Véres rendelet szerint: „Szigorúan tilos kinyomtatni, leírni, birtokolni, megőrizni, eladni, megvásárolni, a templomokban, az utcán és más helyen szétosztani Luther Márton, Kálvin János és más főeretnekek, hamis tanítók, a szent egyház által elítélt szégyentelen szekták nyomtatott vagy kézirati műveit."[167] Ennek hatására az inkvizíció a spanyol hatóságok közreműködésével németalföldiek tízezreit irtották ki.

1758-ban még hóhérral égettette el a katolikus egyház Tridentben az egyik könyvet, amely helytelenítette a boszorkányüldözést. Katolikus és protestáns lelkészek írásaikban támadták a vakmerőket, akik tagadni merték a boszorkányságot. Sok helyütt a kolostorokban még tovább működtek az ún. „boszorkánypáterek", mint a témában legnagyobb tudással rendelkező a boszorkányszakértők.[168]

Mialatt a technika és a tudomány korszakos eredményeket ért el, az egyház minden rendelkezésre álló eszközzel védte korábbi nézeteit. IX. Pius pápa tanácsadója, a század legtekintélyesebb teológusa, Perrone „Dogmatiká"-jának V. kötetében kijelentette, hogy az ördöggel való szövetség és szerződés – tény.[169] Egy másik 19. századi teológus, Gury is részletesen írt a varázslásról és a boszorkányságról, mint valóban létező jelenségekről.

A protestáns egyházak sem mutatkoztak haladóbbaknak. Például Vilmar, a marburgi teológia professzorra, előadásaiban és könyveiben az előbb említett katolikus nézetekkel azonos felfogást vallott.[170]

[165] Kulcsár, 1964., 174.p.
[166] Klaniczay, 1986. 268.p.
[167] Kulcsár, 1968., 201.p.
[168] Kulcsár, 1968., 205.p.
[169] Sejnman, 1953., 66.p.
[170] Kulcsár, 1968., 205.p.

A katolikus és protestáns egyházak hivatalos körei megdöbbenten és ellenségesen nézték a boszorkányüldözések megszüntetését követelő gondolkodók nézeteit, amelyek mind szűkebb területre szorították vissza a vallási hiedelmeket, és ezáltal a boszorkánypereket. Éppen ezért szilárdan védték állásaikat.[171]

A 20. század kutatói közül többen[172] a boszorkányüldözéseket a vallásháborúkból vezetik le. Ezen felfogás szerint az 1580-as üldözések Németországban is a reformáció és ellenreformáció harcát kísérte[173], valamint Svájcban is, a kutatások szerint, a protestáns területeken folyt jelentősebb boszorkányüldözés.[174]

Bár már a 16. századtól mind külföldön, mind Magyarországon erősödött azoknak a hangja, akik a felvilágosodás híveiként – felekezeti hovatartozásuktól függetlenül – a perek megszüntetését követelték, igazi eredményeket csak a 17. század második felétől az állam segítségével tudtak elérni. A boszorkányperek, boszorkányüldözések ellenzői általában nem tagadták a varázslás, rontás lehetőségét, de nyomatékosan kijelentették, hogy igen nehéz ezt bizonyítani,és a bírák jó lelkiismerettel nem ítélhetnek el ilyen ügyben senkit.

[171] Kulcsár, 1968., 205.p.
[172] Trevor-Roper, Monter, Midelfort, Behringer
[173] Behringer, 1998c., 76.p.
[174] Magyar Jogi Lexikon, 1899., I. kötet 276.p.; Klaniczay, 1986., 264.p.

3. A BOSZORKÁNYSÁG KÉRDÉSKÖRÉNEK KUTATÓI A NÉMET TERÜLETEKEN

3.1. A kezdet

Boszorkányper fogalma alatt rendszerint egy koraújkori bírósági eljárást értettek, amelynek segítségével azt akarták bebizonyítani, hogy a vádlott boszorkányságot követett le vagy sem. Megjegyzésre érdemes, hogy bár az áldozatoknál hozzávetőlegesen 75 %-ban nőkről volt szó, mégis a koraújkori források nyelvhasználatának alapulvételével rendszerint a perjogban az érintettek számára a hímnemű formulát alkalmaztak.[175]

A boszorkányság deliktuma – genéziséhez ebben a részben Wolgang Schild, Erik Midelfort és Andreas Blauert fejtegetéseire utaltunk – magába foglalta a kártokozó varázslás korábbi tényállása mellett még a 15. században hozzájáruló elemeket, az ördöggel kötött szövetséget, az ördöggel való fajtalankodást, és a boszorkányszombatokon való részvételt.

A kártokozó varázslással kapcsolatosan tehát az feltevés nyert megerősítést, hogy mágikus cselekedetek segítségével embereknek és állatoknak kárt lehet okozni. Ez az egész középkor folyamán ismert volt és már korán büntetőjogi szabályokban is megjelent és így már hivatalból üldözték a boszorkányokat.

Ez a bűncselekmény szemmel láthatóan jelentős szerepet játszott a középkori és koraújkori ember mindennapjaiban, és a kortársak is hittek a varázslatos praktikák sikerében. Aki például különböző speciális mágikus képzetek által alkotott eljárás szerinti hozzávalókat, mint rettentően hatásos elemeket, egy edényben összekotyvasztott és például a szomszéd telkére öntött azzal a szándékkal, hogy kárt okozzon, az varázslást követett el. Tehát a vizsgálatok során már a szándék is jelentős szerepet kapott. A pereket olvasva megállapítható, hogy a szándékosságot legjobban a szomszédok, rokonok, falubeliek, a sértett tudta igazolni tanúvallomásában. Amennyiben a szándékosság igazolást nyert, úgy a bíróság bizonyítottnak tekintette a cselekmény elkövetését. Továbbgondolva megállapíthatjuk, hogy ezzel lényegében a közösség varázslásba, boszorkányságba vetett hite jelenik meg.

[175] Der Beklagte, der Angeklagte,

Az 1270-es hamburgi városi jog a szásztükör megfelelő határozatának bővítéseként értelmezhető, és minden varázslót, akit tetten értek, meg akar büntetni[176] Lényegében itt a varázslatos praktikák realitásként való értelmezését találhatjuk meg.
Azonban felmerül a kérdés, hogy milyen „új" tényállási elemek lehettek azok, amelyek az ördöggel való reális érintkezésen alapultak?

Mindenki számára megfigyelhető volt, hogy a Gonosszal való kapcsolat nyomon követhető, a démonokkal azonosították őket, hiszen bármilyen alakban megjelenhettek, mindig erkölcstelen életet éltek, és karón, seprűn, vagy lócán lovagolva a Blocksbergre repültek, hogy a hozzájuk hasonlóakkal orgiába hajló ördögimádaton egyesüljenek?

Láthatjuk, hogy a fantáziának alig volt határa, mindamellett lehetséges – és a perakták egész sora bizonyítja ezt –, hogy egy koraújkori boszorkány-félelemmel körülvett személy ténylegesen beképzelte magának, hogy ő maga tanúként volt jelen ilyen eseményeken. A boszorkányperek többsége egyértelműen abból eredeztethető, hogy rendszerint a bíróság az igazság kiderítésének egy különleges elemével kívánta a boszorkányhitet, és a varázslást igazolni. Ez volt a kínvallatás, amelyet reális újdonságnak és nagyhatású eszköznek tartottak.
A kínvallatás bevezetésével a 16. és a 17. század társadalma messzemenő bizonyosságot szerezett arról, hogy az ördögimádók szaktája létezik, és ez az ördögi hadsereg az emberiség megsemmisítésére készül. Sajnos napjainkban is ismert, hogy sok államban a kínzás az uralom átvételének állandó és gyakran szükséges intézkedéseihez tartozik. Aki az Amnesty International című munkát figyelemmel kíséri, láthatja, hogy ijesztő mérleget lehet felállítani. A kínzásokat és kínvallatásokat az állami intézmények és bűnüldözési szervezetek igénybe veszik, mint a brutális és emberek megvetésének metódusát, az információk kicsikarására és az ellenség kínzására.

A boszorkányüldözések korában azonban ez másképpen történt, ugyanis a kínvallatás legális letéteményese az igazságszolgáltatásban, pontosabban a büntetőjogban volt.
A kínvallatás a boszorkányság deliktumában a realitás kívánalmát kölcsönözte. A kínzás kifejezése a latin *poledrus* (csikó – Fohlen) szóból vezethető le, amely a római birodalomban egy kínzó eszköz volt. Emellett a források használják – mégpedig gyakran szinonimaként – a *tortura* (a *torquere* – megkínozni) és a *tormenta* (vérontás), *Marter* (kínszenvedés), *peinliche Frage* (kínvallatás) megjelöléseket is.

[176] Ld. még: Lorenz, 1982., I.kötet; 1983a., II/1. kötet; 1983b., II/2. kötet

Ezzel valójában különféle cselekményeket határoznak meg, amelyek csak azt állapítják meg, hogy egyes embereknek testi fájdalmat okoznak és rendszerint a hatóság utasítására hajtják ezeket végre.[177] A kínzás ezért egyrészt büntetés vagy a büntetés súlyosbítása; más oldalról azonban – ahogy a római jogban is áll – a bizonyítási eljárásba lett beillesztve, hogy a gyanúsítottól, vagy a tanútól vallomást, vagy a már rábizonyítottól a tettestársak megnevezését, vagy a zsákmány rejtekhelyét kicsikarják.[178] A római jog a kínzást, mint örökséget, a bizonyítási eljárásban hagyta hátra a germán utódállamokra. Ott azonban az idő múlásával fontosságából jelentősen veszített, vagy teljesen eltűnt, mert a germán jogi gondolkodás alapelveinek idegen maradt.[179] A kínzás hosszú időre a rabszolgákkal szemben az eljárásban még fennmaradt, de már nem csak mint egy létező jogintézmény, hanem mint az istenítéletek egyik formája.[180] Csak a 13. században bukkant fel újból a büntető igazságszolgáltatásban a kínvallatás. Erre alapot adott, Wolfgang Schild, aki azt vallotta, hogy az embereknek egy új magától értetődő dolog volt, és abból következően egy új jog- és államértelmezés jelent meg, amely több formában is érvényesült.[181] Mindenekelőtt a városi polgárok jogának dolgaival kezdődött, konkréten azzal, hogy az állami rendtartást saját kézbe vették. Többet nem vártak az isten kikönyörgött beavatkozására, hanem isten bizalmával saját maguk cselekedtek. A felső-itáliai közösségek városi jogában (1128-ban Veronában, később Vercelliben is, majd Pármában és Viterboban) a hatóságok a rablók és gyilkosok elleni harcukban ismét a kínvallatáshoz fordultak.

A 13. századi német források is átvettek ezekből a jogkönyvekből, hogy különféle kényszerítő eszközöket a büntetőeljárásba bepréseljenek. És az egyház is, amely eddig a kínvallatás bevetését visszautasította, a 13. századtól, különösen az eretnekekkel való konfliktusában, hajlandó volt arra, hogy a megvádolt személyeket viszkereset alatt a római jog rendelkezése szerint kínvallatásnak vesse alá.[182]

Később különösképpen a felső-itáliai jogi iskolákban a büntetőjog tudományos átdolgozása jött létre. Ennek során a régi kétségekre való tekintettel a kínvallatás hitelességére eljárási elveket és módozatokat fejlesztettek ki, amely alapján

[177] Lexikon MA, 1989., IV. kötet Folter – Kínvallatás szócikk, 614.p.
[178] Baranyai, 1940., 33.p.; Komáromy, 1910., VIII.p.
[179] Komáromy, 1910., IX.p.
[180] Handwörterbuch zur Rechtsgeschichte, 1971., I. kötet Folter – Kínvallatás szócikk, 1149-1152.p.
[181] Behringer, 1998b., 88.p.
[182] Lexikon MA, 1989., IV. kötet Folter – Kínvallatás szócikk, 615.p.; Mindezt tették annak ellenére, hogy a 12-13. század során egyházfők, klérikusok, értelmiségiek szorgalmazták az iszenítéletek megszüntetését. Tóth, 2001., 260.p.

feltételezték, hogy a visszaéléseket meg tudják akadályozni. Így a kínvallatást szűk határok között szabályozták és lefolytatását különleges meghagyásokkal látták el.[183]

Egészen más volt a helyzet Németországban, ahol a jog tudományos művelésének még nem volt központja, és ahol a jogszolgáltatás a laikusok kezében volt. Éppen ezért a kínvallatást többé-kevesebbé szabályozatlanul alkalmazták. Sem a kérdések, amelyeknek a gyanú előtt meg kellett volna lenniük, hogy alkalmazása jogszerű legyen, sem a kínvallatás során feltett kérdések, amit gyakran a hóhér találékony kegyetlenségének átengedtek, hogy végül véghez vigyék, nem voltak egy általánosan elismert és minden jogszolgáltatással megbízott ismert rendszerként szabályozva. A halogatás eredményeképpen egy példanélküli káosz kísérte a büntető jogszolgáltatás összeomlását a 15. századi Németországban.[184]

A 15. század vége felé megvalósult egy birodalmi reform is, amely ezzel a problémával foglalkozott. Az 1495-ös reformok eredményképpen alakították meg a birodalmi kamarai bíróságot – amelyben már jogászok voltak –, amelynek elsődleges feladatául tűzték ki a büntető jogszolgáltatás területén a szabálytalanságok eltörlését. Mégis az irányadó birodalmi rendek között lefolytatott hosszú és kitartó tárgyalások csak az augsburgi (1530) és a regensburgi (1532) birodalmi gyűlésen jutottak eredményre, és határozták el egy reformtörvény létrehozását. Ez volt V. Károly büntető perrendtartása, más néven *Constitutio Criminalis Carolina*, vagy rövidítve *Carolina*.[185] Elfogadva Hellmuth von Weber álláspontját, megállapíthatjuk, hogy a *Carolina* Németországban az inkvizitórius eljárást végérvényesen bevezette.[186]

A fejlődés negatívumának egyik fontos alapja azonban, amire már utaltunk is, a boszorkányság tényállásának bővítése, amely a *Carolina* értelmében a varázslást már a boszorkányság deliktumaként kezelte. Megfigyelhető a jogtudomány idevonatkozó állásfoglalása, hiszen világos, hogy ez a fejlődés a 16. század második felében következett be. A frankfurti jogtanácsos, Johannes Fichard[187] (1512-1581), a rostocki jogász, Lorenz Kirchoff[188] (1529-1580), és a tübingeni jogi fakultás[189] a *maleficiumot*, a kárt okozó varázslást a büntetés kiszabásánál eldöntendő alapkérdések közé emelték. A sátánnal kötött szövetséget tanácskozásaikon keretként kezelték. Mégis Fichard,

[183] Lorenz, 1982., I. kötet 50-54.p.
[184] Lorenz, 1982., I. kötet 47., és 52.p.
[185] Az idézet a Carolinából származik: Radbruch, 1991.
[186] Weber, 1960., 301.p.
[187] Lorenz, 1980., 37.p.
[188] Lorenz, 1982. I. kötet, 303-3015.pp.
[189] Lorenz, 1994., 72.p.

Kirchoff és a tübingeni jogászok a 16. század közepén akkor rögzítették álláspontjaikat, amikor az ötvenes és hatvanas évek nagy nyugati boszorkányüldözései még épp csak elkezdődtek.

A tuttlingenből származó rostocki rendkívüli egyetemi tanár, Johann Georg Godelmann[190] (1559-1611) – ő is Tübingenben végezte tanulmányait – 1591-ben már egészen mást vallott. Különbséget tett a varázsló és a boszorkány között. Álláspontja szerint a varázsló mindig szövetséget köt az ördöggel, mert csak az így létrejött szerződés birtokában tud kártokozó varázslást kifejteni.[191]

A *Carolina* 109. szakaszának megfelelően a varázslókat tűzhalállal kellett büntetni. Más vonatkozott azonban a boszorkányokra. Godelmann Johann Weyer[192] (1515-1588) befolyása nyomán, csupán az ördög által elvakított személyeknek, kiváltképpen nőknek tartotta a boszorkányokat. Hiszen ők többnyire könnyen elcsüggednek, gyengeelméjű és elővigyázatlan öreg asszonyok voltak. Jóllehet elismerték a boszorkányrepülés, a boszorkányszombat, az ördöggel való bujálkodás és az állattá való átváltozás valódiságát, de mindezt csak az ördög ámításának tartották. Ezért érvényes az is, hogy nem kell a boszorkányokat büntetni, hanem minél jobban istenhez kell őket visszatéríteni és isten szavaira kell őket tanítani. Azonban nem lehet átsiklani afölött, hogy egy ilyen differenciálás – egyiknél valóságos, a másiknál színleltnek tekintett az ördöggel való szerződés – alig volt alkalmas arra, hogy a mindennapok büntető jogszolgáltatásának gyakorlatában egy mértékadó helyet foglaljon el. Ha Godelmann a fejtegetésének fő hangsúlyát a tényállásról az ördöggel kötött szerződésre helyezi, akkor Kichhoffal, Ficharddal és a tübingeni jogászokkal szemben azt mutatja, hogy időközben a *Hexenhammer*-ban lévő, kidolgozott boszorkányfogalom győzedelmeskedett.

Lényeges elemként kell kezelni, éppen az ördöggel kötött szerződést, amely időközben már a territoriális törvényalkotás alkotórészévé vált. Először az 1567-es württembergi tartományi rendtartásban[193] és az 1572-es Kursächsischeni konstitúcióban[194] található meg. Az első nagy üldözési hullám lefolyása alatt olyan tekintélyes és sokszor hivatkozott munkák alapján, amelyeket olyan híresség írtak,

[190] Lorenz, 1981., 61-105.pp.; Oestmann, 2001., 259.p.
[191] Lorenz, 1994., 98.p.
[192] Lorenz, 1994., 73.p.; Ráth-Végh, 1952., 113.p.
[193] *„Von Zauberey, Teuffelsbeschwörern, Wahrsagern, vnd denen, so Rath vnd Hilfe bey jhnen suchen."* Lorenz, 1994., 73.p.
[194] *„Von straff derer, so mit Zauberey und Wahrsagen umgehen."* Lorenz, 1994., 73.p.

mint Jean Bodin[195] (1530-1596), Peter Binsfeld[196] (1545/46-1598), Nicolas Rémy[197] (1554-1612) és Martin Delrio[198] (1551-1608), a 16. század végén végérvényesen azt az elképzelést érvényesítették, hogy a varázsló és a boszorkány mesterségét kiváltképpen a sátánnal kötött szerződésnek köszönheti.

Ha 1600 körül a freiburgi egyetemi tanár, Friedrich Martini[199] (1630-ban halt meg), mint „patrones lamiarum" beszélt[200], nemcsak úgy nyilatkozott, mint egy üldözéseket pártoló katolikus, hanem úgy látszott, hogy Fichard, Kirchhoff és Godelmann elképzeléseitől eltávolodott. A 17. század jogászainak minden bizonnyal az ördöggel kötött szerződés, mint a bűncselekmény leírásának alapja, egy *communis opinni* volt és később kétség nem fért hozzá, hogy az ördöggel való szerződéskötést már kártokozó varázslás nélkül is halálbüntetéssel torolták meg, akárcsak korábban, amikor a károkozás a boszorkányság elengedhetetlen elemeként volt meghatározva.

Ezzel a fejlődési iránnyal volt kapcsolatos az is, hogy a kínvallatások során a szerencsétleneket már olyan dolgokról is kérdezték, amelyeket a *Carolina* bizonyítási rendszerében még csak meg sem említettek. Feltételezték azonban, hogy a kártokozó varázslást, mint azt az általános szemlélet tükrözte, az ördöggel kötött szerződés előzte meg. Így természetes volt, hogy a kínvallatás során olyan kérdések vetődhettek fel, amelyek új tényállási elemek körül forogtak. Ilyen új kérdéskörnek tekinthető, amikor arra keresték a választ, hogy mikor és hol kötötték meg a szerződést, vagy milyen erkölcstelen kapcsolatba került a szerencsétlen megkínzott személy a démonokkal.

A *Carolina* értelmében végérvényes felmentő ítéletről többet már nincs szó, hanem egy közbenső ítéletet hoznak, amely lényegében egy ideiglenes felmentő ítéletnek feleltethető meg, – mai értelemben felfüggesztett büntetést tartalmazó ítélet –, egy úgynevezett *absolutio ab instantia*. Ezt az elvet August Schoetensack[201] már a 16. század közepén bevezette a milánói gyakorlati képzésbe és Aegidius Bossius-sal[202] (1488-1546) egyetértve, mint a római joggal ellentmondásban álló „hic Mediolani et in universo domino-t" az uralkodó „consuetudo-t" megnevezte.[203] Ennek a döntésnek a

[195] Behringer, 1987., 219., 224.p.; Siefener, 1992., 13.p.; Schnyder, 1992., 338.p.
[196] Behringer, 1987., 223.p.; Siefener, 1992., 15.p.; Schnyder, 1992., 323., 344.p.; Labouvie, 1991., 46.p.; Oestman, 2001., 259.p.
[197] Labouvie, 1991., 50.p.; Behringer, 1987., 273.p.; Lorenz, 1994., 98.p.
[198] Schnyder, 1992., 347.p.; Behringer, 1987., 224.p.; Lorenz, 1994., 99.p.; Oestmann, 2001., 259.p.
[199] Stinzing, 1957., 672.p.; Schott, 1965., 65.p.; Merzbacher, 1970., 137.p.
[200] Lorenz, 1994., 73.p.
[201] Schoetensack, 1904., 85.p.
[202] Lorenz, 1994., 74.p.
[203] Schoetensack, 1904., 87.p.

hátránya a perbefogottra nézve – mindenekelőtt a boszorkányperekben – kézzel fogható volt. Lényegében az ellen a személy ellen, akit korábban ideiglenes felmentő ítélettel szabadon engedtek, bármilyen felmerült új indok alapján az eljárást további vizsgálatok nélkül ismét megindíthatták.

A 16. és 17. században a boszorkányperekben eldöntendő szerepet játszott, hogy a kínvallatás alkalmazása engedélyezett legyen-e. Az alkalmazása mellett szólt a stigmák újra felfedezése és perdöntő bizonyítékok sorába emelése. A boszorkányszombatokon résztvevők közlései mellett a bíróság különös figyelme a megvádoltak boszorkánystigmái felé fordult. A boszorkánystigma egy ismertetőjel, amit az ördög a követőinek a vele való szerződéskötéskor adományoz.[204]

A boszorkánystigma már a *Boszorkánypörölyben* is megjelent, amely szerint, gyakran titkos testrészeken található és a hírhedt tűpróbával lehet felismerni.[205] A boszorkánystigma felismerésére szolgáló tűpróba mellett ugyancsak gyakran alkalmazott boszorkánypróbaként jelent meg a vízpróba, amellyel többek között Godelmann is foglalkozott az 1591-ben kiadott művében, amelynek címe *Tractatus de magis*. Egy nagyszabású és széleskörű nyomozás során nem csak a vízpróbát, hanem mintegy az istenítéletek történetét is ismertette.[206]

Kritikailag szét kell választani egymástól a marburgi filozófusok és Wilhelm Adolph Scribonius orvos véleményét, aki az 1588-ban megjelent művében – *De sagarum natura et potestate* –, mint egyedüli tudós, a vízpróba létjogosultságát védelmezte.[207] Godelmann ezzel szemben azt vallotta, hogy a jogtudósok és a jogi fakultások „communis sententia”-ja értelmében ezt a próbát, mint jogellenes cselekményt vissza kell utasítani. Ezt a véleményt különben a tudós orvosok és filozófusok is osztották.[208]

A szerencsétleneken folytatott boszorkánypróbák és kínvallatás fajtáinak kitalálásában a hatóságok fantáziájának nem volt határa. Minden, ami a „kínzó” (peinlich) szó teljes értelmébe belefért, azt megvalósították. A meggyötörtek tömege nem élte túl a kínzásokat. Gyakran a „boszorkányalvást” (Hexenschlaf) említették meg a jegyzőkönyvekben, ahol az is olvasható, hogy a megkínzott és meggyötört test látszólag fájdalomra érzéketlen. Minden ismertetett esetben, valamint akkor is, ha az vádlott (Beklagte) a gyötrést beismerő vallomás nélkül elviselte, rendszerint úgy ítélték

[204] Schmidt, 1906., 246.p.; a titoktartás címszónál
[205] Schmidt, 1906., 93.p.
[206] Lorenz, 1981., 81.p.
[207] Paulus, 1910., 51., 81., 232.pp.; Soldan-Heppe, 1911., I. kötet 382., 384., 465.pp.
[208] Lorenz, 1994., 77.p.

meg, hogy az ördög játszik benne szerepet, hiszen egyedül ő az, aki a követőinek a fájdalommentességet adományozhatta. Ennek megfelelően úgy nézett ki, hogy a vádlottnak (Beklagte), aki tulajdonképpen a kínvallatás elszenvedése által jogilag az ártatlanságát bebizonyította, egy „ördögi körben forgó bizonyításnak" (Zirkelschluβ) tették ki, amely során a meggyötört szerencsétlent nem hagyták nyugton addig, amíg minden rendelkezésre álló eszközzel egy beismerő vallomást ki nem csikartak tőle. Azoknak, akik végül a kínzókamrát mégis elhagyhatták, gyakran testüket és lelküket is teljesen összetörték. A szabadon bocsátottak közül sokaknak az egészségét már nem lehetett helyreállítani, és mint nyomorékok élték tovább sanyarú életüket és enyésztek el. Gyakran az országból, az adott tartományból kiutasították őket és eredeti életterüktől távol kallódtak, mint koldusok és csavargók.

Azonban „normális" esetben a kínvallatás eredményes volt. A kínzás használhatóságáról, mint az igazság kiderítéséhez szükséges igazságügyi eszközről nem kellett sokat vitatkozni. A kortársakat még a kínvallatás veszélyessége sem hajlította meg. Különösen a jogászok között található mindig olyan személy, aki azt hangoztatta, hogy óvatosan kell bánni a visszaélésekre való utalásokkal. Hiszen a körülmények miatt gyakran nem volt könnyű, eldönteni, hogy a kicsikart nyilatkozatok csak üres szólamok voltak, vagy mint Justus Oldekopp, bűnügyi védőügyvéd esetében is, elvi elutasításról volt szó.[209]

Hiszen a kínvallatást törvényesen előírták. Még a jogászok között is hosszú időn át többé-kevésbé egyetértés volt abban, hogy lényegében a kritika nem a kínvallatás kérdésében állt. A kortársak azon eljárás mellett álltak ki, amelyben a *Carolina* alapjain kifejlesztett indíciumokat szigorúan és fenntartás nélkül figyelembe vették. Ezen nézethez feltétel nélkül csatlakozó jogászok *'processus ordinarius'*-ként látták magukat, és azt a fejlődést hátráltatták, amelyet elsődlegesen Kursachsenben fogadtak el és Benedickt Carpzov nevével kapcsoltak össze. Kursachsenben az eljárásjog a vádlott (Beklagte) hátrányára változott meg. Ez az új irányzat a boszorkányüldözéseket is jelentős következményekkel befolyásolta, mert rendszerint a bírósági szerveket megillető büntető jogszolgáltatás merev megszüntetését segítette elő. Ez az elv jutott kifejeződésre Benedickt Carpzov *Practica criminalis*-ában, amelyet 1635-ben adtak ki, Kursachsenben új inkvizitórius eljárásként alkalmazták, majd a tartomány határain túl is figyelembe vették, sőt szinte jogszabályként alkalmazták. Ezt az inkvizitórius eljárást

[209] Lorenz, 1994., 78., Ld. Stinzing, 1884., 221., 225.pp.

fogadta el 1579-ben August választófejedelem is a kiadott rendeletében, amelyben a vádlott (Beklagte) védelmének lehetőségét drasztikusan megszorították.[210] Bár 1612-ben ez a korlátozást valamivel enyhült, a vádlott (Inquisit) és védője a bíróság jelenlétében az aktákat megnézhették és jegyzetelhettek is[211], de az a tendencia, amely a per halogatásának irányába hathatott, sajnos maradt. Ilyen volt azoknak a helyzete is, akiket boszorkányság-vádjával a kursachseni büntető jogszolgáltatás területén perbe fogtak. Ezek a személyek hátrányba kerültek azokkal szemben, akiket a birodalom más területén állítottak bíróság elé. Hiszen ott a vádlottaknak (Beklegte) az általános jogi, és büntető perjogi jogtudomány által kifejlesztett védekezési lehetőség megengedett volt. A védekezési lehetőséghez tartozott nem utolsó sorban a perakták és a terhelő anyagok átadása – ahogy ezeknél a deliktumoknál nem mindig volt elvárható –, hogy az azokban szereplő gyakran ostoba és használhatatlan tanúvallomásokat érvényteleníthessék. Ezen védekezési lehetőségek megtagadása, mint hátrányos tendencia Carpzov vonatkozó műveiben is megtalálhatóak, amelyek rendszere első sorban a lipcsei fejedelmi Schöppenstuhl ítélkezési gyakorlatán és a kursachseni rendeletek és törvények alapjain nyugodtak. Kurbrandenburgban is hasonló erővel érvényesülhetett.[212] Nyilvánvaló, hogy minden különböző, a birodalom területein alkalmazott büntetőeljárásban, kezdve az eretnek perekkel, – ahogy azt a *Boszorkánypöröly* és Jean Bodin is terjesztette – a korai német vádeljárás elkorcsosult formáján keresztül, beleértve a nem helyesen értelmezett istenítéleteket is, a vádlottnak (Beklagte) csak a *processus ordinarius* adott bizonyos lehetőséget, hogy ne kelljen a kegyetlen kínvallatást és végül a mágyán való gyötrelmes halált elszenvednie. Ezt a lehetőséget a német büntetőjogtudomány képviselőinek jelentős része elfogadta.

Ahogy korábban említésre került, a 16. és 17. század fordulóján minden szociális réteg attól az elképzeléstől volt áthatva, hogy a boszorkányok és a boszorkánymesterek létezhettek, hogy ezek vészterhesek, emberek és állatok ellen hajtóvadászatot indítanak, és károkozásaikat halálbüntetéssel kell megtorolni. Ezt a felfogást mindenképpen szem előtt kell tartani, hiszen a boszorkányüldözés korszakainak mindennapi emberei szerint a kiszabott súlyos ítéletekkel nem követtek el igazságtalanságot. Mai mércével mérve a boszorkányok ellen szinte mindenki fellépett

[210] Lorenz, 1994., 79.p. Részletesebben: Benedikct Carpzov: Practica nova Imperialis Saxonica rerum criminalium, Wittemberg, 1670., Pars. III., Qu. 114. sum. 22., 129.p.
[211] Részletesebben: Benedict Carpzov: Peinlich Sachsischer Inquisition- und Achts-prozeβ Leipzig, 1693., 120.p. (Először 1638-ban jelentette meg, de ismeretlenül.)
[212] Schmidt, 1965., 199., 205., és általános összefoglalás a 208.pp.

aktívan vagy legalábbis passzívan, hiszen részt vettek a különböző eseményekben és manapság sajnos történetietlennek és felfogás nélkülinek ítélik meg őket. Így nem meglepő, hogy a 17. században kritika nélkül megtörtént a varázslásról és a boszorkányságról az uralkodó és időközben mindig nagyszámú territoriális törvényalkotásokban a deliktumok leírása.

Balthasar Bekker (1634-1698)[213] egyetlen művében sem találjuk meg ennek a problémának a tükröződését. Ezzel ellentétben Friedrich Spee[214] (1591-1635) kritikáiban például már szembefordult a bírósági eljárás csalárdságával és igazságtalanságával.

Ugyancsak meg kell említeni Bajorországot, ahol az eljárási kérdések újraszabályozása az üldözések ellenzőinek beavatkozásra adott alkalmat.[215] A boszorkányüldözések ellenzőinek legfőbb támadási pontja – ahogy azt Rolf Lieberwirth is megfogalmazta – a boszorkányügyekben folytatott eljárás volt.[216] Úgy tűnik, csak Christian Thomasius (1655-1728) támaszkodott Bekkerre, hiszen az eljárási kérdések mellett a boszorkányság és varázslás lényeges tényállási ismertetőjegyeit, az ördöggel kötött szerződést, a kínvallatások alatt is fontosnak tartotta, hiszen megingásokat, amelyeket az ördög segített elő, az anyagi dolgok tekintetében minden befolyástól mentesnek ítélte meg.[217] A fordulat 1701. november 12. következett csak be, amikor Johannes Reiche a hallei Auditorium maiorban *De crimine* magie című disszertációját megvédte. Az eldöntendő kritérium az volt, hogy a 17. század jogászának magatartása a boszorkányüldözés ügyében elfogadható-e, valamint megmarad-e a boszorkánysággal, különösképpen a varázslással megvádolt személyek esetében az első sorban a bírósági eljárás által méltányolt vagy gyakorolt módozatok szemlélete szerinti elővezetés.

David Mevius (1609-1670), aki 1653-tól a wismari fellebbviteli bíróság igazgatója volt, például erről a kérdésről nem csak többször, hanem kortársaitól eltérően egyértelműen is nyilatkozott.[218] Teljes egészében a rostocki és greifswaldi jogi fakultás álláspontját fogadta el, és az ítélkezési gyakorlatban is alkalmazta, amelyeknek mértékadó bázisát szerinte a *Carolina* képezte.[219]

---

[213] Lorenz, 1994., 103.p.
[214] Lorenz, 1994., 100.p.
[215] Zwetsloot, 1954., 91-111.pp.; Behringer, 1987., 224-330.pp.
[216] Thomasius, 1967., 23.p.
[217] Thomasius, 1967., 19-23.pp.
[218] Lorenz, 1994., 80.p.
[219] Lorenz, 1982., I. kötet 540.p.

A tudományos szaktekintélyek közül a perjogi kérdések szakértői közé tartozik a rostocki jogi fakultás egykori korelnöke, Ernst Cothmann (1557-1624).[220] Cothmann 16. és 17. század fordulóján kinyomtatott konzíliumai részletesen megismétlik az inkvizitórius eljárást, amelyet az átalakításhoz szükséges olyan formában ismertet, ahogyan azt a birodalom északi részén működő jogászok mértékadónak tartottak. Fejtegetései is a boszorkányperek megszüntetését szorgalmazták. A vádlott (Beklagte) szempontját nyomatékosan és határozottan képviselte, mégpedig a Bodin által megfogalmazott eljárási irányelvek határozott elutasításával.[221]

Cothmann és Mevius fejtegetései közötti csak az a legfőbb különbség, hogy mindkét jogász rendszerint csak látszólagos módon és jellemzően egymástól jelentős időbeli távolságból nyilatkozott az adott kérdéskörről a vonatkozó munkáikban. Például Cothmann – és más rostocki jogászok, közéjük értve Godelmannt is – a büntetőper egyedüli mértékadó formájának minden megkülönböztetés nélkül a *processus ordinarius*-t nevezte meg, függetlenül attól, hogy egy panaszos (Ankläger) vagy a hivatal miatt nyílt meg a per. Ugyanez található meg Meviusnál is, ha a büntető jogtudományban időközben megváltozott nyelvhasználatot is figyelembe vesszük. Az elfogadott és megfelelő általános fejlődés szerint – ahogy azt Eberhard Schmidt megrajzolta[222] – a büntetőeljárás két módozatát lehet egymástól elkülöníteni: a *processus ordinarius-t* és a *processeus summarius-t*. A *processus ordinarius* – ahogy azt Mevius is meghatározta – csak a magán- vagy a közvádló által megkezdett eljárást foglalja magába, míg a bíró által *ex officio*, a *Carolina* alapjain kifejlődött inkvizitórius eljárás megnyitását, mint *processus summarius* – vagy más néven *processus extraordinarius* – határozták meg.[223]

Az inkvizitórius per két része osztható, a generális- és speciális inkvizícióra. A nevét a *processus summarius* alapján kapta a generális inkvizíció keretében folytatott kihallgatás után, amely nem tagoltan, hanem *summaris* ment végbe. A hivatalból megindított eljárás a 17. században a panaszos (Kläger) által megindított pert számszerűen a háttérbe szorította és idővel már a 'normális' esetet képezett.[224]

A generális inkvizíció a *corpus delicti* megállapításáról szól. A bíró megbizonyosodott arról, hogy egy meghatározott gaztettet egyáltalán valaki elkövetett-

[220] Lorenz, 1991., 437-449.pp.
[221] Lorenz, 1982., I. kötet, 388.p.
[222] Schmidt, 1965., 194-202.pp.
[223] Lorenz, 1994., 81.p.
[224] Lorenz, 1982. I. kötet, 380.p.

e, mielőtt ő egy meghatározott személy ellen szükséges perbeli eszközökkel eljárna, tehát – ahogy a koraújkori jogászok szakmai nyelvében nevezik – speciális inkvizícióhoz kezdene.[225] Természetesen a boszorkányság és a varázslás esetében érvényes *corpus delicti plena probatio*-ja, mint nagyon fontos dolog, ezért a bíró a *praesumptiva et conjecturata* segítségével egy kárpótlást tesz, más szavakkal, megállapítja, hogy ezért a bűncselekményért jellegzetes indíciuomok után kutat.[226] Ami ennél megfigyelhető, hogy alkalmazása és elutasítása egymás mellett egyaránt megmaradt, Mevius 1645-ben elkészített jogi szakvéleményben rögzítette, amit Otto Philipp Zaunschliffer szerkesztő a *De probatione veneficii vel magie crimine* –ba átmásolt.[227]

Mevius szerint a vádlottaknak (Inquisit) a védelemet minden módon meg kell engedni éspedig nem csak azért, hogy az indíciuomokat megcáfolják, hanem azért is, hogy általában az ártatlanságukat kifejezésre jutassák és a velük szemben fennálló ellentétes irányú nézeteket megváltoztassák. Lehetőséget kell biztosítani a vádlottnak arra, hogy a panasz („inqusitio") helytelenségét megmagyarázhassa és bemutathassa, hogy a panasz semmis és a szükséges logikának minden hiányában szenved. És ahogy a polgári perben, úgy az inkvizitórius perben is a vádlott (Beklagte) kifogása megengedett. Az inkvizitórius perben általában a bíró már a hivatalból is gondot visel a vádlott (Beklagte) védelmére, amelynek betartását az eljárás minden pontján biztosítani kell és minden módon alá kell támasztani. Ahogy az is a bíró dolga, hogy a vádlottnak (Beklagte) egy védőt (Advokat) biztosítson, vagy pedig emlékeztesse, arra hogy egy védőt vegyen igénybe.

Eljárási hiányosság esetében korábban az alperes számára rendelkezésre állt a fellebbezés, mint jogorvoslat, amelynek eredményeképpen a hibás eljárás során meghozott ítéletet semmissé nyilváníthatták. Mevius kérdése az *editio actorum* szerint illetőleg a *copia articulorum* szerint fontosnak bizonyult, ami azt jelenti, hogy az alperes (Beklagte) a vádpontokat és tanúvallomásokat neki kiszolgáltatott másolatban megismerhette. Abban az esetben, ha az alperest (Beklagte) a panaszcikkekről nem informálták, akkor nem tudta ártatlanságát kifejteni és kifogását előadni, például a tanúk személye ellen. Ezért magától értetődő, hogy a *copia actorum* nem csak a tanúk

[225] Lorenz, 1994., 81.p.; Ld.: Davidis Mevii …Consilia posthuma, varia et perfecta eruditione referta, …accessit in secunda hac editione…curante Otto Philipp Zaunschlifero…Frankfurt am Main, 1717., 132.p.
[226] Lorenz, 1994., 81.p., Ld.: Mevii 1717., 134.p.
[227] Lorenz, 1994., 81.p.; Ld.: Mevii, 1717., 290-301.pp.

vallomásait tartalmazta, hanem azok neveit is. Ezzel tehát a vádlott például bebizonyította, hogy egy tanú ellenséges érzületű vele szemben, vagy túl fiatal, esetleg egy notórius hazudozó vagy egyáltalán nem szavahihető. Mevius szerint a 'nem peres' jelző a jogtudományban azt jelenti, hogy a vádlott (Beklagte) számára egy megnyert vádpontnak tekinthető a tanúvallomásokból átadott másolat. A kézbesítés időpontjára tekintettel – *tempus editionis* – azonban nem volt egyértelmű vélemény. Néhány jogász azon a véleményen volt, hogy az aktákat csak a megtörtént litiskontestatio után lehet a vádlott (Beklagte) számára átadni, tehát csak akkor, ha a vádlott (Beklagte) az inkvizíciós cikkekre már válaszolt.[228] Ennek a véleménynek a hívei azonban csak a jogtudósok egy kisebb csoportját alkották. A többség – és velük David Mevius is – azon a véleményen volt, hogy az aktákat és az indíciumokat át kell adni még az inkcizíciós cikkek megválaszolása előtt. Hiszen az gyakran a vádlottnak (Beklagte) szükséges lehet a későbbi kérdéseket tekintve, vagy csak egyszerűen meg akarta nézni. Ezen álláspont jogi magyarázatát Mevisu megpróbálta egy széleskörű ismertetéssel alátámasztani, domináns módon és méltányossággal terjeszteni, ami a boszorkányperek ügyében a 17. században nem túlságosan gyakran történt meg.

Carpzov Meviussal ellentétben azt vallotta, hogy minden lehetőséget, amit a polgári per az alperesnek a véleménynyilvánításra, és álláspontjának védelmére biztosít, a büntetőeljárásban a vádlott rendelkezésére kell bocsátani, tehát egy büntető perben – amelyre vonatkozóan Mevius szó szerint mondta – a vádlottaknak (Beklagte) még többet kell kedvezni, mint egy polgári perben az alperesnek.[229]

A vádlott számára ennek biztosítása csak az akták megtekintésének segítségével lehetséges. A cél az, hogy a vádat megdöntő kifogásokat előadhassa. Ha ez még sikerül is, a vádlott kiszolgáltatottság megmarad, különösen akkor, ha a vádlott az inkvizíciós cikkeket még nem válaszolta meg. Mevius fejtegetéseinek tetőpontja művének összefoglalásában található meg, ahol megfogalmazta, hogy az akták kiadása a vádlott számára elengedhetetlen jog, hiszen ellenkező esetben nem tudna védekezni és az inkvizitórius pert magától elfordítani.[230] Akárcsak az alperesnek (Beklagte) a polgári perben, ugyanúgy a vádlottnak a büntetőperben minden lehető kifogást engedélyezni kell, amelyek segítségével a kezdetektől fogva az ellene felhozott peres indíciumokat megszüntethetik és ártatlanságát foganatosíthatják.

[228] Lorenz, 1994., 81.p.; Ld.: Mevii, 1717., 143.p.
[229] Lorenz 1994., 81.p.; Ld.: Mevii, 1717., 152-154.pp.
[230] Lorenz, 1994., 81.p.; Ld. Mevii, 1717., 165.p.

A boszorkányüldözés ellenzői megbecsült személyek voltak, mint a jezsuita Adam Tanner[231] (1572-1632) és Friedrich Spee[232] (1591-1635), a lutheránus lelkész, Johann Matthäuh Meyfart[233] (1590-1642) és a kálvinista prédikátor, Anton Prätorius[234] (kb. 1560-1625). Számukra a boszorkányüldözés elleni legfontosabb támadási pont a boszorkányügyekben való eljárás volt. Az 1631-ben megjelent és 1632-ben megújított, névtelenül publikált *Cautio criminalis*-ban Friedrich Spee nyomatékosan alátámasztotta ezt a tételt. A könyv a boszorkányüldözések ellenzéséhez igazodott. Jóllehet Spee nem vonta kétségbe a deliktumot, de a támadása a boszorkányperek értelmetlenségére és a kínvallatás veszedelmes jellegére élességben és részletességben minden eddigit felülmúlt. Spee által összeállított vitairat befolyásának hatása a boszorkányüldözés menetére a forrásokban talált adatokkal bizonyítható. Gondolatainak részletes analízise mindamellett a boszorkánykutatás számos kívánalmához tartozik. Különösen figyelemre talált Spee műve Halléban, ahol 1693-ban a brandenburgi fejedelem egy reform-egyetemet alapított. A hallei jogi fakultás oktatási és ítélethozatali rendszere Spee szemléletéről meggyőzött képviselőkre tartozott[235].

A jogász Samuel Stryk (1640-1710), Heinrich von Bode (1652-1720) és kiváltképp Christian Thomasius (1655-1728) Spee mellett álltak, de nem csak a boszorkányüldözés elutasításában értettek vele egyet, hanem a kínvallatás alkalmazásának eltörlésében és eltöröltetésében is. Bode 1697-ben, majd Thomasius 1705-ben a kínvallatás kérdésköréről, használatáról, eltörlésének kívánalmáról külön értekezést adtak ki. [236]

Így lehetett könnyen – Spee sikertelenségeivel ellentétben – a 17. és 18. század fordulóján a boszorkányüldözés erejét gyengíteni, és időközben széles körben elkezdték homályba borítani azokat a tényeket, hogy korábban ártatlanok ezreinek kellett szánalmas halált halni, különösen akkor, ha boszorkánynak vagy varázslónak vélték az adott személyeket. Ugyancsak ebben a korszakban figyelhető meg az a próbálkozás, hogy a kortársak figyelmét elsődlegesen a büntető jogszolgáltatásra irányítsák. Ebben a

[231] Behringer, 1992., 161-185.pp.
[232] Fontosabb irodalmak: Friedrich Spee von Langenfeld (1591-1635). Ein Dichter und Aufklärer vom Niederrhein Szerk.: von Karl-Jürgen Miesen, Düssedorf, 1991., Friedrich Spee, Dichter, Seesolger, Bekämpfer des hexenwahns, Kaiserwerth 1591 – Trier 1635. Katalog der Ausstellung in Düsseldorf 1991. Szerk.: Günther Franz, Trier, 1991., Friedrich Spee (1591-1635). Düsseldorfer Symposion zum 400 Geburtstag Szerk.: Theo G.M. van Oorschot, Bielefeld, 1993.
[233] Trunz, 1987.; Lehmann, 1992., 223-229.pp.
[234] Dresen-Coenders, 1992., 129-137.pp.
[235] Lorenz, 1993., 140-144.pp.
[236] Schmidt, 1965., 214.p.; Ebner, 1972., 73-80.pp.; Lorenz, 1994., 103.p.

körben keresték és találták meg az elődök hibáit. És mint ahogy már Friedrich Spee is ismertette, különösen a kínvallatás megtagadásának kérdésköre volt fontos, hogy megvizsgálják, hiszen már elfogadott állásponttá vált, hogy ezen cselekmény számos ártatlan (Justizopfer) haláláért volt felelős. A gyötrő kihallgatást Brandenburg-Preussban – ahol a büntető jogszolgáltatásban a reformtörekvések legkorábban utat törtek maguknak[237] – több lépcsőben a 18. század közepéig a jogéletből kiszorították. A kínvallatást sok ország és tartomány büntető perrendtartásában még a 19. században is törvényesen rögzítették, bár már rendje és módja diszkreditált, alkalmazását kvantitatív és kvalitatív módon korlátok közé szorították. Hangsúlyozni kell, hogy nem csak, mint a boszorkányperekben történtő visszaélést távolították el a kínvallatást, hanem mint tünetet is, amely a társadalmi felfogásban a büntetés érzékében és értelmében gyökerezett. A koraújkori büntető jogszolgáltatás folyamán a testi büntetések és nyilvános kivégzési rituálék rendszerével, mint egy a „borzalmak színháza" tűnhet fel. A 18. században egy olyan fejlődés indult meg, amit Michel Foucault „ellenőrzés és büntetés"-ként, vagy a „börtönök születése" címekkel határozott meg. A reform, amit Cesare Baccaria (1738-1794) képviselt[238], a büntetés új módját határozta meg, amelynek lényeges eleme már nem maga a büntetés volt, hanem a kísérlet az elkövető megjavítására, a megnevelésre való törekvés, és a szerző a „kigyógyításra" helyezte a hangsúlyt. „A jobbítás egyik technikája kiszorította a büntetésben a harag tulajdonképpeni kibékítését és felszabadította a hatóságokat a megfenyítés terhes feladatától."[239] Ebben elsősorban nem az emberszeretet volt, hanem egy igazságos, a gonosztettnek megfelelő büntetés. A gonosztevő indítékát kellett figyelembe venni és a középpontba a bűncselekmény helyébe az elkövető pszichéje került. Az új büntetési rendszer a gonosztevő megjavítására összpontosított, ezzel a bűnüldözés átvette, mint hasznos módon is, hogy a bűnös gonosztettének vezeklésére az általa okozott társadalmi károkat anyagilag jóvá kell tennie.[240] Ebben a rendszerben a kínvallatás, a kínzó kihallgatás során a vádlott testét gyötrő eljárás a létjogosultságát vesztette.

[237] Schmidt, 1965., 269.p.
[238] Ceasare Beccaria: Bűntett és büntetés Bp., 1967.
[239] Foucault, 1977., 17.p.
[240] Dülmen, 1988., 184.p.

3.2. A boszorkányperek kutatásában megjelenő történeti érvelések

Az európai történelemben egyetlen téma sem váltott ki olyan ellentmondásos vitákat, mint a boszorkányság, a boszorkányok, vagy a boszorkányperek témája. A késő 14. századi komulatív boszorkány ábrázolás keletkezése után viták zajlottak az európai szellemi történet legnagyobb irányzataiban, olyan fontos kérdésekről, mint az élet és a halál.[241] De miután a 18. századra egy ilyen közvetlen veszély nem állt fenn, a téma az ideológiai önmeghatározást szolgálta. Ez a funkció nemcsak abban a korban volt használatos, hanem egészen a legújabb korig megfigyelhető. Minden túlzás nélkül elmondható az, hogy soha nem volt boszorkány-témáról annyi publikáció az újságokban valamint a könyvekben, mint az elmúlt huszonöt évben. Ha akarjuk ezt a jelentséget, akárcsak magát a boszorkányhitet, kapcsolatba, hozhatjuk egy különösen intenzív társadalmi változás fázisával. A boszorkányperek kutatása minden esetre ebben az időszakban egy önálló kutatási területté fejlődött, amelynek lényegében az érzelmi és ideológiai terheltség is oka lehetett. A boszorkánykutatás vizsgálatakor a szakirodalmak olvasása során megfigyelhető, hogy a szociológia, az etnológia, a teológia, a politika tudományok, a szociális- és jogtörténet, az orvostudomány valamint a vallástörténet, a német területeken kedvelt női- és kultúrális történelem, a pszichiátria és a művészettörténet, valamint nem utolsó sorban a népszerűsítő irodalmak többsége is mindig a történeti boszorkánykutatásra tért vissza. Így maga a boszorkánykutatás története is egy önálló témát, fejezetet alkot a történelemben. Ezért úgy gondolom, hogy mindenképpen foglalkozni kell a boszorkányperek korszakában megjelenő, különböző tudományterületekhez tartozó, de tartalmilag a boszorkányokkal, boszorkányperekkel fogalakozó írásokkal, azok szerzőivel és a történeti érvelésekhez való kapcsolatukkal.

A kora 15. századi történeti reflexiók a boszorkányság bűnéről és annak üldözéséről alapjául szolgáló ismereteket képeztek a későbbi történetírás megértéséhez. Ezek a reflexiók kísérték nyomon az új bűncselekmények keletkezését és annak időbeli kritikáját az üldözések során, egyes meghatározó, újonnan alapított egyetemek szemléletváltásával a nominalizmus és a humanizmus által hangoztatott tapasztalati

[241] Koncz, 2005., 281.p.

tudás figyelembe vételével szemben.[242] Johannes Nieder (kb. 1380-1438)[243] 1435-ben *Formicariusában* úgy jellemezte a boszorkányságot, mint új bűnös szenvedélyt, amely a berni felsőterületeken körülbelül hatvan éve, tehát 1375-ben jelent meg, ahogyan azt informálója, Peter von Greyerz bírósági tapasztalatából tudósította.[244]

A dominikánus inkvizítor Bernard von Como (meghalt 1510-ben) a lombardiai Val Tellinában folytatott kihallgatásai során találkozott az 1480-as évek elején a „jó társadalom játékával" („ludus bonae societatis"), amelyet az új boszorkányszekták kialakulásának indítékaként határozott meg. Tapasztalatai alapján, amelyeket az eretnekek elleni inkvizíció során szerzett, valamint teológusként elutasította a „szigorú induktív metódust"[245], amely a korabeli kritikusok nézete volt és tartalmilag abban nyilvánult meg, hogy egy olyan „játékról" van szó, amely csak elmebeli képzeteket kelt, és ezekről a *Canon Episcopi*-ban is szó van. Azonban Bernard véleménye szerint „a Canon Episcopi nem beszél olyan szektáról, amelyet boszorkányok alkotnának". És így történetileg bebizonyította, hogy a „Secta strigarum" az Ancyrai zsinat idején egyáltalán nem is létezhetett, mivel „először csak körülbelül 150 évvel ezelőtt kezdődött és terjedt el, ahogy az a régi inkvizíciós eljárásokból is kitűnik, amelyeket a Comoi inkvizíciós archívumokban lehet megtalálni". Az aktákban bizonyított tradíció, a beismerő vallomások számos variációja, amit a precíz és részben egyező adatok alapján („comformitas") helyekről, időről és tettestársakról az inkvizítor vezetett, és mint a Sabbat realitására megdönthetetlen bizonyítékát állította fel („realiter […] non phantastice").[246]

Khutatásainak a célja az inkvizíciós archívumban a történetírási érvek pontosítása volt. Ez alapján megállapította, hogy boszorkányság esetén egy új, újonnan keletkezett bűncselekménnyel van dolgunk amelyet a kánonjogilag kötelező *Canon Episcopi* nem tartalmazott. Ezzel egy fontos problémát vetett fel. Hiszen a „későbbi" boszorkányüldözésnek a „korábbi" elképzelésektől történelmileg elválasztottnak és ugyanakkor történetileg legitimáltnak kellett volna lennie. Ezzel egy óriási fontosságú kérdés merült fel, vagyis miért kellene ennek a bűncselekménynek, amelyről Isten szava, az antik klasszikus szerzők, vagy az egyházatyák körében sem volt szó, újonnan

[242] Borst, 1988., 182.p.; Koncz, 2005., 281.p.
[243] Az Allgaui Isny-ből származott, 1425-ben Bécsben teológiából doktorált és reform orientált előljárója volt a bázeli dominikánus kolostornak, valamint fővikáriusa a felsőnémet tartománynak. (Lorenz, 1994.; 88.p.)
[244] Hansen, 1963., 94.p.; Lozrenz, 1994., 88.p.; Wolf, 1995., 49.p.
[245] Bernhard von Como: Lucerna inquisitorum haereticae pravitatis Milánó, 1546.
[246] Hansen, 1963., 282.p.

keletkeznie? A *Malleus Maleficarum* „Apologiájában" erre egy pregnáns lokalizációt találhatunk a világtörténelem boszorkányüldözéseire, amely a keresztény képzetek szerint a teremtéstől az utolsó ítéletig tart. „A leomló világ oszlopai alatt", így írt 1487-ben a dominikánus felsőnémetországi tartományi rendfőnök, Jacob Sprenger (1436-1495)[247], az ördög „egy szokatlan, eretnek gonoszsággal jelent meg az úr szántóföldjén". Álláspontja értelmében a világvége előttünk áll és a Jánosi kinyilatkoztatás alapján ez az időszak, amikor az ördög az utolsó rohamára készül. A teológus véleménye szerint ez a „boszorkányok eretneksége" (maleficarum) által történik. A boszorkányok megjelenése teológiailag az üdvtörténet kereteiben értelmezhetők, mint a bekövetkezendő „világvége" jellegzetességei, mint az apokalipszis csalhatatlan jelei.[248]

A 15. század új boszorkánytana egy teológiai és egy történeti alapozást kívánt meg. Az ideológiai megalapozásnak átfogó próbálkozása volt a kritikus nyilvánossággal szemben az említett *Malleus Maleficarum (Hexenhammer).* A megfogalmazásának konkrét oka Heinrich Cramer ill. Institoris (1430-1505)[249]. Az általa indukált boszorkányüldözés meghiúsult a tiroli fővárosban, Inssbruckban. A polgárok az üldözés ellen voltak. Georg Golser, mint Brixen püspöke, az inkvizítort a „magas kora ellenére gyerekesnek tartotta"[250]. A tiroli karok és rendek nyomást gyakoroltak rá és végül a rendbontást a herceg a pápai üldözési engedély ellenére megszüntette a területen.[251] A *Malleus Maleficarum* azt a lehetőséget állította fel, hogy a „mű újdonságáról" való gondolatokban a boszorkányüldözési eljárásokat népszerűsítse. Az érvelési stratégiája abban állt, hogy a boszorkányok létezése azért tűnhet újnak, mert megmutatkozott, hogy az egyes részek, amelyekből az új bűncselekmény összeállt, mind az ó-, mind pedig az újtestamentum szövegeiben az egyházatyák és az egyházi tanítók is megtalálhatták.[252] Sprenger „Apologiájában" így írt: „Ha valaki minket a mű újdonsága miatt vitára késztet, azzal szívesen szállunk vitába, de tudnia kell, hogy ez a mű egyszerre új és egyszerre régi. […] Régi, mert tartalma alapján tudott és ismert. Új azonban az egyes részek összegyűjtése és azok összekapcsolása tekintetében."[253]

[247] Wolf, 1995., 66.p.
[248] Jerouschek, 1992.; Schmidt, 1982., Apologia
[249] az elzászi (Alsace) Schlettstadt-ból (Séléstat) származott (Siefener, 1992., 4.p.)
[250] Hansen, 1963., 385.p.; Siefener, 1992., 5.p.
[251] Wolf, 1995., 65.p.
[252] Lorenz, 1994., 88.p.
[253] Jerouschek, 1992.; Schmidt, 1982., Apologia

Ha a történet alatt az eszkatológiai történeti pontokat, mint üdvtörténeteket interpretáljuk, akkor az a történeti utókutatás különösen értékes helyévé válik. Hiszen az eszkatológiai fejlődési modellekben a „jelek" játszanak fontos szerepet.[254] És a boszorkányok megjelenése – ahogy azt a *Malleus Meleficarum*ban látjuk – jel lehetett a megkezdődött végküzdelemben az antikrisztus megjelenésére, és az ezeréves királyság bekövetkezése előtt és/vagy a végítélet napjaként lehetett értékelni.[255] Mennyire erősek a történeti érvek, amelyek az üldözést szorgalmazókra hatottak, példán keresztül lehet jól szemléltetni. A *Formicarius* és a *Malleus Maleficarum* olvasmányai rendszerint megtérítési élményeket hoztak fel, és teológusok, akik előtte kedvetlenül fogadták a *Canon Episcopi* álomteóriáját, felszabadultan vették át a *Formicarius* új boszorkányszombat elképzelését, valamint legitimizálták az üldözést és megengedték a papoknak, hogy a paraszti pogrom-mozgalmak élére álljanak.[256]

A *Malleus Maleficarum* megjelenését követő második évben látott napvilágot a konstanzi jogász, Ulrich Molitoris[257] *„De lamiis et phitonicis mulieribus"* című traktája.[258] Az ördöggel kötött szövetséget, csakúgy, mint a Boszorkánypöröly szerzői nem tekintette fontos elemének az ördöggel létesített testi kapcsolat esetében. Mégis, mint jogász tagadta az ördög és a boszorkányok hatalmát a kárt okozó varázslás során, mert szerinte csak az Isten engedélyével lehet kárt okozni.[259]

Az üldözések ellenzőinek érvelése az üldözések megkezdését követően megváltozott addig a pontig, hogy a legitimációját már a *Malleus Maleficarumból* nyerte. A boszorkányüldözések történetisége mindig tudatos maradt és kialakult az állandó ellentmondás a *Canon Episcopi*val és az addig ismeretlen boszorkányüldözésekkel szemben.[260] A helyzet komolysága – az Alpok menti területeken lefolytatott boszorkányüldözések során a halottak tucatjai és százai – megkövetelte a boszorkányüldözés-ellenesek új interpretációját. Desiderius Erasmus von Rotterdam (1465-1536) egy olyan paradigmát alkotott 1509-ben a „Balgaság dicsérete" című művében, amellyel a Biblia[261] szavait is figyelembe véve az eretnekek a boszorkány deliktumok kivizsgálása során a bírókat nevetségessé tették.[262]

[254] Koncz, 2005., 283.p.
[255] Peuckert, 1948., 119-142.pp.
[256] Rummel, 1990., 91-117.pp.
[257] Wolf, 1995., 76.p.
[258] Lorenz, 1994., 88.p.; Wolf, 1995., 76.p.; Behringer, 1998a., 42.p.
[259] Lorenz, 1994., 88.p.
[260]Behringer, 1998c., 92., 139., 161.pp.
[261] Biblia Exodus, 22,18
[262] Gail, 1983., 101.pp.

A hatékony érvelést, amely a boszorkányság bűnét először csak a boszorkány-bírók megjelenése *utáni időszakra* tette, vagyis általuk kitalált bűntetteknek minősítette, és ezt a későbbiekben Erasmus is hasonlóan írta le, sajnos a későbbiekben nem interpretálták.[263] A milánói jogász, Andreas Alciati (1491-1550), az itáliai Alpok-völgyében lefolytatott eretnek inkvizícióval összefüggésben „nova holocausta"-ról beszélt. 1515-ben szintén rámutatott ezekre az összefüggésekre.[264] Henricus Cornelius Agrippa von Nettesheim (1486-1535)[265] is. Individualizálta 1526-ban az „Die Inkquisitionskunst" című művében a „vérszomjas társaságokat", mint a prédikáló szerzetesrendek problematikáját. 1518-ban saját tapasztalatait mutatta be, amit a Metzi birodalmi városi tanács jogtanácsosaként szerzett. Emellett visszatért Erasmushoz és a milánói boszorkányinkvizíció történetének fejezeteihez, amelyeket hosszabb itáliai tartózkodása alatt saját maga is megtapasztalt.[266] Agrippa tanítványa, a jülich-klevei udvari orvos, Johann Weyer (1515-1588)[267], aki a boszorkányüldözést az „ártatlanok vérfürdőjeként" ábrázolta, és az asszonyok fantáziáját, „illúzióit" a *Canon Episcopi* értelmében jellemezte[268]. Mégis az a valószínűbb változat, hogy Alciati elképzeléseit vette át.[269] Weyer álláspontja szerint a boszorkányok szegény, együgyü és az ördög által elvakított asszonyok voltak, akik úgy gondolták, hogy betegséget, érzéki csalódást, impotenciát, szörnyű időjárást, rossz termést okozhatnak.[270] A boszorkányképzetek területén felvilágosultnak tekinthető Weyer az ördöggel kötött szövetséget, az ördöggel való bujálkodást, és a boszorkányszombatot illúziónak tekintette. Művének hatására a boszorkányüldözés új irányt vett, hiszen a kálvinista Weyer nemcsak egy hosszan tartó és vitatott irodalmi vitát nyitott meg, hanem az irodalom egy új ágát, a nagy boszorkányüldözések időszakának tulajdonképpeni irodalmát hozta létre.[271]

A boszorkányok meggyőzéséről szóló érvelés az inkvizíció alatt nem érte el azt a rezonanciát, amely elvárható lett volna tőle. Inkább protestáns oldalról lehet egy eltörténetesítésről beszélni: így Martin Luther (1483-1546)[272], aki a

[263] Thomasius, 1986., 108-217.; 123.pp.
[264] Hansen, 1963., 310.pp.
[265] Ziegeler, 1973., 170.p.
[266] Nettesheim, 1993., 236-239.pp.
[267] 1515-ben a Maas melletti Grave-ban született. Orvosi tanulmányait Párizsban, Orleansban és Antwerpenben folytatta, majd 1532-től Bonnban Agrippa von Nettesheim tanítványa lett. (Siefener, 1992., 7.p.; Lorenz, 1994., 95. p.)
[268] Midelfort, 1992., 53-64.pp.
[269] Johann Weyer: De praestigiis daemonum, Basel, 1563.
[270] Lorenz, 1994., 89.p.
[271] Lorenz, 1994., 89.p.
[272] Haustein, 1990., 91-95., 123.pp.; Wolf, 1995., 90.p.

boszorkányégetéseket az írás elvével kötötte össze („sola scriptura”) a következőket vallotta. Isten kinyilatkoztatásaiban előírta, hogy (Exodus 22,18) „Maleficas non patieris vivere”.[273] Így megállapítható, hogy a történeti érveket Luther éppannyira nézte kevéssé fontosnak, mint Johannes Calvin (1509-1564)[274]. A történeti érvelés funkció vesztése az üldözést előnyben részesítők, a katolikusok oldaláról is észlelhető, regisztrálható volt. A tridenti zsinat sikeres konfesszionalizációja során egy új elvet fogadtak el. A boszorkányok megjelenése – egy hidraulikus büntetési modell alapján – egyszerűen az emberek bűneiért kiszabott isteni büntetésként került értelmezésre, és egyre intenzívebbé válását pedig a megemelkedett bűnösségre való reakcióként fogalmazták meg. Az első példát ezzel kapcsolatosan a dominikánus szerzetes, Bartholomeo Spina (1479-1547) szolgáltatta, aki a pápa tanácsadója volt a tridenti zsinaton[275]. Több vélemény alakult ki arról, hogy egyesek Spinát egyszerű „íróasztal-tettes”-nek tartották volna, manapság már azonban megoszlanak ezek a nézetek. Ugyanakkor a jezsuita növendék, Peter Binsfeld (1545-1598)[276] esetében ez már nem mondható el. Hiszen az egyik legnagyobb boszorkányüldözést a német nyelvterületeken a trieri érsek által 1589-ben megjelentetett „Normalität” (Kivonatok)[277]. túlkapásaként lehet értékelni. Ugyanebben az irányban érvelt a müncheni Binsfeld-fordítás kiadója is 1591-ben, aki történeti visszapillantásaival azt a benyomását ábrázolta, hogy körülbelül száz éve jelent meg a nagy boszorkányüldözés.[278] Ezen „Normalität” alapján a boszorkányüldözések támogatói a történeti érvekről lemondhattak. Különösen nyilvánvaló ez a *Demonomania*-ban, amelyet a nem ortodox beállítottságú Jean Bodin (1529-1596)[279] írt[280], akit a modern történetírás atyjának is tekintenek.[281] A katolikus Bodin a tényállásokra és a büntetőeljárásokra tekintettel teljes mértékben a *Malleus* Malficarum talaján állt.[282] Demonomániájában[283] a történeti érvek nem játszottak

[273] Wolf, 1995., 95.p.
[274] Haustein, 1990., 150.pp.; Wolf, 1995., 98.p.
[275] Bartollomeo Spina: Quaestio de strigibus, Róma, 1576.
[276] 1540-ben született egy Binsfeld melletti falucskában. A római Collegium Germanicumban tanult, majd 1568-ban visszatért Trierbe. Trierben és a környékén több, mint 300 személyt égettek el boszorkányság miatt Biensfeld rendelkezései értlemében. (Behringer, 1987., 223.p.; Wolf, 1995., 581.p.; Lorenz, 1994., 89., 99.pp.)
[277] Peter Binsfeld: De confessionibus maleficorum et sagarum, Trier, 1589.
[278] Berg, Adam: Widmung an Herzog Ferdinand von Bayern. In: Binsfeld, Peter: Tractat von Bekantnuβ der Zauberer und Hexen, München, 1591.
[279] 1529-ben született Angersben. Rövid ideig karmelita szerzetes jelölt, majd később Toulousba ment jogtudományt tanulni. Később a római jog professzora lett. 1560-ban III. Henrik szolgálatába állt. További részletes éltrajzi adatok: Siefener, 1992., 10-11.pp.
[280] Lorenz, 1994., 97.p.
[281] Jean Bodin: Methodus ad facilem historiarum cognitionem, Párizs, 1566.
[282] Lorenz, 1994., 89.p.

szerepet.[284] A teológiai és jogi dedukciói „történetiek” voltak és példák formájában a bírósági gyakorlatban a bizonyítást szolgálták nem pedig a történelmet.[285] Binesfeld irodalmi művére reagálva jelentette meg könyvét Cornelius Loos (1546-1595)[286] „De vera et falsa magia” címmel, amelyben a boszorkányőrületet ismeretlen képtelenségnek tartotta.[287] Sajnos eretneknek kikiáltott elképzelése miatt Trierből elűzték, majd miután téziseit továbbra is hirdette, börtönbe zárták, ahol 1595-ben meghalt.

A történeti érvelés egészen a 18. századig nem került előtérbe, hanem megtartotta még a boszorkányellenesek körében is a maradék funkcióját.[288] A tiroli jezsuita Adam Tanner (1572-1632) példaszerűen összehasonlította a korabeli boszorkányüldözést a Néró császár korában lefolytatott keresztényüldözésekkel, és következtetésként arra az eredményre jutott, hogy a perek áldozatainak ártatlanságát és a korabeli institúciók történeti bűnét meg lehet állapítani.[289]. Friedrich Spee (1591-1635)[290] 1631-ben tényként megállapította, hogy „minden szóban forgó inkvizítor a boszorkányok egész sokaságát csak a meggondolatlanságával hozta létre, hiszen azt kell mondanom: Németországban valóban nagyon kieszelt és bölcsen kiosztott kínvallatásokat vezettek be”.[291] Az idézetet megvizsgálva megállapíthatjuk, hogy ismét elhangzik a kritikusok régi, soha nyíltan ki nem mondott vezérmotívuma, hogy az üldözések hozták létre a bűncselekményeket. Már Johann Weyer is tanítójával, Agrippával szemben a varázslás tárgyát védelmezte. Adam Tannert az okkult dolgok érdekelték, Johannes Trithemius apát szerint pedig a boszorkányperekben új tulajdonságokat vettek át, az ilyen védelmeket azonban csak 1625-ben Gabriel Naudés (1560-1653) – elmésnek tartott *Verteidigung aller großen Männer, die der Zauberei beschuldigt worden waren* – írta meg egy könyvben, amelyben a fentebbi feltevések cáfolata, hacsak szelíd hanglejtésben is, de már megjelenik.[292]

---

[283] Jean Bodin: De la démonomanie des corciers, Párizs, 1580.
[284] Határozottan vallotta, hogy a boszorkányok egyidőben több helyen is képesek lenni, ezért egy hétköznapi alibi mit sem segít rajtuk, ha perre került a sor. Jenei, 2005., 13.p.; Sebald, 2000., 35.p.
[285] Lorenz, 1994., 89., 97.pp.
[286] 1546-ban született Gaudában. Löwenben filozófiát és teológiát tanult. Trierben szemtanúja volt az 1587 és 1593 között lezajlott boszorkányüldözésnek. (Részletesebben: Kneubühler, 1977., 113.pp.; Wolf, 1995., 582.p.)
[287] Siefener, 1992., 15.p.
[288] Koncz, 2005., 287.p.
[289] Behringer, 1992., 161-185.pp.
[290] Wolf, 1995., 704.p., Lorenz, 1994., 101.p.
[291] Ritter, 1982., 109.p.
[292] Gabriel Naudé: Apologie pour tous les grands personnages, qui ont esté sopconnez de magie, Párizs, 1625.

Az inkvizíció által a boszorkányság bűncselekményének kitalálásáról ki nem mondott tételek alapjaikban csak a 17. század végén három egyháztörténeti munkában találhatóak meg. Ezek a következők: az első, a teológus, Philipp von Limbroch[293] (1653-1712) munkája, amelynek címe: *Geschichte der Inqusition*; a másodikat Antonius von Dale[294] (1638-1708) orvos írta a babonák eredetéről és a harmadik, úttörő munkának tekinthető mű, amelynek címe *Unpartheyischen Kirchen- und Ketzerhistoriel*. Ezt Gottfried Arnold (1666-1714), pietista író hozta létre. Ebben a műben a szerző az egyházat a vádlottak padjára ültette, és az üldözött eretnekeket és csoportokat következetesen dicsőítette, mint valódi kereszténye ket.[295] Gieβenben egyháztörténész lett és 1702-ben az eretnekek története című műve alapján porosz udvari történetírónak nevezték ki. Az eretnekek történetéről írt munkája azonban már maga is a lipcsei pietista vita egyik gyümölcse, amelynek középpontjában a német korai felvilágosodás központi alakja – Christian Thomasius – állt. Az ortodoxoknál a mű szellemi atyjaként tartják nyílván.[296]

A boszorkányperek befejezése a legnagyobb sikere az európai felvilágosodásnak, ugyanakkor a természetjogi normatív gondolkodás ezen időszakban nem éppen a legközelebb fekvő gondolataként jelenik meg, hiszen a történeti érvelésnek más szerepet kellett játszania. Az „értelem", mint időkön átnyúló antropológiai kategória volt meghatározva.[297]

A német korai felvilágosodás mégis különös affinitást mutatott a történeti gondolkodással: Különösen a jogászok szoktak hozzá az állandó viták alapján az eldöntendő komplex birodalom-történeti polgárjogi kérdésekben a történeti argumentációkhoz. A felvilágosodást követően továbbfejlődött módszerek, dogmák a historizálás által viszonylagossá váltak, ezt követően különösen a boszorkány témákban alkalmazták, főképp az üldözések ellenzőinél lehet még élő tradícióként fellelni.

Christian Thomasius (1655-1728)[298] *Dissertatio de originei ac progressu processus inqusitorii contra sagas*[299] című 1712-ben kiadott művében először jelenik

[293] Thomasius, 1986., 228.p.
[294] Antonius van Dale: De origine et progressu Idolatriae et Superstitionum, Amszterdam, 1696.
[295] Gottfried Arnold: Unpartheyische Kirchen- und Ketzerhistorie vom Anfang des Neuen Testaments bis 1688, Frankfurt am Main, 1699/1700.
[296] Winter, 1966., 74.p.
[297] Ernst, Cassier: Die Philosophie der Aufklärung, Thübingen, 1932.
[298] Lorenz, 1994., 103.p.
[299] németre fordította: Lieberwirth, 1967.

meg egy saját könyv tárgyában a tematika történeti dimenziója, amellyel a szerző megteremtette a boszorkánytéma nemzetközi irodalmát.[300]

Thomasius tagja volt a hallei porosz reformegyetem bírósági kollégiumának. Ez a kollégium, mint minden más kollégium a késő 17. században a boszorkányperekben életről és halálról szóló döntésekkel foglalkozott. Thomasius is, aki a lipcsei professzor, Jakob Thomasius (1622-1684) fia, és Samuel Pufendorf (1632-1694) tanítványa volt, még 1696-ban egy beküldött peraktában az indíciumok és vallomások alapján egy asszonyt, mint boszorkányt rutinszerűen a szász jogász Benedikt Carpzov[301] (1595-1666) tanítása szerint halálra ítélt. Úgy cselekedett, ahogy azt egyetemi tanulmányai során megtanulta. Ugyanakkor a kollégium egy másik tagja, Heinrich Bode (1652-1720), leszavazta, aki a boszorkánykérdésben már óvatosabb volt. Természetesen Thomasius bosszankodott ezen a sértésen, de mint a német korai felvilágosodás tanulékony képviselője felülvizsgálta és megváltoztatta álláspontját. Az elszánt jogász ezentúl nemcsak a porosz királyságban harcolt a boszorkányperek megszüntetéséért, hanem a vitás kérdést nyilvánosságra hozta és a vallási ortodoxia ellen nyílt sisakkal lépett fel. Már 1688-ban Lipcsében volt, ahol korábban tanulmányait folytatta, és itt került először nyilvános konfrontációba, amely során a lutheri ortodoxiával szemben a másik oldalra, a pietisták és a korai felvilágosodás hívei mellé állt.[302] Az ortodoxok Johann Benedikt Carpzovval (1639-1699)[303] – a híres-hírhedt jogászok unokájával – az élen, megnyerték ezt a vitát, amelynek következményeként Thomasiusnak Szászországból menekülnie kellett.[304] Pufendorf, akit időközben berlini udvari történetírónak neveztek ki, közbenjárt érte a hallei új alapítású porosz egyetem professzoránál. Ebben az új környezetben Thomasius megfogadta korábbi tanára tanácsát, hogy mindenkori ellenfeleit „vasvillával kell szurkálnia", mivel „vastagbőrű állatokkal van dolga"[305] Amikor Thomasius 1701-ben a *De crimen magie* című disszertációjában a boszorkány-bűncselekmények alaptalanságát ismertette[306], akkor találkozott az ortodox ellenlábasaival, mind a teológusok, mind pedig a jogászok körében. Lényegében, közvetlenül szembe fordult „Caprzovval, hiszen úgy beszélt a protestáns kriminalistáról, mint aki a monarchia jelen napjaiban (…) olyan dolgokat

[300] Lorenz, 1994., 91.p.
[301] Sellert, 1992., 325-340.pp.; Lorenz, 1994., 101-102.pp.
[302] Wolf, 1995., 858.p.
[303] A szász jog atyjának és az első kriminológusnak tartják. (Wolf, 1995., 859.p.)
[304] Wolf, 1995., 860-863.pp.
[305] Winter, 1966., 63-69.pp.
[306] Thomasius, 1986., 32-107.pp.

idézett, a különböző bírósági aktákból, amelyeket nyilvánvalóan és feltűnően meséknek kell tartani, valamint már azért is, hogy egyáltalán ilyeneket olvas, szégyellnie kellene magát".[307]

Ugyanakkor Thomasius számos érvelést elutasított, így korábban a kortársai által példaképnek tekintett, a korábbi üldözés ellenes Johann Weyerét is.[308]

Más kérdésekben Thomasius ugyanakkor erős hangsúlyt fektetett a történeti érvelésre. Thomasius Arnold *Kirchen- undKetzerhistorie-t*, mint a „biblia utáni leghasznosabb művet" minősítette, mintegy a történeti eljárások feldolgozásának példa-könyvét tartotta számon.[309]

Thomasius saját történeti tanulmányait a fontos, úgynevezett „AHA-élményhez" vezette vissza. Ahogy azt John Webster (1610-1682) *The Displaying of Supposed Witchcraft* című művének az általa szorgalmazott német fordítású előszavában megmagyarázta, „ex septimo Decretium című pápai levelek átolvasása közben megvilágosultam". Felismerte, hogy az ördöggel kötött szerződés képzete nem lehet korábbi, mint a megfelelő pápai konstitúciók. Az erős támadások után Thomasius egy új frontot kívánt megnyitni, amely során a boszorkányperek megszüntetésének praktikus célját fogalmazta meg és bocsátotta vitára. A történeti érvelést választotta, hogy azokat, akik előrehaladt koruk miatt a boszorkány-bűncselekmények létében biztosak voltak, megszégyenítse: „Miért nem szégyellheti magát valaki, aki az irányító szervek szégyenét egyáltalán nem ismerte, ráadásul meggyőzték arról, hogy az a tévedés, amelyet olyan réginek hitt, ennyire fiatal".[310]

A boszorkányüldözések történetiségére történő agresszív utalás, valamint pedagógiai funkciójának előtérbe helyezése Thomasius érdeme. A vele fémjelzett nyilvános kampány, a trakták szisztematikus lefordítása, a figyelem központjába helyezte az angol boszorkányüldözés ellenzőit. Végül az 1712-ből való történeti értekezésre alapítva kiadott híres királyi ediktum Poroszországban 1714-ben a boszorkányperek befejezését eredményezte.[311] Az általa kiadott, németre fordított írások egy második történeti cselekményt világítottak meg. A *Historical essay concerning witchcraft*, amelyet az anglikán szellemi lelkész és későbbi érsek, Francis Hutchinson

[307] Thomasius, 1986., 37.p.
[308] Wolf, 1995., 865.p.
[309] Winter, 1966., 73.p.
[310] Thomasius, 1986., 112.p.
[311] Wolf, 1995., 862.p.

(1660-1739)[312] írt 1718-ban, a boszorkányüldözések fő okát a nép babonás hitében látta. Ez az értekezés Richard Boulton kétes hírű publikációjára volt egy reakció. Boulton 1715-ben jelentette meg könyvét *Compleat History of Magick, Sorcery and Witchcraft* címmel, amelyben a boszorkányság egzisztenciáját korábbi szerzőktől vett példákkal akarta alátámasztani. Hutchinson az Angliában boszorkányság miatt halálra ítéltek számát a reformációtól kezdődően több, mint 140 főre becsülte és ehhez, hogy az igazsághoz közelebb kerüljünk, hozzá kell még számolni a modern kutatás eredményeit is. Minden bizonnyal igaz az, hogy a boszorkányhit identifikációja a paraszti visszamaradottságtól egy taktikus érv volt, ugyanakkor Thomasius ismerte a jogászi használatot és meghatározott németországi lelkészek fanatizmusát, amikor is Hutchinsonhoz csatlakozhatott volna. Ezzel szemben a boszorkányüldözések főbűnét az egyházban és az igazságszolgáltatásban látta, mivel ez az oldal még mindig akkut veszélyekkel fenyegetett.

Néhány előítélettel szemben a 18. században a kritikai interpretációk használata eredeti forrásokból táplálkozhatott.[313] Thomasius ezen az alapon adta meg a boszorkányperek történetének meggyőző periodizációját, a boszorkányperek kezdetétől „zu Ende des Xvten Seculi" és az inkvizitórius boszorkány mintának az átvételét a 16. század közepére datálta.[314] A legfontosabb demonológiai írások rövid jellemzése alapján körvonalazta – a számára bizonyítékot hordozó szöveghelyek mindenkori megadásával – a történeti fejlődést, amely során a katolikus szerzők érdemeit méltatta, akkor is, ha Thomasius a *Cautio Criminalis* szerzőjét magától értetődően eleinte protestánsnak vélte. Tulajdonképpeni előfutári feladata abban állt, hogy a valóságban soha nem fogadta el létezőnek a boszorkány bűncselekményeket, és határozottan állította, hogy ez csak a „Tyranney des Pabsts" koholmánya volt. A történeti értekezésének a végén Thomasius segített megértetni, hogy ő a „boszorkányok általános persuasion-jának" pusztulását kívánta és tanácsára a követői a jövőben a boszorkánytanítások híveivel szemben a szatíra eszközeit alkalmazták.[315]

A thomasiusi felvilágosodás merészsége abban állt, hogy a boszorkányperek befejeződését megelőzve egy elképzelt szebb jövőt teremtett a múltból, amely tulajdonképpen a jelen volt. A kísérlet sikerült, és iskola alakult belőle. A felvilágosodás filozófiájának eudémonista történeti értelme, mint indikátor kerülhetett használatra a

[312] Francisci Hutchinson: Versuch von der Hexerey, Lipcse, 1726.
[313] Schleier, 1993., 133-156.pp.
[314] Thomasius, 1986., 133.p.
[315] Thomasius, 1986., 217.p.

boszorkánysággal szemben az államok felelősségénél, a társadalmi csoportoknál, vagy akár egyes személyekkel szemben is. A társadalmi fejlődés aktuális szintjén egy szükséges és egyenes utat mutatott egy jobb jövő felé. A felvilágosodás fejlődési korszakainak megállapításával összefüggésben mind szélesebb gondolati áramlás útján nyert teret a történeti érvelés. Ez mutatkozott meg a boszorkány témák példáján is, az azonosságképzés lehetőségében. Maga Thomasius is nyilvános kampányával további szerzőket nyert meg a történeti elemzésnek. Közéjük tartozott például a hallei kollégája, Jacob Brunnemann (1674-1735), akinek *Discours von den Betrüglichen Kennzeichen der Zauberey* című műve tartalmazta a „reformáció előtti és utáni időszakról a boszorkányok és a boszorkány-perek állapotáról szóló történeti bevezetést”.[316]

Ebben a kontextusba már a 18. század elején a könyvekbe beillesztették a forráskiadásokat is. Ezzel lehetővé vált a kritikai publikum számára, hogy a régi szövegek, különösen a perakták tanulmányozásával a korábbi időszakok árnyoldalairól saját képet alakítsanak ki, és abból erőt merítsenek a felvilágosult gondolkodók erősítésére. Kezdetet már 1703-ban Thomasius iskola társa, Johann Reiche jelentette, aki két évvel korábban, mint ahogy Thomasius ledoktorált a híres *Theses inaugurales de crimine magie* című disszertációjával, kiadta a „*Unterschiedlichen Schrffitenvom Unfung des Hexen.Prozesses* című művét, amelyben az akták kivonatai mellett a korábbi üldözések elleni szerzők legfontosabb írásait – például részeket vett át a *Cautio* Criminalisból vagy a *Malleus* Judicumból stb. – új megközelítésben nyilvánosságra hozta.[317]

Ennek az irányzatnak az egyik legfontosabb nyomtatott terméke az 1738 és 1745 között kiadott *Bibliotheca sive acta et scripta magica*[318], amelyet a würtembergi lutheránus lelkészdinasztiából származó teológus Eberhard David Hauber (1695-1765), az akkori szuperintendánsa a Schaumburg-Lippe-i grófságnak, valamint Stadthagen főlelkésze szerkesztett és adott ki. Hauber, aki 1746-ban Koppenhágában a német péterközösség lelkésze volt, Tübingeni és Altdorfi tanulmányai alatt matematikával és természettudományokkal foglalkozott. A racionalista pietizmus talajához állt közel és a tudományos földrajz megalapítói közé tartozott.[319] Hauber boszorkánytémákkal való

[316] Jacob Brunnemann: Discours von den betrüglichen Kennzeichen der Zauberey, Stragard, 1708.
[317] Johann Reiche: Unterschiedliche Schrifften vom Unfung des Hexen-Processes / Zu fernerer Untersuchung der Zauberey, Halle, 1703.
[318] Eberhard David Hauber: Bibliotheca sive acta et scripta magica, Lemgo, 1738-1745.
[319] A korszakban a Schaumburg-Lippe-i grófság szuperintendánsa, valamint Stadthagen főlelkésze. 1746-ban Koppenhágában a német péterközösség lelkésze, Tübingeni és Altdorfi tanulmányai alatt

foglalkozását a *genius loci* inspirálta, amelyet a schaumburgi grófság peraktái őriztek meg, különösen Lemgo boszorkányvárosában lefolytatott perek anyagaiban, amely a *Bibliotheca magica* kiadási helye is. Hauber a megjelenő *Bibliotheca* egyes részleteinek felhasználásával a boszorkánykérdésekről egy folyóirathoz hasonló sajtóorgánum kiadásával foglalkozott. Az első számban a sikeres munkához felkért mindenkit, hogy híreket és recenziókat küldjenek.

Ahogy Hauber kiváló kiadási terve mindenkinél improvizáció volt, ebből következett, hogy a kiadást és a kommentárt szigorúan szétválasztotta, valamint minden kiadáshoz egy rézmetszetet adott és legalább kezdetben teljesen szisztematikusan járt el.[320] Hauber Bibliothecaja minden tudományos kiadás ellenére is a kultúrpolitika eszköze volt. Ezt igazolja az is, hogy szinte minden részt egy-egy korabeli híres, sokszor a politikai életben is jelentős szerepet betöltő személynek ajánlott.[321]

---

matematikával és természettudományokkal foglalkozott. A racionalista pietizmus talajához állt közel és a tudományos földrajz megalapítói közé tartozott.

[320] A *Bibliotheca* „1. darabja" (1. kötet 1-52. pp.) azzal kezdődött, hogy VIII. Ince pápa arcképét és *Summis desiserantes affectibus* című bulláját 1484-ből az eredeti latin szöveggel tárta a nyilvánosság elé, valamint közölte német fordításban is. Ehhez kapcsolódóan foglalkozott a könyv a *Hexenhammer*-rel is. A „2. darabja" (I. kötet 53-139.pp.) XXII. János pápa *Super illius specula* című bulláját mutatja be, és többek között foglalkozik a boszorkányperek ellenzőivel is, valamint Johann Weyerről készített rézmetszetet is megtalálhatjuk itt.

A „3. darab" (I. kötet 141-212.pp.), a vízpróba rézmetszetét mutatja be, a téma aktualitásával kezdődik, egy 1730-as magyarországi boszorkánytörténetet dolgoz fel és csak ezután foglalkozik további pápai bullákkal. A „4. darab" (I. kötet 213-276.pp.) az antikvitás varázsló- és szellemtörténeteivel foglalkozik. Az első évben összesen négy rész jelent meg, ugyanakkor ezek nem kerültek egy kötetben kiadásra. Az első kötet sokkal inkább, a maga „12. darabjával" 1739-ben tekinthető lezártnak és példaértékű módon a szerzők és személyek regiszterét tartalmazza, valamint az idézett könyveket és bibliai helyeket.

[321] Így biztossá válik a kapcsolata a hallei porosz reformegyetemmel, Thoamsius korábbi működési helyével. Már az „1. darab" is a jogot végzett Jacob Brunnemann-nak „ az ő nagyrabecsülendő barátjának és pártfogójának" szentelte, valamint a hallei orvosprofesszor Friedrich Hoffmenn-nak (1660-1742) („2. darabot"), a hallei lutheránus egyházjogásznak, Justus Henning Böhmernek (1674-1749), „az ő nagy pártfogójának" („3. darabot") – akik valamennyien Thomasius oldalán csatlakoztak a nagy vitához.

A magdeburgi pietista szuperintendánsnak, Johann Adam Steinmetznek a „4. darabot" szentelte, a jenai orvosprofesszornak, Georg Erhard Hamberrger-nek az „5. darabot", a hannoveri választófejedelemségbeli Paul G. Werlhofnak a „6. darabot". A „7. darabot" a hamburgi szenátornak, Barthold Hinrich Brockesnak (1680-1747) ajánlotta, aki a *Der Patriot* című morális hetilap kiadója, ugyanakkor nem, mint írónak, (*Irdisches Vergnügen in Gott)* hanem mint „bírónak, aki mások részére példakép". A hannoveri választófejedelemség könyvtárosának, Johann Daniel Grubernek a „8. darabot", a mindeni porosz szuperintendáns Goeringnek a „9. darabot", valamint a szász-coburgi udvari könyvtárosnak, Ernst Salomon Cypriannak a „10. darabot", és a braunschweig-lüneburgi udvari orvosnak, Geisternek a „11. darabot" ajánlotta.

A „12. darabot" a lutheránus misszionáriusnak Kelet-Indiában ajánlotta, amint az a későbbiekből kiderül ő is a pietista Halleból származott, és Kelet-Indiában „ésszerű" módon a varázstudományokkal foglalkozott. Hogy mennyire mélyen foglalkoztak ezzel a témával az említett személyek, az még kutatásra vár.

A könyvtáros és útikönyv szerző, Johann Georg Keyβler (1693-1743) például több írást jelentetett meg a germán és a kelta mitológiához kapcsolódóan, valamint a nagyra értékelt Jacob Grimm elődei közé tartozott.[322]

A *Bibliotheca* második kötete egy „időtörténeti" szenzációval kezdődik: valamennyi parlamenti irat német fordításával, amelyek kevéssel az angol „Witchcraft" – amelyet Angliában indexre tettek – megjelenése előtt keletkeztek. „Nagy örömöre szolgál – írja Hauber patetikusan – hogy tisztelt és szeretett olvasóim a Bibliotheca második kötetének kezdeténél egy ilyen érdekes bizonyosságot szerezhetnek a korszakunk jobbítása érdekében."

Hauber Bibliothecája ismételten bemutatta az 1736. június 24-én elfogadott törvényszöveget, angol eredeti nyelven és német fordításban is. Hauber kiadásai eredeti értelmükben nem tekinthetők történeti írásoknak, mivel ezekben inkább antropológiai szinten foglalkozott a savojai első boszorkányperekkel, amelynek gyökereit egészen a kínai Gaukler varázstudományáig továbbá az eszkimó sámánok rítusáig vezette vissza és amelyeket, mint egy történet építőelemeit mutatta be. Megtalálhatók benne Martin Delrio által szolgáltatott Cornelius Loss elleni összeesküvéssel kapcsolatos anyagok, valamint Dr. Flade kancellár megégetésének története, ezenkívül az 1580-as évek végéről származó trieri választófejedelemség boszorkányüldözéseinek feljegyzései vagy pedig annak a kérdésnek a vizsgálata, hogy Thomasius 1701-es fellépése miért lehetett olyan hatásos, míg más professzorok, akik a boszorkányperek megszüntetését követelték, alig ütköztek ellenállásba. Szerinte ugyanis, mivel Thomasius a teológia talaján az ördög valós létét vitatta, úgy ezzel jogi területen a boszorkányság bűnét is lehetetlennek tartotta. Hauber az általa megtisztelt személyek közé sorolta és említette Johann David Köhlert.[323]

Hauber 1741-ben a *Bibliotheca* „21. darabjának" előszavában – amelyet a francia parlamenti ügyvédnek, François Payot de Potaval-nak[324] (1673-1743) ajánlott – arról ír, hogy a mű nagy megelégedéssel töltötte el a kiadót. Ezen tények tárgyában fejeződött ki a felvilágosodás szükségessége. Természetesnek tekinthető, hogy Hauber figyelme Franciaország felé fordult, hiszen Cyrano de Bergerac (1619-1655) és Nicolas de Malebranche (1638-1715)már Thomasius által is tisztelt és elismert személyekként

[322] Johann Georg Keyβler: Dissertatio de Cultu solis, Halle, 1728.
[323] 1734-ben alapított göttingeni egyetem „történelem" professzora volt, akivel Hauber közös érdeklődést mutatott a földrajz fiatal tudománya iránt. Köhler 1714-től történelem professzor volt Altdorfban, ahol Hauber is tanult, és megalapította 1735-ben Göttingenben a történelemtudományt. Lásd részletesebben: Vierhaus, 1987., 15.p.
[324] Aki a híres *Causes célèbres et interresantes*-nek volt a kiadója

voltak a német közvélemény számára bemutatva[325]. Mindkét szerző egyértelműen és nyilvánvalóan a további boszorkányperek ellen foglalt állást tekintet nélkül a történeti érvekre. Ezek értelmében a boszorkányság ott fejeződött be, ahol több eljárást nem folytattak le. Természetesen nem minden alap nélkül foglalkoztak a témával a korai lexikonírók sem, mint például Pierre Bayle (1647-1706) és német fordítója Johann Christoph Gottsched (1700-1766). Kerülték a nézeteik nyilvánosságra hozását követően kiváltott közvetlen konfliktusokat. A boszorkány kivégzéseket szervezett teljességükben ábrázolták, jóllehet személyes beállítódottságuk nem hagyott kétségeket az olvasókban[326]. Ezt más írásokban is tetten lehet érni, különösen Bayle „Response aux Questions d' un Provincial" című munkájában. Gottschedet a történeti forráskritika megalapítójaként tisztelik. A „Dictionnaire Historique et Critique" című művében a kutatások és a történeti tények kijavításának igénye jelent meg. Baylenak, lexikoníró társának köszönhetően, abból a természetfölötti kérdésekből táplálkozik, amelyeket Thomasius is a természetfölötti Loci classici demonológiai irodalomban alkalmazott.[327] Gottsched morális hetilapjában is – amely 1725 óta jelent meg *Vernünftigen Tadlerinnen* címen – magától értetődően felveszi a harcot a babonák és a boszorkányüldözések ellen. Az „ésszerűtlenség" elleni harc a folyóiratban megjelent állandó rovatok publikációiban egy elméletileg megalapozott direkt és általában kritikus irányt szabott meg, pont úgy, mint egy történeti vitát.

A 18. század közepén a boszorkánytémának először a nagy enciklopédiák korában a felvilágosult nézetek szabad véleménynyilvánításokban lett jelentősége. Két különösen részletes cikk, az 1735-ben megjelent „Hexerey" című és az 1749-ben kiadott „Zauberey" című jelent meg a lipcsei kiadó, Johann Heinrich Zedler (1706-1760) gondozásában, aki a nagy *Universal-Lexikocon* kiadója is volt, és ezekben a boszorkány-bűncselekmények létezése mellett és ellen minden ismert érvet idézett. Ugyanakkor kizárólagosan nem lehetett a még érvényes törvénykezést a sötét korszak egyik jelének nyilvánítani – mégis a publikum információ szükségessége eleget kapott és aki akarta, kiolvashatta a sorok közül, hogy a szerző Thomasius történeti érvelését követi.[328] Az 1735-ben megjelent cikkeinek karakterisztikus és ironikus hangvétele volt,

[325] Thomasius, 1986., 39.p.
[326] Pierre Bayle: Dictionnaire historique et critique, Rotterdam, 1697.
[327] Pierre Bayle: Response aux questions d'un Provincial, Rotterdam, 1704.
[328] Johann Heinrich Zedler: Groβes vollständiges Universal-Lexicon aller Wissenschaften und Künste, Halle/Lipcse, 1732-1754.

hiszen vallotta, hogy „Christian Thomasius óta Németországban különösen sokat szenvedtek a varázslástól és boszorkányságtól."

Egy generációval később, 1765-ben jelent meg a sokkal inkább eldöntendő állásfoglalást képviselő *Encyclopédie ou Dictionnaire raisonnée des sciences, des arts et des métiers* című mű. A „sorcellerie"-kel és a „sorcies et sorcieres"-szekkel foglalkozó cikkek már törvényszövegekre, krónikákra hivatkoztak és demonelógusokra – mint Bodin, vagy Delrio – koncentrálódott és indukciójában a boszorkányégetések időszakát, akárcsak Thomasius, a késői 15. századtól a késői 17. századra datálta.

A boszorkányüldözések interpretációjában Malebranche-t követte és korszakának legnagyobb szerzője, Francois-Marie Arouet Voltaire (1694-1778) is. Voltaire 1751-ben XIV. Lajos korának történeti keretiben a boszorkányperek kérdésében állást foglalt könyvében, amely az „első modern történeti műnek tekinthető"[329]. Richelieu idejében a boszorkányperek a „felvilágosodás hibáinak" karakterizálását szolgálták. A bíróságoknak fordítva interpretálta XIV. Lajos 1672-es ediktumát, vagyis a varázslás vádját, mint a „kialakuló ésszerűség" biztos jelét kellett elfogadni, összehasonlítva a Dél-franciaországi és lotharingiai nagy boszorkányüldözések korával az 1600-as évekből.[330] Az *Encyclopédie* Voltaire kinyilatkoztatásait, mint autoratív óvintézkedést jellemezte.

A felvilágosodás történetírását a polémia jellemezte, amely könnyen megmagyarázható Európa egyes részein tovább folytatott boszorkányperekkel. Dél-németországban még 1750-ben is a boszorkánykivégzéseknek egész sorozatát lehet nyomon követni, amelyek mint bizonyítékok jelentek meg a szintén történeti érvelést használó ferences szerzetes, Benedetto Bonelli (1704-1783) *Compendio storico della Stregheria* címmel megjelent történeti traktáiban. Megjegyzendő, hogy Bonelli a *Malleus Maleficarum* értelmében vallotta, hogy boszorkányság mindig is létezett.

A protestáns történészek a katolikus egyházat hibáztatták, amely részben a „Leyenda nera"-nak, ahogy az a spanyol inkvizícióban bizonyosságot nyert – boszorkánykérdésben igazságtalan, ahogyan ma tudják, és ahogy a 17. században tudták[331].

A katolikus felvilágosodás oldalán ugyanakkor ennek a módszernek az átvétele már kész volt. Ahogy azt az itáliai felvilágosodás írói mutatták, köztük a történész,

[329] Fueter, 1911., 349-363.pp.
[330] Voltaire: Essai sur le siecle de Louis XIV., Párizs, 1751.
[331] Ritter, 1982., 50.p.

Lodovico Antonio Muratori (1672-1750) Modénából és a felvilágosult Girolamo Tartarotti (1702-1761) Rovereto-ból, akik a *Canon Episcopi* alapján a boszorkánytáncot és a boszorkányok repülésének lehetőségét elutasították. 1749-ben azt a régi érvelést ismételték meg, hogy az inkvizíció teremtette a boszorkányokat és – ahogy Voltaire is – arra utaltak, hogy XIV. Lajos 1672-es ediktuma után Franciaországban a boszorkányok száma meglehetősen csökkent.[332]

Scipio Maffei (1675-1755) Veronából és más itáliai felvilágosultak, ismerték Malebranche-t, Thomasius-t és más tiltott irodalmat, valamint a németországi katolicizmus előre meghozott döntéseit. Maffei, aki eltérően Tartarotti-tól a mágia számos lehetőségét vitatta, utalt Hauber *Bibliotheca*-jára, *acta et scriota magica*-ra, amely, mint „una grandissima raccolta di scritti, per dimostrar la vanitá, e insuffistenza della Magia" ajánlotta[333].

A „Bajor boszorkányháború" érvelése és az 1766-1770 között lezajlott nemzeti vita, amelyben a katolikus birodalmi rendek a felvilágosodáshoz csatlakoztak, meglehetősen hasonlóan, lényegében Thomasiust éltette. Ferdinand Sterzinger (1721-1786)[334], akinek a történeti érveiben jelentős szerepet játszott az egyház különböző, sokszor eltérő szerepe. Nem lehetett a lutheránus Thomasiusra közvetlenül hivatkoznia, bár feltehetően ismerte munkásságát, mégis csak a „jó katolikus könyvekre" hivatkozhatott, amivel az itáliai felvilágosodás nagyuraira gondoltak.[335]

A „boszorkányháború" még egyszer felszínre hozta a felvilágosodás dilemmáját Dél-Németországban. Mialatt a katolikus ortodoxia oldalán olyan teológusok álltak, mint a würzburgi apát, Oswald Loschert (1704-1767 után), akik aktívan részt vettek az utolsó boszorkányégetésekben is, addig a felvilágosultak számára a jozefinista tartományi rendelet Ausztriában a boszorkányperek befejezését jelentette, így ők 1767 januárjában a szatíra stílusának eszközeit vették át a harcukhoz.

A korszak nagy egyháztörténészei közül említést érdemel Jordan Simon (1719-1776), aki már nyíltan beszélt a boszorkányperek esetében a bűnösség kérdéséről. Szerinte ez a katolikus egyház saját bűne, amelyet az inkvizícióval bevezettek és amellyel a boszorkányokat létrehozták.[336]

---

[332] Ludovico Antonio Muratori: Della forza della fantasia umana, Velence, 1745.; Girolamo Tartarotti: Del congresso notturno delle Lammie, Velence, 1749.
[333] Behringer, 1987., 389-392.pp.
[334] Egy müncheni színház pártoló és történész, később a Bajor Tudományos Akadémia történeti osztályának igazgatója
[335] Behringer, 1987., 371-389.pp.
[336] Részletesebben: Struber, 1930.

Ahogy Poroszországban, úgy Bajorországban is a boszorkánykérdések további publikációi összefüggésben álltak a nagy reformtervekkel, a katolikus birodalmi területeken inkább azzal a gigantikus feladattal, hogy az egyházi javak szekularizációját és az oktatás államosítását is szolgálják. Az újonnan alapított Bajor Tudományos Akadémia történeti osztályának tagja lett Sterzinger, aki nagy színház pártoló is volt.[337]
És a boszorkánykérdésben a nagy felvilágosodás kori vita, az úgynevezett „boszorkány-háborúban", azt a célt szolgálta, hogy egy praktikus társadalmi reformot hajtsanak végre. Hasonlóan a thomasiusi kampányhoz, a 18. század nagy sikertörténete egy nemzeti élmény, egy egységet alapító, sugárzó győzelem a „sötétség erői felett".
1767-ben a vita végszavát a szellemi tanács igazgatója, aki reformpolitikus is volt, Peter von Osterwald (1717-1778) mondta ki, aki még egyszer pontosan felvázolta azt a nézetet, hogy a skolasztikus filozófia és az inkvizíció teremtették a boszorkányokat. Ez a nézet a felvilágosult választófejedelemség hivatalos interpretációja is lett.[338] Ugyancsak ő volt az, aki a kolostori tized, valamint a szellemi immunitások megszüntetését elrendelte és ezen reform továbbvitelére 1766-ban nagy nyilvános vitát kezdeményezett, amelyet később az úgynevezett Lochstein-vitaként említenek a szakirodalomban.[339]

Ameddig a társadalom szekularizációját nem harcolták ki, az érzelmileg erősen befolyásolt boszorkánytéma, mint felhasználható tőke került napirendre. A boszorkánykérdés ilyetén való átformálása taktikai ágyú volt az egyház bástyáival szemben. Példaszerűen folyt le a „bajor boszorkányháborúban, mintegy a császári tanács tanult tagjának, Konstantin von Krautznak[340] (1735-1797) a hozzájárulásával, aki a korábbi boszorkányvitáknak nyílt teret engedett.[341] Ugyancsak elősegítette a történeti boszorkánykutatás intenzív megnövekedését, Johann Christoph von Aretin (1772-1824)[342] is. 1803-tól a bajor kolostor szekularizáció résztvevője volt, valamint ezzel egy

[337] Az egyetemet az ingolstadti jezsuita dominanciájú egyetem ellentelezésére hozták létre, és a bajor állam fennhatóságát mutatta ki az egyház felett a koraközépkorban. Joseph Fieger: Don Ferdinand Sterzinger, München, 1907.
[338] Peter von Osterwald: Vom Nutzen der logikalischen Regeln, besonders wider die Freygeisterei und den Aberglauben, München, 1767.
[339] Peter von Osterwald: Veremund von Lochsteins Gründe sowohl für als wider die geistliche Immunität in weltlichen Dingen, München, 1766.
[340] A bécsi „jozefinizmus" egyik korai képviselője volt
[341] Constantin von Krautz: De cultibus magicis eorumque perpetuo ad ecclesiam et rempublicam habiti, Bécs, 1767
[342] Aretin Heidelbergben és Göttingenben végezte egyetemi tanulmányait, később történész és királyi-bajor udvari könyvtáros lett, közel állt az illuminátusok titkos társaságához, később pedig Maximilian Graf von Montgelas államminiszter köréhez tartozott, mintegy „szócsöve" volt a történész Karl Ottmarnak, akit Aretint elődjének tekintettek.

időben a kolostorokban gazdag országban egy kultúrforradalmat is megvalósított.[343] Ezt a folyamatot követte a szellemi fellegvárak, többek között Würzburg, Bamberg, Mainz, Eichstätt, Passau, Salzburg és Augsburg, bekebelezése, valamint a bajor központi állam által az önálló birodalmi területeknek annektálása 1803 és 1809 között.

Ebben a kritikus időszakban jelentek meg 1805-ben Aretin írásai a boszorkányperekről, amelyeket ő is kizárólag az egyház bűnének tartott.[344]

Aretin göttingeni tanulmányai, amely a német történetírás szülőföldje[345], kínálja a hídverést az egyetemi felvilágosodás történeti szemléletének. A göttingeni történész és államtudós August Ludwig Schlözer (1735-1809)[346], Voltaire tanítványa, bemutatta a boszorkányperek kegyetlenségének példaszerű karakterét. Többszörösen utalt az úgynevezett „állami-feljelentésekben" a boszorkányégetésekről szóló történeti dokumentumokra. Például a hennebergi Ämternben 1597-1676[347] között lefolytatott boszorkányüldözéseknél is megfigyelhető ez. Bemutatta a református svájci Glarus kantonból származó Anna Göldi (1734-1782) szolgálólány varázslás miatti elítélését – amely, véleménye szerint, a protestánsoknak különösen szégyellni való[348] tett volt. Ezen témáról szóló cikkét Schlözer a „Reichspostreuter" 1783. január 4-i számában nyomtatta ki „Abermaliger Justizmord in der Schweiz[349]" címen. A cikk lábjegyzetében Schlözer rávilágított a „Justizmord[350]" neologizmusára: „Ezen új szó alatt értem az ártatlanok meggyilkolását és még a szent igazságosság minden pompájával gyakorolnak olyan emberek, akik komolyak, hogy megakadályozzák, hogy ne történjen gyilkosság, vagy ha megtörtént, akkor megfelelően kellene őket megbüntetni."

Ezenkívül Schlözer utalt arra is, hogy az úgynevezett „Glarusi boszorkány-történetek" eseteit pontosan dokumentálni és „in extenso zur Publication" ki kell adni.[351]

Az utolsó svájci boszorkánykivégzés 1782-ben Európa-szerte nagy visszhangot váltott ki. Olyan véleményalkotók, mint Schlözer az akkori új médiát, mint például a

[343] Bosis, 1983., 25.p.
[344] Johann Chritoph von Aretin: Umständliche geistlichr Vortrag über einen Hexenprozeβ aus der ersten Hälfte des 18. Jahrhunderts, München, 1805.
[345] Vierhaus, 1987., 9.p.
[346] Schlözer maga is Erdélyi szász volt, és keze alatt tanultak a hazájából német tarületen magukat képezni kívánó fiatalok is. Fueter, 1911., 372.p.; Becher, 1980., 7-23.pp.
[347] August Ludwig Schlözer: Stats-Anzeigen 1783.
[348] Freuler, 1987.
[349] „Ismételten ártatlan személyeket ítéltek halálra Svájcban"
[350] Ártatlan személy halálraítélése
[351] Schlözer, 1783., 273-277.pp.

véleményleveleket fontosnak tartotta és felkarolta.[352] A napisajtótól kezdve az egyes történeti törekvésekkel foglalkoztak, amelyek a kutatás álláspontjában Thomasiussal ellentétesen nem hoztak újat. Az első helyen kell megnevezni a Joellendorfi lelkészt, Johann Moritz Schwager-t (1738-1804)[353], aki Balthasar Bekker önéletrajzi írója és a *Bezauberten Welt* című mű fordítója.[354] A *Versuch einer Geschichte der Hexenprozesse* című művében főként a *Malleus Maleficarum* téziseivel vitatkozott, hogy végül egy banális következtetést vonjon le, miszerint „a szerzetesek eszelték ki a meséket".[355] Hasonlóan, és a nyers népi felvilágosodás értelmében hatásos volt a quedlinburgi városi jogtanácsos, Gottfried Christian Voigt (1741-1791) megnyilvánulása a *Über die Hexenprocesse in Deutschland* című munkájában. Egyes 16. századi quedlinburgi iratok alapján kiszámította a kereszténység során elégetett boszorkányok számát a következő logika alapján: „Ha Németország egy ilyen kicsinyke területén, amelyen alig 11-12 ezer embert számlálnak, egy évszázadban 135 személyt, mint boszorkányt kivégeztek, úgy ez a szám az egész keresztény egyházban minden évszázadban 858454 főt tesz ki, és az általa megvizsgált időintervallumban, azaz 11 évszázadon át 9.442.994 személyt jelent." Így megállapítható, hogy Voigt a híres „kilenc-milliós-teória" szerzője.[356]

Az ilyen részletes elbeszélések kritikáinak esetében nem szabad elfelejteni, hogy a publikációk a boszorkánykivégzések közvetlen reakcióinak tekinthetők. *Ex post* beszélhetünk 1783-ban az „utolsó legális európai boszorkánykivégzésről". A kortársaknak ugyan ez nem volt befejezett dolog, hiszen a szerzők a büntetőtörvénykönyv novellájáig, a 19. század elejéig aktív harcot folytattak a boszorkányperek befejezéséért. Ennek következtében az érdeklődés az elkövetett tettről a tettesre irányult. Így a „boszorkányok" a felvilágosult gondolkodók számára, mint Johann Weyer, vagy Friedrich Spee, már csak ártatlan áldozatok voltak.[357] Másrészről azonban mindenki számára világos volt, hogy a múltban lezajlott boszorkányüldözésekről beszélni kell. Európa nagyobb részén az üldözések tekintetében már nem állt fenn nagyobb veszély. Az idő múlásával a boszorkánytémával való foglalkozás egyre inkább érzelmi hit kérdéssé vált. A boszorkányiratok publikálása legitimizálta *ex negativo* a felvilágosodás ideológiáit, amelyek különösen a kialakuló

[352] Winteler, 1951.
[353] Godet, 1978., 581-603.pp.
[354] Johann Moritz Schwager: Beitrag zur Geschichte der Intoleranz oder Leben Balthasar Bekkers, Lipcse, 1780.
[355] Johann Moritz Schwager: Versuch einer Geschichte der Hexenprozesse, Berlin, 1784.
[356] Gottfried Christian Voigt: Etwas über die Hexenprozesse in Deutschland In: Berlinische Monatsschrift, Berlin, 1784. 3. kötet 297.p.
[357] Behringer, 1994., 101.p.

liberalizmus számára a vallásos ortodoxok elleni harcban meghatározó eszköz volt. A komoly történészek, mint Ludwig Timotheus Spittler (1752-1810) is, a történeti műveikben integrálták a boszorkánytémát a propagandisztikus-pedagógiai nézőpontok igazolásaként.[358] A boszorkányperek befejezése végül is a felvilágosodás leginkább várható jele volt, amelyre való utalás szinte minden nagy történeti műben jól nyomon követhető.

[358] Ludwig Timotheus Spittler: Geschichte der Fürstenthums Hannover, Hannover, 1798.

3.3. A felvilágosodástól a romantikus nézetekig

Az új boszorkányperek veszélyének elhárultával tulajdonképpen a boszorkánytémában való kutatás és érdeklődés fellendülhetett volna. Ez nem így történt. A romantikus vonzalmaknak az oka a növekvő könyvtárosi érdeklődés valamint a régi babonák iránti vonzalmak feléledése volt.[359] Ezen azon spekulációkon alapult, hogy olyan következtetésre jutunk, hogy a kortárs szerzőket vesszük elő. A 19. század húszas éveiben a témával kapcsolatosan átfogó bemutatást végzett a lindheimi lutheránus lelkész, Georg Conrad Horst (1769-1832)[360]. A hesseni Lindheim, akárcsak a lippischei Lemgo a boszorkányperekkel különösen érintett területek közé tartozott. A Lindheimi úgynevezett „boszorkány-torony" birtokosa saját adatai alapján bízta meg Horstot, hogy az archívumban a torony történetét kutassa, és ebből kiindulva Horst egyre erősebben érdeklődött a boszorkányperek iránt. Húsz évi gyűjtőmunka után 1818-ban adta ki a *Demonomagie oder Geschichte des Glaubens an Zauberei*[361] című művét, amelyet világtörténeti összefüggésben ritkán olvasnak, mivel regiszter- és tartalomjegyzék nélkül adta ki. A célja ambíciózus volt, hiszen Horst említett művében meg is jegyezte, „hogy ez a munka az első, teljeskörű kísérlet a varázslás és a boszorkányperek történetének feldolgozására".[362]

Horst élesen kritizálta Schwager konfencionális egyoldalúságát, és hangsúlyozta vele szemben saját konfencionális meggyőződéses függetlenségét, úgy „ahogyan azt a történelem megkívánja".[363] Egy mondatban összefoglalva: A boszorkányperek a múlthoz tartoznak, és némi távolsággal megfigyelhetők. Horst valójában egy antropológiai álláspontból kiindulva állattá való átváltozásról, levegőben való repülésről, időjóslásról, stb. ír, amelyeket a mindenkori „korszellemből" magyaráz

[359] Behringer, 1994., 101.p.
[360] Aki a hessen-darmstadti egyháztanács és a nagyherceg titkos tanácsának tagja, aki Gieβenben *doctor theologiae* doktorált, és úgy döntött, hogy Eberhard David Hauber művéhez csatlakozik.
[361] A mű részben bemutatja a varázslásba vetett hit világtörténeti áttekintését (1. rész 1-368.pp.) és valamint VIII. Ince pápa korától a boszorkányperek történetét (2. rész 1-346.pp.), valamint egy függeléket a lindheimi boszorkányperekről, amelyeket az akták anyagaival is szemléltetett (347-486.pp.).
[362] Georg Conrad Horst: Daemonomagie oder Geschichte des Glaubens an Zauberei und daemonische Wunder, mit besonderer Berücksichtigung des Hexenprozesses, seit den Zeiten 5nnocentius des Achten, Frankfurt am Main, 1818.
[363] Behringer, 1994., 101.p.

meg.[364] Saját véleménye az „ember és kultúrtörténethez" tartozó szociológiai krédót követ, amellyel Durkheimmet figyelmezteti: „Minden, ami az embereket érinti, kell, hogy érdekelje az embereket."[365] Horst, munkásságával a legszélesebb olvasó közönséget kívánta szolgálni, különösen a „képzett nőknek", „a képzett, nagyobb olvasóközönségnek" szólt a műve, amelyben elsősorban munkametódusának „tudományos alaposságát" fogalmazta meg, amely szerinte azért értékes, mert közvetlenül a forrásokból táplálkozott. Akárcsak a felvilágosodás képviselői, Horst maga is pedagógiai értéket tulajdonított az akták, iratok publikálásának. Így hozta nyilvánosságra az 1820-as években számos darabból álló, hétkötetes anyaggyűjteményét, amely csatlakozva Hauber *Acta*-jához az európai *Zauberbibliothek* további részét képezi a modern olvasó számára.[366]

Az ancien regime és a társadalom szekularizációjának végével az identitás keresés új irányokat vehetett. Már Horst *Daemonomagiae* című művében is láthatjuk a következő új ideológia megjelenését és felemelkedését, amely lényegében a nacionalizmus volt. „Németek voltak", mondja, akik az első varázslásba vetett hitet és boszorkánypereket vitatni merték – és példaként említi meg Cornelius Loost, Johann Weihert (!) és Thomas Erastust.[367] Ugyanez az elem figyelhető meg a szintén 1818-ban kiadott *Histoire de la Magie en France* című műben, amelynek szerzője a liberális jogász, Jules Garinet (1797-1867). Látható, hogy a nemzeti motívumok itt is egy felerősített szerepet kezdtek el játszani. Már nem Franciaország a példa, hanem Franciaország, mint nemzet állt a vizsgálatok középpontjában.[368] És más országok kortárs szerzőinek a körében is ez az új út figyelhető meg, például az amszterdami városi levéltáros, Jacobus Scheltema (1767-1830) esetében is, aki Hauber, Schwager és Horst korai kutatásainak hátterében egyfajta nemzeti ős-sorrendet állított fel. Művében Johann Weyer, Cornelius Loos, Jacob Vallick, Abraham Palingh és Balthasar Bekker került bemutatásra, igazolva azt a felfogást, hogy a hollandok jobb emberek.

Ugyancsak megemlíthetjük Sir Walter Scott-ot (1771-1832), akinél a skót felvilágosodás tradícióiban gyökerező antik érdekek inkább filantrop hatást gyakoroltak, amely a *Letters on Demonology and Witchcraft* 1830-ban kiadott művében is nyomon

[364] Behringer, 1994., 102.p.
[365] Behringer, 1994., 102.p.
[366] Biedermann, 1988., 226.p.
[367] Behringer, 1994., 102.p.
[368] Jules Garinet: Histoire de la Magie en France depuis le commencement de la monarchie jusqu'a nos jours, Párizs, 1818.

követhető.[369] Itt kell megemlíteni, hogy ugyancsak nagy hatást gyakorolt rá a brit szigetek felvilágosodás történetének erős tradíciója, amelyet David Hume (1711-1776) és William Robertson (1721-1793), illetve Thomas Babington Macaulay (1800-1859) nevével és munkásságával lehet fémjelezni.[370]

Nem szabad elfelejteni azt sem, hogy a boszorkányság bűncselekményi tényállásának eltörléséért folytatott harc először ezen a területen jelent meg, ha az európai országokat vizsgáljuk. Először 1830-ban írtak egy lexikon-szócikkben a boszorkányüldözésekről, mint egy „rettenetes, világtörténeti bűnről, amely most már minden ország törvényhozása által és a felvilágosodásnak köszönhetően … mindörökre meg lett semmisítve".[371]

[369] Behringer, 1994., 103.p.
[370] Osterhammel, 1993., 157-190.pp.
[371] Allgemeine Encyklopadie der Wissenschaften und Künste (Ersch/Gruber), 7.rész: Hexe 1830., 342-359.pp.

3.4. Boszorkányság és a romantikusok

A nemzeti identitás kialakítása még a felvilágosodás által kijelölt úton mozgott, egyre inkább kontaktusba került a népiesség ideológiájával, amelynek érdekében Giambattista Vicos (1668-1744)[372] és Johann Gottfried Herder (1744-1803) is fellépett.[373] Ebben az összefüggésben került kialakításra az az irányzat, amit „romantikus paradigmának" neveznek. A témával kapcsolatosan elsősorban Jacob Grimm (1785-1863) munkássága előtérbe[374]. A göttingeni germanista részletesen foglalkozott a kérdéskörrel, éppúgy olvasta a demonológusokat, mint a régebbi irodalmat Tartarottitól Kautzig („két szorgalmas könyv"), ismerte a régebbi iratpublikációk nagy számát Aretintől Moneig, kritikusan fordult Scott felé („bizonytalan és gondatlan"), akárcsak Horst („tágas és ízléstelen")[375]. A boszorkányperek értelmezéséből kifejlesztette a „germán ősi múlt tudományát" – sokkal korábban, mint Michelet -, egy fix ideológiát állított fel, amelyben hitte, hogy a boszorkányperek aktáiból egy történetiség előtti egységes „germán" mitológiát fedezhet fel, vagyis „a legkorábbi időkből" származó nyomokat.[376]

Meghatározott módon állította be a régi démonológia nézőpontjait. Természetesen nem Grimm volt az egyetlen, aki erre az ötletre rájött. Már 1828-ban Karl Ernst Jarcke (1801-1852)[377], azt állította, hogy a boszorkánydolgokban minden német elnyomott vallásosságát kell látni.[378] Ennek ellenére kísérelte meg 1829-ben a francia poligráf Etinne-Léon de Lamothe báró (1786-1852)[379], aki magát később Lamothe-Langon-nak nevezte, számos olyan dokumentum hamisításával foglalkozott, amelyek a nagy boszorkányüldözések kezdetétől a 14. század elejéig tartó időszakban

[372] Burke, 1987., 109.p.
[373] KOncz, 2006., 51.p.
[374] Részletesebben: Kaegl, 1936., 50.pp.
[375] Grimm, 1992., 894.p.
[376] Grimm, 1992., III-XXVII.pp.; Behreinger, 1998., 9.p.
[377] A katolicizmusból konvertált danzigi kereskedő fia, a fiatal berlini államjogász
[378] Behringer, 1994., 103.p.
[379] Lamothe-Lagon, akinek az apja 1794-ben a párizsi terror áldozata lett, mint elszegényedett nemes, létfenntartását íróként kellett fedeznie. A meseíró a „Publish or perish" elv alapján: már reggel három órától megkezdte az írást, és mennyiségi szempontból korának legproduktívabb írójának számított: ötven év alatt nem kevesebb, mint 400 művet, illetve 1500 kéziratkötetet hozott létre – de a valós forráskutatásra sajnos nagyon kevés ideje maradt, és a megkívánt forrásokat inkább rövid időn belül kitalálta. Kitalált forrásai a Toulouse-i és Carcassonne-i nagy boszorkányüldözésekről szóltak, amelyek egészen az 1970-es évekig sok megtévesztést okoztak. Behringer, 1994., 103.p.

keletkezhettek volna. Ezekkel kívánta Franciaország elsődlegességét biztosítani egy jól megszervezett boszorkánykultuszban.[380] Mégis azt állapíthatjuk meg, hogy először Grimm talált ki paradigmaváltást: a „boszorkányok" megszűntek passzív áldozatok lenni, és honosított tradícióvá változtak át.

A marburgi jogtörténész, Friedrich Carl von Savigny (1779-1861) és a „heidelbergi romantika" körében formálódott Grimm arra törekedett, hogy a felvilágosodás és a kereszténység nemzeti identitást alkosson. Ezt a célt szolgálta a *Kinder- und Hausmärchen* gyűjtemények, a *Deutschen Sagen, Deutschen Rechts-Alterthürmer* és az 1835-ben publikált *Deutschen Mythologie* is. A boszorkánytémát tekintve ez azt jelentette, hogy Grimm saját „regresszív methodikájának" köszönhetően, a keresztény missziók vétkeit visszafordította. Ennek során „az istenek átváltoztak ördöggé, a bölcs asszonyok boszorkányokká, az istentiszteletek pedig babonás szokásokká".[381] A „bölcs asszonyok", elkényeztetett gyermekek feminisztikus identitás keresése.

Jacob Grimm paradigmája minden későbbi „alsó történet" iránymutatója lett, vallástörténeti és etnológiai függelékekként a tematika vizsgálata során.[382] Hérosz távolabbi hatása megmutatkozik már a néphithez tartozó mai képviselők elördögiesítésében, amely még mindig a szellemek előli menekülésben található meg, amelyet a germán mítosz kitalálója keltett életre.[383] De ott is megmutatkozik, ahol a „Micraotoria" képviselője a múlt néphitvilágának rekonstrukciójának eredményeként mindig utoljára hivatkozott Jacob Grimmre[384].

Grimm paradigmája alapjában véve ott vált hatékonyá, ahol más, esetleg germán, de mindenképpen krisztus előtti kultuszok a boszorkányságban látszottak. Franz Josef Mone (1796-1871) a bádeni állami levéltár igazgatója, a *Zeitschrift für die Geschichte des Oberrhein* (ZGO) című lap alapító tagja és 1822-től a Heidelbergben a történelem professzora, 1839-ben azt az eredeti nézetet vallotta, hogy a germán népek a népvándorlás során a Fekete-tengernél Dionüszosz isten és a Hekate kultusszal kerültek kapcsolatba és a társadalomban továbbélt ez a kultusz, amely a kereszténysítés

[380] Etienne-Léon de Lamothe-Lagon: Histoire de l'Inquisition en France, Párizs, 1829.
[381] Grimm, 1992., 11.p.; Behringer, 1998., 9.p.
[382] Koncz, 2006., 52.p.
[383] Daxelmüller, 1993., 34-39.pp.
[384] Ginzburg, 1990., 118-121.pp.

folyamán is megmaradt. Akárcsak Jarcke, úgy Mone is bizonyítékkal tartozik egy továbbélő kultúráról.[385]

Mindketten jó katolikusok voltak, és hitték, hogy a múltban létezett a keresztény ellenes titkos társaság, amelytől undorodtak.[386] Így azt mondhatjuk, hogy Josef Görres (1776-1848), a katolikus konzervativizmus előharcosa és „a német romantika Odüsszeusza" (Arnold Ruge)[387], az egyházi régi demonológiához való visszatérésében nem maradt egyedül. Jóllehet a katolikus milliő, amelyben Görres *Christliche Mystik* című műve 1830-ban megszületett, a katolikus ébredési mozgalmakon keresztül kapcsolatba került azokkal a körökkel, amelyek az utolsó dél-németországi boszorkánykivégzéseket szorgalmazták. Görres biografiája mégis megmutatja, hogy nem vezet törtetlen hagyomány az ancien regime idejétől a 19. századig. A francia forradalomért való kezdeti lelkesedés után Görres egy nemzeti, később egy keresztény-katolikus ideológiát követett. Első tanszékén, a müncheni történettudományi tanszéken 1827-ben éveken keresztül akadályozta egy időszerű történettudomány kialakítását. Az első szemesztere alatti előadások a világ „teremtésével" kezdődtek és az özönvízzel végződtek, ahogy arra Walter Goetz is visszaemlékezett. Intuitív keretben, mindenekelőtt romantikus, később keresztény dogmatikus irányba orientált történelem szemlélete során Görres főművének, a *Christliche Mystik* harmadik és negyedik kötetében 1840/42-ben kiemelten foglalkozott a „démoni misztikával", ahol is a boszorkányságot a teológiai realitás látásmódjának keretében méltányolta.[388]

Bizonyítékainak kiválasztása során nem volt finnyás: a lyoni Agobardtól Martin Delrion keresztül Jacob Grimmig a démoni aktivitásra vonatkozó valamennyi bizonyítékot felhasználta[389]. A boszorkány-utazások és a boszorkány-szombatok számos részletét, mint tényjelentéseket használta fel a demonelógus, Pierre de L'Ancre művei szerint.[390] Ennek köszönhetően a kritikátlan Görres Lamothe-Langon akadémiai tréfájának hagyományát vette át: egy Bartolu von Sassoferato-tól 1350-ben származó boszorkány szakértői véleményt vont bele a vitába anélkül, hogy észre vette volna, hogy ez egy 1560-as évekből származó hamisítvány volt. Innentől kezdve Barolus szakértői

[385] Mone, Franz Josef: Über das Hexenwesen. In: Anzeiger für Kunde der teutschen Vorzeit 8 Karlsruhe, 1839., 271-275.pp.
[386] Koncz, 2006., 53.p.
[387] Raab, 1985., 417.p.
[388] Joseph Görres: Die christliche Mystik, Regensburg, 1836-1842.
[389] A protestáns szerzők, mint Thomasius, Hauber és Horst nem kerültek idézésre.
[390] Behringer, 1994., 103.p.

véleménye uralta az irodalmat egészen 1975-ig, amikor is Norman Cohn hamisítványnak nyilvánította azt.[391]

Jules Michelet-nél (1798-1874)[392], az ékesszóló francia nemzeti történésznél a már első megjegyzésében idézett barát, Jacob Grimm „bölcs asszonyai" kerültek az érdeklődés központjába. Mindenesetre itt már egy kedves funkciót töltenek be. Többé már nem a germán mítoszok megszállott szörnyetegei, hanem mitikus megtestesítői a felszabadítási történetnek, amely a francia forradalomban csúcsosodott ki. Michelet, aki már tanulmányai során a szerelemről, az asszonyról[393], a tengerről, a hegyekről, a madarakról és a témasprekrumának rovarjairól gazdagította a történetírást, – Grimm és Görres után egy generációval később – az 1862-ben kiadott *La Sorciere* című művében a legeredetibb anyagot szállította a boszorkánykutatáshoz. Fantáziájának szabad szárnyalását összekötötte a modern képzetekkel. A „kétségbeesés korában" alakult ki a boszorkány figurája és sokáig vigaszt és fényt nyújtott, amíg a modern forradalmárok és orvosok ezt eltörölték. Michelet a történelmet, mint osztályok- és nemek közötti harcot alkalmazta a brutális feudális urak és a tudós asszonyok között. Ez az elv a bölcs asszonyokról alkotott mondatban csúcsosodik ki: „a boszorkány" ezer éve „a nép egyetlen orvosa".[394]

Az alig két hónap alatt összeállított zseniális munka a *La Sorciere*, természetesen Michelet valamennyi barátjának „kedvenc könyvévé" vált.[395] A romantikus történetalkotás szellemiségében azon fáradozott egy párizsi nyomdász fia, aki 1838-ban a Collége de France történeti tanszékén tanított, hogy minden részletes forrástanulmány nélkül a múltat intuícióra alapozza. Michelet Grimm után még egyszer megalapította a „boszorkányok történetét", amely ma, mint tematika, a szociológiai tudományokat is megvilágosítja, és mélyen tisztelik azt. Kortársai történetírását ugyanakkor „poézisnak" titulálták. De „éppen, mivel Michelet diszkreditált történész volt (tudományos értelemben), ezért a szociológus, etnológus, pszichoanalitikus és szociál-történész is volt", ahogy azt Roland Barthes lejegyezte róla.[396]

[391] Görres, 1836., III. kötet, 54.p.; Cohn, 1994., 32.p.
[392] Kaegl, 1936., 277.p.
[393] Behreniger, 1994., 104.p.
[394] Michelet, 1988., 20.p.
[395] Michelet, 1988., 5.p.
[396] Michelet, 1988., 15.p.

3.5. A historizmus reakciója

A romantikusok körében – mint a reakcionárius Görres, a liberális Grimm és a forradalmár Michelet is – kialakított boszorkánykép után a 19. század történelemtudományában a nemzetközileg is elismert, berlini történész, Leopold von Ranke (1795-1886) elméletét kell megemlíteni.[397] Aki a történelem forráskutatásával, a tanúvallomások igazolásának valamennyi lehetőségével szükségszerűen az interpretációk működési területére korlátozódott és ezzel a romantikus elképzelések egyik irányzatát eredményezte. A „historizmus" végrehajtása mintegy beszűkülésként hatott a történetírás témaspektrumára: a boszorkányok eltűntek az egyetemek tantárgyiból. Ez a fejlődés nem lenne megérthető a „historizmus" történeti metafizikája nélkül, akár a „boszorkányok", mint az egyszerű nép képviselői, vagy akár a boszorkányperek kegyetlenségének terepe nélkül. Egy lutheránus teológus családból származó alapítóatya, Ranke látta, mint mestertanítványa, Heinrich von Sybel (1817-1895), a müncheni és bonni történelmi szeminárium alapítója[398], amelyben a történelem az etikának és a hatalomnak egy harmonizált akkordjaként valósul meg. Ranke-nél az állam, mint „Isten gondolata" jelenik meg, a történelem pedig, mint „Isten tervének megvalósítása" jelennek meg. A sors, vagy egyáltalán a az egyes „kis" emberek ötletei az ilyen univerzális kategóriákban jelentéktelenséggé zsugorodtak össze. A boszorkányok még egyszer, ahogy azt Jacobb Grimm szeretője hátrahagyta a bismarcki birodalom úttörőinek, meg lettek hajlítva, hiszen bizonyos tekintetben politikailag nem voltak értékesek.[399]

Ami már elméletileg a kultúrtörténetben érdekelt rankeanusokra érvényesült, többszöröződve hatott a történetírásban a politikailag orientált kisnémet-porosz iskolára. Jóllehet, megalapítója, Johann Gustav Droysen (1808-1884), *Historik* című művének korai kiadásában a forráskritikák megvilágosításával összefüggésben 1858-ban kifejezetten utalt a „boszorkányperek korára"[400] –, de ahogy az egész államorientált kisnémet-porosz történetírás – a téma nem talált lelkesedésre.[401]

[397] Berding, 1980., I. kötet 7-24.pp.; Vierhaus, 1987., 35-53.pp.
[398] Seier, 1980., 2. kötet 24-38.pp.
[399] Wyss, 1979., 26.p.
[400] Leyh, 1977., 402.p.
[401] List, 1974., 35-51.pp.

A bajor történész, Sigmund Riezler, sokkal inkább, mint Ranke a Ranke-reneszánsz fogalmával fémjelzett történészek korában[402] „sokaknak" látta, „történeti beállításai egy idealizált fuvallatot terjesztenek" és arra nem gondolnak, hogy a történeti képükben az árnyoldalakat kiegészítsék: „tudományos és átfogó művek a 16. és 17. századból, a boszorkányperek virágkorából, művek, amelyek nem a politikai történelemre korlátozódnak, amelyekben azonban a boszorkányüldözések egyáltalán említésre sem kerülnek. A történelem egy utálatos gyökere lenne, amely egyedül szellemi kifejezésének megtartására koncentrál, mintha ezek nem tartoznának ebbe a kifejezésbe".[403]

Érdekes módon Riezler nem differenciált, mint Sybel tanítványa és társkiadója a *Historischen Zeitschrift* című újságnak, a renkiánusok és borussisták között, hanem 1896-ban diagnosztizálta a pályatörő *Geschichte der Hexenprozesse in Baiern* című művében alig észrevehető keserűséggel, alighanem utoljára a kortárs történészek vitájának hátterében, amiben a borussisták ellenségképével, amely a szociológiai modellképet irigylő lipcsei történész Karl Lamprecht a kultúrtörténet kirekesztésével fenyegetett: „A Ranke által javasolt és még mindig hangadó irányt nem szereti, ha a politikai magasságok kultúrtörténeti lealacsonyításokat alkalmaznak."[404] Jóllehet nem utoljára a Ranke-iskola politikája a boszorkányperek történetének kutatása során az akadémiai történetírástól távol haladt. Amelynél éppen a boszorkánytéma forrás közeli és a Ranke-iskola által kifejlesztett kritikai módszer különösen szükséges volt.

[402] Fehrenbach, 1974., 54-65.pp.
[403] Riezler, 1896., 3.p.
[404] Riezler, 1896., 5.p.

3.6. A „Soldan-paradigma”

Az akadémiai történetírástól eltérően egyre inkább elmélyült a Vormärz időszakában az a nézet, hogy „a boszorkányperek története leginkább a régóta kimondott igények közé tartozik”.[405] Körülbelül 1830 óta egy felszálló ága figyelhető meg a lokális történeti értekezéseknek, amelyek mindenképpen eredeti produktumokhoz vezettek, mintegy „történeti-archeológiai monográfiához”.

A freiburgi teológus, Heinrich Schreiber (1793-1872) *Urbewohnern Europas*[406] című műve két évtizeden keresztül Johann Jakob Bachofen (1815-1887) előtt az „anyajog” részletezéseiről szólt.[407] Az 1840-es évek elején több helyen megfigyelhető egy törekvés a szisztematizálásra, például az első bibliográfia összeállítására, amelyet még mai is mindig újra nyomnak. A *Bibliotheca Magica et Pneumatica* című művet Johann Georg Theodor Gräβe (1814-1885) írta.[408] A történeti feldolgozások csúcspontjának az 1843-ban Wilhelm Gottlieb Soldan *Geschichte der Hexenprozesse* című műve tekinthető, amelyben a szerző először használta fel valamennyi ismert irodalmat, és a boszorkánytémában a különböző tudományágakhoz tartozó művekben összefoglalt eredményeket foglalta össze.

Soldan nagyszerű kompilációja, amely még ma is mindig újra – elégtelenül kommentálva, vagy átláthatatlan ismérvek szerint átdolgozva – utánnyomásra kerül, a „régi boszorkánykutatás” számára iskolapélda volt. A téma klasszikus műnek számít a racionális interpretációk között és megalapozta Monter után a boszorkánykutatás alapvető „racionális paradigmáját” különösen a „Soldan-paradigmát”.[409]

Soldan tétele nem tér el jelentősen a polihisztor Christian Thomasiusétól. Éppen ezért beszélhetnénk Thomasius-paradigmáról is, mivel Thomasius akárcsak Soldan egy felvilágosult racionalista boszorkányság képzetének értelmében tartotta agyrémnek és állítólag a boszorkányokat pusztán áldozatként kezelte.

---

[405] Wilhelm Gottlieb Soldan: Geschichte der Hexenprocesse Aus den Quellen dargestellt, Stuttgart/Tübingen, 1843.

[406] Amelyet a bádeni Alexandrine hercegnőnek ajánlott, annak házasságkötésére a trónörökös herceg, Ernst von Sachsen-Coburg-Gotha-val, és meleg szavakkal ajánlotta az általa feltételezett „Gynakokratie” „Európa őslakosai” között.

[407] Behringer, 1994., 105.p.

[408] Drezdai irodalomtörténész és szász-királyi könyvtáros. Behringer, 1994., 105.p.

[409] Behringer, 1994., 105.p.

Ugyanakkor a hallei jogász eljárási módszere deduktív volt. Miután egyszer már megváltoztatta véleményét, már csak azzal foglalkozott, hogy új látásmódját a forrásokkal igazolja. Ami új volt Soldannál az a tárgyakkal és kísérletekkel kapcsolatos átfogó magyarázat, amely meglepően széles forrás- és irodalmi bázison nyugodott – egészen a kihallgatási jegyzőkönyvektől a legújabb irodalomig, olyan szomszédos tudományterületeken is, mint az ókori orientalisztika – hogy egy új szintet állítson fel. Soldan *Geschichte der Hexenprozesse* című műve létrehozta tehát – jóllehet az egyetemektől távol és sohasem a szakfolyóiratokban ismertetett – a tényleges paradigmát. Másként, mint Garinet vagy Scheltema, nem követett nemzeti partikuláris érdekeket, hanem – akkor is, ha világnézete keretei között maradt – a „történeti igazságot" fedezte fel, beleszámítva minden lehetséges segédeszköz figyelembe vételét is.

Mindezen értékek ellenére meglepő módon az író személyisége teljesen a háttérben maradt, jóllehet az ismeretek itt is instruktívak voltak. Már a német történeti hagyományok összességének megtartása, ami a protestáns lelkészházban gyökerezik, úgy lehet egészen bizonyosan a „régi boszorkánykutatással" feltételezni. Ahogy Hauber, Schwager, vagy Horst, Wilhelm Gottlieb Soldan (1803-1869) is lutheránus teológus volt.[410] *Geschichte der Hexenprozesse* című műve – bár soha nem fordították le – nemzeteken átnyúlóan került befogadásra. Összehasonlítva a 19. század második feléből származó nemzeti enciklopédiákkal, úgy a felsorolt irodalmak rendszeresen Soldannal kezdődnek.[411] Soldan után úgy tűnik – mint valami kollektív amnézia –, hogy minden korábbi kutatás eltűnt. Ez annyiban sajnálatos, hogy a teljesen nevetséges hiba, amelyet Lamothe-Lagon szabadon kitalált dél-franciaországi üldözésekről a 14. század elején konzerválódni tudtak.[412] Soldan makroszkópikus megjelenítése – a „fentről" perspektívája, a boszorkányság, mint imaginárius deliktum – a korábbi évtizedek forrásgyűjteményén alapult, kiegészítve saját forrástanulmányival. Soldan csak a boszorkányperekre kívánt korlátozódni, ugyanakkor belátta, hogy a jogi vagy

[410] Lutheránus lelkészcsaládból származott, a hesseni Alsfeldből. Doktorálása után 1831-étől, mint tanár dolgozott a gießeni nagyhercegség gimnáziumában (professzor 1853-ban, nyugdíjazása 1868-ban). A liberális darmstadti csokoládégyáros és újságkiadó, Ernst Emil Hoffmann (1785-1847), aki a Hessen-Darmstadti tartományi gyűlés második kamarájának képviselője volt, lányával kötött házassága jelentősen megjavította társadalmi pozícióját. Kortársai számára Soldan nem volt ismeretlen író. A híres *Geschichte der Hexenprozesse* című könyv szerzője, és a gyáros vejeként 1861-ben maga is képviselője lett a haladás pártnak az alsfelsi választókerületben, időnként a hesseni városok második kamarájának elnöke volt és halálig parlamenti tag maradt. Soldan, 1843., 243.p.
[411] Behringer, 1994., 105.p.
[412] Behringer, 1994., 105.p.

szellemtörténeti bevezetések semmiképpen sem elegendőek az ő magyarázatához. A varázslás hitének megértése ismereteket kívánt meg az „egyháztörténetből, a büntetőjogból, az orvostudományból és a természetkutatásból". Látta, hogy „a boszorkányperek nem egy nemzeti, hanem a kereszténység jelenségei voltak". Ezért annak átfogó bemutatása nem korlátozódhat csupán egy nemzetre.[413] A „varázsideák" egyes nyomai egészen a ókori orientalista magas kultúrák forrásokon alapuló nyomáig követte vissza.

Jacob Grimm, aki Soldan *Geschichte der Hexenprozesse* című könyvét értékelte, a boszorkányhit orientalista eredetének nézőpontját semmiképpen sem hagyhatta ki.[414] Alapjában Soldan nem tartotta magát a mitológiában, az etnológiában és a szociálpszichológiában illetékesnek, sokkal inkább a „tényeknek" és azok összehasonlításának egy akkurátus bemutatására törekedett. Ami a csokoládégyáros vejének szükségesként jelent meg, az hogy „fejezetről fejezetre", népről népre egyaránt a körben forgó szellemi tőkét romba döntse".[415]
Jóllehet az ítéletekben önmérsékletre törekszik, a teológus mégis nyíltan állást foglalt.

A boszorkányperek keletkezését, akárcsak Thomasius a középkori pápai egyház hibájának rója fel. A *Malleus Maleficarummal* a boszorkányképzetek kialakításának eljárása lezárult. A 16. században elterjedtek a boszorkányperek és a harmincéves háború időszakában a csúcspontjukat érték el. Ezek után a boszorkányhit alább hagyott és ezzel együtt a boszorkányperek is befejeződtek a felvilágosodás korában. Lényeges volt Soldan véleménye, hogy ő – akárcsak Spee, Thomasius és a felvilágosodás történészei – az egész boszorkányképzeletet „őrültségnek" tartotta. A boszorkányok nem voltak valósak, hanem ártatlan asszonyok, akiket kínzásokkal vettek rá a fiktív élmények bevallására – egy olyan szemléletet képviselt, amely a kihallgatási jegyzőkönyvek beható olvasása közben is tartható volt. Soldan „racionalista paradigmája" a felvilágosodás ideológiai örökségét és e mögött a lutheránus ortodoxia racionalista kritikáját is magába foglalta.

Soldantól függetlenül más ismert szerzők is foglalkoztak a témával, mint a stuttgarti jogász, Carl Georg von Wächter (1797-1880), aki a kínzásokkal és büntetőeljárásokkal, mint a boszorkányperek korszakának fő bűneivel foglalkozott.[416]

[413] Soldan, 1843., előszó
[414] Grimm, 1992., XXI.p.
[415] Soldan, 1843, előszó
[416] A jelentős, liberális büntetőjogtan tanár, a korai 19. század büntetőjogi reformjának kortársa, amikor először a boszorkányság, mint bűncselekmény megszüntetésre került, egy württembergi lutheránus

A boszorkánytéma feldolgozásában – fiának, Oskar von Wächternek további feldolgozásában – kiviláglik, hogy Soldan *Geschichte der Hexenprozesse* című művének újabb kiadásai[417] azonnal példaadókká váltak számára. Természetesen nem úgy, mint a romantikusoknál, nem a „boszorkányok" képezték a történetírás tárgyát, hanem maguk a „boszorkányperek" mint, egy tévedésből vezetett felsőbbrendű hatalom gaztette is. Mint a „racionalista paradigma" fogalmi vezéreleme Soldan óta a tudományos archeológiánkban érvényesül a „boszorkányőrület", a „witch craze", stb. fogalma. És Soldan „most már klasszikusnak számító racionális paradigmája"[418] hosszú életű lett. Egészen az 1970-es évekig figyelembe vették, hogy a boszorkányok ártatlan áldozatai voltak a felsőbbrendű boszorkányüldözésnek. A boszorkányságot imagiárius deliktumként határozták meg, a boszorkányperek pedig „büntetőeljárások bűncselekmények nélkül" voltak, ahogyan azt Gerhard Schormann vélte.[419] A nyilvánosság nagy része ma is így látja ezt.

hivatalnokcsaládból származott – és apja kívánságára lutheránus teológusnak kellett volna lennie. Ugyanakkor Wächter Tübingenben jogot tanult és 1822-ben ott lett professzor. Mint az egyetem kancellárja 1835-ben a württembergi képviselőkamarának lett virilista szavazója, 1839 és 1845 között mind a hat évben a kamara elnökének választották. Wächter 1860 óta nemzeti tiszteletnek örvendett, mint lipcsei egyetemi tanár és a német jogász egyesület elnöke. 1867-ben, mint szász képviselő, tagja lett az észak-német szövetség alkotmányozó birodalmi gyűlésnek (frakció nélküliként). Wächter, 1970., 81-110; 279-331.pp.

[417] Soldan: Geschichte der Hexenprozesse aus den Quellen Stuttgart/Tübingen, 1843., Soldan-Heppe: Geschichte der Hexenprozesse, Berlin, 1880., Soldan-Heppe-Bauer: Geschichte der Hexenprozesse, Hanau, 1912., ezt követően ezen utolsó átdolgozásnak több kiadása is megjelent, az utolsó 1987-ben.

[418] Behringer, 1994., 106.p.

[419] Schormann, 1977., 22.p.

3.7. Boszorkánykutatás és a német „kultúrharc”

Gerhard Schormann nézetei szerint a régi boszorkánykutatás egyetlen olyan publikációja – amely 1871 és az első világháború között jelent meg – sem vonhatta ki magát a „kultúrharc” alól.[420]

Először az vetődhet fel, hogy a konfesszionális vita mindenekelőtt német jelenség volt. Nem hasonlítható össze Ausztriával annál kevésbé a volt római államokkal vagy az Egyesült Államokkal. Ez a jelenség az aktuális okokból kifolyólag, hogy megérthető legyen, három dolgot kell figyelembe venni: Először is ebben az időpontban a tanulmányok java része teológusok által íródott, akik a konfesszionálisan szétszakadt Németországban az ilyen jellegű polémiában érdekeltek voltak. A konfesszionális vita táplálékot nyert az 1869-ben IX. Pius pápa által kiadott pápai tévedhetetlenség dogmájának közzétételéből is. Másodszor az eddigi német történetírás ténylegesen egyoldalú és túlnyomórészt protestánsok által meghatározott Német Birodalomban 1871 után politikai eszközzé vált. A vita ezért a katolikus oldalról nemcsak szektai, hanem az emancipáció szükségszerű folyamatára is vonatkozott. Harmadszor a konfesszionális polémia nem tévesztendő össze más világnézeti alapkérdésekkel, amelyek szintén vitatottak. Liberális szerzők Amerikában, Németországban és Franciaországban az első világháború előtt a konfesszionális buzgóság problémájával foglalkoztak, teljesen függetlenül a hitvallásuktól.[421]

1880-ban jelent meg újra Soldan *Geschichte der Hexenprozesse* című műve egy teljesen megváltozott szellemi környezetben, a kisnémet-porosz hatalmi állam klímájában. Az erősen átdolgozott új kiadást Soldan veje, Heinrich Heppe (1820-1879)[422] dolgozta fel. Ez a feldolgozás szemben a felvilágosult-liberális Vormärz idején megjelent első kiadással teljesen új hangvételű. Az egyoldalú konfesszionális beállítást helyezi a központba és ezzel implicite állást foglal a belső-német hatalmi harcban Bismarck birodalmi kancellár és a katolikus egyház között, a protestantizmus és a

[420] Schormann, 1977., 5.p.
[421] Schormann, 1977., 115.p.
[422] Akárcsak Soldan, lutheránus lelkészcsaládból származott és a marburgi evangélikus teológia professzora és lelkész volt, gazdag egyháztörténeti ismeretekkel. Posztumusz adta ki Soldan lánya, Henriette Heppe, Soldan *Geschichte der* Hexenprozesse című könyvének az átfogó átdolgozását, amelyek innentől, mint „Soldan-Heppe” kerültek idézésre.

katolicizmus között, a poroszok és a katolikus dél között – ezek azok a témák, amelyekkel Soldan első kiadásában valójában kevéssé foglalkozott.[423]

Egy ilyen állásfoglalás nem maradhatott ellentmondás nélkül. A fiatal katolikus publicista és későbbi pápai kamarás, Paul Maria Baumgarten (1860-1948) 1883-ban úgy jellemezte a boszorkánytémát, mint „a tendenciózus történetírás kedvenc tárgyát", ahol is konfesszionális ellenfeleinek vigasságához egyidejűleg a boszorkányüldözéseknél elviekben jogalapot adott a visszaélésekre, amelyek az üldözéseknél a reneszánsz és a reformáció szellemi áramlataira írattak.[424] Johannes Diefenbach (1832-1911)[425] is azt kifogásolta az eddigi történetírásban Soldan óta, hogy „a tagadhatatlan tendenciák a katolikus egyházat a bűnösség kérdésében a jogtalanság állapotába helyezi". Ezzel szemben Diefenbach ezt a „vallási egyoldalúságot" kívánta korrigálni és az „egyházat megvédeni". Az akták és irodalmi anyagok tízéves tanulmányozása egészen 1886-ig arra az eredményre jutatta, hogy a boszorkányperek „nem az egyház hibái, hanem az állami abszolutizmus hibájaként" keletkeztek, és ennek létrejötte jelentősen „az úgynevezett reformáció hibája" által váltak hangsúlyossá.[426] Összességében a „protestantizmus sokkal nagyobb részt vállalt a boszorkányőrület elterjedésében és fenntartásában, mint a katolicizmus".[427]

Ezt a véleményt 1888-ban a „Wetzer und Welte's Kirchenlexikon" hasábjain hozta nyilvánosságra. Diefenbach az eddig leginkább kompetens lexikon-cikkely szerint, ugyanakkor teljesen egyoldalú katolikus perspektívából a hibát a reformátusokra, a népre és az államra hárította[428].

Diefenbach fáradozásai „a katolikus egyház tisztára mosása kapcsán és a borzalmak átkát a protestánsokra hárítani"[429], természetesen a protestáns oldalról vitát eredményezett. A karlsruhei lelkész, Georg Längin[430] a metodikai gondolataival a katolikus történelem-szemlélet próbálkozásait csak úgy védhette ki, hogy az ellenreformációt tette felelőssé a boszorkányüldözésekért.[431] Baumgarten és Diefenbach, mint elsők értékelték ki a gazdag prédikátor irodalmat, és hamarosan

[423] Soldan, 1987., Előszó., Bizer, 1958., 112-127.pp.
[424] Baumgarten, 1883., 115-154.pp.
[425] Aki katolikus lelkész volt Braunbachban és Frankfurt am Mainban és Sachsenhausenben a német tartományi inspektor volt. Behringer, 1994., 107.p.
[426] Diefenbach, 1886., Előszó
[427] Diefenbach, 1886., 351.p.
[428] Behringer, 1994., 107.p.
[429] Riezler, 1896., 4.p.
[430] Behringer, 1994., 107.p.
[431] Delbrück, 1886., 369.p.

elterjesztették a „boszorkányőrület”[432] fogalmát[433], azonban csak a megjelenési dátum szerint voltak az első katolikus vitázók Görres után, a valóságban csak követői voltak a jelentős küzdőnek[434], például Johannes Jansennek (1829-1891)[435], aki központi figurája volt a kultúrharc időszakában a katolikus történetírásnak[436].

Az uralkodó kisnémet-porosz protestáns történetírást Janssen, aki Julius Fickerrel (1826-1902) Innsbruckban szoros kapcsolatban állt[437], 1876 óta annak nyolckötetes *Geschichte des deutschen Volkes* című művével, amelyet több, mint húsz kiadásban a befolyásos gazdag katolikus németországi történészek készítették el. A *Geschichte* utolsó kötete, amelyet Ludwig von Pastor dolgozott fel[438], és ezért gyakran, mint „Janssen-Pastor” kerül idézésre, 1894-ben egy könyvterjedelmű fejezetet tartalmazott a boszorkányperekről.

Ludwig von Pastor (1854-1928)[439] megalapozta munkáját, a monumentális művet a *Geschichte der Päpste* címűt, amely közvetlenül Ranke megfelelő művének ellentételezésére készült és kutatásai – az apologikus tendenciákkal szemben – a vatikáni archívum használata miatt egy új mértékre került. Pastor önéletrajzi írásai megvilágosítják, hogy a „katolikus” történetírásnak döntő művei, például Janssen *Geschichte des deutschen Volkes* és Pastor *Geschichte der Päpste* című művei. A kultúrharc befolyása alatt Ranke és iskolájának egyenértékű kiadványai[440] voltak. Természetesen ez a boszorkányperek kényes témáját érintette. Ahogy már Diefenbachnál, úgy Janssen-Pastornál is a római jog recepciója, Martin Luther református ördöghite és az „általános erkölcsi-vallásos elvadultság” a reformációval kapcsolatban állt, amely döntő ösztönzésévé vált a boszorkányüldözések elterjedésének[441].

---

[432] „Hexenwahn”
[433] Diefenbach, 1900., VI.p.
[434] Diefenbach, 1900., V.p.
[435] Egy egyszerű körülmények közül származó, kosárfonó fia Xantenből, rézműves tanulmányainak megszűnése után, 1849-től Münsterben, Löwenben és Bonnban teológiát, majd történelmet tanult. 1853-ban, a bonni doktorálása után Münsterben habilitált 1854-ben és ugyanezen évben a Frankfurt am Mainai gimnáziumban történelem professzor lett. Porosz barát magatartása a kultúrharc kitörésével véget ért. Mint a katolikus centrumpárt tagja, 1875 óta Janssen a porosz képviselőház tagja volt.
[436] Baum, 1972., 269-274.pp.
[437] Behringer, 1994, 108.p.
[438] Oberkofler, 1969., 89.pp.
[439] Aachenben született, apja halála után, 1864-ban Aachenben a katolicizmusra áttért, Johannes Janssen tanítványa volt. Fémjelzi a bismarcki Németország klímáját, hogy Pastor Ausztriába kényszerült kivándorolni, löweni, bonni és berlini tanulmányai után, hogy mint történész dolgozhasson. Innsbruckban habilitált és professzurát szerzett.
[440] Oberkofler, 1969., 31.pp.
[441] Behringer, 1994., 108.p.

Ennél a tudatos konfrontációnál nem kell csodálkozni, hogy Janssen *Geschichte des deutschen Volkes* című műve a történészek legnagyobb áramlatának harcát váltotta ki Németországban[442]. A polémia, amivel a „Ranke-reneszánsz" előharcosai, valamint a kisnémet-porosz Luther életrajzíró, Max Lenz (1850-1932)[443], meggyőzte Janssent, arra a körülményre alapozva, hogy Janssen a kultúrtörténet kiemelésével metodikailag más utat járt be, mint a historizmus történetírói[444]. Ugyanakkor nemcsak Janssen, hanem Pastor is éppenséggel félszemű maradt: A pápaság történetében az 1484-es boszorkány-bullával, a *Summis desiderantes affectibus*-szal, apológikus módon foglalkozott. ugyanakkor a német katolikus történetkutatás fejlődése során a kultúrharc időszakában megszerzett megerősített tartását 'az ausztriai száműzetésben' is megtartotta[445].

Az aprólékos forrásmunka és apologetikus szemléletmód kombinációja meghatározta a „katolikus történetírás" további képviselőit, és azoknak termékeny kutatásai a mai napig nélkülözhetetlenek minden jobb munkához. A kölni jezsuita, Bernhard Duhr (1852-1930)[446], a *Die Rolle der Jesuiten in den deutschen Hexenprozessen*[447] című tanulmányával megnyitotta és kiegészítette az átfogó, könyvterjedelmű fejezetet a *Geschichte der Jesuiten in den Ländern deutschen Zunge* című művében. A kutatás új horizontját nyitotta meg, amelyben először tájékoztatást nyújtó éves jelentéseket és a jezsuita rend levelezéseit, mint forrásokat használt fel. Duhr gyakori hitvédelmi értékelései erős ellentmondást mutattak Sigmund Riezlerrel a jezsuita Paul Laymann (1575-1635) szerepéről.[448]. A katolikus pap, Nikolaus Paulus (1853-1930) az elzászi Krautergersheimből[449] kutatta Johannes Janssen kezdeményezésére, mint autodidakta, sok éven keresztül a müncheni könyvtárban a 16. századi katolikus vitatott teológiát[450]. Számos feljegyzésében, amelyeket 1910-ben feldolgozott, és a *Hexenwahn und Hexenprozeß vornehmlich im 16. Jahrhundert* című összefoglaló munkájában közreadott, azzal foglalkozott, akárcsak Janssen és Diefenbach – és hasonló hitvédelmi tendenciákban – hogy milyen szerepet töltött be a protestantizmus helyzete a boszorkányperekben. Paulus ugyanakkor fogékony volt az

[442] Reppen, 1988., 305.p.
[443] Aki a wilhelmi fejezet fő ideológusa (*Von Luther zu Bismarck, Die großen Mächte*); Bruch, 1991., 181.p.
[444] Bruch, 1991., 157.p.
[445] Pastor, 1926., 312-314.pp.
[446] Behringer, 1994., 108.p.
[447] Duhr: Die Stellung der Jesuiten in den deutschen Hexenprozessen, Köln, 1900.
[448] Riezler, 1900., 244-256.pp.
[449] Behringer, 1994., 109.p.
[450] Jedin, 1931., 23.pp.

érdekes témákra, például a „Die Rolle der frau in der Geschichte des Hexenwahns” című feljegyzése, az első nemi specifikuma volt a témának[451]. Említésre méltó mindenképpen, hogy a katolikus védelmező alapjában nem a racionális Soldan-paradigma megrendítését, hanem főként azt próbálták meg, hogy a katolicizmust a protestáns történészek által vallott tradícionális bűnös írásoktól mentesítsék.

[451] Behringer, 1994., 109.p.

3.8. Boszorkánykutatás a liberalizmus szellemében

Máson alapult a felvilágosodáson alapuló liberalisták érdeklődése. Számukra nem a felekezet, hanem a vallásos dogmatizmus összességében volt a hibás a boszorkányüldözések drámájában. Megfelelően a nagy panorámának a *History of the Rise and Influence of the Spirit of Rationalism in Europe*-ban, amelyet az ír William Hartpole Lecky (1838-1903) írt, aki szuggesztív módon a „Magic and Witchcraft"-ról egy átfogó fejezettel kezdte, a történetét és különösen a boszorkányőrületről szóló történetet úgy állította be, mint egy egyetemes harcot a sötét vallásosság és a világos tudományosság között[452]. Érdekes a szerzők összetétele, akik a felvilágosodás történetírásából örököltek. Első sorban a kultúr-történészek találhatóak meg itt, akik tagadták a nagy szintéziseket, de – mint ahogy Lecky és Michelet is – minden nagyobb önálló kutatás nélkül, mert nem történészek, akik önálló szakérdeklődésük nélkül voltak, hanem mint vallástudósok, orvosok, vagy pszichológusok ezen a hagyományos interdiszciplináris kutatási területen keresgettek. Csak a harmadik vonalban, találhatunk olyan szaktörténészeket, akik a racionalista Soldan-paradigmát a liberalizmus szellemében csatlakozó formához hozzásegítették.

A liberális boszorkányirodalom meglepőmódon egy szerzőnél indul meg, akit gyakorlatilag sohasem idéztek, valószínűleg azért, mert írásait a népszerűsítő irodalomhoz sorolták. Ő a demokratikus író, Johannes Scherr (1817-1886)[453]. Számos feljegyzéséhez tartozik, az először 1850-ben megjelent – tehát Soldan után, de Lecky és Michelet előtt – *Deutsche(n) Kultur- und Sittengeschichte* című műve, amelyet egyháztörténeti perspektívából szemlélt a „varázslás és a boszorkányperek" témájában, ez még ma is egy önálló, olvasmányos fejezetet képez[454]. Ezzel egy monografikus esszét alkotott az Anna Göldi ellen lefolytatott utolsó európai boszorkányperről[455]. Más jelentős kultúrtörténészek is nagy hatást váltottak ki a boszorkánykutatások területén. Jacob Burckhardt (1818-1897)[456] megpróbálta az 1860-ban kiadott *Kultur der*

[452] Behringer, 1994., 109.p.
[453] Az 1848-as forradalomhoz való kötődése miatt Württembergből Svájcba kényszerült emigrálni, és évtizedeken keresztül a zürichi Polytechnikumban történelmet tanított.
[454] Behringer, 1994., 109.p.
[455] Behringer, 1994., 110.p.
[456] Maga is egy protestáns lelkész családból származott és Berlinben Rankénél hallgatott szemináriumot, Burckhardt alapos figyelmet fordított a varázslással kapcsolatos dolgokra. Csak indirekt módon, vagy

Renaissance in Italien című művében a boszorkányhit „őrületének” (Burckhardt) kapcsolatát megkeresni az ókori antik szellemiséggel. Akkor is, ha az antik recepciónak árnyoldalait is megnevezte, arról beszélt, hogy „jelentős német boszorkányság”, amit az 1484-ből származó *Summis desederantes affectibus* című bulla kifejezett, és amivel alapjaiban véve Jacob Grimm „népies” elfogadását megosztotta. A boszorkánytéma népszerűsítő kiadása 1859-ben, a minden jó könyvtárban megtalálható Gustav Freytag (1816-1895) *Bilder aus der deutschen Vergangenheit* című művének középső része volt. Természetesen a germanista kapcsolódott Jacob Grimmhez és arról fantáziált, hogy „Schlachtjungfrauen Woutans” és a „weiβen Faruen”, akik a családoknak, a „jóllét és házias élvezet védőszellemei” adottak voltak. Ugyanakkor az ördögöt a reformáció századaiba helyezte és magának Luthernek is bűnrészességet adott az ördöghit elterjedésében. Már Freytagnál is az „őrület” kizárólag csak az ésszel győzhető le[457]. Lecky szellemtörténeti panorámája 1865-ből származik, és mondhatni elsősorban a boszorkánytémában nyújt átfogó ábrázolást. Ítélete az eddigi tematika „antikvizáló” ábrázolásáról csak azáltal magyarázható, hogy Scotton sé Garineten kívül az elmúlt évtizedek irodalmában egyszerűen csak ignoráltak. Éppen ezáltal lesz különösen nyilvánvaló, hogy milyen összefüggésekben állnak egymással az ismert felvilágosodás korabeli szerzői, akik a 19. század közepén a szekulrizált fejlődési hit által fémjelzett polgári magától értetődést kialakították. A boszorkányperek a keresztény eszkatológiában a végítélet kezdetét jelentették, a liberális teológiában annak végén a polgári időszak kezdetét bizonygatta. Mindkettőnek jelentős volt a szimbólumértéke[458]. Túlzás nélkül állíthatjuk, hogy a boszorkányüldözések fejezetéről festett kép a 19. század második felében a kultúrtörtészek által vált meghatározottá. Soldan mindenkinek nyújtotta az alapokat, de Scherr, Burckhardt és Freytag, mint specialisták tovább bővítették a kiadvány számokat. 1902-ig Scherr 11 kiadványt, míg Burckhardt 7 kiadványt jelentetett meg. Az 1890-es évek óta további ambíciózus kultúrtörténészek foglalkoztak a boszorkánytémával, valószínűleg a kultúrharc idején fellendülő boszorkánykutatásokra való reakcióként. A svájci Otto Henne am Rhyn (1828-1914)[459] éppenúgy megnevezednő, mint a könyvtáros és az *Archiv für Kulturgeschichte*

csak privát feljegyzéseiből láthatjuk, hogy a régi boszorkánykutatást recipiálta. Mivel az a tematika ellentmondott a reneszánsz értelmezésének, soha nem hivatkozott erre, és alig vette figyelembe korának a boszorkánykutatás „benyomással teli oldalait”. Behringer, 1994., 110.p.; Baroja, 1967., 124.p.

[457] Freytag, 1925., 465-502.pp.

[458] Behringer, 1994., 110.p.

[459] Behringer, 1994., 110.p.

megalapítója, Georg Steinhausen (1866-1933)[460]. Bizonyára ide sorolható a holland kultúrtörténész Johann Huizinga (1872-1945) boszorkányságról szóló virágzó kiadványai, amelyek Burckhardt kultúrtörténetére irányultak és a boszorkánykutatásokban ennek megfelelően kevés visszhangra találtak.[461]

A liberális boszorkánykutatás másik központi irányát képezték a különböző területekről származó szerzők eredeti kreációi. Ide számított a Pozsonyban született bécsi professzor az ótestamentumi egzegézissel foglalkozó Gustav Roskoff (1814-1889), aki a protestáns Halle-ban tanult, de a hitvallási sérelmeken felülemelkedett. *Geschichte der Teufels* című művével 1869-ben az egyháztörténeti úttörő munkák közé sorolták, amelyben az ördög emelkedő jelentősége a kereszténységben a 13. század óta megfigyelte és Luther végzetes szerepét kidolgozta[462]. A téma interdiszciplináris vonzereje a 19. század második felében abban mutatkozott meg, hogy a teológusok és a történészek mellett más területek tudósai is belebocsátkoztak a témába. Itt kell megnevezni mindenekelőtt a bonni orvostörténészt és a modern gyógyszerészet megalapítóját, Carl Binzet (1832-1913), aki értékes tanulmányt írt a boszorkányperek korábbi ellenzőiről, mint Johann Weyer orvosról, Hermann Witekindről (alias Augustin Lercheimer) és Anton Prätoriusról /Scultetus/[463]. Egy másik fiatal tudomány oldaláról közeledett a témához például a lüneburgi pszichiáter, Otto Snell (1859-1931 után)[464] az 1891-ben megjelent *Hexenprozesse und Geistesstörung* című eredeti könyvével[465], néhány évvel Sigmund Freud (1856-1939) előtt, aki a pszichoanalízis megalapítója, és maga is publikált a fent nevezett témáról. Freud érdeklődése valószínűleg az 1885/86-os párizsi tanulmányaira vezethető vissza, amikor is a híres neurológus, Jean Martin Charcot (1825-1893) előadásait látogatta, aki a megszállottságtól szenvedő személy esetében állított fel egy analízist. A Freud által 1892/94-ben lefordított *Lecons de Mardi* a „demonománia" hisztérikus karakterisztikáját tárgyalja és Freud tanárára hivatkozik, hogy e tárgyban felkeltette az érdeklődését. A Wilhelm Fieβ-szel folytatott levélváltásban 1897-ben Freud tematizálta az ördög és a boszorkányok közötti kapcsolatot. 1922-ben végül összefoglalta Christian Haitzmann festőről immár ismertté

[460] Behringer, 1994., 111.p.
[461] Huizinga, 1975., 347-356.pp.
[462] Gustav, Roskoff: Geschichte des Teufels, Lipcse, 1869.
[463] Carl, Binz: Doctor Johann Weyer, ein rheinischer Arzt, der erste Bekämpfer des Hexenwahns, Bonn, 1885.
[464] Behringer, 1994., 112.p.
[465] Otto Snell: Hexenprozesse und Geistesstörungen Psychiatrische Untersuchungen, München, 1891.

vált írásait, akinek az ördöggel kötött szövetség az apapótlást kereső manifesztációt jelentette[466].

A boszorkánytematika iránti nyilvános érdeklődés az 1880-as években nem vezetett az interdiszciplináris érdeklődéshez, hanem a lokális és regionális kutatások megfigyelhető fellendülését eredményezte, amelyek felekezeti előírásokat egyre több forrásanyaggal bevontak a vitákba.[467] A liberális boszorkánykutatásban senki sem volt összemérhető Sigmund Riezlerrel (1843-1927)[468]. Azonban Riezler komplett kutatási személyiségét nem lehet megérteni, csak akkor, hogyha más befolyásokat is számba veszünk. Ignaz von Döllinger (1799-1890)[469]. Az egész nemzet részt vett Döllinger sorsában, aki nemcsak az ókatolikus egyház megalapítását, hanem – életrajzilag is motiváltan – a khatarok és waldensek történetének kutatását is folytatta[470]. Meg kell még nevezni a „néprajz" új tudományának társalapítóját, Wilhelm Heinrich Riehlt (1823-1897)[471]. Riezler történetírása, különösen az 1877 óta megjelent nyolckötetes *Geschichte Baierns* című műve, a kultúr- és gazdaságtörténet bevonását jelezte az általános (köz-) történetbe. A *Geschichte der Hexenprozesse in Baiern* című művének időpontjában Riezler a müncheni Bibliotheca regia-ban (mai állami könyvtár) volt főkönyvtáros[472], két évvel publikációja után Riezler 1898-ban Münchenben saját, számára újonnan kialakított tanszéket kapott, a bajor tartománytörténetet, 1901-ben követte ezt személyében nemessé való felemelése, 1904-ben pedig titkos tanácsi kinevezése Lipót hercegrégens mellé[473]. Jóllehet felekezetileg inspirált történetírása által felvázolt panorámát, mint pusztán „torz képet" szemlélte[474], a liberális katolikus Riezler – az állam és az igazság mellett – elsősorban az egyházat tette felelőssé a

[466] Behringer, 1998c., 9.p.
[467] Például: Carl, Lempens: Geschichte der Hexen und Hexenprozesse, St. Gallen, 1880.; Albert, Rhamm: Hexenglaube und Hexenprozesse vornehmlich in den braunschweigischen Ländern, Wolfenbüttel, 1882.; Friedrich, Leitschuh: Beiträge zur Geschichte des Hexenwesens in Franken, Bamberg, 1883.; Ulrich Jahn: Hexenwesen und Zauberei in Pommern, Breslau, 1886.
[468] A müncheni kereskedő fia történész lett Ranke tanítványaként, aki a bajor II. Miksa királyhoz fűződő kapcsolataként Münchenben megalapította a modern történetkutatást. Heinrich von Sybel és Wilhelm von Giesebrecht (1814-1889) személyekkel együtt.
[469] A dél-német katolicizmus illusztris személyisége, 1826-ban a müncheni egyetem alapítóprofesszora, mint az egyháztörténet professzora, Joseph Görres szellemi társa, és 1848-ban a frankfurti Pauluskichében a katolikus oldal szószólója, ugyanakkor az 1860-as évek óta konfliktusban állt saját egyházával. 1871-ben kiközösítették (exkommunikáció) a pápai tévedhetetlenség dogmája elleni feltűnést keltő publicisztikai harca miatt.
[470] Ignaz von Döllinger: Beiträge zur Sektengeschichte des Mittelalters, München 1890.
[471] Aki az államtudományok és a kultúrtörténet professzora (1859-től), 1885-től a bajor Nemzeti Múzeum igazgatója, empirikus kutatásokat folytatott Riehl Michelettel fémjelzett téma csoportokkal *(Die bürgerliche Gesellschaft, Die Familie, Land und Leute; Die Arbeit)*. Bővebben: Getramb, 1954., 111.p.
[472] Behringer, 1994., 111.p.
[473] Behringer, 1994., 111.p.
[474] Diefenbach, 1900., 292.p.

boszorkányőrület felemelkedésében és a boszorkányüldözések megkezdésében, amit a katolikus oldal sohasem látott be[475]. Jelentős Riezler bizonyítéka, hogy csak a latin kereszténység, és nem más keresztény egyházak (görög-ortodox, orosz-ortodox, orientalista) voltak érintve a boszorkányperekben. Jövőre mutató volt az is, hogy a helytörténeti függelékekben megpróbálta, a legkülönfélébb forrásokat bevonni a boszorkányperek jelenségébe, hogy bevegye azokat az „általános fejlődésbe". Ehhez tartozott még minden terület, amely később „a mentalitástörténet" fogalma alá került. Nem az „állam", vagy az „egyház", mint amelyeket az üldözésekért felelőssé tettek, hanem konkrét uralkodó személyiségek vagy teológusok adott korszakban, akiknek pszichológiája ezt megalapozza. Riezler munkája gyakran, mint általa megvilágított fejlődési lehetőség képezte az alapját minden későbbi regionális történeti kísérletnek[476].

Riezlernél sokkal dekandensebben ítélte meg minden történész, a racionális Soldan-paradigma által elért csúcspontot. Ahogyan azt a katolikus aacheni szülői házból származó harcos liberalista, Joseph Hansen (1862-1943)[477] mondta: „A boszorkányperek csapásai a keresztény egyháztól megmenekültek". Amikor Hansen később érdeklődésében a kultúrtörténet irányába fordult, nemcsak a rajnai hazájának katolikus kultúrharcosainak befolyása, hanem a Karl Lamprechthez (1856-1915)[478] fűződő barátsága is meghatározó volt. Ezzel a közvetítéssel ismerte meg Hansen a kölni ipari és liberális politikust Gustav von Mevissent (1815-1899)[479] és tapasztalta meg a protekciót az időközben Bonnba került Ranke-tanítványnál, Heinrich von Syberlnél. Ez az ajánlás 1890-ben a porosz történeti intézetnél lévő külföldi tartózkodás során Rómában tartózkodó Hansen, mint Konstantin Höhlbaums utódjának nevezik ki a fontos kölni állami levéltár igazgatótanácsában[480].

A most kezdődő karrier mellett, mint tudományos szervező[481], sohasem hanyagolta el forrástanulmányait. Művei a *Nuntiaturberichten aus Deutschland 1572-1585*

[475] Müller, 1966., 264.p.
[476] Például: Emil, Pauls: Zauberwesen und Hexenwahn am Niederrhein In: Beiträge zur Geschichte des Niederrheins 13 (1898) 134-242.pp.; Hartmann, Ammann: Die Hexenprozesse im Fürstentum Brixen In: Forschungen und Mitteilungen zur Geschichte Tirols und Voralbergs 11 (1914) 9-86.pp.; Richard, Heberling: Zauberei und Hexenprozesse In: Schleswig-Holsteinische Geschichte 45 (1915) 116-247.pp.; Karl Heinz, Spielmann: Die Hexenprozesse in Kurhessen, Marburg, 1932.; Fritz, Byloff: Hexenglaube und Hexenverfolgung in den österreichischen Alpenländern, Berlin/Lipcse, 1934.
[477] Ahogy Riezler, úgy Hansen is képzett történész volt – Bonnban Moritz Ritternél (1840-1923) és Berlinben Ranke tanszéki utódjánál, Heinrich von Treitschke-nél (1834-1896) tanult. Behringer, 1998a., 35.p.
[478] Louise Schorn-Schutte: Karl Lamprecht, Göttingen, 1984.
[479] Joseph, Hansen: Gustav Mevissen. Ein rheinisches Lebensbild 1815-1899, Berlin, 1906.
[480] Pelzer, 1989., 273.p.
[481] Braubach, 1954., 63.p.

(1892/94) és a *Rheinischen Akten zur Geschichte des Jesuitenordens 1542-1582* (1896) követték az ő pályatörő tanulmányait, *Zauberwahn, Inquisition und Hexenprozess im Mittelalter und die Entstehung der groβen Hexenverfogung* (1900) az ehhez hozzátartozó *Quellen und Untersuchungen zur Geschichte des Hexenwahns* (1901), amelyek a bonni germanista és hollandista Johannes Franck (1854-1914)[482], tanulmányát is tartalmazza.[483] Hansen különös alapossággal felvázolta a tudományos démonológia keletkezését, és egyes elemeinek fejlődését, egészen a „kumulatív boszorkánydeliktumok" konstrukciójáig, amely a kortársait is meglepte. Soldan korában a legtöbb szerző Riezler kivételével[484] soha nem kapott történeti folyóiratban recenzálási lehetőséget, innentől kezdve azonban ezt a tematikát már nem lehetett kikerülni. Talán éppen maga Max Lenz volt az, aki a történeti folyóiratban a következőket ismertette: „Aki úgy gondolja, hogy itt egy unalomig megbeszélt témával találkozik, vagy akár egy kultúrharc irományaival, az súlyosan téved." A forráskötet ismertetője „hálásan köszönetet" mondott a kiadónak a tudomány számára adott „ajándékért"[485]. 1905-ben azzal foglalkozott, hogy Henry Charles Lea *Geschichte der Inquisition im Mittelalter* című munkájának német fordítását kiadassa[486].

Hansen tanulmányai a legjobbak közé tartoznak, amelyeket valaha is publikáltak a boszorkányképzetek szellemtörténeti alapjairól, és amelyek nemzetközileg is legjelentősebb produktumai a régi boszorkánykutatásnak[487].

A jövőben sem lesz senki, aki ezzel a témával tudományosan foglalkozni kívánna, és elkerülhetné Hansen ezen könyveit, mivel abban a legfontosabb forrásszövegek egészen 1500-ig kiadásra kerültek, és szakavatott kommentációt fűztek hozzájuk. Hansen kutató útjai, nemzetközi kapcsolatai és a nagy forrás kiadások (*Patrologia Latina; Monumenta Germanie* Historica stb.) a szükséges kiegészítések számát mai napig meghatározták. Magától értetődően valamennyi idézetét Leckynek ajánlotta és az európai irodalomból valamennyi címet felhasználta, amelyek számára hasznosnak mutatkoztak. Az oxfordi etnológus, Edward Burnett Tylor (1832-1917) kultúralépcső elméletével természetesen köztük volt, Michelet természetesen nem[488].

---

[482] Német-zsidó származású nyelvtudományi alapkutató és porosz beállítottságú. Hansennel barátságban állt, és publikálta a „boszorkány" szó történetének eredetét.
[483] Joseph, Hansen: Zauberwahn, Inquisition und Hexenprozeβ im Mittelalter und die Entstehung der groβen Hexenverfolgung, Aalen, 1983.; Hansen, 1963., 614-670.pp.
[484] Behringer, 1994., 140.p.
[485] Behringer, 1994., 112.p.
[486] Behringer, 1994., 112.p.
[487] Behringer, 1994., 140.p.
[488] Hansen, 1983., (Lecky) 5.p.; (Tylor) 27.p.

A régi boszorkánykutatás metodikai határai, amelyek Hansen példáján keresztül bemutatásra kerültek, nem alapozták meg a nemzeti vagy diszciplináris korlátoltságot, hanem magában a paradigmában jelentek meg. Hansen a *Zauberwahn* előszavában kifejti, hogy egy „valós magyarázat" szükséges. „Egyrészről eddig ezen a területen egyébként a teoretikus ésszerűsítést célszerű elkerülni, másrészről magától értetődően nem a 16. és a 17. századba kell helyezni a problémát és ezzel az egyes perek tömegéhez új adatokat szolgáltatni."[489] Ezzel a módszerrel feltárt eredmények nem kínálnak többet, mint egy megerősítést a már ismert képéről. Tehát az „elméleti ésszerűsítés" helyett előtérbe kell helyezni a „metódusvitát", amelyet a történetíró, Lamprecht konzekvensen szorgalmazott. Kettős módon ismerhető fel a vonakodás, a boszorkányperek, mint a korabeli társadalom „szükségessége" kerül felismerésre, ahogy az Durkheim olvasásában a *„Regeln der soziologischen Methode"* című művében is felvetette[490]. A filológus látszólag értékmentes felfogása közelített a kölni levéltáros forrásaihoz, anélkül, hogy számot vetett volna azzal, hogy metódusa milyen mértékben formálódott a liberális nyugat-európai polgárság korabeli ideológiája által.

Hansen munkássága természetesen elismert volt, háromszor hívták meg ismert egyetemekre (1912-ben Lipcsébe, 1914-ben Kielbe és 1916-ban Breslauba), amelyeket eltérő okokból visszautasított. Nem utolsó sorban a bonni történész Friedrich von Bezold, Aloys Schulte (1857-1941) és Moritz Ritter könyörögtek neki, hogy maradjon Kölnben[491].

Szimpátiájuk a boszorkánytematikára vonatkozott. Moritz Ritter (1840-1923) 1895-ben a *Deutsche(n) Geschichte im Zeitalter der Gegenreformation und des Dreißigjährigen Krieges* című művében először engedett meg egy szolid bepillantást a boszorkányperek geográfiai eloszlásába Németországban, amit Schormann még 1981-ben is szinte szó szerint át tudott venni[492]. Fiedrich von Bezold (1848-1928) a Historischen Zeitung-ban cikket írt Jean Bodin *Daemonomanie*-járól és 1922-ben egy tanulmányt jelentetett meg a *Fortleben der antiken Götter im mittelalterlichen Humanismus* címmel, amelyben megtalálható a rejtélyes Diana-kultusz, amit a *Canon Episcopi* és annak paralel szövegei is említenek[493].

[489] Behringer, 1998c., 35.p.
[490] Behreinger, 1998a., 9.p.; Émile, Durkheim: Les règles de la méthode sociologique, Párizs, 1895.
[491] Pelzer, 1989., 278.p.
[492] Schormann, 1986., 65.p.; Ritter, 1962., 479.p.
[493] Behringer, 1994., 112.p.

A már korábban említett, Hansent támogató Karl Lamprecht is, mint a lipcsei kultúr- és egyetemes-történet ordináriusa, foglalkozott a boszorkányperek korszakolásával a *Deutsche(n) Geschichte* című művében.[494]

Hansen a nemzetközileg elismert kollégák esetében is megmutatta, hogy a történeti iskola a boszorkánytémával keveset tudott kezdeni. Friedrich Meinecke (1862-1954), aki korszakának vezető képviselője volt, a tudományos szocializációnak – Treitschke-nél és Sybel-nél vett részt képzésben – amit Hansennel közösen élt meg[495], mint az úgynevezett „módszervitában" vehemensen ellenezte az új témák és teóriák bevezetését[496]. 1933 decemberében Laudatio-jában a hetvenéves Joseph Hansent eufémistának vélte, aki a „felkutató és különleges kritikájával a középkori őrület sötét területeit" mutatta meg. Ezek a zavaros tevékenységek érvényesek voltak Ranke és Droysen örökségére is, de kevésbé voltak Hansen mellett. Történetiségükben a „Németország és Poroszország rendjével összekapcsolódó rajnai áramlathoz csatlakoztak"[497]. A liberális Hansen sohasem lelkesedett a bismarcki totális állam és annak történeti felmagasztalása iránt. A nemzeti szocializmus hatalomátvételével, a nyolcvanas éveiben járó, de még mindig aktív Hansen szerint „a fiatal generációk politikai megtévesztése" folyik, és visszavonult a nyilvánosságtól. Tíz évvel később, mint a nemzeti szocialista rezsimet ellenző személy, Kölnben egy bombatalálat során feleségével együtt életét vesztette.[498]

[494] Lamprecht, 1920., 87.p.
[495] Schulin, 1980., 39-57.pp.
[496] Steinberg, 1980., 58-68.pp.
[497] Meinecke, 1968., 440.p.
[498] Pelzer, 1989., 280.p.

3.9. A német boszorkánykutatások nemzetközi megjelenése

A 20. század fordulóján a boszorkánykutatások nemzetközi kutatási kontextusa alakult ki. A német írások a régi boszorkánykutatás körében különösen hangsúlyosak voltak. Nyomon követhető a Soldan-paradigma modernizációja Sigmund Riezler és Joseph Hansen és Max Bauer[499] munkásságában is. Éppen ezért a nemzetköziség tekintetében mindenképpen figyelmet érdemel a német irányzat, mégis megfigyelhető, hogy más népek nemzeti hagyományai is egyre hangsúlyosabb szerepet kaptak a témában.

Már az ún. *Österreich* példája is egy kevésbé konfliktussal terhelt, gazdag fejlődést mutat, mint ahogy azt Roskoff és Freud ábrázolta. Egy hitfelekezeti összetűzés kevésbé játszott itt szerepet, mint más, vallásilag homogén államokban, mivel a történetírás elsődlegesen a saját múlt iránti érdeklődésből táplálkozott. 1858-ban publikálta az inssbrucki germanista, Ignaz Vinzenz Zingerle (1825-1892), a Grimm testvéreket követve, mese- és mondagyűjteményét. Valamint egy tanulmányt írt két látványos boszorkányperről, amelyekben a dél-tiroli mondamotívumokat lehetett felismerni[500]. 1874-ben publikálta a dél-tiroli katolikus lelkipásztor, Ludwig Rapp (1828-1910) *Hexenprozesse und ihre Gegner aus Tirol* című művét, amelyben a regionális történeti események kerültek bemutatásra[501]. Ugyancsak említésre méltóak még más tanulmányok is, amelyekben a korábbi boszorkányperekről a brixeni kanonok és érsekségi levéltáros, Hartmann Ammann (1856-1930) írt[502]. A grazi jogász, Fritz Byloff (1875-1940) akinek gazdag életműve 1902-ben egy, a *crimen magiae*-ról szóló jogi disszertációval kezdődött[503], amely lényegében az első volt a felvilágosodás óta az ezen témához kapcsolódóan kiadott disszertációk közül[504]. Kicsúcsosodott benne a régi osztrák boszorkánykutatás eredménye.Ttöbb írása mellett Byloff két további könyvet

[499] Aki megpróbálta, hogy Soldan és Heppe hitfelekezeti egyoldalúságát a *Geschichte der Hexenprozesse* című könyv harmadik kiadásából eltávolítsa. Ezt követően a szakirodalomban a nevezett mű, mint „Soldan-Heppe-Bauer" került idézésre Soldan-Heppe-Bauer, 1912., 422.p.
[500] Behringer, 1994., 113.p.
[501] ÖBL 8. kötet 1983., 423.p.
[502] ÖBL 1. kötet 1983., 18.p.
[503] Fritz, Byloff: Das Verbrechen der Zauberei, Graz, 1902.
[504] Például: Ludwig, Humborg: Die Hexenprozesse in der Stadt Münster. Diss. phil. Münster, 1914.; Kurt, Liebelt: Geschichte des Hexenprozesses in Hessen Kassel Diss. jur. Marburg, 1931.; Walter, Eschenröder: Haxenwahn und Hexenprozeβ in Frankfurt am Main Diss. phil. Frankfurt, 1932.

publikált, a varázslással kapcsolatos eljárások néprajzi aspektusairól és végül egy áttekintést adott a *Hexenprozesse in den österreichischen Alpenländern* címmel. Byloff hivatkozott Sigmund Riezler metodikailag „úttörő"művére, akit mint a jövő történészeinek tanítómesterét szemlélte. Későbbi művei Riezleren tovább mutattak, mint az emocionális állásponthoz való csatlakozást valósították meg, a bűnösség kereséseket elutasította, valamint utoljára az újabb néprajzi (Hoffmann-Krayer), illetve etnológiai (Frazer) ismeretek fényében publikált a mágiáról[505].

Svájcban a hitfelekezeti ellentétek a teológiai kérdésekben nem játszottak nagy szerepet. Amint az Johannes Scherr és Jacob Burckhardt érdeklődésében felfedezhető, itt a Soldan-paradigmát túlnyomó részben a kultúrtörténet körébe tartozónak vélték. A régi németajkú svájci boszorkánykutatás mindenekelőtt Eduard Hoffmann-Krayer (1864-1936)[506] nevéhez kötődik. Váratlanul került kapcsolatba a regionális nyelvkutatás során az alemann hitvilággal, és a baseli professzor kollégáival együtt egy gyűjteményes kötetet fejlesztett ki, amely szinte az egyetlen legfontosabb forráskiadvány a lüzerni boszorkányperekről[507]. Az *Atlas der deutschen Volkskunde und das Handwörterbuch des deutschen Aberglauben (HDA)* nagy közösségi műben is megjelent, amelyet tanítványa, Hans Bächtold-Stäubli (1886-1941) szerkesztett, és amely egy metodikailag vitathatatlan, de napjainkban is még nélkülözhetetlen kisegítő anyagnak számít[508]. Hoffmann-Krayer *Schweizerischen Archiv für Volkskunde* című művében kezdettől fogva a svájci boszorkányságról folyó tanulmányokat publikálta és a folyóirat ötödik füzetében 1901-ben a kiadó nyilvánosságra hozta Hansen kultúrtörténeti racionalizmusának két kemény bírálatát. Különösen oda nem illő elemként jelenik meg Hoffmann-Krayernél a „boszorkányőrület" fogalma, amelyben az egyház hibáját hangsúlyozza. Ugyancsak hiányzik belőle a mágikus népi kultúra szociálkultúrális realitása is. Behringer kutatásainak eredményeképpen meg is állapította, hogy „Azonnal felismerjük belőle a szerző álláspontját"[509]. Emellett természetesen Svájcban is voltak képviselői a mérsékeltebb irányzatnak, akik a Soldan-

[505] Például: Byloff: Volkskundliches aus Strafprozessen der österreichischen Alpenländern, Berlin, 1929.; Byloff: Hexenglaube und Hexenverfolgung in den österreichischen Alpenländern Berlin/Lipcse, 1934.
[506] A svájci néprajz megalapítója nyelvtudományi tanulmányokat folytatott Baselben, Freiburgban, Lipcsében és Berlinben, majd Zürichben habilitált.
[507] Behringer, 1994., 113.p.
[508] Christoph, Daxelmüller: Vorwort, In: Bachtold-Stäubli, H.: Handwörterbuch des deutschen Aberglauben 10. kötet Berlin / New York 1987.
[509] Behringer, 1994., 113.p.

paradigma elvei szerint szigorú, pozitivista felfogásban írtak a fellelhető forrástanulmányokról, amelyek elsődlegesen Zürich és Schwyz kantonról szóltak[510].

A multikultúrális Svájc példáján keresztül felismerhető, hogy a kutatás a három nyelvű területen mintegy párhuzamosan fejlődött, és a kis itáliai területeken természetesen kevésbé volt erős, mint az hasonlóan üldözés központú francia nyelvterületen, Nyugat-Svájcban. Itt a korai boszorkányság képzetek centruma alakult ki, akkor is, ha Emiliano Motta (1855-1920) munkáiban[511] azt hangsúlyozta, hogy, a terület erre rászolgált[512]. Ehhez a területhez tartoztak a vegyes nyelvű kantonok, mint Bern, Basel/Bále és Freiburg/Fribourg és az időszakosan porosz Neuenburg/Neuchatel. Érdekes a radikális politikus, Jean Nicolas Berchtold (1789-1860) alakja, aki a bajor Landshutban promovált orvos, és a szülőhazájában, Fribourgban a boszorkánypereket kutatta. Képviselő és 1847-ben rövid ideig államkancellár is volt. Ugyancsak említésre méltó a Neuchateli boszorkánykutató Frédéric Luis Chabloz (1841-1905) aki főhivatását tekintve Simplon-vasútnak volt az igazgatója[513]. Különösen jelentősek voltak a lausannei levéltárosnak, Maxime Reymond-nak (1872-?) a wallisi boszorkányüldözésről szóló forrásleletei és publikációi is. Mindezek hozzájárultak Hansen korai boszorkányüldözésekről szóló forrásbázisának a bővítéséhez[514]. Guido Bader (1913-ban született) 1945-ben kiadott jogi disszertációjában megkísérelte összefoglalni a korábbi svájci kutatást, tematikáját tekintve teljes egészében a Soldan-paradigmát követte, és átvette Joseph Hansentől annak komplett teoretikus keretét[515].

A 20. század elején a nemzetközi boszorkánykutatást – a német különleges problémáktól eltekintve – összességében a liberalizmus szellemisége határozta meg. A hitfelekezeti viták a legtöbb kutatótól már távol álltak. Mégis, éppen a liberális kutatási irányzat nem volt mentes a morális befolyásoltságtól. A gonosz egy új forrása, és formája került felfedezésre, amivel szemben a civilizációt meg kell védeni. A dogmatikus vallásosság, pontosabban a katolikus vagy protestáns eredet keresztény fundamentalizmusa, ami itt és ott is a kutatás és a tanítás szabadságát veszélyeztette. Andrew Dickson White (1832-1918)[516] hivatali idejének legnagyobb részét arra fordította, hogy a fenntebb megnevezett konzervatív teológusok ellen harcoljon. A

[510] Behringer, 1994., 113.p.
[511] Például a 'Bolletino storcio della Svizzera Italiana'-ban
[512] Behringer, 1994., 113.p.
[513] Behringer, 1994., 113.p.
[514] Behringer, 1994., 113.p.
[515] Guido, Bader: Die Hexenprozesse in der Schweiz, Affoltern, 1945.
[516] Aki egy időszakban az amerikai nagykövet volt Berlinben, valamint a Cornell egyetem elnöke (Ithaca, N.Y.)

History of Warfare of Science with Theology and Christendom[517] című művében egy hosszabb, Németországban is figyelembe vett fejezetet szentelt a „witch craze”-nek[518]. Burr Dickson Whiteot publicisztikailag erősítette, és a boszorkányperekről szló kutatásai, amelyek lényegében a trieri tanácsos, Dr. Dietrich Flade és a bambergi polgármester, Johannes Junius ellen szóltak, valamint Cornelius Loss üldözésellenes bírálatáról alkottak véleményt[519]. A vallással szembeni értelmi harcként hangzott a felvilágosodás drámájának a címe a racionalisták szemében a korabeli környezetben. A boszorkánytéma aktualitása Joseph Hansen által is hangsúlyozott volt. „Az őrület elemei, amelyek azt (boszorkányüldözést) felépítették, mind a mai napig kivétel nélkül az érvényes vallási rendszerek tanításaiban továbbélnek. Mivel a mi történeti feltárásaink különösen jelentősek, ezért aktuális érdeklődést mutatnak iránt uk.”[520]

[517] Behringer, 1994., 114.p.
[518] Behringer, 1994., 114.p.
[519] Behringer, 1994., 114.p.
[520] Hansen, 1983., VII.

3.10. Az irracionalizmus visszatérése

Nem a vallási fundamentalizmus, hanem a „romantikus" eredet visszatérése rakta le a felvilágosodás örökségének alapjait. A 19. század végén az egyházi alapokon túlmenően, újraszervezett, „új pogány" alapokra épített, és így nemcsak „az antiszemita groteszk mitológia"[521], hanem az ezoterikus okkultizmus is megjelent, amely az európai boszorkányság hagyományaira épült. Elsősorban Anglia volt ebben érintett, hiszen a korszak vezető személyiségei, mint Aleister Crowley és Charles Leland a szektaszerű időtöltésnek egy különösen erős formáját alakította ki[522]. Ilyen háttérben keletkeztek azok a teóriák, amelyek a valódi boszorkányszekták létezéséből indultak ki az üldözések időszakában. Itt kell megnevezni Alphonseues Joseph Mary August Montague Summers (kb. 1870-1930) obskulus figuráját, aki – mint Görres is – hitte a démonok valós hatalmát és a boszorkányok gonoszságát.[523]

Több, mint harmincéves tanulmányai során Summer magát, katolikus szerzetesnek nevezte, teljesen átvette a régi demonelógusok gondolatvilágát. Jelentőségéről meggyőződve lefordította a *Malleus Maleficarum*-ot és Henry Boguet, Francesco Maria Gauzzo és Nicolas Rémy Demonológiáit angolra, úgymint etnográfiai beszámolókat. Ezen forrásokból állította össze *Geography of Withcraft* című munkáját[524].

Liberális interpretációkat, mint például Henry Charles Lea munkáit Summer „bitterley biased"-nek nevezte, immunizálásához a már korábban melített német kollégájának, Paul Maria Baumgarten kritikáját ajánlotta[525].

Sokkal befolyásosabb – és természetesen Summer által is ajánlott – volt a híres brit, James George Frazer, (1854-1941) aki Summers tanítványa volt. Frazer először 1890-ben publikálta, majd tizenkét kötetre bővítve ismét kiadta a *The Golden Bough* (Der goldene Zweig) című művét, amelyben a kőkori termékenységkultusz hitéből indult ki[526]. A londoni egyetemen végzett egyiptológus, Margaret Alice Murray (kb. 1860-1955) nevét és munkásságát is meg kell említeni, aki 1921-ben a *The Witch Cult*

[521] Behringer, 1994., 114.p.
[522] Behringer, 1994., 114.p.
[523] Summers, 1926., XVI.p.
[524] Summers, Montague: The Geography of Witchcraft London, 1927.
[525] Baumgarten, 1908., 321.p.
[526] Behringer, 1994., 114.p.

in Western Europe című művében az archaikus kor termékenységi kultuszának európai továbbélését hangoztatta. 1931-ben második könyvében *The God of the Witches* címűben pontosította ezt a teóriát, amelyben már egy „felszarvazott isten" kultuszáról szólt, aki a keresztény egyház által ördöggé vált.[527] Ezek az elméletek, mint a „boszorkányságról"(„Witchcraft") szóló állandó cikkelyek az újszerűséget támogató *Encyclopedia Britannica*-ban is megjelentek és 1929-1968 között az olvasók megtévesztéshez vezettek[528].

Az 1972-es torinói *Grande Dizionario Encyclopedico* – mint ahogy azt már említettük – kis késéssel behozta lemaradását a boszorkány címszó közlésében, és a *The Encyclopedia Americana*-nak még az 1986-os kiadása is tartalmazott olyan cikkelyt, amely kizárólag Montague Summer és Margaret Murray kuatatási bázisain alapult[529]. Summer kompilációit Murray részletesen és tételesen felhasználta, akárcsak a régi demonelógusok tényjelentéseit, amelyek csupán érintik a boszorkányokat. Eltekintve két kivételtől – az ismert marxista történész, Christopher Hill (1912-ben született)[530] és a nagy brit bizantológus, Steven Runciman (1903-ban született)[531] műveitől,[532] – Murray téziseit az akadémiai világban messzemenőleg elutasították. Fantáziái csak a háború után kialakult ezoterikus világnak adtak táptalajt. Ugyancsak említésre méltó Gerald B. Gardner (1884-1964)[533], aki a Castetown-i „boszorkánymúzeum" őre volt, és első boszorkánykönyvét még az ős öreg Murray előszavával vezette be[534].

---

[527] Jóllehet recenzistái, mint George Lincoln Burr, hangsúlyozták, hogy Murray fantáziáit semmiképpen sem homályosították el a forráskritikai történeti alapok. Lásd részletesebben: Behringer, 1994., 114.p.
[528] Behringer, 1994., 114.p.
[529] Behringer, 1994., 114.p.
[530] Behringer, 1994., 114.p.
[531] Aki 1962-ben reputációjában a *Witch Cult* második kiadása során még elismerte Summers kutatási eredményeit
[532] Schormann, 1986., 103.p.
[533] Gardner, a Crowley-i Fin-de Siecle-Okkultisten alapítói közé tartozott, 1940-ben az új „boszorkányvallás" egyik alapítója volt, amely számos variációjában elszaporodott és sok publikációs tevékenységben szerepet játszott. Mindenekelőtt Nagy-Britanniában és az USA-ban, ahol 1960-as évek óta a „neopaganizmus" felemelkedéséig jelen volt. Az antropológus Raymond Buckland feleségével, Rosemary-val megnyitotta boszorkánytársaságát és egy nemzeti boszorkánymúzeumot alapított (Bay Shore, Long Island/New York). 1970-ben megalapította New York-i székhellyel a „Witches International Craft Association"-t, 1975-ben Bogotában (Kolumbia) megtartották a világon az első boszorkánykongresszust, amelynek résztvevői sokkal kevésbé foglalkoztak a mágia technikájával, mint a technika mágiájával. Az „új boszorkányok" ismertebb képviselője az USA-ban az 1980-as években a publikációiról híres amerikai pszichoterapeuta és hivatásos boszorkány, Miriam Simos, aki a pszeudo „Starhawk" figurája mögött bújik meg. Részletesebb: Starhawk: Der Hexenkult als Ur-Religion der Groβen Göttin. Müchen, 1991. Ez a feminista, alapjaiban megújított mozgalom visszahatott Európára ahol a régi kapcsolódási pontok adottak voltak, amelyek a német környezetben az 1930-as éveket érik el. Részletesebben: Graichen, 1986., 98.p.
[534] Gardner, Gerald: Ursprung und Wirklichkeit der Hexen Weilheim, 1965.

A felvilágosodás és liberalizmus nyílt antiklerikarizmusának latenciája, akárcsak a porosz hivatalnokok kultúrharc mentalitása Németországban minden „új pogány vallást" szolgált és népi rasszizmust táplált, amelynek alapján a nemzetszocialista állam ideológiája is nyugodott. A néprajzosok közül a legfiatalabb, Barbara Schier által kutatott történet[535] néhány célt szolgált, amelyek lehetőséget kínáltak az alapelvi bepillantásba – akarva, vagy akaratlanul –, a szaktudományok alávetettségébe a politikai napi aktualitásokkal szemben. 1930-ban adta ki Alfred Rosenberg (1893-1946), a *Völkischer Beobachter* című náci pártlap főszerkesztője, kuriózus könyvét *Der Mythos des 20. Jahrthunderts* címmel[536]. Ebben az antiklerikalista harci iratban többek között azt az ideológiát képviselte, hogy a boszorkányőrület, amely asszonyok millióit – legalábbis Németországban és a „germánokat" – áldozatul ejtette, amit „a rassz nélküli, kicsapongó Róma" számlájára írt, a Pápaságnak, mint az etruszk „Haruspex"-ek utódjának tulajdonított. A „klasszikus-északi antikvitás" nem ismerte a boszorkányüldözést, ez a germán kultúra megpróbáltatásaként értékelt, amely a „szíriai" (=zsidó) viselkedés kiáramlásának[537] eredménye volt. Ez a homályos, rasszista elképzelés a nácik 1933-as hatalomátvételével politikai tartalmat is nyert. Rosenberg „az NSDAP egész szellemi és világnézeti iskolázottságnak és nevelésnek a felügyelője" lett és a *Mythos* négy éven belül negyedmilliós kiadást ért meg, többet, mint az eddigi poligráf bestseller író, Bruno Emil König *Verbrechen der Kirche* című műve, amely éppen úgy újonnan került a piacra[538], *Soldan-Heppe-Bauer* 1938-as és 1940-es olcsó „népkiadványai"[539] és Rosenberg nézetei a boszorkánykérdésben a párttagok beiskolázásának alaptárgyává váltak. A pártpropaganda az 1933. júliusában megkötött konkordátum ellenére a katolicizmus ellen fordult, kihasználta a boszorkánytémát. Barbara Schier arra mutatott rá, hogy „a boszorkányőrület témájának" ideológiai támadását milyen mértékkel és masszivitással aktualizálták[540].

A korábban már felmerült és a történeti kutatásban megjelent nézeteket egy új területen alkalmazták. Lényegében a katolikus egyház ellentámadásba lendült. Az „új pogányvallásokkal" fémjelzett támadásokról a püspöki konferenciákon vitatkoztak és 1934. márciusában megalapították a „a nemzetszocialista, antikrisztusi propaganda

[535] Schier, 1990., 43-115.pp.
[536] Alfred, Rosenberg: Der Mythus des 20. Jahrhunderts, Berlin, 1930.
[537] Schier, 1990., 50-54.pp.
[538] Behringer, 1994., 114.p.
[539] Brückner, Wolfgang: Forschungsprobleme der Satanologie und Teufelserzählungen 393-416. In: Brückner: Volkserzählung und Reformation. Ein Handbuch zur Tradierung und Funktion von Erzählstoffen und Erzählliteratur im Protestantismus Berlin, 1974., 398.p.
[540] Schier, 1990., 49.p.

elleni védelmet" a kölni káplán, Joseph Teusch vezetésével. A bonni teológusok egyik munkacsoportja Wilhelm Neuss (1880-1965) vezetésével néhány hónapon belül Rosenberg kijelentéseire válaszolva megfogalmazták és publikálták – ugyan névtelenül – a *Studien zum Mythus des XX. Jahrhunderts* című írást. Az egyik Münsterben megjelenő és a konkordátum védelme alatt álló újságban[541] jelentették meg. A *Studien*-ben azt a nézetet képviselték, hogy a „boszorkányőrület" nem kívülről került Németországba, hanem „sajnos ógermán néphagyomány, amelyet az egyház sajnálatos módon mindezidáig nem tudott sikeresen leküzdeni". Valamint a koraközépkori ítélkezés segítségével sokáig fenntartották[542]. Nyilvánvalóan ezzel összefüggésben jött létre a bonni néprajztudós, Karl Meisen (1891-1973) vizsgálata, és kutatása a dühös hadseregről szóló mondákkal kapcsolatban, amely implicit a nemzeti nacionalista germanisták Wotan elmélete ellen fordult.[543]

Az 1930-as években megjelent publikációk tömege, a disszertációktól az újságcikkekig, az új „kultúrharc" hátterét figyelembe vette. Például az 1939-ben kiadott, Friedrich Spee *Cautio Criminalis*-ának német fordítása, amely Joachim-Friedrich Ritter[544] nevéhez köthető. Ugyanakkor rejtélyes produktumként látott napvilágot a freisingeri teológus, Anton Mayer (1891-1982)[545] *Erdmutter und Hexe* című műve.

Anélkül, hogy megemlítenénk a korabeli politikai vitákat, Mayer feltételezése egy hazai „germán" varázslás hisztérikus ellenreakcióját váltotta ki, amelyben a „germán protestantizmus" a „zsidó-római egyházzal" szemben védelembe került[546]. Másik oldalról a „protestáns-liberális" pozíciók egyre inkább a náci ideológia szolgálatába kerültek, ahogyan az a hidesheimi evangélikus lelkész, Wilhelm Hartmann (1902-1966) munkáin is érződik, vagy a lemgói helytörténész , Karl Meier esetében is látható. Az ilyen jellegű szerzők folyamatosan publikáltak a húszas évektől az ötvenes évekig[547].

---

[541] Neuss, 1947., 9.p.; Wennig, 1968., 210.p.
[542] Studien zum Mythus des XX. Jahrhunderts Münster, 1934., 11.p.
[543] Ennek eredményeképpen 1939-ben megvonták Meisen tanítói engedélyét, 1945-ben a „Rheinischen Jahrbuchs für Volkskunde" későbbi kiadása miatt bonni professzúráját is visszatartották.
[544] Ritter, 1982., 109.p.
[545] Ő Carl Amery (1922-ben született) apja, aki egy któnikus termékenységi kultusz meglétét feltételezte, és nézeteiben egészen körel állt James Frazerhez, illetve Margaret Murrayhez, ugyanakkor politikailag a náci rezsim elleni német katolicizmus elhárító harcába illik bele Részletesebben: Ginzburg, 1988., Vorwort .
[546] Müller, Friederike: Reimeders, Einwände und Widerlegungen In: Müller: Der christliche Hexenwahn. Leipzig, 1935., 36-64.pp.
[547] Például: Wilhelm, Hartmann: Die Hexenprozesse in der Stadt Hildesheim, Hildesheim, 1927.; Wilhelm, Hartmann: Die germanische Gottheit des Jahres und des Lebens, Halle, 1935.; Wilhelm, Hartmann: Der Hexenglaube und die Hexenprozesse in neuer Beleuchtung In: Deutsches Pfarrerblatt 42

Ahogy a katolikus egyház elkezdte, úgy a nemzeti szocialisták is intézményesítették a boszorkánykutatásukat. Népi antiklerikalizmusa volt az alapja a „H(exen)-Sonderkommando”[548] létrehozásának, amely ebben az értelemben az újra felfedezése óta Gerhard Schormannon keresztül a legutóbbi időkig rejtélyes maradt[549]. A „H-Sonderkommando” gyűjtőmunkája az „SS-Ahnerbes”[550] környezetében eredményes volt, egy olyan intézménynek, amely az úgynevezett „germanisták bécsi iskolájának” tételei által a germánkutató, Rudolf Much (1882-1936) befolyása alá került. Egy olyan iskola, amelyben a „grimmi gondolatok egy állandóságot nyújtottak a germán ősiség és a jelenkor néprajzi kulturális változásai között a csúcsra törve”[551]. Ennek az irányzatnak a legfontosabb produktuma az 1934-ben kiadott bécsi habilitációs írás a Munch tanítvány, Otto Höfler (1901-1987)[552] munkájaként *Kultische Geheimbünde der Germanen* címmel.[553]

A Munch-tanítvánnyal, Lily Weiserrel[554] kapcsolatban[555], Höfler arra az eredményre jutott, hogy a németek elődjeinek tekintett germánok között titkos férfitársaságok lézettek, amelyek célja az volt, hogy a közösséget a károktól megóvják. Ezekben az eksztatikus „férfi-szövetségekben”, amelyek a rituális Wodan kultuszt követték, „államalapító erőt” képeztek az ún. „északi fajnál”[556]. A nép ellenségei, a gonosz, kultúrát megsemmisítő asszonyok, tulajdonképpen ezen férfi-szövetségeknek

---

(1938); Karl, Meier: Maria Rampendahl und der Hexenbürgermeister von Lemgo, Detmold, 1935.; Karl, Meier: Der Hexenbürgermeister von Lemgo, Rinteln, 1951.

[548] A tizenegy dolgozóból álló „H-Sonderkommando” 1935-ben Heinrich Himmler rendeletére került megalapításra és a „Sicherheitsdienst” (SD) alatt állt. Ezzel összefüggésben, 1939-ben a „Reichssicherheitshauptamt” (RSHA) alá került. Feladata mindenekelőtt az volt, hogy a boszorkányperek minden áldoztát jegyzékbe vegyék és a nevét, csakúgy, mint minden körülményt egy kartotékon dokumentálják. A „H-Sonderkommando” vezetője, az „Oberstumbannführer der SS” Dr. Rudolf Levin (1909-ben született) és tíz munkatársa, köztük Hans Reissmann, aki a lipcsei történeti szeminárium helyettes tanára volt, nyilvánvalóan teljesen normális levéltári kutatásokat folytattak az anyaggyűjteseikhez

[549] Schormann, 1986., 7-15.pp.

[550] Kater, 1974., 84, 138, 382, 395.pp.

[551] See, von Klaus: Deutsche Germanenideologie Frankfurt am Main, 1970., 34.p.

[552] Antiszemita professzor gyermekeként egy „német nemzetiségű Wagner-kultusz által megszállott bécsi szülői házból” származott, aki Himmler főiskolai referensének, Walter Wüstnek a segítségével, aki az „SS-Ahnenerbes” elnöke volt, fontos pozíciókat töltött be a kieli, müncheni és bécsi főiskolán. Kötődése kihatott a szomszédos tudományterületekre is, ahogy ő, mint Walter Frank (1905-1945) „Zugpferdje” a „Reichsinstitut für die Geschichte des neuen Deutschlands” című mű 1937-ben az erfurti történész napokon a „Das Germanische Kontinuitätsproblem” című előadásával lépett fel, amely végül is a *Historischen Zeitschrift*-ben jelent meg. Birkhan, 1988., 399.p.

[553] Birkhan, 1988., 400.p.

[554] Aki mint férjezett, Lily Waiser-Aal (1898-1987) néven többek között a mai napig fontos cikkeket írt a „boszorkányok”-ról Bächtold-Staublis *Handwörterbuch des deutschen Abergalubens* című könyvében felelősségteljesen felvázolta nézeteit.

[555] Ginzburg, 1988., Vorwort

[556] Behringer, 1994., 114.p.

köszönhetően – amelyek bizonyítékával és magyarázatával Höfler mindmáig adós maradt – felkutatásra és legyilkolásra kerültek. Később az egyház töltötte be ezt a funkciót és egyúttal meg kívánta semmisíteni a germán örökséget. Kézenfekvő, hogy ez az elv Höflernek megfelelt, akinek tevékenységét a férfi-szövetségszerű SS legitimálta[557].

Barbara Schier megmutatta, hogy a boszorkányperek történeti témáinak milyen komplex interpretációi vannak a náci diktatúra alatt is[558]. Mivel Höfler interpretációja a germán örökségnek és ezzel összefüggésben a boszorkányüldözéseknek elutasításba ütköztek a népi germanizmus más irányvonalaival, amelyet az északi, jénai Bernhard Kummer (1897-1962) reprezentált, aki a Bächtold-Stäublis *Handwörterbuch des deutschen Abergalubens* című munkájának szerkesztői munkatársa[559] volt. Véleménye szerint az üldözött boszorkányok semmiképpen sem voltak a nép károkozói, mint ahogyan azt Höfler vallotta és ahogy azt a ritualisták vélték, hanem sokkal inkább fennkölt, szőke, kékszemű germán asszonyok, a népi kultúra megőrzői, erősek, ismertek és okosak, és „bölcs asszonyok". Éppúgy, mint akiknek a megsemmisítése a katolikus egyház által valósult meg – és éppen úgy a germán kultúra kiirtását is szolgálta.
Mathilde Ludendorff (1877-1966)[560] férjével együtt az új pogányvallású nemzeti szocialista vallási mozgalom vezetője[561] lett. Több, mint százezer példányszámú kiadással megjelentett publikációjával, *Christliche Grausamkeit an Deutschen Frauen* címmel, beleavatkozott a boszorkányokról szóló vitába, amely szerint Rosenberg „bölcs asszonyait" már Jacobb Grimm mesebeli lényeinek értelmében tekintette. Véleménye szerint a keresztények a „boszorkányőrület után megtanulták, hogy a boszorkányüldözéseket vallási kötelezettséggé emeljék, és ezt a bűncselekményt az asszonyok ellen használtál fel". Ennek eredményeképpen „több, mint kilencmillió 'boszorkányt' kegyetlen kínzásokkal és égetésekkel gyilkoltak meg, akiknek halála kizárólag a keresztények lelkén száradt".

A népi feminizmus legradikálisabb példája Friederike Müller-Reimerdenek a *Der christliche Hexenwahn. Gedanken zum religiösen Freiheitskampf der deutschen Frau* című műve. Ez „harci felhívás minden északi-tudattal rendelkező asszonynak". Művét a „német nővéreinek" ajánla, akiket a *Die deutsche Kämpferin* című havi lap

[557] Behringer, 1994., 114.p.
[558] Schier, 1990., 43-115.pp.
[559] Behringer, 1994., 114.p.
[560] Erich Ludendorff (1865-1937) világháborús tábornok és korai Hitler követő felesége
[561] Behringer, 1994., 114.p.

értelmében „Nővériség” köt össze. Szerinte a „Nővériség” tagjainak végre fel kell venniük a „szabadságharcukat” (Előszó). „Zsidó gondolatmód”, a „liberális gyökértelenítés” és a „katolikus papok- és dogmatikus egyház” „faj- és fajta idegen lelki- és szellemi törvényei” „a német asszonyi érdemeket mélységesen és véresen megsértették”. A kereszténység „fajellenes világnézete” is a „német férfiasság elfajulásához” vezetett. Ezer éven át a német asszonyok „egy férfiak által formált méltatlan helyet foglaltak el a népi életben és szenvedtek ettől”. A „szőke asszonyokat és anyákat, akik az északi faji örökséget hordozták” az egyház által szisztematikusan kiirtották[562].

Müller-Reimerde ugyancsak elfogadta Gottfried Christian Voigt kilencmilliós-teóriáját a kivégzett boszorkányok esetében. „A négy- öt évszázadig tartó szervezett és hivatalos tömeggyilkosság során, a legújabb számítások szerint nem ezer vagy százezer, hanem kilenc tíz millió asszony(!) esett áldozatul”. Az, hogy néhány férfit is kivégeztek, csak azért történhetett meg, hogy „a szervezett asszonygyilkolás’ esetében a szakszerű-tárgyi’ megalapozottság palástját kölcsönvegyék, és ezáltal a keresztény népek közös ’szája íze szerintivé’ alakítsák”[563]. A keresztény egyházzal szemben, „ez a konzekvens férfi kollektíva”, a szabad fogadalmat váltotta ki az asszonyokból: „Bosszút állok a mártír nővéreimért!”[564]. Ez a sötét fejezete az asszonymozgalmaknak a „rasszizmus” talaján még feldolgozást igényel, ugyanakkor néhány elv még mindig gyógyító és folyamatos jelenbeli ezoterikus mozgalmakhoz kapcsolódik[565].

Az ilyen gondolatmenetek eléggé visszataszítóak voltak, de sajnos nem maradtak befolyás nélkül még az akadémiai körökben sem. Így például Edith Kieβling frankfurti doktori dolgozata a *Zauberei in den germanischen Volkrechten* címmel Rosenberg álláspontját követte. A náci diktatúra időszakából származó további doktori dolgozatok is általában ebből a szemszögből olvasandók[566].

Ugyancsak feldolgozásra kerültek a „H-kommando” által feltárt és katalogizást boszorkányperek is. Például Hans Sebald is, mint másodlagos kiértékeléseket felhasználta[567]. Az említett anyag felhasználhatóságának, kiértékelhetőségének

[562] Schier, 1990., 57-61.pp.
[563] Behringer, 1994., 114.p.
[564] Behringer, 1994., 114.p.
[565] Graichen, 1986., 98.p.
[566] Schier, 1990., 315.p.
[567] Behringer, 1994., 114.p.

problematika 1988-ban egy történész kongresszuson is többszörösen bemutatásra és megvitatásra kerültek.[568]

A történeti kontinuitást követve először a német területeken felmerülő problémákat ismertetem.

Németországban, ahogy azt ebben a fejezetben is bemutattam, a boszorkányperek okainak kutatása szinte a perek folytatásának időszakában megkezdődött. Természetesen minden, a boszorkánysághoz, a boszorkányperekhez kapcsolódó tudományág képviselőjét foglalkozatta ez a téma. Az előző fejezetekben ismertettek szerint ezen személyek vagy a perek folytatását, minél súlyosabb ítélet kiszabását, a tortúra minél gyakrabban történő alkalmazását szorgalmazták, vagy teljesen ellentétes véleményt alkottak, és a perek mielőbbi betiltását kívánták elérni. Mindkét oldal igyekezett állításait, elvárásait, kívánalmait történeti, néprajzi, és más fontos adattal alátámasztani. Ennek köszönhető, hogy a korabeli Német Birodalomban nem csak a periratokra, hanem a korszak elismert, híres, esetleg hírhedt személyiségeinek írásaira is támaszkodhatnak korszakunk kutatói.

[568] Harmening, 1989., 99-112.pp.

4. A BOSZORKÁNYSÁG ELLEN HOZOTT TÖRVÉNYEK, RENDELETEK TÖRTÉNETI ÁTTEKINTÉSE

4.1. Az európai inkvizíció története – különös tekintettel a német területekre

4.1.1. A Kezdet

A boszorkányhit, csakúgy, mint az istenítéletekben való hit ősrégi. Már Asszíriában, Babilóniában, Egyiptomban is találkozhatunk ezzel, továbbá Indiában (pl. a Mahabharátában), Japánban és Kínában is előfordul. Mezopotámiában Hammurapi 4000 évvel ezelőtt megfogalmazott törvénykönyve a következőket tartalmazza a boszorkányokkal kapcsolatban:

„Ha egy ember boszorkánysággal vádol valakit, de bizonyítani nem tudja: az, ki vádoltatik, menjen a szent folyóhoz, ahol mártózzék meg. Ha a szent folyó elnyeli, az ki vádolta, vegye magához annak házát."[569]

Előtörténetük és ezzel vallásjogi alapjuk is az Ótestamentumra vezethető vissza. Alaptörvénynek tekinthetjük a bibliai Mózesnek a varázslók büntetésével kapcsolatos előírásait is. Leggyakrabban hivatkozott része: 2.22:18 textus : „Varázsló asszonyt ne hagyj életben" [570]

Továbbá Mózes szól az igézők és jövendőmondók meghallgatásának vétkéről is. „És akár férfi, akár asszony, hogy ha igéző vagy jövendőmondó lesz közöttük halállal lakoljanak."

A rómaiak a különböző tevékenység gyakorlóira eltérő latin szavakat használtak: a varázslatokat veneficiumoknak, a rontást maleficiumoknak hívták. Ezeket az elnevezéseket az európai terminológia később át is vette. Szintén a rómaiak voltak, akik a katakombákba kényszerült keresztényeket bűbájosoknak tekintették. A keresztény világ tudatában is hamar átkerült – már az V. században – a boszorkányhit, de ekkor ezalatt a fogalom alatt még elsősorban varázslókat értettek, majd később mellékük sorakozott egy másik csoport is, ezek voltak a rontók.

Az ókeresztény egyház a 4-5. században nemcsak elítélte a régi pogány varázslatot, mint ördöngős tudományt, hanem ugyanakkor maga is átvette annak nagy

[569] Kerrigan, 2001., 65.p.; Tóth, 2001., 252.p.
[570] Mózes II. 22.18.

részét, keresztény mezbe öltöztetve. Pogány szokások és erkölcsök, melyek nem ellenkeztek a kereszténység alapelveivel, megmaradtak. Átvették az igazságszolgáltatási szokásokat, melyek a hozzájuk fűzött magyarázat miatt varázslásszerű jellegűek voltak. Így keletkeztek az istenítéletek, az un. ordáliák. A középkorban sokszor használták, ha valaki súlyos vád, pl. boszorkányság vádja alól akarta magát tisztázni.[571]

Azt tartották, hogy Isten maga avatkozik be az igaz oldalán. Ez a hit alapja a párbajnak és a boszorkánypöröknél alkalmazott hideg- és forróvíz próbáknak is.[572]
A kereszténység államvallássá válása után felségsértővé vált az, aki nem fogadta el az új hitet, büntetése száműzetés, vagyonelkobzás, halál volt. Az egyház a korai századoktól kezdve helyeselte az eretnekek igaz útra kényszerítését. Ha az nem sikerült, az állam lesújtott. Ezen a ponton kapcsolódott össze a hiedelemvilág elleni küzdelem az eretnekek kiirtása elleni harccal. A papok varázslással, boszorkánysággal vádolták a szekták tagjait. Azt állították, hogy titkos összejöveteleiken féktelen kicsapongásokat rendeznek,ésa szentelt kenyeret meggyilkolt gyermekek vérével sütik.

A 11-12. században új rendeket alapítottak, amelyek szegényen követték Krisztust, de jámbor és szilárd támaszaivá váltak az egyháznak és a fennálló rendnek. Ilyenek voltak a ciszterciták, a ferencesek, és a dominikánusok. Céljuk a szekták elleni kérlelhetetlen harc lett.

A 6. századi Lex Salica normái szerint még realitás volt a repülő és emberevő boszorkányok létezése.

Rothar 643-ban hozott törvényei már büntetéssel sújtották azt, aki egy másik személyt strigának nevezett.[573]

785-ben a paderboni zsinat kimondta, hogy „az, aki az ördögöktől elvakítatván, a pogányok szokása szerint azt hiszi, hogy valaki boszorkány lehet és ez okból azt elégetik, halállal bűnhődik."

Nagy Károly a szászok részére kiadott I. kapituláréjában 789-ben eljutott addig, hogy tagadta a strigák létezését,ésaki ezt mégis kétségbe vonta, arra nézve a következő

571 Lehmann, 1900., 137.p.; Tóth, 1908., 17.p.; Egyes kutatók véleménye szerint nem a római jog és keresztény liturgia vette át a germán szokásokat, hanem ahogy az a Lex Visigothorun, a Lex Burgundiorum és a Lex Salica alapján igazolható az isttenítéletekben a pogány-germán jog él tovább keresztény liturgikus eszközök segítségével. Hazánkban ezt az álláspontot képviseli Tóth G. Péter is. (Tóth, 2001., 259.p.)
572 Balics, 1901., 13.p.
573 Dömötör, 1981., 55.p.; Behringer, 1998a., 21.p.

büntetést szabta ki: „…Aki az ördögtől megcsalva, a pogányok módjára hisz a boszorkányokban, fejvesztésre ítéltetik. ”[574]

Az egyház felfogása még világosabban kitűnik az úgynevezett ancyranikus Canon Episcopi-ból, amelyet a 900. esztendő körül adtak ki. Ebben a canonban elrendelik a püspököknek, hogy községeikben a gonosz szellemek által űzött varázslatban való hit lehetőségét, a szellemekkel és szellemekhez való éjszakai utazásban való hitet, mint tiszta képzelődést, erélyesen nyomják el és mindenkit, aki ezt a hitet tovább ápolja, az egyházközösségből tagadják ki. Ez a határozat a 13. század közepéig jogerős volt.[575]

Az ókeresztény irodalomban, ezen belül is az egyik legrégibb egyházi iratban, a Pásztorokban (amely 1040-1045 körül keletkezett) azt találjuk, hogy „…az ördögöknek nincs hatalmuk a keresztények fölött, sőt a keresztények mindig legyőzhetik elűzhetik.”[576]

A következő évszázadokban is nagyjából így gondolkodtak az egyházi emberek. Szent Ágoston a Civitas Dei-t elválasztotta a Civitas Diaboli-tól, azaz az Isten világát az ördög világától. Szerinte a démonok birodalma ma is él, de az egyház legyőzte azt.

Constantinus is panaszkodott az egyre szaporodó mágusok miatt, sőt rendeletet adott ki az augurok, varázslók halottidézők és álomfejtők ellen és pallos általi halállal sújtotta a bűbájosokat.[577] Ebben a korszakban az egyházak zsinati határozataiban tökéletes egységet vélhetünk felfedezni: a varázslókat, boszorkányokat az egyház a közösségből való kizárással büntette.

Az 1049-ben megtartott reimsi zsinat kimondta, hogy bármely igazhitű katolikus elfoghatja az eretnekeket és egyházi bíróság elé állíthatja őket. Az eretnek büntetése: exkommunikáció (kiközösítés) és vagyonelkobzás volt. (ekkor még az accusatio-s eljárást alkalmazták) 1115-ben Ivo de Chartres összegyűjtötte a francia egyházjog szabályait. Itt fordult elő először, a későbbiekben oly gyakran használt impotencia ex maleficio fogalom, azaz a varázsitallal okozott szexuális tehetetlenség.

Bizonyos országokban (pl. Oroszországban) különbséget tettek jó (fehér) és rossz (fekete) boszorkányok között. A fekete boszorkányokra itt is jellemző volt a

[574] Magyar Jogi Lexikon II. köt. 1899., 276.p. A szócikket szerkesztette Dr. Vámbéry Rusztem; Szendrey, 1986., 32.p.
[575] Behringer, 1998., 21.p.; Molnár 1942., 17.p.
[576] Ráth Végh, 1952., 59-60.pp.
[577] Molnár, 1942. 16.p.

szövetség az ördöggel, aki azért választotta szolgálóinak inkább a nőket, mert a korszak keresztény világában nekik kisebb volt a megbízhatóságuk.

Az 1162. évi montpellieri zsinaton III. Sándor pápa bevezette az anathema fogalmát (átkozott, méltatlan arra, hogy létezzék). A püspökök és papok kötelessége lett a rájuk bízott területen az eretnekség felkutatása. A cél: a bűnös megtérítése. (itt az accusatios eljárás helyett már az inkvizíciós eljárást alkalmazták.)

A III. Lateráni zsinaton hozták azt a rendelkezést, amely szerint minden olyan hűségeskü, szerződés, amely katolikust eretnekhez kapcsol, semmis. Keresztes hadjáratot hirdetett az eretnekek ellen, a harcban résztvevők pedig indulgenciában (elengedés, kedvezmény, kegyelem) részesülhettek.

II. Licinus pápa 1184-ben hozott bullájának meghatározása szerint eretneknek az volt tekinthető, aki a Szentszék vagy a püspökök engedélye nélkül prédikált. Tehát e szerint a világi urak és hatóságok is kötelesek voltak segítséget nyújtani az eretnekek üldözésében. Aki pedig vonakodott, azt exkommunikációval és infamiával (becstelenség, jó hírnév csorbulása, amelynek súlyos jogi következményei is vannak) sújtották.

1215-ben a IV. lateráni zsinaton hozott rendelet értelmében a püspökök kötelessége lett a szekták üldözése. Megtörtént a püspöki inkvizíció teljes kiépítése. (Ehhez kapcsolható inkvizíció fogalmának mai értelemre való átalakulása.)
Az említett rendeletekből, határozatokból is kitűnik, hogy a 13. századig nem volt elválasztva az eretneküldözés a boszorkányüldözéstől.

Ezt bizonyítja, hogy 1233-ban IX. Gergely pápa a dominikánusoknak teljhatalmat adott az inkvizíció teljesítésére és egy új intézményt, a Szent Officiumot (Szent Hivatalt) hozták létre. Az utasítás értelmében delegátusok nyomozták ki és ítélték el az eretnekeket. Az inkvizíció átvette a római jogból a kínvallatást és a tortúrát, amelyeket az igazság egyik – szinte a legfontosabb – kiderítési módjának, nem pedig büntetésnek tekintettek.[578] Ekkortól kezdve az inkvizítornak korlátlan hatalma lett, senki nem érezhette magát biztonságban tőle. A cél, az emberek megfélemlítése volt. Az intézmény először Dél-Franciaországban, majd Aragóniában, később Lombardiában és Németországban is elterjedt.[579]

A nyomozást eleve illuzórikusnak kell tekinteni, hiszen rendszerint a bűnt el sem követték, de az inkvizítorok a nehézségeket már ekkor is látták.

[578] Magyar Jogi Lexikon, 1899., II. köt. 345.p.
[579] Hammes, 1977., 43-49.pp.

Megfigyelhető, hogy nem a szabályos, hagyományos úton folytatták le az eljárást, hanem teljesen új megoldásokat találtak ki és ennek következtében egészen speciális jogszokások alakultak ki.

Érdekes eljárási tényként állapítható meg, hogy a boszorkányperekből kezdetben többnyire a vádló is hiányzott és a tanúbizonyítás állt az eljárás középpontjában.

Elég volt az egyes emberek feljelentése, illetve az általános gyanú ahhoz, hogy valakit letartóztassanak. A vádlott általában nem tudta meg, hogy kik vádolták meg, sőt a tanúk nevét sem közölték vele.

Néha eljárást indítottak akkor is, ha nem volt gyanúsított, de a károsultak esetleg boszorkányságra gyanakodtak. „Gyanús volt, ha valaki ritkán látogatta az istentiszteleteket, de gyanús volt ha valaki különösen gyakran. Ha valaki nagyon megijedt az elfogatásnál, de gyanús volt az is, ha túlságosan nyugodt és magabiztos volt."[580] Az eretneküldözések során elhangzott vádak már teljesen olyan színezetűek, melyekkel a későbbi boszorkánypörökben gyakran találkozunk, mikor a vádlott a tortúra alatt az ördöggel való szövetségről tesz vallomást.[581] Azonban mindezeknél az eretneküldözéseknél a boszorkányság vádját hivatalosan soha sem említik, ez nem is történhetett meg addig, amíg az egyházi felfogás a Canon Episcopin nyugodott.

A 13. század közepe táján változás állt be. Aquinói Szent Tamás szembehelyezkedett az eddigi egyházi gyakorlattal. Hirdette, hogy léteznek gonosz, ártó szellemek, démonok, akiknek módjukban áll az embereken rontásokat eszközölni, kárt okozni, sőt még a természeti erőkre is befolyással lehetnek.[582]

A Szász tükör (Speculum Saxonicum) már 1240 körül máglyahalált írt elő a boszorkányokra, és az 50 évvel későbbi Schwabenspiegel is hasonlóan intézkedett.[583]

[580] Ráth Végh, 1952., 59-60.pp.
[581] Molnár 1942., 18.p.
[582] Molnár 1942., 19.p.
[583] Behringer, 1998a., 21.p.; Molnár 1942., 19.p.

4.1.2. A Boszorkánypöröly

VIII. Ince 1484-ben kiadott bullájában a következőket olvashatjuk a boszorkányokkal kapcsolatban :

„Tudomásunkra jutott, hogy mindkét nembeliek egész tömegesen érintkeznek a pokol daemonaival, s hogy varázslataik által embereket és állatokat kínoznak. Megrontják a házas ágyat, megsemmisítik az asszonyok magzatjait és az állatok szaporodását és semmivé teszik a gabonát a földeken, a termést a szőlőkben, a gyümölcsöt a fákon, és a füvet a mezőkön."[584]

A bulla Oltvai szerint az „addigi tervszerűtlen boszorkányüldözést szilárd és egységes rendszerbe foglalta"[585].

Ijjas Antal 1939-ben megjelent egyháztörténeti tanulmányában azt írja, hogy tulajdonképpen csak Németország néhány tartományában, városában és püspökségében rendeli el az inkvizíciós eljárást a boszorkányok ellen.

Dogmatikai szempontból a bulla nem szól a boszorkányság mivoltáról: mérsékelt voltával tulajdonképpen enyhítőleg kellett volna hatnia, az egész Németországot oly szégyenteljesen elborító, tömérdek áldozatot követelő boszorkányhitre.[586] A valóság az, hogy az egyház kezdetben a boszorkányhittel, mint pogánykori csökevénnyel szemben tiltólag lépett fel.[587]

Az európai boszorkányüldözés egyik legfontosabb dokumentuma az 1487-ben megjelent Malleus maleficarum néven[588], amelyről azt tartották, hogy „…olyan barbár a nyelvezete, mint a szellemisége, érvelésében agyafúrt és érthetetlen, csak az ünnepélyességben eredeti. Mellyel az izléstelen meséket, mint történelmi bizonyítékokat adja elő. A legelvetemültebb és egyúttal a legizléstelenebb, a legőrültebb és mégis a legvészterhesebb könyve a világirodalomnak."[589]

[584] Sejnman, 1953., 63.p.; Hammes 1977., 43-49.pp.
[585] Oltvai, 1976., 11.p.
[586] Ijjas, 1939., 124.p.
[587] Molnár 1942., 19.p.
[588] Sejnman, 1953., 60.p.
[589] Hammes 1977., 50.p.

A művet részletesebben ismertetem, mert Európa nyugati felén a 15. századtól lefolytatott boszorkányperek erre épültek.[590] Ezt a könyvet nagyon sokan egyszerűen csak az „inkvizítorok bibliája" címen emlegették.

Bár hazánkban bevezetésre sohasem került[591], mégis úgy érzem, hogy hatása kimutatható ebben a térségben is. Néhány példány akadt az országban belőle, de mindössze egyetlen perben történik rá hivatkozás.[592]

Schram szerint: „A mű második része mintegy harmadában rokon hiedelemmondáiban és néphit elemeiben a magyar anyaggal, hatása tehát nem lebecsülendő és lebecsülhető, még akkor sem, ha a közvetlen átadás-átvétel tényét nem állíthatjuk. Bizonyosan volt szerepe a magyar boszorkányhit kiformálódásában, jóllehet, mint mondottuk eljárásjoga nálunk sohasem volt érvényben."[593]

A *„Malleus"* keletkezése két dominikánus nevéhez, Heinrich Institorishoz és Jakob Sprengerhez fűződik.[594]

A könyv címe (Malleus maleficarum) egy kitüntetésre utal, amelyet a sikeres eretneküldözők kaptak munkájuk elismeréseként a római egyháztól. Ennek a kitüntetésnek az eredeti neve: Malleus haereticorum.

A *„Malleus"* irodalmi elődje az akkoriban általánosan elismert eretneküldözési kézikönyv, a *„Directorium inquisitorum"* volt, amelyet Nicolaus Eymericus írt 1376-ban.[595] Ez a tény is megerősíteni látszik Kulcsár Zsuzsa véleményét, amely szerint a boszorkányperek az eretnek üldözésből fejlődtek ki.[596]

A *„Malleus"* a sikerét és gyors elterjedését a könyvnyomtatás fejlődésének is köszönhette. Az első 33 évben 13 kiadást élt meg,ésa következő 150 évben még hússzor adták ki. A boszorkányságról íródott jogi, teológiai művek szerzői nem mehettek el szó nélkül Institoris és Sprenger fejtegetései mellett. Ennek meg volt az oka. Mindenekelőtt az, hogy mindkét dominikánus csodálatraméltó aprólékos és szorgos munkával szinte mindent összeszedtek, ami munkájuk célját, a boszorkányok kiirtását elősegítette. Híres teológusok és jogászok, mint például Augustinus, Hostiensis, Aquinói Szent Tamás, Nider és Albertus Magnus írásaiból való kivonatok először jelentek meg nyomtatásban a *„Malleusban"*.

---

[590] Meg kell jegyeznünk, hogy bár eljárásjoga hasonló, mint a hazai joggyakorlat, nálunk hatályba soha nem lépett, és gyakorlati alkamazását sem lehet kimutatni.
[591] Schram F. 1982. III. 16.,56.
[592] Vö. Klaniczay G. 1986. 282.
[593] Schram F. 1982. III.62.p.
[594] Ráth-Végh, 1952., 105-106.pp.
[595] Hammes 1977. 50.p.
[596] Kulcsár Zs. 1980. 19-33.pp.

Institoris és Sprenger maguk sem titkolták, hogy írásuk nem eredeti. Az előszóban így vélekedtek alkotásukról:

„ A művünk régi a tartalom és a forma tekintetében.

Új azonban a részek összegyűjtésének tekintetében, és azok kapcsolatában.

Rövid, mert sok szerző munkáját röviddé tömörítettük.

Hosszú, az anyag sokoldalúságának végtelensége miatt, és a boszorkányok kimutathatatlan gonoszsága miatt.

Nem áll szándékunkban más szerzők műveit fennhéjázva lebecsülni és a mi nevünket gőgösen és dicsőítve felmagasztalni, mivel magunktól igen keveset, majdnem semmit nem tettünk hozzá.”[597]

Institoris és Sprenger megelégedtek a kiadó szerepével, hogy a mű még jobban védhesse az egyházatyák, híres jogászok és a Biblia autoritását.

A mű felépítése a következő: három részre oszlik, mindegyik további quaestiokra, ezek pedig caputokra tagolódnak.

Az első könyvnek mindjárt egy dogma áll az előterében, a boszorkányok realitásának tézise. *„Haeresis est maxima, opera malaficarum non credere.”*[598] Ezt követik a boszorkányprédikációk felépítése és a kész indokok a vakon tapogatózó laikusok által leggyakoribb ellenvetésekre.[599]

A második könyv sok példával írja le a boszorkányok képességeit. Ennek megfelelően azt a részt két nagyobb fejezetre lehet osztani. Az elsőben a szerzők felsorolnak egy listát a titkos /tiltott/ boszorkányok által végrehajtott cselekményekről, valamint a második részben az egyházi /engedélyezett/ gyógy- és ellenszerekről kapunk részletes információkat.[600] Azt a kérdést, hogy miért a varázslás űzését, üldözését vetik fel a műben, miközben támogatják az ellenvarázslatot azt a 18. századig senki sem merte feltenni.

A harmadik könyv 35 kérdést tartalmazva részletesen ismerteti a bírósági eljárást. Egy részletes útba igazítás, speciálisan a bíró igényeihez szabva. A bánásmód meghatározása az ügyvédekkel, a tanukkal, és a boszorkányokkal szemben.[601]

---

[597] Hammes, 1977., 54.p.
[598] Schram, 1982., III. 56.p.; „Boszorkányokban nem hinni: eretnekség.”
[599] Siefener, 1992., 6.p.; Orvosi Hetilap, 1925. 38.sz. 914.p.
[600] Siefener, 1992., 6.p.
[601] Molnár, 1942. 19.p.; Siefener, 1992., 6.p.

Mint azt már korábban is említettem, ez a könyv korának legjelentősebb alkotása volt az adott témára nézve, és természetesen hatása sem maradt el. Európa szerte egyre sűrűbben lángoltak fel a boszorkányként elítélt emberek alatt a máglyák.

4.1.3. Birodalmi és fontosabb tartományi büntetőtörvények

A legrégebbi bajor törvénykönyv, a Lex Bajuvariorum (733-740), amelyben a terménykárokat torolták meg,ésez, mint károkozó varázslás a későbbi boszorkánypereknél újra előfordul.

A következő jogforrás az augsburgi városi jogkönyv 1276-ból, amely így rendelkezett: „…varázslókat csak akkor kell megbüntetni, ha a károkozás testben és lélekben bekövetkezik". Ebben az esetben, mint a gyilkosságnál, halálbüntetést kell végrehajtani.

A freisingeni városi jogkönyv (1328) a varázslással, mint bűncselekménnyel számol, amit, mint eretnekséget az egyházi bíró által ítéltet meg. Ezzel szemben áll, hogy a bajor Landon belüli jog (országos jog) bajor Lajos császártól (1346), amely erre vonatkozó határozatot nem tartalmaz. Itt először 1506-ban lett a varázslás törvénybe iktatva.

Chritoph Tengler, a kánoni jog professzora az ingolstadti egyetemen, felháborodott azon, hogy a Felső-német boszorkányperek által bebizonyított gaztetteket nagyon csekély mértékben lehet figyelembe venni, hogyha a megvádolt macska alakját felvevő varázslónő létét kétségbe vonják. Ebben az esetben az elkövetett gaztettet sem lehetett külön megbüntetni.

Az új Layenspiegel (Augsburg, 1511.) a boszorkányságért a legszigorúbb peres eljárást irányozta elő, mégsem használták következetesen,ésezért hatását nem kell a térségben túlértékelni.

A regensburgi zsinat 1512-től a "haeretici et sortilegii" kérdését fogadta el és átkozottnak nyilvánított minden, a katolikus tanításoktól eltérő vallási közösséget, mint szektákat, minden tartalmatlan és babonás gyakorlatot, jövendőmondást és ördöggel való cimborálást. A kívánságban, hogy a pestist hozó viperát kipusztítsák, elrendelték: „hogy ezentúl minden plébános és klerikus, aki ilyen tévedésekbe behálózva találtatik, gyónásra küldjék és a mindenkori püspök őt rendreutasítsa. Aki nyilvánvalóan bűnös

szenvedéllyel van bemocskolva, és a tévedéseinek megesküdésére nincs készen, exkommunikálni kell."

Bajorország számára bomlási folyamat mutatkozik meg az ónémet bírósági eljárásban, az 1518-ban keletkezett a *Bajor Tartományi jog reformáció* következtében. Nemcsak törvényalkotás, hanem büntetőjogi kommentár is figyelmen kívül hagyja az inkvizitórius boszorkány-fogalmat, úgymint ennek kritika nélküli átvétele a *Layenspiegel*.

Bajorországban a müncheni jogász, Andreas Perneder (1543 †) büntető törvénykönyve és perrendtartása lett mérvadó, az ártalmatlan varázslót büntetés előtt kizárta és azt mondta: „aki a fekete mágia segítségével, a haragos szellemek hívásával vagy más varázslással az embereknek kárt okoz, vagy ugyanazt jósolja, meg kell égetni. De ha valaki a képességével egy betegen segít, vagy szőlőskerteket és szántóföldeket károktól, záportól vagy jégesőtől megóv, úgy azt a világi igazság rendelkezése szerint nem kell megbüntetni."[602] Perneder büntető törvénykönyve (Ingolstadt 1519) nagy tiszteletben állt és több kiadást megélt.

A *Hexenhammer* (Boszorkánypöröly) könyörtelen eljárásmódja alig kapott figyelmet a vizsgált területen.[603]

Johann Zink megszerkesztette 1549-ben a *De potestate daemonum, maleficarum et sagarum* című értekezést, amiben a következő felfogás áll: „hogy az álmok nyugodtak legyenek, a boszorkányok állatok képébe való átváltozása és ilyen alakban előjövése, hogy a gyerekeket felfalják valótlan, s a boszorkányok utazása csak egy illúzió. Sok merész ember akarja őket isteni buzgóságból megégetni. De nem csekély a száma azoknak, akik szánalomból védelembe veszik őket, mivel nem tartják igaznak, hogy az emberek ártani tudnak."[604]

A kúria Demoklész kardja alatt ez a szemlélet volt az uralkodó: „Már az alap, hogy a boszorkányok az ördöggel kapcsolatba kerülnek, igazságos a megégetéshez."[605]
1529-ben keletkezett egy *boszorkányper tájékoztatás*, úgymint egy egyetemes felhatalmazás a boszorkányok ellen.
Fontos az 1569-es salzburgi területi zsinat határozata: „Akinek tudomása van, hogy valaki ilyen tévedésben van vagy más ördögi érintkezésben áll és a püspöknél jelentkezik, nincs mitől félnie, ha beismerést tesz. Neki a vádlottakat szeretettel kell

[602] Wolf, 1995., 243.p.
[603] Wolf, 1995., 235.p.
[604] Wolf, 1995., 243.p.; Behringer, 1995., 243.p.
[605] Wolf, 1995., 244.p.

megpróbálnia jó útra téríteni. Sikertelenség esetén kell a kánoni előírások szerint ítélkezni. A gyanúsítottat fel kell világosítani arról, hogy az ördöggel kötött szövetség, a paráználkodás (vele) és a boszorkányszombaton való részvétel csak illúzió."[606]
Valami ilyen a jogi kiindulási helyzet az üldözések kitörésekor.

Mivel a boszorkányság egy "új" bűncselekmény, V. Vilmos herceget érdekelte a kérdés elvi megoldása. 1590 áprilisának elején megbízta az udvari tanácsot (Hofrat), hogy a boszorkányság elleni harcról fogalmazzanak meg egy véleményt. Ez kimondta, hogy a boszorkányság a legborzasztóbb bűncselekmény,ésmint ilyet ki kell pusztítani. Általános szabályokat az eljáráshoz nem lehet összeállítani, mégis kell egy véleményt az előkelő teológusoktól és jogászoktól beszerezni."[607]
Ezért megparancsolta az ingolstadti egyetemnek, egy ilyen a boszorkányüldözéseknél lehetséges tévedésekről való vélemény elkészítését. A választ 1590. április 28-án írták alá. Ebből az alárendelt bíróságok számára instrukciókat dolgoztak ki, amiket meg is küldtek nekik. Lényegében ez kifejezésre jutatta, hogy a boszorkányokat üldözzék.[608]

Könnyebb gyanúknál kínvallatáshoz kellett kezdeni és a hit tanúságtételt elengedni, de arra figyelni kellett, hogy „nehogy idővel átkozott vagy elítélt legyen, aki a valóságban bűntelen."[609]
A gyakorlatban a szigorúsághoz húztak, és a törvényi előírási szabályokat (majdnem) figyelme kívül hagyták.
Mégis, egészében nézve, a korabeli hercegség és későbbi választófejedelemség egy perszegény régiónak tekinthető.

[606] Wolf, 1995., 244.p.
[607] Wolf, 1995., 245.p.; Behringer, 1995., 322.p.
[608] Behringer, 1995., 211-212, 213-216.pp.
[609] Wolf, 1995., 245.p.

4.1.4. A Constitutio Criminalis Carolina

Előtörténete

A 15. századra a „Német Nemzet Szent Római Birodalmában” teljes mértékben kialakult és teret nyert a központi hatalommal szemben a partikuláris jogalkotás és joggyakorlat. A választófejedelmek által trónra ültetett császár birodalma feletti befolyása és hatalma is folyamatosan gyengült. A birodalomnak nincs egységes joga. A helyi jogkönyvek, szokások és privilégiumok sokféleségében szinte senki sem tudta már magát kiismerni. Mindezek megakadályozására a császár 1495-ben határozatban kimondta, hogy minden olyan kérdésben, amire nincs helyi szabály vagy törvény, a kánonjogot és a római jogot kell alkalmazni. Ezt tekinthetjük az első mérföldkőnek az egységes birodalmi jog kialakítása és érvényre juttatása során. A császári rendelet végrehajtásának elősegítésére már 1495-ben felállították a Legfőbb Birodalmi Törvényszéket (Reichskammergericht), amely azonnal megkezdte érdemi munkáját.[610]

Ezt követően a lindaui (1496/97) birodalmi gyűlésen elkezdődött a birodalmi büntetőjogi reform, amikor a birodalmi kamarai bíróság a birodalmi rendek elé tárta a büntetőbíráskodás visszás állapotáról szóló jelentését.[611] Sajnos további munkálatokra, bizottság kijelölésére nem került sor.

A következő, freiburgi (1497/98) birodalmi gyűlésen a tisztelt rendek megegyeztek abban, hogy a birodalomban a büntetőbíráskodás közös reformjával foglalkozni kell.[612] A gyakorlati megvalósítás azonban még ekkor is váratott magára.

Az augsburgi (1500) birodalmi gyűlés megbízta az újonnan felállított birodalmi vezetést, hogy a birodalmi kamarai bírósággal közös munkában egy büntetőjogi reformot készítsen elő.[613] Az elhatározás most is csak előremutató szándék maradt, és Miksa császár kormányzása alatt nem valósult meg.

Ismételten csak a wormsi (1521) birodalmi gyűlés elevenítette fel a büntetőjogi reform kérdését és elrendelte, hogy készítsenek el egy vázlatot e témában, amit még ebben az

[610] Lorenz, 1994., 68.p.; Baschwitz, 1963., 242.p.
[611] Kleinheyer, 1984., 7.p.
[612] Zoepfl, 1872., II. Band 448-449.pp.; Kleinheyer, 1984., 7.p.
[613] Kleinheyer, 1984., 7-8.pp.; Lorenz, 1994.; 68.p.

évben megvalósítottak – ezt nevezik a Constitutio Criminalis Carolina történetében az un. első tervezetnek –, amely törvényerőre soha nem emelkedett.[614]

A nürnbergi (1524) birodalmi gyűlés a büntetőtörvénykönyvnek egy második tervezetét állította össze, de e törvénymű csak a megvitatásig jutott el. Ezt követően szinte minden birodalmi gyűlésen vitatkoztak a tervezetről, de törvényjavaslat elfogadására nem került sor.

A legutoljára megújított, átdolgozott tervezetet a birodalmi kormányzat a speyeri (1529) birodalmi gyűlésnek mutatta be, amelyet a birodalmi körök szakértő képviselőiből álló csoport felülvizsgálati bizottsága háttérbe szorított – ezt szokták 1529-es speyeri revízióként említeni.[615]

Végül a regensburgi birodalmi gyűlés 1532-ben a reformművet befejezte. A birodalmi rendek általi elfogadás érdekében a kormányzat kénytelen volt egy súlyos kompromisszum megkötésére, amelyet salvatori záradék néven fűztek a törvényjavaslathoz.[616]

Ennek tartalma szerint, ajánlotta a birodalmi alattvalóknak, hogy a jövőben büntetőügyekben e törvény rendelkezéseihez tartsák magukat, de hozzátette azt is, hogy ezáltal a választófejedelmek, a hercegek és a birodalmi rendek „az ő régi, jól bevált jogszerű és olcsó szokásaikat nem kell hogy felszámolják”.[617]

Ezzel a tartományi jognak egy további mozgásteret hagyott meg a záradék, és a Carolinának néhány kivételtől eltekintve, csak szubszidiárius hatályt tulajdonított a létező tartományi joggal (Landrecht) szemben.[618]

Ebben a formában a birodalmi gyűlés a tervezetet elfogadta, és hivatalos szövegében megállapította, hogy a törvényt „az augsburgi és regensburgi birodalmi napokon felállította és a gyűlést bezárta”.

A törvény, mint „V. Károly császár és a szent római birodalom büntető perrendtartása” lett 1532. július 27-én birodalmi határozatban (Reichsabschied) kihirdetve.

Az, hogy a Carolina a salvatori záradék ellenére messzemenően érvényesült, a törvénymű lényeges szellemi értékének és minőségének köszönhető.

[614] Kleinheyer, 1984., 8.p.
[615] Kleinheyer, 1984., 8.p.
[616] Lorenz, 1994., 68.p.; Angyal, 1909., 25.p.
[617] Fuchs, 1993., 21.p.; Kleinheyer, 1984., 9.p.
[618] Diestelkamp, 1976., 449.p.

A Carolina megfogalmazásában több szellemi irányzat és több cél megfogalmazódása figyelhető meg.

Az egyik említést érdemlő irányzat, a humanista felfogás, amely vallja, hogy a törvénynek többnek kell lennie, mint irracionálisan felismert büntetőjogi normának, valamint jogi-és tudományos gondolatokra kell, hogy vezessen. A másik törekvés az a kísérlet volt, hogy a birodalom egész területén központosított büntetőnormát adjanak ki és érvényre juttatását is elősegítsék, ami lényegében, mint perjog jelent meg. A Carolina talán legfontosabb eredménye, hogy a büntető anyagi jog tartalmában egy messzemenő asszimilációt sikerült érvényre juttatnia, amely a felvilágosodás kori büntetőjogi reformig érvényben maradt.[619]

Modellje

Előzményként kell megemlíteni az 1498-as wormsi reformot – a városi jog területén hozott újításokat –, amely a haladó olasz kriminalisztika befolyása alatt állt, és a következő lényeges újítást hozta: az inkvizíciós eljárást rendezett irányba terelte, a bírói mérlegelés szabályainak segítségével egy kézzelfogható bázisra állította; perbeli formákat alkotott, amelyeknek az igazságot és a jogosságot kellett szolgálniuk.[620] Így elmondhatjuk, hogy a wormsi reformok a büntetőeljárásnak már két módját különböztették meg egymástól: az eljárást egyrészt magán panasz által lehetett megindítani, másrészt a polgármester és a tanács hivatali beavatkozása által. Mindezeken túlmenően a wormsi reformok jelentőségét mutatja az is, hogy német birodalmi törvényben először valósították meg az un. indícium-tant, azaz a példák nagy kiterjedésű katalógusában a bíró tanította, hogy mely nyomós gyanúokok elegendőek egy kínvallatás megindításához.

A Constitutio Criminalis Carolina (C.C.C.) szerkezeti és tartalmi alapját a Constitutio Criminalis Bambergensis (C.C.B.) képezte[621], amelyet 1507-ben fogadtak el és a bambergi fejedelemség számára készített büntetőtörvénykönyv volt, amit később más uralkodók joggyakorlatát és törvénykezését befolyásolta, akár a törvénykönyv

[619] Schmidt, 1965., 131.p.; Schormann, 1986., 42.p.
[620] Kleinheyer, 1984., 15.p.
[621] A *Bambergensins* egy olyan elismert kimagasló munka és megelégedett kívánság, amelyet mindenkor tekintettel a büntető jogszolgáltatás alapos reformjára ápolni kellett, olyan kitűntetett módon, hogy rendelkezéseit nagy részben szó szerint a *Carolinába* átemelték. Ld.: Lorenz, 1994., 69.p.

teljes átvétele, akár annak részeire való utalás által.[622] 1516-ban a brandenburgi területeken, Ansbachban és Bayreuthban a törvénykönyv teljes átvételére került sor. [623] Így történhetett, hogy a brandenburgi fejedelemségben is hivatalos büntetőtörvénykönyvnek nyilvánították a C.C.B.-t. Itt kell megjegyeznünk, hogy a C.C.B., mint a birodalmi büntetőjogi reform eleme, 1521-ben a Carolina úgynevezett első tervezetének az alapjául is szolgált.[624] Ezért az előterjesztésért szokták a C.C.B.-t „mater Carolina"-nak is nevezni.[625]

A C.C.B., mint időszerű mű, nemcsak egy úttörő jogi, hanem éppen úgy egy csillogó nyelvi eredmény is, ami mint ilyen, jelentőségét tekintve a Lutheri bibliafordítással tekinthető egyenrangúnak. A C.C.B. alkotója, Johann Freiherr von Schwarzenberg volt, aki minden jogi képzés nélkül, de saját gyakorlati tapasztalatai alapján egy törvényművet szerkesztett. Schwarzenberg a büntetőjogban és a büntető eljárásjogban is átvette az olasz tanokat és egyben a német jogérzetnek megfelelően ezeket az általa megismert honi szokásokhoz idomította. A C.C.B.-ben formálta meg Schwarzenberg a leghíresebb indícium-tant, amit az ő legjelentősebb eredményének tartanak. Csak az indíciumok jelentékenységéből lehetett Schwarzenberg szerint a kínvallatást elrendelni, valamint a tortúra során legfőbb célként az igazságosság keresését kellett szem előtt tartani, máskülönben a kínvallatás során „kicsikart" beismerő vallomást jelentéktelennek kell minősíteni,ésmint ilyet az ítélet alapjául nem lehet alkalmazni.[626]

A Bambergensis egyik szellemi bázisa – és ezzel a Carolinának is – Cicero írásai voltak, amelyekből a jogalkotó a humanista-reformátori juriszprudencia mértékeit nyerte.

Schwarzenberg nemcsak törvénytervezetéhez használta Cicero írásait, hanem egy nyelvtudós közreműködésével a filozófiai jellegű írásokat lefordította, átdolgozta és

[622] Lorenz, 1994., 68.p.; Angyal, 1909., 25.p.; Soldan-Heppe, 1911., I. kötet, 318.p.; Fuchs, 1993., 38.p.
[623] Ebel – Thielmann,
[624] Bár a *Bambergensis* és a *Carolina* is elsősorban büntetőperrendtartás, mégis az eljárás a vádlóval való eljárás (akkuzatórius eljárás) és a hivatalból indított eljárás (inkvizitórius) között. A büntetőeljárás mindkét módozata egymástól csak a bevezetésben tér el. Az akkuzatórius eljárás, ahogy a *Bambergensis* és a *Carolina* is szabályozza, lényegesen különbözik a középkori vádeljárástól (Anklageverfahren). Az „anyagi igazság megállapítását" nem formális bizonyítási eszközökkel, mint például az esküvel, vagy az istenítéletekkel próbálták meg elérni, hanem racionális tények kinyomozásával és a bizonyítékok mérlegelésével. Így azonban ez a koraújkori akkuzatórius eljárás (Akkusationsprozess) az inkvizitórius eljárással (Inquisitionsprozess) lényeges ellentétben nincs. Hiszen az eljárás lefolytatása, ennek részeleme a bizonyítási eljárás, amely majdnem kizárólagosan a bíróság kezében van. Lásd még: Lorenz, 1994., 69.p.; Kleinheyer, 1984., 22.p.; Schmidt, 1941., 5.p.
[625] Kleinheyer, 1984., 15.p.; Angyal, 1909., 25.p.
[626] Kleinheyer, 1984., 16.p.; Lorenz, 1994., 68.p.

kiadta. A számunkra talán legfontosabb eredmény, hogy Schwarzenberg Cicero írásainak nyomán a jogosság és célszerűség kapcsolatát átgondolta, és gyakorlati céllal a törvénymű szerkesztésében is megfigyelhetővé tette.[627]

Büntető anyagi- és eljárásjogi újítások

Az első említésre méltó elem, illetve annak hiánya, hiszen a Carolina nem tartalmaz általános részt, a tényállásokat viszont a lehető legpontosabban írja körül.[628]

A pontosabb áttekinthetőség érdekében megpróbálom elkülöníteni a büntető anyagi- és eljárásjogi elemeket. Ennek megfelelően az anyagi jogban megfigyelhető, és talán a legfontosabb felismerés a jogalkotó részéről a Carolinában az volt, hogy a tettest csak akkor tekintette büntethetőnek, ha bűnösnek találták. Ezzel a „deliktuális (vétkességi) felelősséget" büntetőjogi princípiummá (elvvé) emelték a törvényben. A következő fontos elem, hogy a szándékot és gondatlanságot megkülönböztették és azon tettek elkövetésében, amelyekben a tettest nem találták hibásnak, büntetlenséget biztosítottak neki.[629]

A harmadik említésre méltó elem a Carolina büntetési rendszere (testi, élet és becsületben), amely a későközépkori büntetőbíráskodás valódi keménységét is ábrázolja. Ebben a rendszerben a halál- és a csonkításos testi büntetések a következők voltak: Halálbüntetések: felnégyelés, kerékbetörés, máglyán való elégetés, akasztás, vízbe fojtás, élve eltemetés, karóba húzás. A csonkításos testi büntetések: Kéz levágás, orr, fül, nyelv, ujjak levágása.[630] A korabeli elveknek megfelelően a csonkításos testi büntetések „a gonosztevők egyik írott bűnlajstroma volt a testükön", ezért a Carolina is átvette ezeket a szankciókat.

A büntetés céljaként a Carolinában a megtorlás gondolata, a tettesek ártalmatlanná tétele és az elrettentés mutatható ki. A tettesek megjavításának elmélete, mint a büntetés célja, még a törvénymű megalkotásának korszakában teljesen ismeretlen volt. Tehát ahol a Carolina jobbításról (megjavításról) beszél, az nem a tettesre vonatkozik, hanem az okozott károk jóvátételére.[631]

A büntetőeljárás jogban is számos fontos újítást figyelhetünk meg:

[627] Lorenz, 1994., 68.p.
[628] Angyal, 1909., 25.p.
[629] Fuchs, 1993., 21.p.; Rehberger Erich: Anyagi büntetőjog és bütetőeljárásjog a CCC-ben
[630] Angyal, 1909., 25.p.
[631] Rehberger Erich: Anyagi büntetőjog és bütetőeljárásjog a CCC-ben

Talán a legfontosabb, hogy a Carolinában a büntetőeljárás két részét lehet megkülönböztetni:

a) Hivatali eljárást - az inkvizíciós perek miatt (44. szakasz)[632]

b) A sértettek panaszán alapuló eljárást – un. akkuzatórius eljárást (21. szakasz)[633].

Az akkuzatórius eljárásban az eljárás azonban egy inkivitórius eljárásba vezet, mert a hatóság (Obrigkeit) egy magán vádon keresztül a törvényes eljárást a inkvizitórius alapelvek szerint vezeti le. A panaszost a vádlottak kínvallatásához és a bizonyítási eljáráshoz vonták be, mivel a magán vádlóknak (Kläger) a vádlottakat felmentő ítélet esetében kártalanítani kellett.

A Carolina azonban terhet is ró a jogalkalmazóra, hiszen kimondja, hogy az eljárást elegendő bizonyítékokkal kell ellátni a vádlottak javára.

A beismerést csak akkor tekinti jogerősnek, ha azt a tortúrára ítélt személy a kínvallatás[634] után is fenntartja (22. szakasz).[635] Ha a vádlott a kínvallatás után is tagad, akkor ezt, mint gyanús mozzanatot kell értékelni és a szerencsétlent újból meg kell kínozni. A kínvallatást háromszor lehet megismételni, ha a vádlott mindvégig tagadott, akkor az utolsó kínvallatás után a püspökhöz lehetett fordulni, aki felmentette a gyanúsítottat.[636] A törvény szerint a tortúra során folyamatosan ellenőrizni kellett a beismerő vallomás igazságát. A Carolina megpróbálta a kínvallatás alkalmazási körét korlátozni, azonban végérvényesen megszüntetni nem tudta. Mégis kísérletet tett a tortúra korlátok közé helyezésére azzal a rendelkezéssel, hogy a bíróra bízta a kínvallatás módjának és keménységének meghatározását.[637] Természetesen lehetőséget biztosít a törvény a jogalkalmazó számára arra is, hogy kétséges esetben, ha egyébként halálbüntetést lehetne kiszabni, jogi szakvéleményt szerezzen be egy jogi fakultástól (219. szakasz).[638] Továbbá a törvényalkotó előírta, hogy a kínvallatásnál a megkínzott személy súlyos sebeire és megcsonkítására figyelemmel kell lenni.

A Carolina hangsúlyozta azt is, hogy a vádlottnak az eljárás egész lefolyása alatt a védelméül szolgáló körülményeket (okokat) fel kellett mutatnia.[639]

---

[632] Lehmann, 1978., 21.p.; Kleinheyer, 1984., 10.p.; Lorenz, 1994., 71.p.
[633] Kleinheyer, 1984., 10.p.; Lehmann, 1978., 21.p.
[634] Degré, 2004, 140.p.
[635] Lehmann, 1978., 21.p.; Soldan-Heppe, 1911., I. kötet 321.p.
[636] Decker, 1981., 349.p.; Haász, 1929., 42.p.
[637] Schormann, 1986., 43.p.
[638] *„Erklerung, bei wem vnd an welchen orten rath gesucht werden soll”*. Schott, 1965., 39.p.; Angyal, 1909., 25.p.; Lehmann, 1978., 21-22.p.
[639] Fuchs, 1993., 21.p.

Marasztaló ítéletet csak a vádlottak szavahihető beismerő vallomásának alapján lehetett hozni, ennek hiányában a törvény legalább két tanú általi rábizonyítást követelt meg. A tanúkkal kapcsolatban a következő rendelkezéseket kell figyelembe venni. Igaz lelkiismeretükből kellett vallomásaikat megtenni és a tanúk minőségét is pontosan meghatározták a törvényműben. E szerint az ismeretlen vagy megvesztegetett tanúk ki voltak zárva (62-74. szakasz).[640] A Carolina szabályozta azt az esetet is, amikor a tanú hamisan esküdött és így ártatlant vádolt meg. Ebben az esetben felmentő ítéletet kellett hozni.

A törvényben megpróbálták a legsúlyosabb büntetést, a halálra ítélést is korlátok közé szorítani. Ennek megfelelően kimondták, hogy ha csak egyetlen tanú állt rendelkezésre, vagy csak indíciuomokat lehetett bizonyítani, úgy marasztaló ítéletet nem lehetett hozni.

Ha az indíciumok tényét és súlyosságát tekintve elegendőnek lettek nyilvánítva, akkor a gyanúsítottat meg kellett kínozni és ezáltal többnyire a kívánt beismerő vallomást el tudták érni, ami már elegendő bizonyíték volt a törvény szerint is az elítéléshez.[641]

A boszorkányperekre vonatkozó rendelkezések

A CCC 109. szakasza a következőképpen rendelkezik: „Item, ha valaki az embereknek varázslás által kárt vagy hátrányt (Nachteil) okoz, életétől halálához kell büntetni, és ilyen büntetést tűzzel kell végrehajtani. Ahol azonban valaki varázslást használ és azzal senkinek sem okoz kárt, mégis meg kell büntetni a dolog természete miatt; ezt az ítélő tanácsnak alkalmaznia kell, mint ahogy a tanács nyomozása által utóbb le lett írva."[642] Tulajdonképpen a boszorkány szó tényleges megjelölése nélkül utal ez a szakasz azokra a szerencsétlenekre, akiket boszorkányság vádjával fogtak perbe. A jogszabály más szakaszaiban sem találunk egyéb egyértelmű szabályozást a boszorkányokra vonatkozóan.[643] Ebből kétféle következtetést lehet levonni. Az első szerint csak a törvény szövegében megtalálható cselekmények elkövetőit tekintette volna a jogalkotó boszorkánynak. Ezt nem lehet elfogadni, hiszen a törvény

[640] Lehmann, 1978., 21.p.; Fuchs, 1993., 21.p.
[641] Soldan-Heppe, 1911., I. kötet 328.p.; Lehmann, 1978., 21.p.; Kleinheyer, 1984., 17.p.
[642] *„Item so jemandt den leuten durch zauberey schaden oder nachtheyl zufügt, soll man straffen vom leben zum todt, vnnd man soll solche straff mit dem fewer thun. Wo aber jemandt zauberey gebraucht, vnnd damit niemant schaden gethan hett, soll sunst gestraff werden, nach gelegenheit der sach, darinnen die vrtheyler radts gebrauchen sollen, wie vom radt suchen hernach geschrieben steht."* Ezt a szakaszt az 1507-es bambergi büntető törvénykönyvből vették át, szinte szó szerint. Ahrendt-Schulte, 1997., 95.p.; Baschwitz, 1963, 242.p.; Lehmann, 1978., 21.p.; Kleinheyer, 1984., 13.p.; Lorenz, 1994., 70.p.
[643] Lehmann, 1978., 21.p.

életbelépésének időszakában már jelentős volt a boszorkányüldözés a Német Birodalom egész területén. A következtetéseket tekintve a másik nézőpont a helytálló, amelyet Byloff is képvisel. A kutató arra következtet, hogy a vonatkozó boszorkány-irodalom már olyan ismert volt, hogy a varázslás pontos meghatározása (definíciója) a törvényben teljesen szükségtelen lett volna.[644]

Tovább vizsgálva a törvény szövegét, egy másik szakaszban lehet megtalálni azt a kiindulási pontot, hogy a C.C.C. a varázslás definíciója alatt pontosan mit akart érteni. Ebben a részben vannak felsorolva azok az ismérvek is, amelyek a törvény alkalmazóját feljogosítják a kínvallatás alkalmazására. Szám szerint ez a 44. szakasz: „Ha valaki felajánlkozik, hogy más embereket varázslásra tanít, valakit fenyeget, hogy őt megbabonázza, és a fenyegetéssel ténylegesen valami megesik, ha valaki varázslással foglalkozik, a varázslást magában hordozza és ez a személy emiatt is hírhedt, ezt a törvény feljelentésre és kínvallatásra rendeli."[645]

Tovább vizsgálódva, az 52. szakasz utasítja az inkvizítort, hogy a beismerő vallomást tevő varázslót részletesen kikérdezze, hogy milyen módon varázsolt, mivel varázsolt, ki tanította őt a varázslásra és kinek okozott már kárt.[646]

A kérdések jellegéből és összeállításából a boszorkánykalapács befolyását és hatását lehet felismerni a C.C.C.-re. Hiszen az a szemlélet uralkodik a Carolinában is, hogy az ördög tanítja azokat, akiket korábban már személyesen elcsábított, a gyűléseken az ő trükkjeit tanulják meg a hívei. Az inkvizítorok a kínvallatások során arra törekszenek, hogy a gyanúsítottak ördög általi befolyásolását és a „boszorkányok" személyes fellépését megállapítsák. A vallatások során az erre vonatkozó kérdéseket az inkvizíció működésének minden időszakában konkrétan megfogalmazták, és a tortúrára ítélt személyekkel megválaszoltatták. Amennyiben a vádlott nem azt a vallomást tette, amit tőle kínzói elvártak, vagy minden vádat tagadott, akkor az inkvizítorok következtetése szerint a „boszorkány" az ördög segítségével, az un. „ördögi konoksággal" volt képes a tortúrát elviselni, és a legfőbb cél, az „igazságosság" kikutatása érdekében sort kerítettek a következő kínvallatásra.[647]

[644] Byloff, 1902., 116.p.
[645] Ahrendt-Schulte, 1997., 96.p.; Schormann, 1986., 45.p.; Lehmann, 1978., 21.p.; Baschwitz, 1963, 242.p.
[646] Lehmann, 1978., 21.p.; Ahrendt-Schulte, 1997., 96.p.
[647] Fehr, 1944., 581.p.; Lehmann, 1978., 21.p.

Meg kell említeni, hogy a törvény lehetőséget biztosított a perbe vont személy számára, hogy megpróbálhatott „mentő tanúkat” keresni, a bíróság elé hívni, és ezen személyek vallomását a bírónak kötelezően figyelembe kellett venni.[648]

A Carolina ugyancsak említést érdemlő, előremutató rendelkezése, hogy különbséget tesz a kártokozó és az ártalmatlan varázslás között. A kiszabható büntetéseknél is rögzíti, hogy az ártalmatlan varázslást űzőket nem lehet halállal büntetni, az ilyen cselekményt elkövetőkre kiszabható joghátrányt a bírói tanács határozhatja meg.[649] A kártokozó varázslók megbüntetésénél pedig a jogalkotó átvette a Bambergensisben[650], valamint a római jogban[651] megfogalmazott véleményt, vagyis, az ilyen személyeket tűzhalállal kell büntetni.

Ezt követően megvizsgáljuk, hogy milyen bűncselekményeket ismer és szabályoz a jogalkotó, amelyek a varázsláshoz közel álltak vagy ezzel egybevágtak: méregkeverés, az oltári szentség meggyalázása (Hostienschändung), istenkáromlás, természetellenes fajtalanság.

Részletezve a fent említett deliktumokat, a következő kapcsolatokat fedezhetjük fel köztük és a boszorkányság között. A méregkeverés, a mérgek és egyéb szerek használata minden boszorkány kellékéhez hozzátartoztak, majdnem olyan mértékben, mint a seprű. Az oltári szentséget a boszorkányszombatokon varázslási célokkal használták, az Istent ezeken a szertartásokon az ördög óhajára tagadták meg, káromkodtak és az ördöggel folytatott, az egyházi oldal által bűnösnek tartott tevékenységek úgyszólván a boszorkánytalálkozók csúcspontját és lezárását képezte.[652]

Az éppenséggel érthető, hogy néhány asszony, akiket, mint boszorkányokat megégettek, méregkeverők voltak. Elgondolkodtató azonban, hogy az akkor uralkodó babonánál fogva, bár sok oltári szentséget eltulajdonítottak, mégsem képzelhető el, hogy bármilyen varázslást rendeztek volna ezekkel. Ezzel szemben nagyon valószínű, hogy az istenkáromlás és a fajtalanság bűncselekményét jóval többen elkövették, mint ahány szerencsétlent ezzel vádolva boszorkányként elégettek. Éppen ezért tekinthetjük a Carolinát haladó szelleműnek, hiszen a fent említett deliktumokat ugyan büntetni rendeli, de a korábbi rendelkezésekkel szemben, elkülöníti a varázslástól és boszorkányságtól. Nemcsak a megszövegezésben tűnik ez ki, hanem a már említett,

[648] Oestmann, 1997., 38.p.
[649] Oestmann, 1997., 122.p.
[650] CCB. 131. szakasz; Merzbacher, 1951., 378.p.
[651] Oestmann, 1997., 100-101.pp.
[652] Soldan-Heppe, 1911., I. kötet 461.p.

boszorkánysággal perbe vont személyek által elkövetett cselekmények előfeltételeként sem határozza meg a korábban említett deliktumokat. Itt kell megjegyeznünk, hogy további elkülönülést mutat, hogy a varázslástól megkülönböztetve más büntetést helyez kilátásba a jogszabály. Például a méregkeverést a 130. szakasz értelmében, mint a gyilkosságot büntetik, azaz szigorúbban, mint a varázslást. A méregkeverő többnyire kerékbetöréssel végezte, ami után a vesztőhelyhez vonszolták, és izzó fogóval csipkedték.

Az oltári szentség ellopása a Carolina 172. szakasza szerint máglyára vezette az elkövetőt, attól függetlenül, hogy a tolvaj az oltári szentséget a szentségtartóval a gazdagodás szándékával vagy babonás célból akarta-e felhasználni.

A varázslással áll kapcsolatban az istenkáromlás is, amelyet a C.C.C. 16. szakasza tárgyal.

Akkoriban azt gondolták, hogy azoknak, akik ördöggel a boszorkányszombaton részt vesznek, ott Istent, Szűz Máriát, minden angyalt és szentet megtagadnak, ezen tettükkel az ördögnek tetszően cselekszenek. Ezért tartotta fontosnak a jogalkotó ezen deliktum törvénykönyvben való szabályozását és súlyos büntetését. A szentségtörést (Blasphemie) testi büntetéssel és halállal is büntették, amelynél a testi büntetés kiválasztása a bíró belátására volt bízva. Az istenkáromlás jelentősége összhangban a varázslással azt az álláspontot foglalja el, hogy a varázslás minden módjában Isten egyik megsértését látták, amit halállal kellett büntetni.

Az egyház és inkvizíció által a varázslással kapcsolatban kijelentett nemi erkölcs elleni bűncselekmények valószínűleg ahhoz vezettek, hogy a varázslásért tűzhalált rendeltek el mivel ez az egyházi hagyomány szerint, mint az erkölcstelenségért adekvát (megfelelő) büntetés számított. Magukat az erkölcs elleni büntetéseket a CCC. 11. szakasza szabályozta.

Érdekes megfigyelni, hogy a törvényben nem szabályozták külön deliktumként a boszorkányszombaton való részvételt. Ez magyarázható azzal is, hogy a kánoni jog tiltja az éjszakai táncba vetett hitet, így a jogalkotó sem vehette fel tényállási elemként.[653] Mégis a fent említetteket megvizsgálva, a boszorkányszombaton elkövethető deliktumok szabályozását, büntetését megtaláljuk a törvényműben.

Miután a Carolina hatályba lépett, lehetőség nyílt a boszorkányperekben is fellebbezés benyújtására. Általában a birodalmi kamarai bírósághoz fordulhattak a perbe fogott

[653] Oestmann, 1997., 100-101.pp.

személyek.[654] Ezzel is a központi hatalom megerősítésének folyamatát figyelhetjük meg.

Összességében megállapítható, hogy a boszorkányperek német területeken való szabályozásának egyik legfontosabb törvénye volt a Carolina, amely megteremtette a lehetőséget az ilyen irányú eljárások és perek végleges felszámolására.

A 17., majd a 18. századi német állapotokat azonban ismét a partikularizmus, a bizonytalanság, és az önkény jellemezte.[655] Ez a felfogás megnyilvánult a büntetőjog területén is, hiszen a más említett salvatori záradékra hivatkozva a tartományurak, és fejedelmek sorra adták ki törvénykönyveiket, amelyekben kegyetlen és súlyos büntetések kiszabását rendelték el. Az így keletkezett jogszabály tömegben a bírók tájékozatlanok és bizonytalanok lettek, az igazságszolgáltatás pedig egyre jobban a fennálló pártviszályoknak lett kiszolgáltatva.[656]

A boszorkányperek időszakának befejező traktusában már a humanizálódó büntetőtörvénykönyvek megjelenése figyelhető meg. A 18. század közepén Poroszországban látott napvilágot Nagy Frigyes büntetőtörvénye, amelyben a szabadelvűség és az enyhe büntetés kiszabása figyelhető meg, valamint a halálbüntetés helyett a szabadságvesztésre helyezte a hangsúlyt.

A következő az 1768-ban kiadott Constitutio criminalis Theresiana amely a boszorkányügyek tekintetében és általánosságban is szigorúbb, mint a Carolina, hiszen a halálbüntetéses és a tortúra végrehajtásához már nemcsak írott formában, hanem képekkel illusztrálva is ad utasításokat.[657]

Ugyancsak említésre méltó a század végén kodifikált Allgemeine preussische Landrecht, amely enyhe büntetéseket tartalmaz, hangsúlyt helyez a megelőzésre, és a bűncselekmények között már meg sem említi a boszorkányság bűnét.[658]

[654] Baschwitz, 1963, 243.p.; Oestmann, 1997., 53, 123, 145-147.pp.
[655] Angyal, 1909., 26.p.
[656] Angyal, 1909., 26.p.
[657] Angyal, 1909., 26.p.
[658] Angyal, 1909., 26.p.

4.2. A magyarországi boszorkányperek rövid története – törvényi, rendeleti szabályozás

4.2.1. Szent Istvántól a 17. századig

Már a kora középkortól hoznak törvényeket királyaink a boszorkányokkal kapcsolatban.[659] Szent István királyunk kételkedik a strigák létezésében : „Si quae striga inventa fuerit..."[660]

Külön fejezetben olvashatunk a bűbájosokról, ördöngősökről és jövendőmondókról.

„Ut creatura Dei ab omnium laesione malignorum remota, et a nullo detrimentum sui passura maneat, nisi a Deo, a quo augmentatur, secundum decretum senatus statuimus ad magni cautionem terroris veneficis et maleficis: ut nulla persona maleficio aut veneficio quemquam hominum subvertere a statu mentis, aut interficere audeat.

§.1. Ast si quis vel quae, posthac haec praesumpserit, tradatur in manus maleficio laesi aut in manus parentum ejus, secundum eorum velle, ad judicandum.

§.2. Si vero sortilegio utentes invenirentur, ut faciunt in cinere et his similibus, ab episcopis flagellis emendentur."[661]

Tehát I. István törvényeiben két nagy csoportot találhatunk:

l. striga

a/ megrontó

---

[659] Megjegyzéstre méltó, hogy a hazai joggyakorlat számára irányadó jogforrások idegen eredetűek voltak, esetleg idegen befolyás érezhető rajtuk. Ez figyelhető meg a bsozorkányokkal, boszorkánysággal kapcsolatos jogaszbályok esetében is. Az idegen eredet a római jogot recepiált kánonjog, valamint a római jogot és a kánonjogot erősen befogadott német jogforrásokon keresztül követhető nyomon. Vö.: Balogh, 2001., 16.p.

[660] Magyar Törvénytár 1898., Szent István II.31.
„Ha valami boszorkány találkozik..." ;Timon Á. 1906. 424.p.

[661] Magyar Törvénytár 1898., Szent István II.32.
„Hogy Isten teremtménye minden gonosznak ártalmától ment maradjon és senkitől kárvallást ne szenvedjen, hacsak nem Istentől, ki előmenetelét is adja, tanácsi végzésből vetettünk nagy rettentő tilalmat az ördöngösöknek és bűbájosoknak: hogy senki bűbájjal vagy ördöngös tudománnyal egy embert is eszéből kiforgatni vagy elveszteni ne merjen.
§.1. De ha mégis ember vagy asszonyember ennekutána ilyetén dologra vetemednék, adják annak a kezébe, a kit megrontott, avagy rokonai kezébe, hogy tegyenek törvényt reá az ő akaratjok szerint.
§.2. Ha pedig jövendőmondók találtatnának, a kik hamuban s más effélékben mesterkednek, igazitsa meg őket a püspök ostorral."

b/ varázsló

c/ jövendőmondó

A két csoport nyilvánvalóan és jól elkülöníthetően különbözik jogi természetét és súlyosságát illetően. Szembetűnő a strigák enyhe büntetése, mert első esetben csak böjtölésre ítélték a másodikban a böjtölés mellett a templom kulcsával való megbélyegzést írta elő,éscsak a harmadik alkalommal adták a bírák kezébe az elkövetőt. Sajnos a törvény arról már nem rendelkezik, hogy a bírák milyen büntetéseket szabhattak ki. Ezzel szemben a másik típusú elkövető esetén már az első ízben is súlyosabb büntetés várt, hiszen a bűnösnek ítélt személyt azonnal átadták a megrontott, vagy családtagjai kezébe. A korai középkort ismerve nem valószínű, hogy a sértett, vagy családja elnézően bánt volna az átadott személlyel. Mint tudjuk ítéletük tetszés szerinti lehetett. Egyedül a jövendőmondással (sortilegis) gyanúsítottakat ítélték meg kedvezőbben, őket csak a püspök által meghatározott számú ostorcsapással büntették.

A külföldi esetekkel és joggyakorlattal összevetve a striga egy olyan személy lehetett, aki a hit ellen vétkezett. Tehát itt olyan nézet is kialakítható, amely szerint a striga nem rontó személy, vagy a „klasszikus" értelemben vett boszorkány, hanem az új vallás ellen vétő, vagy a pogány istenhit emlékeit fenntartó, ezen szokásokat űző ember. Szent László királyunk is említést tesz róluk, de ő a lator asszonyokkal veszi egy fejezet alá a boszorkányokat és büntetésük kiszabását a püspökre bízta. „Meretrices et strigae, secundum quod episcopo justum visum fuerit,tali modo dijudicentur."[662]

Itt sem kapunk információt arról, hogy a püspökök milyen ítéleteket hozhattak. Kálmán királyunk az, aki már tagadja a strigák létezését, de a maleficusokról említést tesz.

„ De strigis vero quae non sunt, nulla quaestio fiat."[663]

„ Malefici per nuncium archidiaconi et comitis inventi, judicentur."[664]

Mint láttuk Könyves Kálmán I. dekrétumának sokszor idézett 57. része szól a strigákról, amelyekről megállapítja, hogy ilyenek (már) nincsenek, tehát azokról panasz

[662] Magyar Törvénytár 1898., Szent László I.34.
„A lator asszonyok és boszorkányok ugy lakoljanak, a mint a püspök jónak látja."

[663] Magyar Törvénytár 1898., Kálmán I.57.
„A boszorkányokról pedig, mivelhogy nincsenek, semmi emlékezet ne legyen."; Elképzelhető, hogy a latin „stiga" kifejezés az Árpád-házi királyok időszakában esetlegesen a pogány hitet valló jósnőkre alkalmazott fogalom volt. Ha ezt az elméletet elfogadjuk, akkor érthetővé válik Könyves Kálmán híressé váűlt mondata, miszerint tagadja ezen pogány személyek létezését. Vö.: Eckhart, 1946., 414.p.; Balogh, 2001. 15.p.

[664] Magyar Törvénytár 1898., Kálmán I.60.
„A bűbájosokat a főesperes meg az ispán emberei keressék fel és vigyék törvény eleibe."

se legyen. Míg a strigákkal szemben a panaszt is eltiltotta, addig a főesperes és az ispán követe által talált rontóknak I. István törvényétől eltérően ítélet alá vetését rendeli törvényének 60. fejezete. Itt pedig az ítélet alatt istenítéleti próbát kell érteni. Ennek figyelembe vétele mellett tekintetbe kell venni a 22. fejezetet is, amely a vas- és vízpróbákról (iudicium ferri et aquae) rendelkezik. A vízpróbáknak két formájuk volt: a hideg- és melegvízpróbák.

A hidegvízpróbákat megelőzte a mérlegelés próbája, amelynek az volt a célja, hogy megállapítsák, hogy a gyanúsítottnak meg van e a rendes súlya. Ha valakit azon alulinak találtak, máris bebizonyosodott boszorkány mivolta. Vízpróbára tehát csak normál súly esetén kerülhetett sor.

A gyanúsítottnak összekötözték a kezeit és a lábait, majd tóba vagy folyóvízbe dobták. Ez a próba a bűbájosok és megrontók próbája volt. A köztudat és a néphit azt vélelmezte, hogy a bűnöst a víz sem fogadja be. A felszínen úszó boszorkány tehát bűnösnek volt tekinthető és halál, többnyire megégetés várt rá. A legtöbb esetben a vízpróbát nem a hatóság, hanem a lakosság, esetleg a vádlott kezdeményezésére alkalmazták.[665]

Míg az I. László által kiadott törvények elrendelték, hogy ha vassal vagy vízzel ítéletet hoznak három alkalmas tanúnak jelen kell lennie, akik az ártatlanságot vagy bűnösséget igazolják.

Ezekben az esetekben ítélőbíróság kétféle lehetett:

l. egyházi és vegyes

2. egyes vagy társas bíró illetve bíróság

A magyarországi boszorkánypörök kezdettől fogva nem az inkvizíció, hanem a világi hatóság, a városi, megyei bíróság vagy az úriszék előtt folytak.[666]

A bíró ekkor még csak szemlélője, figyelője volt a pernek, a rendelkezési jogai mellett a formák betartására ügyelt, hogy minden a jogi szokások és rítusok szerint menjen végbe. Ezután konstatálta a perben történteket, majd meghozta az ítéletet, és a döntést az érdekeltek tudomására hozta. E perekben természetesen jogorvoslat nem volt, mivel a bíró csak regisztrálta az Isten által eldöntötteket.[667]

Érdekes viszont, hogy a hamis vád lehetőségét elég korán, már a Kálmán idejében megtartott első esztergomi zsinat idején figyelembe vették. Akit maleficiummal

[665] Lukács, 1980., 26.p.
[666] Molnár, 1942.,27.p.
[667] Molnár, 1942., 25.p.

vádoltak, és bűnösnek bizonyult, annak a „kánonok szerint kellett bűnhődnie”, viszont ha ártatlansága kiderült, akkor a hamis vádló bűnhődött ugyanilyen módon.

A kutatás jelenlegi állásához rendelkezésre álló adatok alapján azt feltételezhetjük, hogy Árpád-házi királyaink idején, bár rendelkeztek a boszorkánysággal megvádolt személyek megbüntetéséről, de e bűncselekmények tekintetében a halálbüntetést nem alkalmazták. Inkább vallási deliktumnak tartották, ami abból is kitűnik, hogy az ítélkező szervként a püspököt jelölték meg.

Ez a folyamat megváltozni látszik a középkor további századaiban, hiszen nagyrészt csupán a városi regestrumokban találhatunk boszorkányokra vonatkozó utalásokat.

A Váradi Regestumban az 1208-1235 között Nagyváradon lefolytatott pereket jegyezték fel, ahol istenítélet útján kerestek igazságot a felek.[668]
Erre természetesen csak akkor kerülhetett sor, ha az eskü nem volt megfelelő, vagy a szokás és/vagy az írott jog mást követelt. A káptalani jegyzőkönyvben tizennégy olyan eset található, ahol vádat emeltek maleficium és veneficium miatt.

Meg kell azonban jegyezni azt is, hogy a boszorkányok büntetésével foglalkozó említések csak akkor szaporodnak el, amikor a boszorkányüldözések nagyobb lendületet vettek Európa nyugati részein.

Először a dalmáciai városok 13-14. századi statutumaiban jelentek meg a boszorkányok megbüntetésére vonatkozó kitételek, és meg kell említeni azt, hogy nem véletlen, hogy az első fennmaradt magyarországi boszorkányperek dokumentumai is erről a vidékről, pontosabban Zágrábból valók (1360, 1362, 1379) voltak.
A Budai Jogkönyv is nagyjából ekkortájt (1421-ben) rendelkezett az igézők és varázslók (von ansprecherin, czaubern oder Lipperin) ellen úgy, hogy elsősorban megszégyenítő büntetést szabtak ki rájuk.

Erre az egyik példa, hogy a boszorkányokat létrára ültették, fejükre angyalokkal befestett süveget tettek, és vasárnap reggeltől délig a piac közepén kellett maradniuk; majd szabadon engedték őket, de javulást kellett fogadniuk, mert ha a dolog megismétlődött megégetés várt rájuk.[669] Hasonló említést találhatunk e témára vonatkozóan a Selmeci Jogkönyvben is.

[668] Karácsonyi-Borovszky, 1903., 183.p.
[669] Molnár, 1942., 26.p.

Ugyancsak találunk rendelkezést a Budai Jogkönyvben a kínvallatással kapcsolatosan is.[670]

Az 1588-ban elfogadott Szabolcs megyei statutum rendelkezési szerint a boszorkányok és a méregkeverők felett az alispánnak kellett ítélkeznie, akárcsak a tolvajok, rablók, házasságtörők, vagy a gyújtogatók esetében.

Az 1638-as Máramaros megyei statutum már a falvak és községek előljáróinak tette kötelezővé a bűbájosok, istenkáromlók üldözését.[671]

Tehát megfigyelhető, hogy a kora középkorban a boszorkány és egyéb „bűbájos" fogalmakat határozottan megkülönböztették a törvények.

A kora újkori boszorkányperek Mohács Magyarországán tünedeztek fel, amikor a középkori államhatárokat széttörte az oszmán hódítás. A három központi uralkodói hatalom alatt élő ország páratlanul tagolt társadalmában a mindennapi betegellátás, közgyógyítás a laikus gyógyítók technikája szerint működött. A lakosság 90 %-a vidéken élt, falvakban, tanyákon, kastélyokban, várfalak között, majorságokban, udvarházakban, nehezen megközelíthető hegyi településeken, pásztorszállásokon. Orvos, vagy borbély, ha akart volna, akkor sem tudott volna eljutni hozzájuk, így a gyors segítséget kívánó bajokban és a hosszú kezelésekre szoruló betegségekben egyaránt a laikus gyógyítókra voltak utalva. A gyógyítók tevékenységének fontos alkotó eleme a mély természetismeret és a közösségi szokásrend tisztelete volt.[672] Magyarországon csaknem három évszázadon át szinte „törvényesen" elfogadva működtek. E tekintetben jelenik meg a hazai boszorkányüldözésnél egy újabb fogalmi elem, amely szerint a boszorkány egyik meghatározó ismérvévé vált a gyógyítani tudás, amely nagyrészt misztikus körbe volt ágyazva.[673]

Ez alapján elmondhatjuk, hogy hazánkban a boszorkányperek nem az ún. „sötét középkor" jellemzői, hanem a kora újkorban váltak tömegessé.

Az európai gyakorlattól eltérően, – miután hazánkban a boszorkányságot nem vonták a crimen exceptum, azaz a kivételes bűncselekmények körébe – a magyarországi boszorkányperekkel kapcsolatos feladatok végrehajtása kezdettől fogva nem az egyházi inkvizícióra, hanem a világi hatóságokra, megyékre, a szabad kerületekre, királyi városokra, pallosjoggal rendelkező uradalmakra hárult. Ezek tisztségviselői hajtották

[670] „…nem szabad kínvallatás alá vetni azt, akit nem kaptak tetten és semmi közvetlen bizonyíték nincs ellene." Degré, 2004., 140.p.
[671] Szendrey, 1986., 33.p.
[672] Tárkány-Szűcs, 1981., 223-224.pp.
[673] Tárkány-Szűcs, 1981., 225.p.

végre a nyomozást, a vizsgálatot, ők képviselték a vádat, közülük kerültek ki a bírák, ők gondoskodtak az ítélet végrehajtásáról is.[674]

A 16. században a büntetések kiszabásánál már preferált helyen jelent meg a boszorkányok elégetése, illetve, – ha nem ismerte be önszántából bűnös tevékenységét, vagy beismerte ugyan, de bírái kíváncsiak voltak a társaira is – rendszeresen alkalmazták a kínvallatásokat is. Ezek szerint a vádlott beismerésére nem volt szükség a halálos ítélet meghozatalához.[675] A perekben a tanúk vallomása volt a döntő. Ezek sokszor egybehangzóak voltak, így felmerülhet a gyanú, hogy előre betanulták, vagy a bíróság adta szájukba a vádakat.[676]

1527-ben az I. Ferdinánd által kiadott törvény a boszorkányokat – itt már incantatrices latin szót használták – a felkutatandó gonosztevők, a köztörvényes bűnözők közé sorolta be, minden kegyelem nélkül rendelte büntetni őket és büntetésüket a világi hatóságok jogkörébe utalta.

„ Ut in singulis comitatibus hujus regni, duodecim nobiles probi, penes comites parochiales, et judices nobilium, sub juramento de Rákos eligantur, qui universos fures, latrones, incendiarios, incantatrices, homicidas, et alios similes malefactores fideliter inquirere, et conscribere: et tandem, juxta illorum demerita, comites ipsi parochiales, sine omni gratia, punire debeant.”[677]

Itt kell megemlítenem azt a fontos tényt, hogy a törvény a boszorkányokat üldözi, de itt a fogalom már teljes összetettséget mutat.

A kora középkorban a boszorkány latin megfelelője a striga, illetve a malefica, itt már az incantartices, ami azelőtt csak varázslóasszonyt jelentett.

A vármegye képviselőinek joguk volt a nem vármegyei fennhatóság alatt álló területeken is „cirkálni”. Az alispáni cirkálást, (inquisitio generalist) a 15. századtól megpróbálták többször is törvénybe iktatni és végrehajtását szankciókkal kikényszeríteni.[678]

---

[674] Kulcsár, 1980., 23.p.; Dömötör, 1981. 56.p., 64. p.; Hajdu, 1985., 50.p.; Schram, 1982. III. 16.p.; Komáromy, 1910. XXI-XXII. pp.

[675] Temesváry, 1970., 20.p.

[676] Molnár, 1942., 28.p.

[677] Magyar Törvénytár 1898., I. Ferdinánd 1.decr. 6.ck.

„ Hogy az ország egyes vármegyéiben válasszanak a rákosi eskü alatt a megyei alispánok és szolgabírák mellé tizenkét becsületes nemest, a kiknek kötelessége legyen minden tolvajt, rablót, gyujtogatót, varázslónőt, gyilkost és más hasonló gonosztevőket hüségesen kinyomozni és összeírni, a kiket aztán az illető vármegyei ispánoknak érdemük szerint minden kegyelem nélkül meg kell büntetniök.” ld.még Magyar Jogi Lexikon 1898., 277.; Iklódy, 1982., 293.p.; Haász, 1929., 41.p.

[678] Magyar Törvénytár 1898., 1548: 50.tc.; 1618: 6.tc.; 1625: 13.tc.

A vármegyei sedria elé tartoztak a pallosjoggal nem rendelkező falvak, mezővárosok és úriszékek súlyosabb büntetőügyei, valamint mindenünnen a nemes lakosok perei. A sedria bíróságát a vármegye 4 szolgabírája, minimum 4 esküdt, 5 vagy 6 táblabíró alkotta, az alispán felügyelete alatt.[679]

A következő jogforrás, amelyre a tárgyalások során hivatkoznak, az 1619- ben Kitonich János Centuria certarum contrarietatum et dubietatum című munkája. A szerző ebben a művében a Tripartitum 100 homályos, vagy ellentmondásos passzusára keresett magyarázatot. Erre a boszorkányperek elsősorban a tortúrával – annak kiszabásával, vagy enyhítésével kapcsolatban – hivatkoztak.

Az eddig említett rendelkezések és törvények általában csak azt mondották ki, hogy meg kell büntetni a boszorkánynak bizonyult személyeket, de arra nem tértek ki részletesebben, hogy kik is azok a boszorkányok.

Ezt egy lutheránus jurista, Benedict Carpzov tette meg 1635-ben kiadott büntetőjogi törvénykönyvében, amelyet III. Ferdinánd 1656-ban szentesített az ausztriai törvénykezési gyakorlat számára. Magyarországon Kollonich Lipót bíboros latin fordításában jelent meg először 1687-ben, majd 1696-tól a Corpus Iuris harmadik kiadásának függelékeként terjedt el Praxis Criminalis néven – bár Magyarországon sohasem iktatták törvénybe, ez a kézikönyv lesz a fő hivatkozási alap a boszorkányégető bíróságokon Ebben a laikus gyógyítók egyértelműen a 60.§. („*De magia...*”) szerint az általános értelemben vett boszorkány fogalom alá estek (venefici, incantatrices, stryges). Emellett különböző bűnözőkkel (gyilkosok, rablók, útonállók, közönséges csavargók) kerültek egy csoportba.[680]

[679] ld. Kristóf, 1993., 25.p.
[680] Haász, 1929., 41.p.; Gelencsér, 1991., 253.p.; R.Várkonyi, 1990., 385.,418.,420.pp.; Klaniczay, 1986., 265.p.; Schram, 1982., III. 17., 54-68. pp.; Molnár, 1942., 56-59.pp.; Iklódy, 1982., 295-297.pp.;.Eckhart-Degré, 1953., 126.p.

4.2.2. A Praxis Criminalis és a magyarországi boszorkányperek

A lipcsei egyetem tanára, Benedict Carpzov az évszázad boszorkány-teoretikusává vált. Munkásságának eredményeképpen újabb kézikönyvet szolgáltatott a rendkívüli szigor igényéről és a minden eszközt felhasználható gyakorlatról. Saját beismerése szerint, ő és műve húszezer boszorkány-vádlott halálraítélésében nyújtottak segítséget.[681]

Az elkészül munka teljes címe: *„Forma processus judicii criminalis seu praxis”*.

Bár a szakirodalomban többször találkozunk olyan hivatkozásokkal, amelyek szerint a Praxis Criminalis megegyezne Carpzov művével, mégis ebben a fontos kérdésben Balogh Elemér professzor úr álláspontját fogadom el, miszerint a két cím két külön művet jelent.[682] Az egyiket, mint azt már fentebb említettem Benedict Carpzov írta, míg a másikat III. Ferdinánd császár 1656. dec. 30-án szentesítette, mint büntető történykönyvet, amelyet Ausztria számára készítettek, és amelynek rövidített neve: „Praxis Ciminalis”[683]. Kollonich Lipót bíboros 1687-ben ezt adatta ki latin nyelven Nagyszombaton, Szentiványi pedig 1696-ban kiadott Corpus Iuris függelékeként vette fel.[684] Törvényerőre Magyarországon nem emelkedett, csak az ítélkezési gyakorlatban használták. Magyarországon a 19. század közepéig jelentős hatást gyakorolt a magyar bűnvádi eljárás fejlődésére. Joghézag esetén a magyar bírák segítségül hívták az idegen szabályokat (így a PC-t is) és ezzel a magyar jog részévé tették.[685] A mű különösen a kínvallatás (tortúra) elterjedésére volt hatással hazánkban.[686] Ez alapján is megállapítható, hogy a tortúra alkalmazása a 18. században a Praxis Criminalis hatásának tekinthető. Ezt a nézetet vallja Katona Géza[687] és Eckhart Ferenc[688] is.

---

[681] Tímár, 1993., 169.p.

[682] Carpzov, „a lipcsei vérbíró könyvei a *Practica nova Imperialis Saxonica rerum criminalium* (1635) és a hozzá szervesen kapcsolódó *Peinlicher sächsischer Inquisitions- und Achtprozeß* (1638), amelyek szerzőjük halála után még 120 évvel is irányadó források voltak német jogterületeken.” Balogh, 2001., 16.p.

[683] Kajtár-Béli, 1994., 325.p.

[684] Iklódi, 1982., 295.p.; Gelencsér, 1991., 253.p.; Bónis, 1934., 8.p., Kajtár-Béli, 1994. 325.p.;

[685] Koncz, 2005., 53.p.

[686] Bónis, 1934., 8.p.; Iklódi, 1982., 296.p.; Valamint Bónis (1934., 8.p.) szerint Vuchetich 1819-ben, Puler pedig még 1871-ben is beszámolt a Praxis Criminalis gyakorlati alkalmazásáról; Demkó, 1894., 409.p.; R. Várkonyi, 1990., 418.p.; Schram 1978. I. kötet, 17.p.; Jogi Lexikon, 1898. I. kötet, 277.p.; Haász, 1929., 41.p.

[687] Katona, 1977., 72.p.

[688] Eckhart-Degré,1953. II. kötet 138.p.

Fontos elemként kell megemlíteni a Praxis Criminalis XXII. cikkelyének 2. szakaszát, amelynek értelmében megkülönböztetésre került a generalis[689] és a speciális[690] inkvizíció. Ezen megkülönböztetések mellett ugyancsak a kínvallatással kapcsolatos az a rendelkezés is, hogy orvosokkal szemben nem lehetett alkalmazni. Ugyancsak felmerül annak a gondolata is, hogy a boszorkányság vádjával megidézett tanúinak és magának a szerencsétlen vádlottnak is ekkortól kezdve már maguk a vallatók fogalmazták meg kérdéseikben a vadabbnál vadabb boszorkányhistóriákat Tehették, hiszen már volt jogi norma, ha nem is hatályos jogszabály, amely rendelkezéseiben nemcsak hogy nem tiltotta, de egyenesen sugalmazta a vallatók számára ilyen kérdések feltevésének lehetőségét.

Hazánkban a Praxis Criminalis bevezetése (1690) következtében a laikus gyógyítók egyértelműen a 60. szakasz („De magia") szerint az általános értelemben vett boszorkány fogalma alá estek (venefici, incantatores, stryges). Ezzel egyszerre különböző bűnözőkkel kerültek egy csoportba. Például a gyilkosokkal, rablókkal, útonállókkal, vagy a közönséges csavargókkal. Ebbe a körbe tartozott az adott politikai rendszerben „gonosztevőknek" minősülők alig áttekinthető sokasága is: a „tolvajok", vagyis a vámrendeletet kijátszó, „tolvaj-utakon-járó" csempészek, contrabandok, ezek orgazdái, továbbá a magyar hadszervezet feloszlása következtében országútra vetett katonák, szegénylegények, „prédók" is. [691]

Ugyanakkor a Praxis Criminalis megnövelte a borbélyok hatáskörét (25. és 63. art.), nekik kellett ellátniuk a hullavizsgálás feladatait is, sokszor kellő képzettség nélkül. Érthető, ha a lakosságban mindez félelmet keltett, és még inkább a laikus gyógyítókhoz fordultak. Növelte a borbélyok és a laikus gyógyítók konfliktusait, hogy a boszorkányperekben gyakran felmerülő magzatelhajtással, csecsemők halálával kapcsolatos vádakban a Praxis Criminalis szerint a borbélyokat, mint szakértőket kellett alkalmazni (II. 66., 67. art.).

Ezek alapján is megállapítható, hogy az 1683-1703. évek központi rendelkezéseket hiába vezette a jobbítás szándéka, azok nem csökkentették, hanem egyenesen felkorbácsolták a boszorkányvádakat.

---

[689] A per ezen szakaszában a bűntett elkövetésének a tényére és körülményeire vonatkozó kérdéseket tettek fel. Ld.: Katona, 1977., 60.p.

[690] A per ezen szakaszában a gyanúsított ellen személy szerint irányított kérdéseket tettek fel. Ld.: Katona 1977., 60.p.

[691] Gelencsér, 1991., 253.p.; R.Várkonyi, 1990., 385.,418.,420.pp.; Klaniczay, 1986., 265.p.; Schram, 1982., III. 17., 54-68.pp.; Molnár, 1942., 56-59.pp.; Iklódy, 1982., 295-297.pp.; Eckhart-Degré, 1953., 126.p.; Kiss, 1998., 17.p.

A Praxis Criminalis boszorkányperekben tett hazai gyakorlati alkalmazására több igazolást is találunk. Egyik fontos elem, hogy a Kálnoky család könyvtáráról készült 1761-es jegyzék alapján megállapítható, hogy a család birtokában volt a Tripartitum és a Corpus Hungarici darabjai mellett a Praxis Criminalis egy példánya is. A szerző véleménye szerint a család könyvgyűjteménye szervesen illeszkedik a korabeli erdélyiésezáltal a közép-európai főúri otthonok magánkönyvtárainak sorába.[692]

Más eszköz nem lévén Debrecenben is tortúráztak az évtized legsúlyosabb boszorkányügyében, amikor kis híján máglyára került 1745-ben Szatthmári Istvánné Nagy Judit özvegyasszony, egy kisebb boszorkánykompánia feje, aki számos tanú vallomása alapján igen sokrétű boszorkányképességekkel rendelkezett (gyereket „megvesztett", rontásból pénzért füves itallal gyógyított, a beteg tehenet egészségessé tapogatta, máskor „szűz-leány fonatából 9 kötést köttetett", gerendára lakatot vetni, varázsolni és „pénzt nézni" leányokat betanított: a leánynak 2 nagykörmét megvakarta, acéltükröt adott kezébe, megkente, megitatta, selyemzsinórral átkötötte, varázsolt, bűvölt-bájolt stb.).

Az ítéletben, amelynek meghozatalához kétszer is nekiült a szenátus, végül csak kimondták, „hogy az I. a boszorkányok közül való, és az ördöggel szövecsége vagyon", s a tortúra 3 fokára ítélték, hogy (a boszorkányvádas perekben a Praxis Criminalis 60. cikkelyének útmutatását követve, a szokásosan feltett kérdések szerint) vallja meg: „1. Micsoda szövetsége vagyon az Ördöggel… 4. A pénznézést kitűl tanúlta? 5. Kicsodák Boszorkány Társai, s hol laknak." … „A boszorkányvád alól purgálva magát, a végső ítélet indoka szerint az Istentelen varázslások és hazugságok miatt küldték ki a városból."[693]

1730-ban folyt a komáromi úriszék előtt Szenczy Zsuzsa és két társa elleni per. Az úriszéknek igen előkelő tagjai voltak: az esztergomi érsek jószágigazgatója, komáromi tiszttartója és maga az alispán. A vád szerint Szenczy Zsuzsa és társai évek óta különböző helyen és időben babonaságot (superstitio) követtek el, embereknek és állatoknak ördögi mesterkedéssel kárt, betegséget, fájdalmat és halált okoztak, az ördöggel társalkodtak (daemonis ministerium), a kereszténynyeknél botránkozást okoztak, az isteni felséget megsértették. Az ügyész a Hármaskönyv I:15, a Praxis Criminalis 60., és Carpzov I:48., 20., és 64-re hivatkozva tortúra utáni megégetést kért, hogy társaikat is kivallják. A vádlottak mindent tagadtak (ex integro negat), ügyvédjük Kitonich

[692] Koncz, 2005., 54.p.
[693] M. Antalóczy, 2001., 112.p.

IX:33-ra hivatkozva magistratualis inquisitiót kért. Végül a vádlottak az ügyész által kért több fokozatú tortúra után sem vallottak, így máglyára nem tudták küldeni őket.[694]

A bűncselekmény fogalmának és ismérveinek az absztrahálását a kor büntetőjog-tudománya az utókorra hagyta. Bűncselekménynek tekintette az úriszék az úrbéli kötelezettségek be nem tartásán, hanyag végzésén, az urasági tilalmak megvetésén, a monopóliumok megsértésén kívül a tízparancsolat (ne lopj!, ne ölj!, ne paráználkodj!, stb.), az „isteni törvények" vagy az erkölcsi közfelfogás megsértését. „Emberi törvény" megsértése alatt legfeljebb a Hármaskönyvben, vagy a Praxis Criminalisban kifejtett cselekményeket értették. Ehhez járult a praxis, ami a cselekményeknek széles körét vonta a törvénysértés fogalmába.[695]

Az általános büntetőjogi elveket az úriszéki bíróságokon eljáró személyek által ismert egyetlen rendszeres büntetőjogi kódex sem emelte ki, még a Praxis Criminalis sem. Ezt először az 1795. évi büntetőjogi javaslat tette meg, de még mindig felemás módon. Rendszerezett, kitűnő tárgyalásra csak az 1843-as büntetőjogi javaslatban került sor.[696] A Hármaskönyv szerint nem lehetett büntetőperekben fellebbezni. A III. rész 11. ck. 7 §. kimondja, hogy még a főbenjáró büntetésnél, halálos ítéletnél sincs helye a fellebbezésnek, hacsak nem ártatlan embert akar a bíróság mindenáron elveszejteni, ez esetben azonban az „atyafiak nyomban a királyi felséghez folyamodhatnak". Az 1563. évi 41. tc. ellenben a gyilkosság miatt elítélteknek fellebbezést engedett.
Ez azonban nem terjedt el a gyakorlatban, mert ekkorra már általánossá vált a büntetőügyek megfellebbezhetetlensége.[697]

Büntetőügyekben egészen a 18. század végéig nem lehetett apellálni.[698]
A büntető ügyekben követendő eljárást a kamarai adminisztráció 1702. évi Criminal Instructioja szerint a következő volt: A hatóság első teendője, hogy a bűncselekmény elkövetéséről megbizonyosodjon, és a tettest letartóztassa. Ezután a cselekmény körülményeire vonatkozó előre megfogalmazott kérdőpontok alapján a tettest „jóságosan" hallgassa ki, és szükség esetén szembesítse a társakkal, tanúkkal. A vádlott tagadása esetén közbenszóló ítélettel kínoztatást rendeljen, majd újabb vallomásvétel után a Praxis Criminalis alapján hozzon felmentő vagy elmarasztaló ítéletet.[699]

[694] Kállay, 1985., 199-200.pp.; Lorenz, 1994., 102.p.
[695] Kállay, 1985., 193.p.
[696] Kállay, 1985., 193.p.
[697] M. Antalóczy, 2001., 53.p.; Kállay, 1996., 139.p.
[698] M. Antalóczy, 2001., 53.p.
[699] Vö.: Bónis, 1962., 73.p.

Az instrukció szerinti eljárás lényeges jellemzője a nyomozás, a vizsgálat, az anyagi bizonyítás előtérbe kerülése. A 18. századra országszerte tért nyerő inkvizitórius büntetőeljárás a szakirodalomban általános felosztás szerint az előkészítő szakasszal indult, majd a nyomozás ill. vizsgálat befejezésével, a vádemelés után törvényszék előtti szóbeli vagy írásbeli eljárással folytatódott, az ítéletet jogorvoslati szakasz vagy rögtön a végrehajtás követte.[700]

A bíróság a büntetések megállapításánál – a Helytartótanácsnak küldött jelentése szerint is – „ad normam Legum Regni et Praxix Criminalis" tartotta magát, azaz a hazai törvényekre (Corpus Iuris), valamint az osztrák Praxis Criminalisra hagyatkozott.[701]
A két törvénygyűjteménynek szoros kapcsolata volt: nem lévén önálló magyarországi büntetőkódex, az Alsó-Ausztria számára Bécsben III. Ferdinánd által 1656-ban szentesített büntetőtörvénykönyvet függelékként mellékelték a magyar Corpus Iuris kiadásokhoz, már az első megjelenéstől, 1696-tól kezdve egészen 1844-ig.[702]
Így bár a Praxis Criminalist Magyarországon sohasem szentesítették, mégis büntetőügyekben a legfontosabb kötetekhez tartozott.[703]

A városi bíróság ítéletének kihirdetése után az esetleges jogorvoslat kapcsán inkább annak hiányáról, semmint gyakorlatáról szólhatunk. 1791-ig (nemeseket kivéve) egyáltalán nem volt helye appelationa, és 1791 után is csak korlátozottan, mert az 1791. évi 43. tc. nem nemeseknek csak halálbüntetés, legalább 3 évi börtön vagy egyszerre kiadandó 100 bot ill korbácsütés megítélése után engedte meg a fellebbezést a királyi táblához.[704]

A Carolina volt az alapja a 16-18. században az egyes német fejedelemségekben kiadott különböző, büntetőjogi tartalmú Landesordnungoknak (tartományi rendelkezések, törvények) is.[705]

Ezek közül számunkra az 1656-ban Alsó-Ausztria részére kiadott Praxis Criminalis a legjelentősebb. Ezeknek a kódexeknek egyrészt a magyar büntetőjog rendezetlensége, másrészt a nagyrészt német városi polgárság (telepítések) és a Habsburgok elnyomó törekvései miatt jelentős hatásuk volt a hazai jogfejlődésre és a bírói gyakorlatra is.

---

[700] M. Antalóczy, 2001., 67.p.; Bónis-Degré-Varga, 1961., 122.p.; Kállay, 1996., 115.p.; Mezey, 1996a., 364-366.pp.
[701] M. Antalóczy, 2001., 88.p.;
[702] M. Antalóczy, 2001., 88.p.;
[703] Bónis, 1934., 24.p.; Meznerics, 1933., 112-116.pp.
[704] M. Antalóczy, 2001., 89.p.; Vö.: Bónis-Degré-Varga, 1961., 128-130.pp.
[705] Bónis, 1962. 72.p.

Buda a töröktől való visszafoglalás után csaknem teljesen elhamvadt és életben maradt lakosságát a szélrózsa minden irányában elhurcolták.[706]

Buda város sorsa a törtök hódoltság megszűnése után a budai kamarai kormányzóság kezébe került, mert az 1686. november 5-i nyilvános kihallgatáson úgy döntött az uralkodó, hogy „in politicis, civilibus et criminalibus" a városi hatóság szervezéséig Budán is kamarai kormányzóságot illesse a rendelkezési jog.[707] A kormányzóság mindenekelőtt az igazságszolgáltatási hatalmat ruházta át a városi tanácsra. Az igazságszolgáltatási hatalom polgári és büntető ügyekre egyaránt kiterjedt. Büntetőügyekben minden ítéletet a kormányzóság elé kellett terjeszteni, és csupán a kormányzóság jóváhagyása után volt az ítélet végrehajtható.[708] 1694. május 7-én a kormányzóság kifejezetten a városnak tulajdonította a pallos jogot.[709] A bűnvádi eljárásra nézve az 1696. év január 1-én kelt kormányzósági rendelet a Niederösterreichische Landesordnund használatát rendelte el, amit az új telepesek nemzetiségével lehet indokolnunk.[710]

Ennek a kódexnek érvényesülésén az udvari kamara és budai igazgatósága éberen őrködött. 1696 elején a Hofkammer meghozta felmentő ítéletét a gyermeköléssel vádolt Anna Mária kikeresztelkedett törtök nő ügyében. Megállapította azonban, hogy a budai magisztrátus az alakiságok (formalia) tekintetében nem tartotta meg a PC előírásait; nevezetesen nem hozta meg a tortúrát elrendelő közbenszóló ítéletet, a vádlottnak feltett kérdéseket és ennek válaszait sem jegyeztette fel rendesen. Ezért ismételten figyelmeztette, hogy az előforduló büntetőügyekben az osztrák büntetőtörvénykönyv szerint járjon el, de közbenszóló ítéletét végrehajtás előtt terjessze fel hozzá.[711]

A feljelentésről (21.c.) kiderül, hogy csak az eljárás megindításának eszköze, utána a bűnvádi per szakaszai ugyanúgy vezetnek a tortúrán át a végítéletig, mint az inkvizitórius eljárásnál.[712]

A vallatási eljárást és különösen a kínzóeszközök használatát az 1702. március 4-én kelt kormányzósági rendelet, büntetőeljárási utasítás (Criminal Instruction) szabályozta. E szerint a bűntett megállapítása és a bűnös elfogatása után azonnal meg

[706] Gárdonyi, 1916., 477.p.
[707] Gárdonyi, 1916., 480.p.
[708] Gárdonyi, 1916., 488.p
[709] Bónis, 1962., 73.p.; Gárdonyi, 1916., 489.p.
[710] Gárdonyi, 1916., 489.p.
[711] Bónis, 1962., 73.p.
[712] Bónis, 1962. 72.p.

kell kezdeni a vallatást, és ha a bűnös tagad, haladéktalanul a kínvallatáshoz kell fordulni. A kínvallatás férfiaknál úgy történik, hogy először bemutatják a hóhért kínzóeszközeivel együtt, azután a kínpadra kötözik a bűnöst, majd felfüggesztik és testi erejéhez mérten súlyokat raknak a lábára, végül a spanyol csizmát alkalmazzák.

Nőknél ugyancsak a hóhérral és a kínpadra kötözéssel kezdik a kínvallatást, aztán a hüvelykszorítót kell alkalmazni. A kínvallatás csupán 1 vagy 1 ½ óráig tarthat, nehogy a hosszas fájdalmak miatt valótlant valljanak a kínzottak. A kínvallatásról jegyzőkönyv készül, amely a tárgyalási anyaghoz csatolandó.

Az elmondottakból kiviláglik, hogy a vallatási eljárás Budán 1702-ben teljesen középkori volt, és ennek megfelelően az igazságszolgáltatás sem lehetett jobb.[713]

A Felső-magyarországi boszorkánypereket megvizsgálva a Praxis Criminalisra is találtam utalásokat. Ezt a munkát, annak ellenére, hogy hazánkban nem emelték törvényerőre, igen sűrűn forgathatták a korabeli jogtudósok, hiszen nem csak egy szakaszára, hanem több részére hivatkoztak. Pl.: 1727-ben a 49. cikkre, 1715-ben, 1718-ban, 1727-ben, 1732-ben, 1747-ben és 1750-ben összesen 9 perben a 60. cikkre.

[713] Gárdonyi, 1916., 489.p.

4.2.3. A 18. századtól a perek befejezéséig

A 17. század végén Magyarország addigi történetének egyik legnagyobb változása zajlott le. Az oszmánokat a nemzetközi törökellenes szövetség, a Szent Liga csapatai másfél évtizedes háborúval (1683-1699) kiszorították az országból. A másfél évszázad alatt három államrendszerben élő területeket a Habsburg császár és magyar király uralma alatt egyesítették. Az ország területe az addigiaknak a kétharmadával nőtt meg. Az addig lakatlan, vagy gyéren lakott területeket a szomszédos és távolabbi országokból jött telepesekkel népesítették be. A lakosság lélekszáma nyolc évtized alatt megduplázódott, 4 millióról 1790-re 8-9 millióra növekedett.

S itt említeném meg, hogy bár Hollandiában már csaknem egy évszázada elfelejtették a pereket, nálunk 1690 után szinte háromszorosára ugrott a bíróság elé idézett boszorkányok száma.[714]

II. Rákóczi Ferenc államában (1703-1711) az állandó hadseregre vonatkozó hadi törvénykönyv (Regulamentum Universale) kitiltotta a táborokból a boszorkányokat. A katonák, tisztek és közlegények egyaránt

„ tiltatnak mindenek mindennemű bálványozástul, varázslástul, bűvöléstül, bájolástul, ördögökkel, ördöngősökkel, boszorkányokkal való czimborálástúl, szövetségtűl, az ollyatén tudományoknak való gyakorlásától; úgy hogy az ördögi mesterséget űzők, kik abban találtatnak, hogy az ördögre bízzák egészen magokat, dolgokat, megbizonyosodván rejok,- tűzzel elevenen meghégettetének.”[715]

A bűnbak keresés nem egyetlen meghatározott társadalmi réteget, vagy csoportot érintett.

A bűnvád sokkal inkább a mindennapi együttélés, adott közösségre jellemző problémák kapcsán merült fel, és elsősorban a többszörös ellentétekkel, az illető közösségek társadalomra jellemző „veszélyes viszonyok” több fajtájának egy időben való jelentkezésével terhelt „sűrű” konfliktus szituációkban. A boszorkányvádak mintegy jelezték a kor, és a térség aktuális társadalmi problémáit.

Még ritkábban fordult elő, hogy főrangú asszonyok ellen emeltek ilyen vádat. Ha mégis, akkor ezek rendszerint országos feltűnést keltettek. Az ilyen perek sokszor

[714] Klaniczay, 1986.260.p.; Schram, 1982., III.15-17.pp.; Iklódy, 1982., 293.p.
[715] Esze-Benda-Maksay-Papp, 1955., 393-396.pp.; R.Várkonyi, 1990., 420.,422-423.pp.

politikai jellegűek voltak, és az alulmaradt párt vagy csoport tagjai ellen irányultak. Céljuk a teljes megsemmisítés, rossz hírbe keverés volt. Itt az anyagi érdek is szerepet játszott, hiszen volt mit elkobozni.[716]

1712-ben elkészítettek egy büntetőtörvény javaslatot, amelynek 9. §-a rendelkezett a boszorkányságról. Az első részben az ördöggel való bármilyen szövetséget kard általi halállal büntették, a babonás gyógyítást pedig szabadságvesztéssel torolták meg. Itt jelent meg először leírva, hogy „…a tűzhalál előzetes lefejezéssel enyhíthető."[717]

A boszorkányüldözés ellen először III. Károly lépett fel 1728-ban, annak kapcsán, hogy Szegeden egyszerre 13 boszorkányt küldtek máglyára. A boszorkányperek folytatását még nem tiltotta meg, csak körültekintőbb vizsgálatot kívánt meg.[718]

Országosan a Habsburg központosító hatalom széleskörű 18. századi reformtörekvéseinek a sorozatába illeszkedő babonaellenes rendeletek következtében csendesültek el a boszorkányperek.

Mária Terézia az 1750-60 években egyre szigorúbb rendeletekkel igyekezett a Habsburg-monarchia országaiban folyó boszorkánypereket ellenőrzése alá vonni. Ezeket a rendeleteket a királynő holland udvari orvosa, van Swieten készítette elő és a Habsburg udvari hatóságok adták ki.

Az 1756-ban a Planum regulationis in re sanitatis rendeletben mondták ki, hogy a törvényhatóságok a tortúra, illetve a boszorkányság és a mágia címén hozott halálos ítéleteket kiszabásuk előtt terjesszék fel a Helytartótanácshoz.[719]

Az 1758-as rendelet alapján minden boszorkány vádlottat Bécsbe kellett szállítani a Kamara költségén, vagy – miután ez ellen a vármegyék tiltakoztak – legalább a gyanúsítások anyagát kellett felterjeszteni a Helytartótanács elé.[720]

1766-ban megszületik a híres törvény: Lex caesaro-regia ad extirpandan superstitionem ac rationalem judicationem criminalem Magiae, Sortilegii -

a babonák kiirtásáról, a mágia és a varázsolás racionális megítéléséről - amely része lett a két év múlva életbe lépő büntetőjogi kódexnek is.[721]

---

[716] Dömötör, 1981., 59.p.; Eckhart, 1954., 139.p.; Schram, 1982., III. 18.p.; Gryanaeus, 1990., 467.p.
[717] Bónis, 1934., 29.p.
[718] Eckhart-Degré, 1953., 124.p.; Molnár, 1942., 34.p.
[719] Klaniczay, 1986., 260.p.; R.Várkonyi, 1990., 426.p.; Gelencsér, 1991., 256.p.; Molnár, 1942., 34.p.
[720] R.Várkonyi, 1990., 426.p.; Eckhart, 1954., 138.p.; Molnár, 1942., 34.p.; Pauler, II. köt. 1871., 371. szakasz
[721] R.Várkonyi, 1990., 426.p.

1768 elején jelent meg az üldözések megszüntetését elrendelő törvény, a Constitutio Criminales Teresiana.[722] Ennek ellenére a hit, a rítus, a tevékenység tovább élt még évszázadokig.[723]

Ezt bizonyítja, hogy 1772. augusztus 3-án Pozsonyban a Helytartótanácsnak el kellett rendelnie, hogy a tortúrára ítélt személyt a bíróságnak egy mesterségében gyakorolt kirurgussal (sebésszel) előzőleg meg kell vizsgáltatnia, hogy életveszély nélkül vészeli-e át a vádlott a kihallgatást.

Az utolsó adat „propter magiam" kirótt halálbüntetésről 1777-böl Késmárkról maradt fenn.

Meg kell még említeni az 1778. szeptember 4-én hozott rendeletet, amely szerint a vármegyékben a bíróság kínvallatás helyett csak botütést alkalmazhatott.

Az 1795-ös büntetőkódex tervezete már nem ismerte a boszorkányság fogalmát, így büntetni sem rendelte azt.[724]

4.2.4. Nyugati hatás érvényesülése a magyar boszorkányperekben

A keresztény teológia hatására kapcsolódik a boszorkány alakjához a sátánizmus (ördögszövetség, Isten megtagadása, boszorkányszombat) vádja. Meg kell azonban jegyezni, hogy Magyarországon a tudós demonológiai szakirodalom csaknem teljesen hiányzik.

A Malleus Maleficarum néhány példánya eljutott ugyan hazánkban is (például a kalocsai érsek könyvtárában is megtalálható volt), de Magyarországon csupán egyetlen – iskolai disszertációként megírt – demonológiai értekezés jelent meg 1655-ben Debrecenben. Szerzője Johannes (Czimbalmos) Mediomontanus, aki leszögezte, hogy „alig hihető", amit a műben olvasni lehet.[725]

Ugyancsak a német hatás figyelhető meg az 1712-ben elkészített büntető törvénykönyv javaslatának átvizsgálásakor is. Bónis a következőket mondja: „A javaslat (ti. 1712.évi) forrásait kutatva elsősorban a Hármaskönyvet és a magyar törvényeket, másodsorban a külföldi jogkönyveket, főleg a Praxis Criminalist kell

[722] Komáromy, 1910., 638-659. 715-717.pp.; R.Várkonyi, 1990., 426.p.; Molnár, 1942., 34.p.
[723] Dömötör, 1981., 63.p.; R.Várkonyi, 1990., 384.p.
[724] Hajdu, 1971., 290.p.
[725] Klaniczay, 1986. 282.p.

megneveznünk."[726] Az Alsó-Ausztria számára kiadott büntetőtörvénykönyv rendelkezéseit főleg a nyomozóelv alkalmazása, a közvádló hatóság megjelenése, a két kifogástalan tanú megkövetelése tekintetében vették át (PC. 14. Art. – 1712-es javaslat 3.§.)[727]

A német törvényből került át, hogy a terheltet, még ha tagad is, a vallomások alapján el lehet ítélni (PC. 42.Art. – 1712-es javaslat 3.§.), ha csak gyanúokok vannak, az alapján ítéletet hozni nem lehet, csak tortúrát rendelhettek el (PC. 37-40. Art.), a kínzás részletes szabályozását és a vallomás utólagos megerősítésének az elvét (PC. 40. Art.) is a német törvény alapján szabályozták.[728]

A javaslat 9.§-a a boszorkányság bűncselekményének fogalmi elemeit és természetesen a kiszabandó büntetést fogalmazza meg. A tartalmi elemeket tekintve ismét megfigyelhetjük a PC. Megfelelő rendelkezéseinek (60. Art.) átvételét azzal az eltéréssel, hogy a PC. szerint enyhébb esetben szabadságvesztést kell kiszabni, ezzel szemben a javaslat szerint a bírónak testi büntetést kell kiszabni, de a javaslat megengedi, hogy belátása szerint átalakíthassa ezt a büntetést is.[729]

[726] Bónis, 1934., 18.p.
[727] Bónis, 1934., 22-23.pp.
[728] Bónis, 1934., 24.p.
[729] Bónis, 1934., 29-30.pp.

5. A SZEGEDI BOSZORKÁNYPER JOGTÖRTÉNETI ASPEKTUSAI

5.1. Előzmények

1726-ban már volt egy eset, Kökényné Nagy Anna ellen, aki bábáskodott egy asszony szülésénél és a gyermeket „darabokban szedte ki". Az asszony meghalt. Ezt követően a makói ítélet szerint a Marosban vízpróbát hajtottak rajta végre, de a víz felvetette. Ez a korabeli felfogás szerint az elítélt bűnösségét igazolta. Éppen ezért elűzték a településről.[730]

Később azzal dicsekedett Kökényné, hogy ezért az ítéletért a makóiak meg is adták az árát.

5.2. A perbefogottak, a perbefogás indokai

1728 nyarán Szegeden súlyos aszály pusztított, majd mindezt tetézte, hogy ezt követően az annyira várt csapadék jégverés formájában jelentkezett. A papok mindezek okául a nép bűneit jelölték meg. Elterjedt a pletyka a városban Kökényné boszorkányságairól, valamint néhány idősebb asszonyról, hogy a szent ostyával varázslást űztek, gyógyításra használtak fel.[731] Kökénynét a pap háromszor is elkergette a gyóntatószékből, végül mégis áldozott.

Elterjedt az a hír is, hogy – a makói hagyományokat folytatva – megfenyegette mindazokat akik a közelgő szüléshez nem őt hívták bábáskodni. Sokaknak mondta: megbánod ezt még! Akkoriban ez egy boszorkánysággal kapcsolatba hozott ember szájából nagyon súlyos volt. Egyrészt félelemre, másrészt perre adott okot.

A hírbe hozottakat a tanács vallatta, de tagadtak. Harminckét tanút hallgattak ki, akik sok vádat hoztak fel mind Kökényné, mind mások ellen.

[730] Schram, 1978., I. 224., 570.pp.
[731] Klaniczay, 1987., 204.p.

A városi tanács megrettent a vádak sokaságától. Tanácstalanok voltak a továbbiakat illetően. A pozsonyi országgyűlésen tartózkodó főbírájukhoz, Podhradszky Györgyhöz fordultak, aki utasításba adta, hogy mindenkit fogjanak be és vizsgálják ki az ügyet.[732]
A sietség egyik fő oka a püspöktől való félelem volt, aki a város esküdt ellensége volt, mivel a túlkapásai ellen a szegediek tiltakozni mertek. A városatyák tartottak attól, hogy amennyiben nem vizsgálódnak, a szegediek romlottságát és istentelenségét fogja terjeszteni az egyházfi.
Mint láttuk, a főbíró Zaffiry városi főügyésznek megírta, hogyan járjon el, közölte a városi tanáccsal, hogy Szegeden hol találják meg Carpzov könyvét.[733]
A küldött levél alapján a bíró indokoltnak látta a boszorkányper elindítását is. A válaszában útjára engedte a boszorkányüldözést.
Ennek megfelelően újabb letartóztatások történtek.
Ezen a pontos kapcsolódik össze a híres szegedi boszorkányper a már korábban részletesen ismertetett osztrák büntetőtörvénykönyvvel.

5.3. A per

Klaniczay Gábor szerint nem volt véletlen, hogy Szegeden tört ki 1728-ban az egyetlen magyarországi boszorkánypánik, amelyben a vádaskodások elszabadulása, az egész városra, sőt annak környékére is kiterjedő pszichózis, a kínvallatások során elhangzott képtelen mesék és vádak komolyan vétele, és az ítéletek demonstratív súlyossága a nyugat-európai boszorkánypánikok pusztító erejével vethető össze. Meg kell említeni azt is, hogy a pánik kirobbanását Szegeden egy szerencsétlen, zendülésekkel kísért esztendő előzte meg, ahol a súlyos aszályra született meg a magyarázat.[734]
Kulcsár Zsuzsanna véleménye szerint az 1712-es nagy árvíz, az azt követő zavargások, valamint a városi tisztségek betöltése körüli viták, viszályok vezettek ahhoz, hogy 1728-ban éppen Szegeden zajlott le Magyarország talán legösszetettebb boszorkánypere.[735]

[732] Balogh, 2001., 17.p.
[733] Oltvai, 1976., 159-161.pp.Valószínűleg nem a Carpzov által írt büntető könyvre utalt a főbíró, hanem a Praxis Criminlaisra. Ezt a nézetet vallja Balogh Elemér is. Balogh, 2001., 17.p.
[734] Klaniczay, 1986., 204.p.; Balogh, 2001., 17.p.
[735] Kulcsár, 1966., 14.p.

Szegeden az első vádlott a könnyen kriminalizálható népi gyógyító, szerencsétlen kuruzsló asszony, Kökényné Nagy Anna volt.[736] Sajnos a hisztéria miatt rangosabb emberekhez is eljutottak. A vádlottak Szeged városához való viszonyát megvizsgálva megállapíthatjuk, hogy többségük nem szegedi születésű, sőt nem is régóta lakott a városban. Több koldus és bába volt közöttük, ezek azután belekeverték az ügybe a volt főbírót, Rózsa Dánielt[737], akit a város akkori vezetősége szívből gyűlölt. Rózsán és nején kívül a kivégzettek között alig akadt valaki a városi lakosság felső rétegéből.[738]

Hogy a sok közismert „tudós, kenyő" közül ki a bűnös, megbüntetendő, az a közvélemény, és a bíróság is egyedül azon az alapon döntötte el, hogy tudományával ártott-e valakinek. A vizsgáló szolgabírák tehát, a Praxis Criminalishoz híven elsősorban arra voltak kíváncsiak, hogy a gyanúsítottnak „bűbájos, boszorkányos" híre volt-e, másodsorban arra, hogy „ördöngős cselekedeteivel károkat okozván, némellyeket személlyek szerént, némellyeket marhájában megrontott-e".[739]

A vádlottakat előbb hidegvíz próbának vetették alá, midőn is a fennmaradt tudósítások szerint a vádlottak boszorkány módra, mint parafák úsztak fenn a vízen, aztán megmérték őket, és aki természetes súlynál feltűnően kevesebbet nyomot, mint bűnöst elítélték.[740]

1728 Szeged történetének hírhedt esztendeje volt. Egy napon, július 23-án három máglyát állítottak fel a Tisza egyik szigetén, amelyet azóta Boszorkányszigetnek neveznek, és 13 vádlott, hat férfi és hét nő szenvedett egyszerre tűzhalált.[741] Kulcsár adatai szerint 12 személy halt meg a máglyán, míg a tizenharmadikat, egy nőt, kegyelemből lefejeztek, és csak holttestét égették el.[742]

Debrecen város tanácsa 1728. aug. 2-án kelt levelében arra kéri a szegedi tanácsot, hogy küldje el neki a vizsgálat adatait, mert útmutatást akar szerezni a városában lappangó boszorkányok felfedezésére és kiirtására.[743]

[736] Klaniczay, 1986., 205.p.
[737] A város volt bírája a perbe fogása idején már 82 esztendős öregember volt. Vö. Balogh, 2001., 17.p.
[738] Kulcsár, 1964., 171.p.
[739] Degré, 1960., 235.p.
[740] Magyar Jogi Lexikon Bp., 1898., I. kötet 277.p.; Kulcsár, 1966., 15.p.
[741] Baranyai, 1940., 38.p.; Haász, 1929., 5.p.; Komáromy, 1910., XXII.p.
[742] Kulcsár, 1966., 15.p.
[743] Haász, 1929., 6.p.

5.4. A Praxis Criminalis utasításainak nyomon követése a szegedi perben

Mindenképpen a szegeden lefolytatott boszorkányperek sajátosságának fogható fel, hogy bár a per lefolyását és az ítélet hozatalt vizsgálva, mindenképpen egy nyugat-európia mintát követő eljárásról van szó[744], maga a monstre-per mégis klasszikusan, tipikusan hazai módon indul. Egy szegedi polgár, Fodor István arra kéri a főbírót, hogy vizsgálja ki Kökényné (Nagy Anna) kuruzslásait.[745] A következő lépés, akárcsak a hazai perek domináns részében, tanúkihallgatások felvétele Kökényné ellen.[746] A tanúkihallgatási jegyzőkönyvet megvizsgálva megállapíthatjuk, hogy a hatóságnak még nincs konkrét bizonyossága, elképzelése Kökényné tényleges cselekedeteiről, hiszen a kérdések feltevése is azt szorgalmazza, hogy a tanú magától mesélje el, milyen cselekedeteket tud Kökénynéről, valamint újabb tanúk megnevezésére szólítják fel a megkérdezetteket. Miután a hatóság rendelkezésére állnak az így leírt tanúvallomások Kökényné ellen, a gyanúsítottat elfogják és megkezdődik a vallatása.[747] Ezen a ponton fordult át a szegedi per menete, és eljárás módja. Mindenképpen megállapítható, hogy az osztrák büntetőtörvénykönyv rendelkezéseit követte az eljáró hatóság.

A peranyag további elemzéséhez nélkülözhetetlen a Praxis Criminalis idevonatkozó részeinek ismertetése. Sajnos a Praxis Criminalis hazánkban nagyrészt csak latinul található meg. Egy egri helytörténész, Sugár István, készített az egyes fejezetekről magyar fordítást. Jelen műben, alapjaiban ezt a fordítást alkalmazom természetesen egyes jogi kifejezések helyesbítésével.[748]

A peranyagokat figyelmesen végigolvasva megfigyelhetjük, hogy bár a Praxis Criminalis használatát csak 1728. júliusában írják elő a szegedieknek, mégis a júniusban lefolytatott vallatási jegyzőkönyvek felépítése azt mutatja, hogy más akkor is használták az osztrák büntetőtörvénykönyvet.

---

[744] Balogh, 2001., 17.p.
[745] Oltvai, 1976., 43-44.pp.
[746] Oltvai, 1976., 45-52.pp.
[747] Oltvai, 1976., 53-59.pp.
[748] PC.1697. 16 - 17.; 34 –37 Fordította: Sugár István In: Bűbájosok, ördöngősök, boszorkányok Heves és Külsőszolnok vármegyében Bp., 1987.

A PC 60. cikkelye rendelkezik a mágiáról, valamint a követendő eljárásról. Számunkra különös jelentősséggel bír a 4. §., amely a vallatás során kötelezően felteendő kérdéseket ismerteti. A perbefogott személyek vallatása során a kérdések sorrendjén sem változtattak, sőt találkozunk olyan vallomási jegyzőkönyvvel is, ahol csak a kérdések száma szerepel, valamint a rájuk adott válasz.[749] A jegyzőkönyveket tovább vizsgálva ugyancsak megállapítható, hogy a Praxis Criminalisban előírt húsz kérdést nem lehet mindegyik vallomásban megtalálni, de a per folyamán azért mindegyik elhangzott. Például minden esetben válaszoltak a perbefogottak arra a kérdésre, hogy szövetséget kötöttek-e az ördöggel, mikor tették ezt meg, valamint, ez a szövetség meddig áll fenn. Azonban arra a kérdésre, hogy milyen módon gyakorolta a mágiát, hányszor, és kikkel csinálta azt, arra már nem minden vádlott adott választ.[750]

Megfigyelhető az is, hogy az osztrák büntetőtörvénykönyv által előírt kérdéseken túlmenően rendszeresen előfordulnak a vallomások jegyzőkönyveiben azok a kérdések, hogy a vádlott kitől tanulta mesterségét, és kit tanított boszorkánykodásra.[751]

Ugyancsak érdekes, hogy a vallomások nagy része egyes szám harmadik személyben kerültek lejegyzésre. Elképzelhető, hogy a feltett kérdésre a vádlottnak elegendő volt valamilyen ráutaló magatartást tennie, amelyet a vizsgálók a válasz elutasításának, vagy igenlésének könyveltek el és jegyeztek le. Felmerülhet az a gondolat is, hogy ténylegesen a gyanúsítottak szájába adták a válaszokat, így azok, mintegy személytelenül, egyes szám harmadik személyben lettek lejegyezve.

A legtöbb gyanúsított vallomásában megtalálhatjuk Rózsa Dániel nevét. Például a monstre-per legelején már Kökényné is azt vallotta, hogy őt immár harmadszor fogják meg boszorkányság miatt. Amikor Makóról elszabadult, megpróbált felhagyni e mesterséggel, de „Rósa Dániel reája ismervén, addig beszéllet néki, hogy megint elment vélök."[752] Koncz Sára azt vallotta, hogy őt „Rósa Dániel esküdtette meg. Adott magárul irást. Rósa fogta az kezét."[753] Borbola Ferenc esetében pedig már az ördöggel megkötött szövetségnél is ott volt Rózsa Dániel, azt követően pedig a szövetség meglétéről kapott írást is Rózsa őrizte, mint kapitány.[754] Meg kell említenünk Szánthó Mihályt is, aki

[749] *1728. június hó. Boszorkánykodással vádolt Tóth Ádámné, Korcsek Zsuzsanna önvallomásai.* In: Reizner, J.: Szeged története Bp., 1899., 398.o.
[750] Hüse Borbála, Kovács Pál, Korcsek Zsuzsanna In: Reizner, 1899., 389-393.pp.; Oltvai, 1976., 77-88.pp.; Reizner 1899., 393-395.,pp.; Oltvai, 1976., 70-76.pp.; Reizner 1899., 398-399. pp.; Oltvai, 1976., 89-92.pp.
[751] Balogh, 2001., 17.p.
[752] Oltvai, 1976., 53.p.
[753] Reizner 1899., 399-402. pp.; Oltvai, 1976., 108-114.pp.
[754] Reizner, 1899., 417-420.pp.; Oltvai, 1976., 145-151.pp.

vallomásában azt mondta, hogy Rósa a saját házában vette rá őt a szövetség megkötésére.[755] Ugyancsak felmerül annak a lehetősége, hogy Rózsa Dániel személyét, ha nem is kínzással, de esetlegesen erős verbális ráhatással jutathatták a vallatások során a gyanúsítottak eszébe. Ezt látszik alátámasztani az is, hogy már korábban Podhardszky is kijelentette, hogy Rózsa Dániel kétségkívül cimborál az ördöggel.

Ezt követően nézzük meg részletesen a Praxis Criminalis által előírt kérdéseket.

1. Vajon nincs-e szövetsége az ördöggel? Mint ahogy azt korábban is említettem, erre a kérdésre az összes vádlott válaszolt. Mindegyikük igenlő választ adott, kivéve Malmos Katalint, Légrádi János özvegyét.[756] Ő azt vallotta, hogy bár még nincs beesketve, hiszen a következő évre ígérték ezt neki, de mindenhova elkísérhette a boszorkányokat.

2. Miképpen? – vagyis milyen módon történt a szövetség megkötése. Ennek vizsgálata azért is érdekes, hiszen a hazánkban lefolytatott perek többségénél nem beszélnek az ördögről, a vele kötött szövetségről. A szegedi per esetében azonban a vádlottak szinte teljesen egybehangzó válaszokat adtak erre a kérdésre. A legteljesebb ismertetést Rózsa Dániel feleségénél, Széli (Széll) Zsuzsannánál olvashatjuk.[757] „Ember képében, elsőben megesküdött, megtagadta az Istent és szenteket, azután négyszer megkerülte az bakot, minden kerülőn megcsókolta az baknak orczáját és minden tagját és az szemérem testét úgy hátúlját. Azután bagzott véle. Az ura is látta, de nem bánta, mert nem is bánhatta, mivel ő is mással közösködött."[758] A többiek esetében is megjelenik az ördög alakja, általában bak képében, van aki részletes leírást ad arról, hogy emberré változik és nem kapcsolatba lép a szövetséget újonnan megkötött taggal.[759] Találkozhatunk olyan esküvel is, ahol a testi kapcsolat az ördöggel csókra redukálódik. Koncz Sára azt vallotta, hogy „Az bakhoz esküdött, megcsókolta minden tagját és alfelét és hogy az fog örökké az ő ura lenni".[760] Ugyancsak jellemző a magyar peranyagra, amennyiben említésre kerül az ördög, úgy a vádlottak kerülik a szót és helyette valami mást alkalmaznak. A szegedi perben, mint azt fentebb látjuk, használják az ördög kifejezést, de vannak olyan vallomások, ahol más néven illetik. Például Hisen Borbála „Dromo"-ként emlegeti[761], Korcsek Zsuzsanna „Pluto"-nak hívja[762], Dancsó János vallomásában a „Polkolbéli Gyurka"[763] elnevezéssel találkozhatunk.

[755] Oltvai, 1976., 63-69.pp.; Reizner, 1899., 395-398.pp.
[756] Reizner, 1899., 426-427.pp.; Oltvai, 1976., 154-158.pp.
[757] Reizner, 1899., 411-413 .pp.; Oltvai, 1976., 115-121.pp.
[758] Reizner, 1899., 411-413 .pp.; Oltvai, 1976., 115-121.pp.
[759] Oltvai, 1976., 54.p.
[760] Kulcsár, 1966., 15.p.; Oltvai, 1976., 109.p.
[761] Oltvai, 1976., 77.p.

3. Mikor tette azt? – vagyis milyen régen fogadott hűséget az ördögnek. A felvett tanúvallomások szerint ez az időpont teljesen eltérő. Legrégebben Rózsa Dániel pártolt át a sötét oldalra, ő ezt ötven évvel a vallomása megtétele előtt tette meg.[764] Természetesen találkozunk olyan személlyel is, aki csak három éve tagja a boszorkány-testületnek.[765]

4. Mennyi időre? – Erre a kérdésre legtöbbször azt a választ adják a gyanúsítottak, hogy halálukig szól az ördöggel kötött szövetségük. Talán ez is lehet az egyik magyarázata annak, hogy a boszorkányokra legtöbbször halálbüntetést kérnek az ügyészek. A szegedi per anyagaiban is olvashatunk olyan vallomást, hogy a gyanúsított megpróbált felhagyni a boszorkánykodással, de ezt az ördög nem engedte meg. Érthető tehát a hatóság álláspontja, amely arra épül, hogyha az ördög nem engedi el a boszorkányt, akkor azt csak a máglya mentheti meg.

5. Írásban, vagy szóban kötötte? – fontos kérdésként merült fel, nemcsak a törvénykönyvben, hanem a szegedi hatóság által is, hogy milyen formában kötötték meg a szövetséget. Általában írásban tették meg, természetesen senki nem tudta ezt a papírt megmutatni. Van olyan eset is, amikor a szövetség megkötése szóban történet meg. Például Kovács Pál esetében: „Szóval, de fogadták, hogy czédulát is adnak, de nem adtak. Akinek czédulája vagyon, erős az közöttük. Tajnainé, Brunczlik szintén úgy kérdezte, hogy mire esküdött „[766] valamint hasonlóan nyilatkozott Koncz Sára is: „Nem adtak írást. Öt esztendeig kellett volna neki tanulni.”[767]

6. Hol? – Ezzel a kérdéssel arra kapunk választ, hogy a magyarországi boszorkány találkozók hol voltak. Miután a vádlottak túlnyomó többségükben nem szegedi születésűek, és vannak olyanok is, akik a perbefogásuk előtt rövid idővel kerültek a városba, így természetesen más-más helyet jelöltek meg a szövetségkötés helyszínéül. A nyugat-európai minta alapján általában valamely kiemelkedő természeti helyt szoktak megjelölni. Ennek felel meg Koncz Sára vallomása, aki Szent Gellért hegyét nevezte meg.[768] Magyarországi sajátosság, hogy folyók találkozását jelöli meg a gyanúsított. Így

[762] Oltvai, 1976., 89.p.
[763] Oltvai, 1976., 95.p.
[764] Reizner 1899., 407-410. pp.; Oltvai, 1976., 122-132.pp.
[765] Koncz Sára In: Reizner 1899., 399-402. pp.; Oltvai, 1976., 108-114.pp.
[766] Reizner 1899., 393-395.,pp.; Oltvai, 1976., 70-76.pp.
[767] Reizner 1899., 399-402. pp.; Oltvai, 1976., 108-114.pp.
[768] Reizner 1899., 399-402. pp.; Oltvai, 1976., 108-114.pp.

tett például Kökényné Nagy Anna is, aki a Fehér- és a Fekete-Kőrös találkozását határozta meg a találkozó helyszínéül.[769]

7. Milyen szándékból és alkalomból? – Erre a kérdésre általában azt a választ adták a gyanúsítottak, hogy az ördöggel kötött szövetség után anyagilag jobb helyzetbe kerülnek. A válaszok is igazolják azt a feltevést, hogy talán a Rózsa házaspáron kívül a perbefogottak a város szegényeihez tartoztak. Például Koncz Sára is hasonlóan nyilatkozott: „Szegény volt, azért jutott arra”[770] Tovább gondolva a vádlottak társadalmi helyzetét a városon belül, ugyancsak arra a megállapításra lehet jutni, hogy a vallomások esetében nem kizárt, hogy a résztvevő hatóság tagok adták a szerencsétlenek szájába a vallomások során lejegyzett válaszokat. Hiszen mint azt említettem, Rózsa Dániel vagyonos polgár volt, sőt Szeged egyik vezető tisztviselője is. Miért vallották volna a perbe fogott szerencsétlenek, szinte mindannyian egybehangzóan azt, hogy ő volt a boszorkánykapitány. Szerintem ezt is a kihallgatók adták a gyanúsítottak szájába.

8. Vajon az hathatós érdekében állt valakinek? – Ezt a kérdést kicsit változtatott formában tették fel, valószínűleg azért, hogy a tudatlan gyanúsítottak is értsék, és esetleg maguktól is részletes választ adjanak. Többen is megemlítik, hogy a per fővádlottja Rózsa Dániel jelen volt azon az eseményen, amikor a vádlottak szövetséget kötöttek az ördöggel. Például Szánthó Mihály [771], Koncz Sára[772], valamint Katon Ferenc[773] is így emlékszik.

9. Hol van a szerződés, vagy micsoda jele van? Mindenképpen nagy jelentősége van ennek a kérdésnek, hiszen a PC más helyen is megemlíti, hogy a boszorkányok testén mindig van olyan hely, amely érzéketlen a tűszúrásra. Ezeket stigmának, az ördög jelének is hívjuk. A szegedi per vádlottjai különböző testrészeket jelöltek meg. Például Kökényné Nagy Anna azt „Vallja, hogy a szeméremtestén kivül a szélin, az ördög hüvelykével nyomta oda a pecsétet. Mint egy sömör, olyan pecsét vagyon, mint az sömör, olyan forma. El szokott oszlani, de minden hónapban ismét kiújul.”[774] Megemlíthetjük Kovács Pál vallomását, aki azt mondta, hogy „Az feje tetejére tették,

[769] Reizner, 1899., 381-382.pp.; Oltvai, 1976., 53-59.pp.
[770] Reizner 1899., 399-402. pp.; Oltvai, 1976., 108-114.pp.
[771] Reizner 1899., 395-398. pp.; Oltvai, 1976., 63-69.pp.;
[772] Reizner 1899., 399-402. pp.; Oltvai, 1976., 108-114.pp.
[773] Reizner, 1899., 413-417 .pp.; Oltvai, 1976., 133-144.pp.
[774] Reizner, 1899., 381-382.pp.; Oltvai, 1976., 53-59.pp.

sütötték néki a pecsétet az ördögök."[775] Tóth Erzsébet esetében „Bujákon, czombjára ütöttek valami pecsétet, nem tudja miből lett azon pecsét."[776]

10. Mi vitte őt erre? – Erre a kérdésre érdemben szinte hasonló válaszokat olvashatunk, mint a 7. kérdésre. Mindenképpen megjegyzik a gyanúsítottak, hogy az ördöggel kötött szövetségtől elsődlegesen az anyagi helyzetük jóra fordulását várták.[777]

11. Vajon gyakorolta-e a mágiát? – Ha nem is önállóan, de a többiekkel együtt minden gyanúsított űzte a mágiát.

12. Milyen módon, miképpen? Erre a kérdésre már nem minden vádlott válaszolt, vagy talán nem maradtak fenn erre a kérdésre adott válaszok. Maga a Praxis Criminalis is ad útmutatást a hatóságok részére: „Itt megjegyzendő, miszerint meg van engedve, hogy a személy előbb maga valljon és nyilatkozzon. Ha azonban az előhozott bizonyítékokra sem mondana semmit, akkor minden körülményre nézve kikérdezendő."[778] A szegedi recens anyagban nem találtam olyan gyanúsítottat, aki következetesen kitartott volna azon álláspontja mellett, hogy nem űzte a boszorkányságot.

13. Milyen szavakkal és tettekkel csinálta mindezt? A szegedi hatóságok konkrétabban kérdezték a gyanúsítottakat. Például érdekelte őket, hogy „Valamit ásott-e, vagy temetett-e el a fatens – boszorkányság, bűbájosságot illető dolgot ásott-e, vagy temetett-e el a fatens?" Tettel fel olyan kérdéseket is, hogy a fatens tud-e tükörrel, vagy gömbbel mágiát űzni. Talán érdekesebb az a tény, hogy a vádlottak nem is csodálkoztak a feltett kérdéseken, hanem szinte teljes részletességgel írták le cselekedeteiket. Itt ismételten felmerül annak a lehetősége, hogy a gyanúsítottak szájába adták a válaszokat.

A gyanúsított válaszolt. Olvashatunk olyan esetről is, amikor a kérdezett személy már korábban válaszolt ezekre a kérdésekre, így ilyenkor csak a kérdést írták le.

17. Kikkel? A Praxis Criminalis ennél a résznél ismételten utasítást tartalmaz a hatóság részére: „A kölönböző személyek szorgosan feljegyzendők, hogy ki lehessen őket vizsgálni."[779] Természetesen a jogalkotó célja ezzel mindenképpen az lehetett, hogy az adott közösségben minél több szerencsétlent vonjanak eljárás alá. A recens anyagban csak Kovács Pál vallomásában olvashatunk arról, hogy a vallomást tevő határozottan megtagadja a válaszadást.[780]

[775] Reizner 1899., 393-395.,pp.; Oltvai, 1976., 70-76.pp.
[776] Reizner 1899., 404-407. pp.; Oltvai, 1976., 100-107.pp.
[777] Pl.: Nagy Anna, Hisen Borbála, vagy Korcsek Zsuzsanna vallomásaiban is ezt olvashatjuk.
[778] Sugár, 1987., 266.p.
[779] Sugár, 1987., 267.p.
[780] Reizner 1899., 393-395.,pp.; Oltvai, 1976., 70-76.pp.

18. A mágia révén kit rontott meg? És milyen súlyosan? Erre a kérdésre olyan részletesen válaszoltak a vádlottak, mintha az általuk tett felsorolással szinte dicsekedtek volna, mintha a felsorolásban tett cselekedeteikkel dicsekedtek volna a hatóság előtt. A recens anyagban ugyancsak Kovács Pál volt az egyetlen, aki erre a kérdésre is tagadással válaszolt.[781]

19. Vajon a személyt, akinek mágikus gonosztettet okozott, megsegíthette-e? / Itt figyelembe veendő, hogy e segítsége új mágia céljából történhetett-e?/ Erre a kérdésre az esetek többségében nem válaszolt a gyanúsított, vagy fel sem tették neki ezt a kérdést.

20. Minő mágikus mesterségről beszélt? Mi módon történt az? Vajon máskülönben nem tanított-e másokat is arra? Kit? Mi módon? Ez lényegében igen összetett kérdés. éppen ezért a hatóság részeire szedte és úgy tette fel a gyanúsítottaknak. A mágikus mesterség mikéntjére csak elvétve találunk választ, arra azonban, hogy kitől tanulták a mesterséget és tovább adták-e azt, már részleteibe menő információkat szolgáltattak a szerencsétlenek. A válaszokban többször találkozunk Kökényné, vagy Rózsa Dániel nevével is.[782]

A vallatás során feltett kérdések megvizsgálását követően a kínvallatással, a kínzással is foglalkoznunk kell. A szegedi perek esetében a vádlottakat előzetes feljelentés alapján fogták el, és vonták perbe. Sajnos a rendelkezésre álló jegyzőkönyvekből nem állapítható meg minden kétséget kizáróan, hogy mily módon csikarták ki a vallomásokat. A vallomások elején szerepel ugyan az „önkéntes- és kényszer vallomás" kifejezés[783], de a per anyagaiban csak a kérdésekre adott válasz található, a kérdés feltevés és válaszadás körülménye nem. A recens anyagból kideríthető, hogy Kökényné, Hisen Borbála, Koracsek Zsuzsa, Széll Zsuzsa, Erme Örzse, és Malmos Katalin önkéntes vallomást tett.

Érdekes megvizsgálni a Praxis Criminalis XXXVII. cikkelyének (a kínvallatásról) 10. §-t.: „ Úgy irányítandó /tudniillik a kivallatás, S.I./, hogy abban a vétekben, mely testi büntetést nem érdemel, nem súlyos kínzás alkalmazandó, de a vétek vagy a bűn minősége szerint könnyebb, vagy súlyosabb kínra vonandó. Azonban ne legyen a kínvallatás súlyosabb, mint a bűn."[784] Ez a rendelkezés feltételezi azt a

[781] Reizner 1899., 393-395.,pp.; Oltvai, 1976., 70-76.pp.
[782] Így nyilatkozott Széli Zsuzsa, Katona Ferenc, vagy Borbola Ferenc is.
[783] Pl.: Katona Ferenc, vagy Borbola Ferenc esetében
[784] Sugár, 1987., 267.p.

tényt, hogy a vádlottat már az ítélet meghozatala előtt bűnösnek találták, így a tortúrát a későbbi büntetés részének tekintették.

Ugyancsak említést érdemel a 15. §., amely úgy rendelkezik, hogy „Mindazonáltal a kicsikart vallomás, melyet a vádlott a kínpadon tesz, nem fogadandó el, csak az, hogy vallott. A kínvallatás után először a vallomást újból le kell írni, és a törvény szerint azt meg kell vizsgálni."[785] Ezen rendelkezés szerint a tortúra után a megkínzottat elő kell vezetni és a vallatásban résztvevők előtt újra meg kell kérdezni, hogy vallomásai megfelelnek-e az igazságnak. Természetesen a vádlott vallomását elismerhette, ahhoz hozzátehetett, vagy akár meg is tagadhatta a korábban leírtakat. Ezen utóbbi esetben, ha a bírónak kellő gyanúja volt, akkor ismételt vallatás alá vethette a gyanúsítottat, természetesen az igazság kiderítése érdekében.

A XXXVII. cikkely rendelkezik arról is, hogy kiket nem lehet kínvallatásnak alávetni.

A recens anyagban a 2. és a 3. §. van jelentősége: „2. §. Hasonlóan, akit terhesnek, gyermekágyasnak, vagy szülés után gyermekét szoptatónak találnak, azokat akkor bűnügyi kínvallatásnak csak könnyebben lehet alávetni."[786] A szegedi perek anyagában Koncz Sára vallotta magát terhesnek, így rá elméletileg ez a szabályozás vonatkozott. Arról már nincs információ, hogy mennyire lehetett enyhített kínzást alkalmazni, valamint arról sem, mit jelent az enyhített kínzás. Maga a fogalom is ellentmondó, hiszen a könnyű fájdalmat kevesen élik meg kínként, tehát nem lehet kínvallatásról beszélni, ha pedig kínról van szó, annak könnyítettsége megkérdőjelezhető.

„3. §. A bírák ítéletére és belátására van bízva, hogy a 60 éves és annál idősebb, erejében lévő férfi, egészsége kárvallása nélkül képes-e elviselni a kínvallatást."[787]

Mindenképpen érdekes a szegedi perek esetében, hogy a jegyzőkönyvekben nem találunk utalást arra, hogy a bírák alkalmazták volna ezt a kedvezményt, pedig például Kovács Pál hatvanhét, Dancsóné hatvanöt, Szánthó és Katona hatvan, Dancsó János hetven, Danyiné ugyancsak hetven, valamint Rózsa Dániel nyolcvankettő évesnek van feltűntetve a vallomások során.

[785] Sugár, 1987., 267.p.
[786] Sugár, 1987., 268.p.
[787] Sugár, 1987., 268.p.

5.5. A szegedi perekben hozott ítéletek

A gonosz elleni harcban a bírák nem mutattak hajlandóságot a kegyelemre. Az eljárás ezen utolsó szakaszában is híven követték a Praxis Criminalis rendelkezéseit. A LX. cikkely tartalmaz rendelkezéseket és útmutatásokat az ítéletet kiszabó bírák számára. Megfigyelhetjük, hogy az ördöggel kötött bárminemű szövetség, az emberek megrontása, az ördöggel való testi kapcsolattartás olyan súlyos cselekményként van meghatározva, amit csak tűzhalállal lehet büntetni. A jogalkotó azonban enyhítő körülményeket is felsorol – nincs súlyos kár, jövendőmondóról, bűbájosról lévén szó – karddal lefejezhetőek. Ha a kár és a körülmény nem súlyos, akkor az elkövetőt elegendő megvesszőzni és esetleg a városból száműzni. Az enyhítő körülmények után a súlyosbító körülményeket is részletezi a jogalkotó. Többek között a többszöri és gyakori elkövetés, a tartósan folytatott gyakorlat, a nagy kár, valamint más mágiára való csábítása van ebben a csoportban felsorolva.[788]

Sajnos a szegediek esetében a bíróság nem talált – igaz nem is keresett – enyhítő körülményekre utaló jeleket. Ezzel szemben azonban szinte mindegyik vádlott beismert valamilyen súlyosbító körülményt magára nézve. Így sorsunk szinte a vallomások megtörténtét követően megpecsételődött. Többségüknél a sok éve folytatott boszorkányság beismerése a bírákban a tartós gyakorlatra utaló véleményt alapozta meg, de volt akinél a mások mágiára való csábítása minősült súlyosbító körülménynek.

Az ítélethozatalra 1728. június 26-án került sor, a végrehajtás a következő hónap 23-án történt meg. A szavazási jegyzékből megállapítható, hogy a bírák szinte egyhangúan a vádlottak elevenen való elégetésre ítélték. Erre a sorsra jutott Kökényné, Szandáné, Katona Ferenc, Tóth Örzse, Dugonyáné, Dancsó, Dancsóné, Szánthó Mihály, Borbola Ferenc, Széll Zsuzsanna és Rózsa Dániel, akinél külön feltűntették, hogy még egyszer meg kell tortúráztatni. Malmos Katalin esetében azt az enyhítést tette a bíróság, hogy előbb le kell fejezni, csak ezután kell máglyán elégetni.[789]

Az ítélet végrehajtására a Praxis Criminalis XXXVIII. cikkelyében a következő rendelkezéseket találjuk: „1. Ha víz folyik el mellette a hamut odaviszik és a folyóba

[788] Sugár, 1987., 269.p
[789] Balogh, 2001., 17.p.

szórják."[790] Mint láttuk, itt közvetlenül a folyóparton volt a kivégzés. „2. Ha a tűzítéletben félő a vádlott kétségbeesése, néha lőporral telt zacskót szokás a mellére kötni, mely szokást mi is kipróbáljuk."[791] Az elmélet lényege, hogy a lőpor a tűzben felrobban, így az elítélt szenvedéseit lerövidíti. A szegedi anyagban nem találunk példát arra, hogy ilyen alkalmazást előírtak volna. „3. Vagy amikor a körülmények a büntetés valamelyes könnyítését megengedik. előtte le lehet fejezni, azután a testet a máglyára helyezve, tűzzel hamuvá égetni, stb."[792] Ezt a rendelkezést alkalmazták a szegedi bírák Malmos Katalin, Bogadusánné és Koncz Sára kivégzése esetén.

[790] Sugár, 1987., 269.p.
[791] Sugár, 1987., 270.p.
[792] Sugár, 1987.

5.6. Összegzés

Mindenképpen megállapíthatjuk, hogy a magyarországi boszorkányperek történetének egyik jelentős esete volt a szegedi per. Nem állítanám, hogy mérföldkő volt, azt azonban mindenképpen, hogy az eljárás menetében, a vádlottakkal való bánásmódban, végül pedig az ítélet meghozatalában, az elítéltek számában mindenképpen egyedülálló esettel állunk szemben. Ebben a perben konkrétan hivatkoznak a Praxis Criminalisra, valamint szinte betűről betűre betartották minden rendelkezését. Talán ezért is kaphatott nagyobb érdeklődést az ország, sőt a birodalom egyéb területeiről is a per. Az ítélkező testület tagjai talán jobban féltek a püspök véleményétől, mint attól a ténytől, hogy makacsságukkal és fanatizmusukkal hány ember életét áldozták fel. A szegedi bírák által lefolytatott eljárás és meghozott ítélet nemcsak a város, de az egész ország történetében jelentős szerepet játszott. A szegediek olyannyira szégyellték tettüket, hogy sokáig a titkos levéltárban őrizték a per anyagait. Az ország történetében pedig e súlyos tett előrelépést jelentett a boszorkányperek felszámolásának rögös útján.

Sokszor felmerül a jog és igazság kapcsolatának, egymáshoz fűződő viszonyának kérdése. Tulajdonképpen kinek az igazságáról kell beszélnünk? Aki megalkotta az adott jogszabályt, vagy akire alkalmazzák azt? Azt mindenképpen megállapíthatjuk, hogy a jog csak egy eszköz, amelynek több feladata is van. Ezt az eszközt kell úgy alkalmazni, hogy a lehető legjobb megoldást nyújtsa a felmerülő problémákra. Sajnos, mint eszközt lehet ennek az ellenkezőjére is fordítani, de akkor csak egy szűk csoport érdekeit szolgálja.

Valószínűleg Szegeden is valamilyen hasonló eset történhetett. Addig fajultak a dolgok, amíg visszafordíthatatlanná váltak és emberéletet követeltek. Mindenképpen figyelni kell arra – a jogalkotónak is – hogy a jog, mint eszköz ne ilyen feladatot töltsön be.

A felkorbácsolt városi nép indulatának mindenképpen kellettek az áldozatok. A bírák két kivétellel időseket, egy kivétellel pedig lényegében a vásor és így a társadalom legaljához tartozó személyeket ítéltek el, akik zömmel nem is voltak szegediek.[793] A per

[793] „Az egy Rózsa Dánielt kivéve mindannyian szegények, mondhatni a város elzüllött söpredékei s általában véve idegen illetőségűek voltak.” Reizner, 1899., I. kötet 347.p.; „a vádlottak, az egy Rózsa Dánielt kivéve, szegények, elesettek, sőt koldusok voltak…” Oltvai., 1976., 28.p.

folyamán mindenképpen említésre méltó Rózsa Dániel és feleségének szerepe. Rózsa, mint korábbi városi bíró, talán irigységből került a „boszorkányok" közé és lett a vallomások szerint azok vezetője. De elfogadható Balogh Elemér azon nézete is, miszerint Rózsa Dániel a Rákóczi emigrációval tartott volna kapcsolatot, és így a politikai megítélése miatt több haragost gyűjthetett a bírói tanács tagjai között.[794]

Tanúságos a per utóélete is. A perek lezárultával az aktáka a városi Titkos Levéltárba helyzték el. 1830 körül a város történetének tanulmányozása céljából kérték ki a perek is, amelyek kiadását a városi tanács megtagadott, mondván az iratok „az emberi nemzetnek gyalázatjára szolgálnának, Tiszti Főügyész Úrnak erántok az a kívánsága, hogy ezek Városunk hírének kímélése végett közönségessé ne tétessenek."[795] Teháát ne bolygassák a múltat, amley valamikor szégyent és nem dicsőséget hozott a városra és tanácsára.

[794] Balogh, 2001., 17.p.; Oltvai nemcsak elfogadja, hogy Rózsa Dániel kapcsoltaot tartott az emigrációval, hanem hozzáteszi, hogy „akik pedig a legcsekélyebb szállal is hozzákötötték valamikor magukat (ti. az emigrációhoz) gyanúsak voltak és megsemmisítésükre az első adandó alkalmat megragadták." Oltvai, 1976., 33.p.
[795] Oltvai, 1976., 31.p.; Balogh, 2001., 17.p.

6. A BÜNTETŐPERES ELJÁRÁS

„Ez a legborzasztóbb, legsúlyosabb, legszörnyűbb és különleges bűn, a bírónak tehát nem kell ragaszkodnia az eljárás szokásos menetéhez, rendkívüli fegyverekhez nyúlhat."

(Malleus Maleficarum)[796]

6.1. A büntetőperes eljárás középkori és koraújkori két változata

Nézzük meg a feudális kori büntetőperes eljárás két változatát, amelyek tiszta formájukban igen ritkán fordultak elő, inkább vegyes alakzatuk figyelhető meg.

Az egyik, a vádelven (accusatorius elven) alapuló bírósági eljárás, amelynek lényege, hogy a feljelentő személy maga képviselte a vádat, azaz nem alakult még ki az ügyész tisztsége. Ha a feljelentésben megfogalmazott gyanúját nem tudta bebizonyítani, a bíróság – mint rágalmazót – megbüntethette (ezt nevezzük a tálió elvének, a régi magyar nyelvben a forbát elvének, illetve visszatükröző büntetésnek). A vádló és a vádlott egyenrangú felek a bíró előtt, aki nem dönt, hanem csak felügyeli a tárgyalás menetét.[797] A bizonyítási eljárásban sokkal nagyobb szerepet kaptak az istenítélet jellegű döntések, tűz- illetve vízpróbák, tisztítóeskük, mint a tulajdonképpeni nyomozás.[798] Ez az eljárás uralkodott Molnár Éva szerint 1584-ig.[799]

A másik, az úgynevezett nyomozó (inquisitorius) rendszer elvein épült fel. Lényege, hogy a bíráskodás szakágai intézményesültek, kialakult az ügyészi funkció – vagy a magisztrátus, vagy már a tiszti ügyész képviseletében. Az ügyészi funkció kialakulása megszabadította a feljelentőket attól a félelemtől, hogy ha alul maradnak a perben őket büntetik meg. A bíróság a tudomására jutott gyanú esetén, vádemelési kérelem nélkül is

[796] Kulcsár, 1968., 132.p.
[797] Molnár, 1942., 29.p.
[798] A polgári korszakban alakult át lényegesen a vádrendszer, amelynek megváltozott tartalma szerint a bíróság csak az elébe terjesztett törvényes vád alapján indíthatja meg az eljárást. Annak egész folyamán kötve van a vádló indítványához, s az eljárás eredménye a vád és a védelem – akik a bíróság előtt egyenrangú ügyfelek – vitájából alakul ki. A bíróság csak felügyel erre a vitára és az ítéletet az elébe hozott bizonyítási anyag szerint hozza meg. E rendszernek az alapelvei: közvetlenség, szóbeliség, nyilvánosság az eljárás egész folyamán, szabad védekezés. Vö: Bónis-Degré-Varga, 1961., 122.,148.,149.pp.; Timon, 1906., 384.p.; Gelencsér, 1991., 251.p.; Katona, 1977., 53.p.
[799] Molnár, 1942., 29.p.

megindította az eljárást, és maga a bíróság igyekezett összegyűjteni a perbefogottak elítéléséhez szükséges bizonyító (terhelő) anyagot. Az istenítélet jellegű döntéshozatalt háttérbe szorította a gondos nyomozás, és a meghatározott feltételek – szavahihető tanúk, a vádlott önkéntes, vagy tortúrával kikényszerített vallomása – melletti ítélethozatal. Ekkortól a peres eljárás már több szakaszra oszlott. A magyar boszorkánypereket a 16. és 17. század fordulójától ez a típusú eljárás jellemzi.[800]

[800] Molnár, 1942., 29.p.

6.2. Német területek bírósági eljárása boszorkányperek esetén

A Német nemzet szent római birodalmának büntető jogi és büntető eljárásjogi történetében jelentős állomás az 1532-ben kiadott Constitutio Criminalis Carolina. Ez volt az első olyan törvény, amellyel a központi hatalom primátusát kívánták hosszú évszázadok után ismét helyreállítani és megerősíteni. A Carolina, mint azt már fenntebb részletesen is ismertettem, büntető anyagi jogi és eljárásjogi szabályokat is tartalmazott. Éppen ezért a német területeken lefolytatott boszorkányperek esetében a Carolina szabályait tekintették iránymutatónak. Az előző részben említett két eltérő típusú eljárás közül a Carolina az inkvizitórius formulát vezette be és tette kötelezővé a birodalom területén. Ez alapján az eljárás boszorkányperek esetében a következő képet festette:

Boszorkányperekben az eljárás három részre oszlott, úgymint előkészítő eljárás, törvényszék előtti eljárás és végrehajtási rész.

6.2.1. Előkészítő eljárás

Az előkészítő eljárás további két alrészre bontható, úgymint gyanúsítás (feljelentés) és letartóztatás.

A Carolina 44. szakasza a varázslás gyanújáról a következőket írja:

- Ha valaki felajánlkozik, hogy mást varázslásra tanít.
- Ha valaki mást kártokozó varázslással fenyeget, amennyiben a jelzett károkozás a fenyegetettnek megtörtént.
- Ha valaki varázslóval vagy varázsló asszonnyal szoros kapcsolatban van.
- Ha valaki bűbájos dolgokkal, mozdulatokkal, szavakkal és módokkal foglalkozik és különösen, ha varázslás miatt rosszhírű.

Ezek az adatok olyan pontatlanok, hogy csaknem mindenkit varázslás gyanújába kerülhetne. Gondoljunk csak egy visszautasított kérelmezőnőre, aki az előtte szitkozódó vagy átkozódást mormoló a házat ezért elhagyta, aki neki semmit sem adott. Ha csak ennek a következő időkben valamilyen szerencsétlenség éri, nem áll messze attól, hogy ellene megfenyegetés és bekövetkezett kártokozó varázslás miatt keresetet indítsanak.

A harmadik definíció is pontatlanul definiált, hiszen a „varázslónő” egész családja vele szoros kapcsolatban él.[801]

Egy dokumentum, egy definíció ismérv lista, 1629-ből a Nassau-Siegeni bíróságról a boszorkányok felkutatásához konkrét adatokat állított össze: Varázslással gyanúsítható, aki pl.

- vesszőt, vagy más dolgot a levegőbe vet, abban a reményben, hogy zivatart okoz, ha ez ténylegesen bekövetkezik,
- menekül, ha azt hallja, hogy boszorkányokat fogtak meg.[802]

Döntő volt egy boszorkányper megkezdésénél a hírhedtség és a feljelentés, azaz *„fundamentum est in communi fama”* – a hírhedtség az eljárás egyik alapja.[803]
A margón arról lehet meggyőződni, hogy minden feljelentő, aki egy ilyen hírhedtség alapján feljelentést tett, 10 guldent kapott, és ezáltal a buzgóság a feljelentésekre még erősebb lett.[804] Így a híresztelésekben sokkal nagyobb veszély az érintett számára, hiszen a hírhedtség feljelentéssé válhat, a hírhedtség és a feljelentés tehát egymással összekapcsolódott. Mivel legtöbben, akik a boszorkányperekben kínvallatás által lettek kényszerítve, hogy a tettestársakat megnevezzék, lettek a legkönnyebben amazok által megnevezve, akik őket a varázslással kapcsolatba hozták, akik tehát az „aljas lárma” mögött álltak.[805]

Eszerint a feljelentések által lettek a varázslók meggyanúsítva és megvádolva.

6.2.2. Letartóztatás

A boszorkánypöröly (Malleus Maleficarum) második részének 6. kérdése a gyanús dolgok elleni bírói magatartásról ad információt. Eszerint előre látható, hogy szökésgyanús feljelentetteket le kell tartóztatni.[806]
Ez az idézet a törvényszolga által szóban történt meg a megidézett házában a jelenlévő magyarázatával.

Ha csak egy személy varázslás gyanújába került, többnyire börtönbe zárták, megközelíthetetlen, földalatti tömlöcbe vagy nehezen megmászható masszív toronyba,

[801] Schormann, 1986., 45.p.
[802] Schormann, 1986., 46-47.pp.
[803] Merzbacher, 1957, 111.p.
[804] Dürr, 1937., 42.p.
[805] Schormann, 1986., 49.p.
[806] Schmidt,1982. III. 50.p.

de emeletes házakba is (pl. varázsló-, vagy boszorkányházba) vitték, úgyhogy a külvilággal való kapcsolattartás rendkívül nehéz volt. A foglyokkal legtöbbször minden másban jól bántak. Csak a bíró parancsára kezdődött, a Malleus Maleficarum III. 2. rész 6. kérdésének rendelkezése szerint, hogy a gyanúsított házát átkutassák.[807]

Első sorban gyanús boszorkányeszközöket, mint villát, fűszernövényt és hasonló dolgokat akartak találni. A letartóztatással együtt járt a gyanúsított összes leltárának felvétele is (ingóságok feljegyzése, állatállomány stb.).

6.2.3. Törvényszék előtti eljárás

Ez a szakasz ugyancsak két részre, a titkos bírósági eljárás és az utolsó bírósági tárgyalás (nyilvános tárgyalás).

A titkos bírósági eljárás a megvádolással kezdődik. Ezzel nyílt meg a per. Többnyire mint egy hivatali szervezet büntető panaszosáról beszéltek az ügyvédi keresete[808], amiben ő a vádlottat varázslással vádolta meg. Ugyanakkor a bíró és az ülnökök figyelmezették (emlékeztették), hogy a tartományúr büntetőtörvénykönyve szerint kell eljárni, és hogy a megvádolt személyt rettenetes gonosztetteiért keményen és komolyan megbüntessék. Eszerint a bírónak és az esküdteknek a hatályos jogszabályok szerint kellett ezeket a személyeket szigorúan megbüntetni és hogy ezzel más hasonló gondolkodású személyeket elriasszanak.

6.2.4. Vallatás és inkvizíció

Ezután következett a vallatás, vagy az inkvizíció a bíró és néhány esküdt által, tanácsosok (a városokban) vagy más bírósági ülnök és egy bírósági írnok jelenlétében. Gyakran volt jelen még egy fejedelmi bizottsági tanács is, mint ellenőrző szerv[809], hogy a boszorkányok enyhe bánásmódját a többi bírósági személy részéről megakadályozza.

A boszorkányperekben a vádlottaknak célzott kérdéseket tettek fel, amiket csak igennel vagy nemmel lehetett megválaszolni. Kérdés mintákat vagy interrogatiokat (interrogatoria generalia et specialis) állítottak fel, hogy a válaszokat megkönnyítsék,

[807] Schmidt, 1982. III. 50.p.
[808] Leitschuh, 1883., 53.p.
[809] Jäger, 1834., 9.p.

amellett azonban hogy a lényeget nehogy kihagyják.[810] Ezt aztán a gyanúsítottak elé tették.[811] A bíró megkérdezte a vádlottakat borzasztó külső megváltozott állapotukról, hogy ő (bíró) egy szeretetreméltó álarcot szokott felvenni, csak hogy a vádlottak minden elképzelhető ürügy és fortély alkalmazásával önkéntes vallomásra bírja.[812] A bíró a boszorkányságot a skolasztika szemléletének megfelelően ilyen magától értetődőnek tartotta, mint realitást, úgy hogy neki sikerült, hogy a gyanús dolgok a képzelet- és önámításképzete következtében végeredményben már maga is hitte a boszorkányságot és már magát is bűnösnek tartotta.[813]

A bíró ilyen módon a beismerést elérhette, így az inkvirált személynek a jegyzőkönyvet kérdésről kérdésre felolvasták, amivel ő a javításokat és kiegészítéseket csatolhatta, a kijelentéseinek igazságát figyelembe véve.

Ezt követően a bűbájos személynek a vallomást még saját kezűleg alá kellett írnia. Ezzel a vallatás befejeződött.

Általában nem sikerült, hogy a vélt boszorkánytól egy önkéntes vallomást csikarjanak ki, hiszen a tanúkihallgatásokat is igénybe vették.[814]

6.2.5. Tanúkihallgatások

Itt voltak néha-néha a tagadó bűntársak szembeállítva, akik kimondták, hogy a vádlott például boszorkánytáncon volt jelen, és kérték, hogy az igazságot mondja, hogy a kínvallatástól megkíméljék.[815]

Ezt az időszakot általános tanúzási kényszer jellemezte. A bíró a tanúkat esküre bírta, hogy a boszorkányperben az igazságot mondják.[816] Azt, aki vonakodott, hogy a tanúzási esküt letegye, a Boszorkánykalapácsnak megfelelően, mint eretneket kellett tekinteni és úgy kellett vele bánni.[817]

---

[810] A korabeli adataok alapján feltételezhető, hogy a vallatás során a kérdéseknek való megfeleletetés volt a fontos, hiszen így az adott vitás kérdést rögtön el tudták dönteni, hogy a boszorkányperekhez tartozik-e vagy sem. Éppen ezért nem a boszorkányokba vetett hitet tudjuk a kérdések feltevésével igazolni, hiszen nem volt fontos kérdés, hogy az eljárást lefolytató személy, vagy személyek ténylegesen hitték-e a boszorkányok létezését, vagy sem.
[811] Jäger, 1834., 10.p.
[812] Stelzner, 1892., 14.p.
[813] Byloff, 1902., 441.p.
[814] Stelzner, 1892., 14.p.
[815] Leitschuh, 1883., 34.p.
[816] Schmidt, 1982. III. 41.p.
[817] Schmidt, 1982. III. 42-49.pp.

A Boszorkánypöröly néhány jó hírű ember elítéléséhez legalább három tanú kijelentésének azonosságát követelte meg, rossz hírű vádlottaknál elegendő volt két tanú is.[818]

A tanúvallomásoknál legalább a vizsgálóbírónak, tanúknak, írnoknak és két tiszteletreméltó férfinak, mint kötelező-tanúknak jelen kellett lenniük.

Az 1532-es Carolina[819] a gonosztett bizonyításához két vagy három hihető, jó tanút követelt meg. A kihallgatásnál (71. szakasz) a bíró két ülnökkel, és a bírósági írnokkal együtt hallgatta ki a tanúkat.[820]

Azokat a tanúkat, akik hamis kijelentést tettek, poena infamiae-vel fenyegették meg. Vagyis ezért a hamis tanúskodásért egy súlyos büntetésben részesült, ami lehetett a poena talionis és a poena mortis is.[821]

6.2.6. Az akták szétküldése

A bíró az inkvizíciós eljárásban a bűncselekményt hivatalból üldözte; csak ő értelmezte a jogot és ítélte meg a cselekedeteket. Tehát a letartóztatottak élete és halála felett ő volt a szuverén úr.[822] Ennek ellenére a különösen nehéz kérdéseknél a jogtudósok tanácsát kéret ki. Így szabályozta a Carolina behatóan az akták küldésének intézményét, amiből a peranyag kényszerű jegyzőkönyvezése következett be. A bíróság számára a jogtudósok véleménye kötelezővé vált.[823]

Az aktákat például megküldték a felsőbb bíróságoknak, pl. a Legfelsőbb Birodalmi Törvényszéknek és a Birodalmi Udvari Tanácsnak; esetleg az alattvalók fellebbezésére és keresetére is.

A Legfelsőbb Birodalmi Törvényszék a vádlottak helyzetén akart javítani. Ezért pl. síkra szállt azért, hogy a rabok mellé ügyvédet adjon; meg akarta könnyíteni nekik a börtönben töltött időt. A Törvényszék utasítása végül is csak azt mutatta, hogy a boszorkánybírók a kevés utasításokon túltették magukat, amik által a vádlottak biztosra vehették, hogy egy kevés védelmet is engedélyeztek volna, és szabad akaratukból ítélkeztek. Így a Törvényszék majdnem minden megbízásában szemrehányás található,

[818] Schmidt, 1982. III. 40. és 49.pp.
[819] CCC. 66. szakasza
[820] Kohler-Scheel, 1968., 41.p.
[821] CCC. 68. szakasz
[822] Bartolomäus, 1900., 79.p.; Hall, 1933., 2.p.
[823] Schmidt, 1965., 113.p.

hogy a tartományurak bíróságai megsértik a törvényt. A boszorkányság általános felfogásának megváltoztatását a Törvényszék nem tudta elérni, de szakvéleményt adott és a boszorkányügyeket humánusabb és haladóbb szempontok szerint kezelte. Emellett a Birodalmi Udvari Tanács foglalkozott a boszorkányperekben meghatározott vitás kérdésekről való szakvélemények megadásával. A tartományuraktól is alkalmaztatta a „Boszorkánybizottságok" (tartományúri főhatóság), úgymint a jogi fakultások által készített szakvéleményt.

6.2.7. A kínvallatás

Ha a vádlottat sem békésen, sem gyötrő bebörtönzésen keresztül ne sikerült rábírni a vallomástételre, akkor vették igénybe a kínvallatást. A „territio verbalis"-t (a kínzó eszközök hatásainak elmagyarázása) követte a „territio realis" (a kínzóeszközök felhelyezése, alkalmazásuk nélkül). Ezt követte, ha még mindig nem volt vallomás, a tortúra.[824]

A legismertebb kínzási módszerek többek között a láb- és ujjcsavarok[825], a felhúzás[826] és a vesszőcsapás voltak. Az itáliai bírósági szokások közül az egyik átvett szabály szerint a vádlottat szabadon kellett engedni, ha háromszor eredménytelen volt a kínvallatás. Ha valaki a börtönből távozott, azt visszahívni, így egy újabb kínvallatást elkezdeni, ha az indító okra, amire az első „kínvallatás" támaszkodott, nem korlátozódott, továbbfolytatható volt.

Gyakran, ha a bíróságnak nem volt rá lehetősége, hogy elegendő bizonyítékot találjon és az érintettet halállal büntesse, a hatóságtól felmentét kapott (absolutia ab instantia), ami azonban csak egy ideiglenes, feltételes felmentést jelentett.[827]

---

[824] Lorenz, 1994., 77.p.; Schormann, 1986., 43.p.

[825] Ezen eszközök közül a hüvelykcsavar a nevéből is adódóan a hüvelykujjak összeszorítására volt alkalmas. Hasonló elven működött a lábcsavar, vagy ismertebb nevén a spanyol csizma is. Ezzel a szerkezettel a megkínzott személy sípcsontját szorították össze. Ebbe a körbe tartozott az úgynevezett lábfejcsavar is, amellyel a vádlott lábfejét kínozták. Ld.: Temesváry, 1970., 19.p.; Lorenz, 1994., 77-78.pp.

[826] Ennek a kínzási módnak is különféle válogatott fajtáit különíti el Temesváry a művében. E szerint létezett a kötélfűző elnevezésű kínzóeszköz, amely során a kötelet az áldozat hátraszorított karjaira húzták rá, úgy hogy a legkisebb mozdulatra is a szerencsétlen húsába vágódjon. A második, ebbe a csoportba tartozó kínzóeszköz, a már ismertebb csigázás. Ennek alkalmazása során a megkínzott személy kezeit hátrakötötték, majd egy felerősített csigán keresztül átvezetett kötéllel felhúzták. Ld., Temesváry, 1970., 19.p. Ennek eredményeképpen a megkínzott válla általában kiugrott a helyéről, ami bár nem minősül törésnek, mégis borzalmas fájdalommal járt.

[827] Schormann, 1986., 44.p.

A vallomásokat azonban, amiket a kínvallatással csikartak ki, más vádpontokkal együtt, az úgynevezett vizsgálati jegyzőkönyvekben utólag el lehetett olvasni.

6.2.8. A boszorkánypróbák

Egy ismert eszköz volt, annak megállapítására, hogy a mindenkori vádlottaknál egy varázslóról vagy egy boszorkányról van-e szó. A boszorkánypróba, lényegében a középkori ordáliákból (istenítéletek) fejlődött ki.[828] Ezek az „Istenítéletek" azon a feltevésen nyugszanak, hogy Isten igazságos és a földi világban is azt szeretné, hogy a jogot megteremtse és egyenesen betartassa. Ezek az istenítéletek alapjaiban az ördög ellen irányultak, aki a bűncselekményben lakozott.[829] Éppen ennek megfelelően markáns különbséget lehet megfigyelni a középkori istenítéletek és a boszorkánypróbák között. A magyar név (istenítélet) a lehető legjobban tükrözi a fogalom tartalmát, mivel ezen módszerekkel a pert döntötték el, vagyis az istenítélet során isten megmutatta, kinek van igaza.[830] Ezzel szemben a boszorkánypróbákat általában az eljárás közben alkalmazták annak megállapítására, hogy valóban boszorkánynak kell-e tartani a vádlottat. Tehát a próbáknak a per kimenetelére mindenképpen hatása volt, de nem találunk egy olyan esetet sem, amikor a próbák végeztével, arra való hivatkozással marasztaló ítélettel egyenértékűnek tekintették volna a próba eredményét.[831]

Nagyon elterjedt volt például a tűpróba (Nadelprobe); amely szerint az ördög által adományozott boszorkány stigmát keresték. A hóhér egy hegyes tűvel a stigmát, amely legtöbbször anyajegy volt, megszúrta. Ha nem serkent vér a sebből és a fogva tartott nem érzett fájdalmat, akkor a bíróság egy csalhatatlan boszorkány jegyet talált.[832] Amennyiben a vádlott teljes testfelületén nem találtak egy stigmának minősíthető jegyet, akkor az a felfogás érvényesült, hogy az ördög azért nem jelölte meg követőjét, mert teljesen megbízhatónak tartotta őt. Ennek értelmében csak a megbízhatatlanokra kellett stigmát raknia.[833] Egy másik ismérv volt emellett, ha a vádlott egy kínvallatásnál egy könnycseppet sem ejtett. A boszorkánypróbáknak ezt a változatát hívták

[828] Ezt az álláspontot képviseli Balogh Elemér is. Balogh, 2004., 2.p.; valamint Tóth G. Péter Tóth, 2001., 259.p.
[829] Fehr, 1926., 235.p.
[830] Molnár, 1942., 25.p.
[831] Ezt az álláspontot képviseli Balogh Elemér is, Ld., Balogh, 2004., 2.p.
[832] Lorenz, 1994., 76.p.; Zwetsloot, 1954., 228.p.; Schormann, 1986., 48.p.; Balogh, 2004., 3.p.
[833] Balogh., 2004, 3.p.

könnypróbának (Tränenprobe).[834] További ismérv, ha a vádlott a kínvallatás során fájdalmat nem érzett (érzéketlen volt) és nem ájult el. Ezen utolsó két pontnál úgy tekintették, hogy az ördögi segítség első nyomát fedezték fel.[835]

Ismerték és alkalmazták a mérlegpróbát (Hexenwage), amelynek segítségével megállapíthatták a gyanúsítottról, hogy bsozorkány-e. Hiszen a boszorkányok a tisztességes, becsületese emberknél jóval könyebbek voltak.[836]

Meg kell még említeni a vízpróbát (Wasserprobe), amelyet a 13. században a törvénykezési gyakorlatban betiltottak, majd a kora újkorban ismét engedélyezték, de csak boszorkányperekben.[837]

6.2.9. A vádlott vallomása és a titkos ítélet (geheime Urteil)

A titkos bírósági eljárás végén a vádlott vallomása és a titkos ítélet volt.
A Carolina 56. szakasza elrendelte, hogy a foglyot hagyni kell, hogy magától valljon, vagyis önkéntesen és nem lehet előre közölt adatokkal befolyásolni. Továbbá a bíró nem ígérhet egy beismerő vallomás estében sem a vádlottnak feltételes kegyelmet.[838] A bíróság már a vallomások alapján döntött az esetről; a bíró illetve az ülnökök elkészítették az ítéletet. Ezt az ítéletet titkos ítéletnek (geheime Urteil) is nevezték, amit a boszorkányok, vagy varázslók már csak a nyilvános bíróság (offenen Gericht) előtt, az utolsó tárgyalási napon tudtak meg.[839]

[834] Lorenz, 1994., 76.p.; Schmidt, 1965., 90.p.; Schormann, 1986., 48.p.
[835] Schormann, 1986., 48.p.
[836] Zoepfl, 1872., 449.p.
[837] Lorenz, 1994., 76.p.; Schormann, 1965., 47.p.
[838] Rapp, 1891., 41.p.
[839] Hermann, 1866., 75.p.

6.2.10. Az utolsó tárgyalási nap

A törvényszék előtti eljárásnak ez a második szakasza, amelyet „kiürült látványosságnak”(entleertes Schaustück)[840] is neveznek. Lényegében egy ünnepélyes bírósági tárgyalás volt a nyilvánosság előtt. Az összes vallomást felolvasták, amit a vádlottnak meg kellett erősítenie, és ezután az ítélet hozatal következett.

Ez az utolsó tárgyalás, a hagyományokat betartva, mégis egy nagy közönséghatást kiváltó esemény volt, amely a boszorkányüldözés elterjedését még jobban előmozdította. Hiszen nem csak az úgynevezett vallomást – beismerő vallomást – olvasták fel, hanem a feljelentő nevét is.[841] Ez intenzíven elősegítette az új gyanúsításokat, és újabb áldozatokhoz vezetett.[842]

6.2.11. A büntetés végrehajtása

A büntetés végrehajtása az eljárás végét jelentette. A Carolina rendelkezései és más korszakbeli büntetőjogi normák szerint is sokkal gyakrabban szabtak ki halálos ítéletet, mint másfajta büntetést, például szabadság vesztés büntetését. Az egyéb, halálbüntetésen kívüli büntetések közé sorolták az életfogytig tartó börtönbüntetést, az örökre szóló vagy meghatározott ideig tartó tartományból, vagy adott városból való kiutasítást, a pénzbüntetést, a templomi munkát, a bűbájos személyek javainak elkobzását. A büntetések egyik különösen kegyetlen módja a nyelv egy részének lecsípése volt.[843]

[840] Schormann, 1986., 33.p.; Conrad, 1962., 391.p.
[841] Ez történet Kurtreierben is az első boszorkányok ellen lefolytatott eljárási hullám idején is, amikor 1590-től éveken keresztül ismertették az ítélethirdetéssel egy időben a vádlók neveit is. Ld.: Schormann, 1986., 33.p.
[842] Schormann, 1986., 33.p.
[843] Knapp, 1891., 274.p.

6.2.12. Kegyelmi jog

Mielőtt a halálos ítéletet végrehajtották volna, fel kellett azt terjeszteni a fejedelem elé, aki az adott területen a kegyelmi jog (Gnadenrecht) gyakorlója volt. Az ítéletet csak ő erősíthette meg, tehát nem gyakorolta a kegyelmezés jogát, vagy csak ő változtathatta meg. A tettesnek való megkegyelmezés kizárólagosan a tartományúr fenntartott joga volt.[844]

6.2.13. Végrendelkezés

Az ítélet végrehajtása előtt három nappal az elítélt az ítéletéről tudomást szerezhetett. Így időt hagytak neki még a gyónásra és az áldozásra. Éppúgy maradt még ideje és lehetősége, hogy végrendelkezését megtegye.

6.2.14. A kivégzés módjai

Eretnekek, boszorkányok és varázslók megbüntetésének leggyakoribb módja a máglyán való tűzhalál (Feuertod auf Holzstöβen) volt.[845] A halált még gyorsította, hogy a hóhér az elítélt torkára egy porral teli zsákot függesztett, vagy ként, esetleg port a mellére öntött.[846] A kémiai folyamatok miatt így a szerencsétlen halálraítélt nem a tűzhalálba pusztult el, hanem valamivel korábban megfulladt.

Néha a tartományúr enyhítette az elítélt sorsát azzal, hogy a hóhér a boszorkányt, mielőtt megégette volna, megfojtotta. Továbbá alkalmazták a boszorkánykályhákat (Hexenöfen), tehát bizonyos tekintetben a büntető krematóriumokat.[847]

A halálos büntetés (poena mortis) mellett kiegészítésként még bizonyos mellék- és súlyosbító büntetést is kiszabtak a kivégzés előtt. Ilyen lehetett például hogy izzó fogókkal csipkedték a szerencsétleneket.[848] A kivégzések eleget tettek a szenzációéhségnek is. Sok ember érkezett, többen még a gyerekeiket is magukkal vitték

[844] Byloff, 1902., 298.p.
[845] Balogh, 2004., 4.p.
[846] Knapp, 1891., II. 778.p.
[847] Fehr, 1924., 32.p.
[848] Reich., 1940., 55.p.; Balogh., 2004., 4.p.

a kivégzőhelyre. A kivégzések ezért nyilvánosak voltak, mert mint a hatékony elrettentés eszköze érvényesült.[849]

Az elítéltnek a korszakban alkalmazott bírósági szokás szerint viselnie kellett a börtön- és az igazolások költségeit. Ezenkívül a kivégzést követte a vagyonelkobzás is. Ez a vagyonelkobzás a boszorkánypereknél gyakran döntő szerepet játszott, hiszen a boszorkányüldözés néha a fejedelmi kincstárat is feltöltötte, hiszen ebből fizették nem jelentéktelen összegekkel a bírókat, a hóhérokat és a feljelentőket is. Tehát mindehhez szükség volt arra, hogy minden perbefogottól minél több pénzt szedjenek be.[850]

[849] Reich, 1940., 55.p.
[850] Ld.: Balogh, 2004., 5.p.

6.3. Jogszolgáltatás gyakorlata Magyarországon

6.3.1. A bűntettek csoportosítása

Az 1768-ban hozott büntetőjogi kódex alapján a releváns jogellenes cselekményeket két nagy csoportba osztották:

1./ Nyilvánvaló bűntettek – crimen manfestum – pl. kocsmai veszekedés verekedéssé fajul és az egyik sértettet megölik.

2./ Rejtett bűntettek – crimen occultum – a cselekménynek nincsen tanúja és nincs tettenérés sem. A hatóság csak azt tudja, hogy bűncselekmény történt.

Az esetek többségében az eljárás közvetett bizonyítékokra, korabeli kifejezéssel élve, vétek- vagy, gyanújelekre (indicia) alapozva indult meg.[851]

Hazánkban a boszorkányság nem minősült crimen exceptumnak (különleges bűnnek), nem is tartozott különleges bíróság elé, így a hagyományos bűntettek közé sorolták.[852] Ezért a következőkben ismertetem a korabeli bűntettek csoportosítását, hogy ebben is megfigyelhessük a boszorkányság helyét. Öt nagy csoportot különböztethetünk meg:

1./ Honárulás, hűtlenség, és felségsértés

2./ Élet és testi épség elleni bűntettek

a/ élet elleni bűntettek pl. az emberölés

b/ testi épség elleni bűntettek

- sebzések (vérömléssel járnak)

---

[851] Hajdu, 1985., 60.p.

Itt szeretném pontosítani a fogalmakat, hiszen jelentésük nem minden esetben egyezik meg a mai értelmezésükkel.

Gyanújel: valamilyen adat, tény, körülmény, bármi, ami egy elkövetett bűncselekmény és egy, vagy több személy közti kapcsolatra utal. Lehet tárgyi, vagy személyi is.

Gyanú: vélekedés arról, hogy egy személy egy bizonyos gaztett elkövetésére képes, tőle ilyen" kitelik ". Nem alapulhat asszonycsacsogásra, pletykára, (garrulitas foeminarum) kósza hírre, hanem csak köztiszteletben álló, becsületes emberek véleményére.

Vélelem: /praesumptio/ súlyosabb, mint a gyanú. Ez prekoncepció, kiindulási alap. Egy bizonyos társadalmi, vagy foglalkozási csoporthoz tartozó ember csak bűntettek. elkövetéséből élhet, a környezetében véghezvitt összes gaztett potenciális tettese.

[852] Schram, 1970., I. 7.p.; Molnár, 1942., 27.p.

= csonkítások

= egyszerű sebzések

- ütések

3./ A vallást és az erkölcsiséget közelebbről érintő bűntettek

Ezekre az jellemző, hogy az egyház különös feladatának tekintette azok megbüntetését. Az idetartozó cselekményeket már korán közbűntetteknek minősítették. Ezeket a bűntetteket négy nagy csoportra lehet szétválasztani:

a/ bűbájosság, rontás, boszorkányság, méregkeverés, magzatelhajtás

b/ hamis tanúzás, hamis eskü, hamis okmánykészítés, hamis pénzverés, istenkáromlás

c/ becsületsértés, rágalmazás, hamis vád

d/ szemérem ellen elkövetett bűntettek

4./ Vagyon elleni bűntettek : lopás, rablás, sikkasztás, orgazdaság és gyújtogatás

5./ Személyes szabadság ellen elkövetett bűntettek; szabad egyének szolgaságra vetése, hatalmaskodás.[853]

6.3.2. Büntetési nemek

Most pedig nézzük meg, hogy milyen büntetési nemeket ismertek és alkalmaztak a tárgyalt időszakban:[854]

1./ halálbüntetés, – amely lehetett fejvétel (ezt tekintették a rendes módozatnak) és akasztás (patibulum – amelyet kezdetben csak tolvajokra alkalmaztak).

2./ testi büntetések, amik két nagy területre bonthatók, a testcsonkításra és a testfenyítésre.

A testcsonkító büntetés (mutilatio, detruncatio, membrorum)[855] a test valamely önálló rendeltetéssel bíró tagjának megsemmisítése. Ilyen volt a szemkiszúrás, a nyelvkivágás, a kéz, láb, fül és orr levágása. Elsősorban a halálbüntetés enyhítése gyanánt alkalmazták.[856]

Testfenyítő büntetések közé tartozik a hajlenyírás, az ostorozás, a vesszőzés és a megbélyegzés.[857] Az ostorozást, vesszőzést, korbácsolást gyakrabban alkalmazták

[853] Timon, 1902., 418-437.pp.; Hajnik, 1869., 366-374.pp.
[854] Vö. Timon, 1902., 404-414.pp.; Hajnik, 1869., 361-366.pp.
[855] Magyar Törvénytár 1898., Kálmán I. 84.
[856] Magyar Törvénytár 1898., Szent László II. 12., Szent István II. 39. 40.
[857] Magyar Törvénytár 1898., Szent István II. 8. 18., Szent László II. 11.

önálló büntetésként. Így a jövendőt jósló bűbájosokat megvesszőzték. E büntetést, mint meggyalázót, vásáron, ünnepnapon, a templom körül hajtották végre. A megbélyegzést (tüzes bélyeggel való jelzést) a királyi decretumok két bűntett esetén alkalmazták. Szent István elrendeli, hogy a másodízben bűnösnek talált boszorkány homlokára, mellére és lapockái közé a templom kulcsával keresztforma bélyeget süssenek[858]; Kálmán király rendelése szerint, a hamis tanú arcára süssenek bélyeget.[859]

3./ szabadságbüntetések, amelyeknek három fokozata volt:

- a legsúlyosabb, a szolgaként való eladás,
- ezt követte a börtönbüntetés és
- a legenyhébb a kiutasítás volt, amelyet különösen a városi jogokban (statutumok) alkalmaztak.

4./ becsületbüntetések, ezek közé soroljuk a hajlenyírást, a pellengérre (a városi bitófa alá) való állítást, a szégyenítő megkövetést, a becstelenséget (infamia) és a vezeklést.

5./ vagyonbüntetések, ide tartoznak: a jószágvesztés és a különböző mértékű bírságok.

6.3.3. A büntetőper szakaszai [860]

- előkészületi perszakasz
- törvényszék előtti eljárás
- perorvoslati eljárás
- végrehajtási perszakasz

Az előkészületi perszakasz

A bűnvádi eljárás általában, valamely büntetendő cselekménynek a hatóság tudomására jutása vagy juttatása útján indult meg.[861]

1728-ban Gál Ferencnét, Sonkoly Jánosnét és öreg Kalmárnét vádolták be ilyen indokkal a kiskörei bírók és lakosok „Méltóságos Gróff Egri Püspök Kegyelmes Urunk Excellentiája érdemes Praefectusának, nekünk bizodalmas Nagy jó akaró Tekintetes Hász Cároly Praefectussának...”

Ezt követően a perben 17 tanút hallgattak ki, az ítéletben pedig a vádlottakat csak kezes levél ellenében engedték szabadon.[862]

---

[858] Magyar Törvénytár 1898., Szent István II. 31.
[859] Magyar Törvénytár 1898., Kálmán I. 83.
[860] Vö. Bónis-Degré-Varga, 1961., 122.p.
[861] Koncz, 2003., 195.p.

Találkozunk az ellenkezővel is, amikor valaki ráunva a sok róla szállongó, egyre szaporodó szóbeszédre, az illető maga kért magistratualis inquisitiót – vizsgálatot – maga, nem ritkán házastársa, felesége ellen.[863]

1730-ban Tóth Márton jobbágy feleségét boszorkánysággal vádolták meg. „...magát akarván menteni, Bíró házához ment, és Fekete Imre az Bíró által Ezer forintig, úgy mint boszorkányt már kilencz hete miolta meg fogattatta, és a tömlöczbe bé hozattata. Az ótta Semmi revisioja nem lévén, Szenved héába, ott meg is betegedvén."

Ezért a férj írt levelet gróf Erdődy Gábor egri püspökhöz, hogy felesége ügyében intézkedjen. Végül is a püspök-földesúr a levelet minden intézkedés megtétele nélkül a levéltárba tettette, „…mint semmire sem való levelet."[864]

Egy másik említésre való példa Szánthó Benedekné, Boda Kata ügye, akit boszorkánynak szidalmaztak, és maga kéri ebben a becsületsértési esetben az eljárás lefolytatását. Sajnos az ítélet nem maradt fenn.[865]

Számtalan más becsületsértési per is felbukkant, amelyekben, hasonlóan az előzőhöz, valakit boszorkányszóval illetnek, de állításukat alátámasztani nem tudják. Ilyenkor mindig a sértegetőt marasztalja el a bíróság.

A vizsgált anyagban arra találunk példát, amikor 1711-ben Seres Istvánné „kérésére Eger város magisztrátusa vizsgálatot rendel el." Ebben az esetben Seresné Molnár Istvánt vádolja, hogy az őt „...oly hirtelen mocskos Szókkal illetvén, hogy tudni illik bű bájos és boszorkányi Személy...". Sajnos a helybenhagyó, vagy marasztaló ítélet nem maradt fenn, tehát nem tudjuk, hogyan döntött a hatóság.[866]

Ugyanebben az évben Nagy Máthé felesége indított rágalmazási pert Szögedi Márton ellen. A vád: „Mi Képen ennek előtte Cir. 15, vagy 16 nappal Ugyan Eger Várassában Lakos Szögedi Márton ielen lévén az Betses Tanács előtt Nem tudatik Mi okbul viseltetvén Országunk Törvényei ellen, az Actrix Aszont oly bötstelen Szókkal illette melybül világosan az I-nak Szavaibúl boszorkányságot Isten ellen való vétket igyenessen Ki hozta..."

---

[862] Sugár, 1987. 117.
[863] Koncz, 2003., 195.p.
[864] Sugár, 1987. 138-139.
[865] Schram, 1970. I. 136.
[866] Sugár, 1987. 45-46.

A per végén „A bevádolt Szögedi Mártont Eger város szenátori tanácsa nyelvváltságra ítéli; 20 forintot azonnal ki is fizet...", az összeg többi részét elengedték. Így nem tudhatjuk, pontosan mennyi volt a büntetés.[867]

1741-ben Ecsegi Szőcs Juditot táltossággal rágalmazta Kőműves Suska. A rágalmazót 25 korbácsütésre ítélték, „…rágalmazásának és saját táltosságának abbahagyására, különbeni kicsapatás terhe mellett."[868]

Megemlíteném a következő esetet:

„Nemes Habsi Anna Aszony Néhai Nemes Forgó Páll Uram özvegye ezen Nemes Törvény Szék eleibe be adott Instantiájából, és ahhoz adnectáltatott s authenticáltatott Tanuknak vallást tételébül bizonyos lévén hogy Iffiu Béress János ezen folyó Mártius havának 2dik napján emlitett Habsi Anna Aszonyt másoknak hallatára Vén Boszorkánynak mondani, Tüz alá itélni, Isten képére teremtett Lelkét fertelmes nyelvével paráznitani, és eczersmind Ördög adta mondással káromlani bátorkodott, 60 kemény Pálcza ütések után ell botsájtatott."[869]

A bűnvádi eljárás lefolytatására illetékes hatóság: a nagybirtokon a főúri úriszék apparátusa (tiszttartó, ispán, stb.) a városokban a városkapitány és közegei, a vármegyékben a 16-17. század folyamán a generalis inquisitiora (általános helyszíni nyomozásra) kiszálló alispán, később a szolgabíró.[870] Meg kell említeni az 1625-ben kiadott XIII. törvénycikket, amely elrendeli, hogy az alispánok kötelesek negyedévente generalis inquisitiót tartani a gonosztevők kipuhatolására. Amennyiben ezt elmulasztják, úgy hivatalvesztéssel és száz forinttal lehet őket megbüntetni.[871] Hasonló kötelezettséget ír elő Borsod vármegye 1712. évi statutuma is: „…maga elé citálván minden helységbeli lakosokat, külön a szokott iuramentum leteltével examinálja a következő kérdéseke szerint:Ki volna a káromkodó, gyilkos, szentegyháztörő, lopó, parázna, emberétető, magzatát elvesztő, bűbájos boszorkány, stb."[872] Természetesen az alispánoknak nem kellett minden egyes személyt kihallgatni, de törekedniük kellett erre. A hatóságok tudomására jutott gyanús körülmények felderítésére rendelt eljárási szakot – amelynek két fő része: a nyomozás és a vizsgálat, teljesen egybefolyt – a feudális büntetőeljárásban összefoglaló névvel investigatio generalis szaknak is lehet nevezni.

[867] Sugár, 1987. 55-56.
[868] Schram, 1970. I. 222.
[869] Schram, 1970. I. 223.
[870] Molnár, 1942., 30.p.
[871] Magyar Törvénytár, 1896. 1625:XIII.tc.
[872] Molnár, 1942., 31.p.

Lényege, hogy a fentebb felsorolt hatóságoknak mindazon a cselekményeit magába foglalta, amit a bűneseteknek a törvényszéki eljárást megelőző kivizsgálására rendeltek el.

A boszorkányok gyanúba kerülésének lehetőségéről, összefogdosásuk alapjairól a Cautio Criminalisban Friedrich Spee a következőket jegyezte le:

„Ha valahol valami szerencsétlenség történik, ha hosszú ideig tartó szárazság vagy esőzés köszönt be, ha rossz a termés…ha jégeső vagy tűzvész pusztít, ha súlyos betegségekről, vagy váratlan halálesetekről érkezik a hír: rögtön kész a mondás, hogy ez a boszorkány műve. Ha valaki becsületes munkával meggazdagodik, ezt nem hiszik el, ebben az ördög keze van. Ha istenfélő, templomba járó, olvasót forgató: az ám az ördöggel kötött szövetséget palástolja. Ha a pletyka kikezd egy nőt, a bíró akár a legsilányabb mendemonda alapján is perbe fogja. Ekkor azután nincs menekvése. Hiába derül ki, hogy a pletykának nincs alapja és az élete fedhetetlen. Az ám, a tisztesség látszata alá rejtette bűnös viszonyát az ördöghöz.”[873]

Az investigatio legfőbb aktusai:[874]

1./ a gyanúsított kihallgatása

2./ a tanúszedés, tanúkihallgatás

3./ szemle vagy látlelet felvétele

1./ A tettes, illetve a gyanúsított kihallgatásánál[875] (benevolizálás — fassio benevola kifejezés után kapta a nevét) különbség volt az illető rendi állása szerint.

A szabadlábon hagyott nemes kihallgatása illő formák között történt, esetleg ki sem hallgatták, csupán írásos vallomást terjesztett be.[876]

Hasonló kímélettel bánt a városi hatóság a jómódú polgárokkal szemben.

Az azonnal letartóztatott jobbágy és szegényebb városi polgár kihallgatásánál azonban, durva, kegyetlen erőszakot használtak.

A vádlott kihallgatásával sajnos a fennmaradt források nem mindegyikében találkozunk. Alapvetően kétféle lehetett:

[873] Ráth-Végh, 1991, 206-207.pp.

[874] Természetesen az egyes ügyekben különböző sorrendben, s nem egyszer megismétlődve következtek egymás után.

[875] A kihallgatás során konkrét kérdésekre kellet válaszolni, amelyeket formulák alapján tettek fel a kihallgatott számára. Az eljáró hatóságot képviselő személyeket nem a konkrét eset érdekelte, hanem arra figyeltek, hogy a kérdéseikre kapott válasz beleillik-e az általuk használt sémába, azaz a problémát kezelhetik-e boszorkány perbe illő cselekményként. Ezért lehet a kötött bizonyítási eljárás ellenére is, hogy hasonló esetekben az ügyész eltérő büntetést kér és az eljáró bíróság eltérő ítéletet hoz.

[876] Eckhart-Degré, 1953., 138.p.

1./ benevolum examen, amit a reformkor magyarosító törekvése önkéntes vallással fordított, és

2./ fassio tortualis, azaz kínvallatás, amely az ítéletben megszabott számú kínfokozat kiállására szólt.[877]

Az önkéntes vallásra a recens anyagban csak néhány esetet találtam:

1. 1748-ban Farkas Demeter alias András boszorkánypere, akit „csalónak, mágikus cselekedeteket végzőnek, azonkívül tolvajnak" bélyegeztek meg.[878]

2. 1766-ban fogták el a „férfi ruházatban lappangó Kelemen Katalint, Vizi András nagymihályi lakos feleségét", aki „önkéntes vallomástételében a következőket vallja."[879]

3. 1781-ben „Ágos Annának, Dúl Mihály jobbágy feleségének önkéntes vizsgálata"[880] Ennek az, az érdekessége, hogy Mária Terézia 1768-ban már elrendelte, a boszorkányperek betiltását. Ebben az esetben a vádlott mégis „hagyományos" boszorkányképet alakít ki magáról (ördöggel való szövetség, ördögtől kapott rontó erő, boszorkányszombaton való részvétel). Sajnos a per lefolyásáról, a vádlott további sorsáról semmit sem tudunk.

4. Kovács Zsuzsa „…actioja, ki magát táltosnak mondani merészelte." Az eljárás végeztével „…25 korbácsra ítélik."[881]

Az előzetes *„benevolizálás"* a törvényszéken kívül, minden ellenőrzés nélkül folyt le, és a vallatást végző szolgabírák, esküdtek, csendbiztosok, stb. brutalitását semmi és senki sem korlátozta. Emellett nem hagyható figyelmen kívül, hogy a bíróság számára, ha az eljárás már megindult, a bizonyító anyag eszközlésének legegyszerűbb, legkényelmesebb módja a vádlott beismerésének kicsikarása volt, amit a kínvallatással (tortura), a *„bizonyítás királynőjének"* (regina probationum) alkalmazásával próbáltak elérni.[882] A perek folyamán kínzást (tortúra) alkalmaztak akkor is, ha a vádlott nem nevezte meg önként a cinkostársait. Ilyen kínzási formák voltak a csigázás, a spanyolcsizma, a létra, a viasszal való csepegtetés alkalmazása. Amint az látható ezek a kínzási módok szinte teljesen megegyeznek a német területeken alkalmazott

[877] Gecsei, 1984., 67.p.
[878] Sugár, 1987. 173-179.
[879] Sugár, 1987. 210-211.
[880] Sugár, 1987. 312-217.
[881] Schram, 1970. I. 223.
[882] Eckhart-Degré, 1953., 138.p.; Bónis-Degré-Varga, 1961., 122.; 125.pp.

módozatokkal. Hazánkban ezeken kívül ismeretes volt a vallató létrára való kötözés[883], a kínzó henger alkalmazása[884], a hússzaggató pók[885]. A kínvallatás során számtalanszor használták az úgynevezett vallató övet[886] is, valamint azért, hogy a megkínzottak kiáltozásai ne zavarják meghitt munkájukban a becsületes vallatókat, a szerencsétlenek szájába kínzókörtét[887] – egyes területeken szájkörteként ismert – feszítettek.

A kínzással kicsikart vallomást elvileg csak akkor vehették figyelembe, ha azt a gyanúsított a kínzás után is fenntartotta. Ha ezen alkalommal újból tagadott, a kínzást meg lehetett ismételni.[888]

Ennek ellenére nagyon gyakori, hogy ha a vádlott a tortúra alatt végig megmarad tagadásában, annak kiállása után szabadon bocsátják, esetleg „reversalist" vesznek tőle, vagy szigorúan megintik.

A tortúra után általában még egyszer kihallgatják, amikor módjában áll vallomását visszavonni. Ezt jól meg kellett gondolni. A vádlott inkább fenntartotta a kínzás alkalmával belőle kicsikart vallomását, csak nehogy újabb tortúrának vessék alá, illetve előfordulhat az, hogy a vádlott félve az esetleges megkínoztatástól, vagy éppen a tortúra hatása alatt a további kínzásokat elkerülendő kitalál olyan történeteket, amelyek bűnösségét bizonyítják.

A kínzást akkor is elrendelte a bíróság a vádlottal szemben, ha annak bűnösségét bebizonyítottnak látta, abból a célból, hogy társairól vallomást tegyen, ami további perekre adott módot.[889]

Az eljáró bíróságok a legtöbb esetben kínvallatáshoz, tortúrához folyamodtak, hogy a vádlottól vallomást csikarjanak ki, vagy legalább a cinkostársait neveztessék meg.

---

[883] Ezen eszköz használatakor a gyanúsítottat a vallató létrára kötözték és az alulra felszerelt henger segítségével a szerencsétlent szétfeszítették. Ld. Temesváry, 1970, 19.p.

[884] Ennél a kínzási módnál a kínzó hengert, amelynek külsejét szúrós tüskék borították, többször végig gurították a tortúráztatott személy testén. Ld. Temesváry, 1970., 19.p.

[885] Ez a szerszám leginkább egy ollóra hasonlít, és a szerencsétlenek húsát tépdesték vele. Ld. Temesváry, 1970., 19.p. Egyik legismertebb, bár nem boszorkányperhez köthető példa Dózsa György esete, akit tüzes trónra ültettek és húsát ezzel a szerszámmal tépdesték.

[886] Az öv használatának lényege, hogy a megkínzott személy mindeg lehetőleg ugyanabban a helyzetben maradjon, vagyis ne tudjon elmozdulni, amivel esetlegesen fájdalmait enyhíthette volna. Természetesen a hóhér munkáját is segítette, amennyiben kényelmesen tudott dolgozni a mozdulatlan személyen. Ld. Temesváry, 1970., 19.p.

[887] Ez már a technikai találmányok sorába is tartozhatna, hiszen egy önműködő, rugós szerkezet volt. A szájba helyezés után egy gomb megnyomására szétnyílt, így a tortúráztatott száját teljesen szétfeszítette, aki nem tudott kiabálni, és nem tudta a hóhért sem megharapni. Ld. Temesváry, 1970., 19.p.

[888] Gecsei, 1984., 68.p.

[889] Gecsei, 1984., 68.p.

Ezt több, mint száz esetben találjuk meg, amely a peranyagok[890] összesítése során hozzávetőlegesen 22 %-ot tesz ki. Természetesen ebbe beleszámoltam azt a tizennégy embert is, akit a máglyahalál előtt ítéltek tortúrára.

Erre példa Györki Zsuzsanna esete 1711-ből :

„…mindenekelőtt cinkostársaik felderítése céljából kínvallatásnak vetendők alá…”[891]

Találkozunk olyan ítélettel is, amely mérsékelt kínvallatást ír elő.

Azt, hogy mibe nyilvánul meg a mérséklés, azt sajnos ebben a peranyagban nem találtam dokumentálva. Érdekes lenne megtudni pedig, hogy mi volt a lényege a mérséklésnek. Hiszen általában a vádlott kihallgatása és a tortúra ellenőrzés nélkül folyt le, vagyis a kérdezők, kínzók brutalitását senki és semmi nem korlátozta. Felmerül tehát a kérdés, hogy a mérséklés egyáltalán megvalósult, megvalósulhatott-e? Sajnos a kérdés megválaszolására még támpontokat sem találtam.

Czigány alias Balog Borbála, bár bűnét beismerte, a hatóság mégis tortúrára ítélte. „…mivel a tanúk vallomásaiból kiderül, hogy beteg és megrontott személyeket meggyógyított, ha csak a nagyobb boszorkányok azt nem akadályozták meg, a maga szájából volt hallható; úgy ezért, mint más körülmények vizsgálata és hihetősége miatt a vádlott mérsékelt kínvallatás alá veendő.”[892]

Huszonhárom olyan perrel találkoztam a vizsgált anyagban, amelyekben a kínvallatás alatt kicsikart vallomástól tette függővé a vádlott ártatlanságának megállapítását, és ezt követően szabadon engedését, illetve elítélését.

Például Kovács Erzsók perében 1712-ből:

„… a büntett kideritésére mérsékelt kinvallatásnak kell alávetni, és abban az esetben, ha a vádlott továbbra is megmarad állitása mellet, elbocsátandó. ”[893]

2./ A tanúk kihallgatása: a tanúknak egymással, valamint a gyanúsítottal való szembesítésére is sor kerülhetett. Alapvető cél, a terhelő tanúk összegyűjtése volt.[894]

Itt is különbséget tettek a vádlott származása szerint, hiszen a nem nemes vádlott a tanúkihallgatások alkalmával nem lehetett jelen.[895]

---

[890] Az összehasonlítás alapját a mai Magyarország területén lefolytatott, iratanyagában a vizsgálatoknak megfelelő boszorkányperek képezik.
[891] Sugár, 1987., 52.p.
[892] Sugár, 1987., 38.p.
[893] Sugár, 1987., 61.p.
[894] Részletesebben Gecsei, 1984., 9-15.pp.
[895] Eckhart-Degré, 1953., 138.p.

Ezt követően a gyanúsított kérelmére olyanokat is kihallgattak, akiktől a vádlott magára nézve kedvezőbb vallomást remélt. Ezt hívták alperesi inquisitiónak vagy contra inquisitiónak. Ennek a jegyzőkönyvét nem csatolták a bűnügy irataihoz, hanem kiadták a félnek, vagy ügyvédjének, és az csak a törvényszéki tárgyaláson mutathatta be védekezésének támogatására.

A következőkben áttérnék a tanúvallomásokra, amelyek sajnos nem minden perben maradtak fenn teljes egészében. A megvizsgált 549 perben tudjuk, hogy 3157 tanút hallgattak ki, 1620 nőt (51 %) és 1537 férfit (49 %). Ez azt jelenti, hogy a 549 per mindegyikében átlagosan 6 tanú kihallgatására került sor. A valóságban azonban volt olyan eset, amikor csak 3 tanút hallgattak ki, de ismeretesek olyan is, ahol 46, 117 sőt 161 tanú meghallgatására került sor. Feltételezik a kutatók, hogy ezeket a pereket hosszabb, esetleg több éves „bevezető szakasz" előzte meg, konfliktusokkal illetve ezek sorozatával érlelve meg a közösség szembenállását a „boszorkány"-nyal, mely végül is a perhez vezetett.[896]

A tanúvallomások letételének gyakorlati megvalósulása a következőképpen nézett ki. Az alispán utasítására valamelyik szolgabíró – egy, ritkábban két esküdtet véve maga mellé – folytatta le a vizsgálatot.[897] Az utasítással együtt kézhez kapta az úgynevezett deutralis punctakat is, azaz azokat a pontokat, amelyekre a vizsgálatnak ki kellett terjednie, amikor a tanúktól megkérdezik a tényállást. Ha a kérdéseket a szolgabíró nem kapta meg előre, akkor maga fogalmazta azokat meg a vizsgálat előtt.

Amikor az illető vádlottról, annak cselekedeteiről konkrét tényeket tudott a hatóság, akkor sokkal határozottabban fogalmazták meg a kérdéseket.

A vizsgáló szolgabírák elsősorban arra voltak kíváncsiak, hogy a gyanúsítottnak „bűbájos, boszorkányos" híre volt-e, másodsorban arra, hogy „ördöngős cselekedeteivel károkat okozván, némelyeket személyek szerént, némelyeket marhájában megrontott-e". Nézzünk néhány példát a kérdések megfogalmazására. Az idézeteket a következő sorrendben írtam le. Először azokat, amelyeknek már a megfogalmazásából is kitűnik, hogy a hatóság nem tudott tényeket, és azt követően azokat, amelyekben egyre konkrétabb kérdéseket vetnek fel.

Darabos Jánosné perében olvashatjuk:

„1. Tudgyae Lattae vagj hallottae hogy Darabos Janosne Kovacs Kata nyilvan valo Boszorkany.

[896] Scram, 1982. III. 83.,88.pp.; Degré, 1960., 236.p.
[897] Bessenyei, 1997., 181.p.

Boszorkányságát honnan tudgya ha büvös bájos Varásolásával valakit vesztet avagy gyógyitott valna.

3tio. Ha valakit meg fenyegetvén, azonnal fenyegetésse utan nyavalyaban esset volna, s micsodásban."[898]

Hasonlót találunk a Farmosi Andrásné ellen lefolytatott eljárás irataiban is:

„1mo. Tudodé, Láttadé, Hallottadé, Farmosi Andrásnénak Eördögségét Boszorkányságát, Fenyegetőzősét és fenyegetise után hogy valakinek nyavalyalya tortint volna.

2do. Tudode lurvaságát, lopását.

3tio. Kit tucz magadnál job tanunak lenni."[899]

1727-ben Bakony Örzsébet ellen lefolytatott perben:

„ Vallya meg a tanú hiti után hogy Bakongy Örzsébettűl mit tud és mit hallott."[900]

Kovács Erzsók perében olvashatjuk:

„Tugya é, látta é és halotta é az Tanú, hogy Pétervásáron Lakos Varga Mátyás Felesége Kovács Erzsók valami Boszorkányságot, Bűbájosságot, vagy Varázslást követett vilna ell, és a féle mesterségével ártott é valakinek, embereknek, vagy marháknak, hiti után az mit tud vallya meg az Tanu."[901]

Vitályos Katalin elleni eljárás irataiban ez szerepel:

„1-mo. Vallya megh hiti után a Tanu, minemű bűbájosságot és boszorkánosságot tud, Látott avagy hallott a Vitályas Kata ellen?

2-do. Kit tud ezen dologban Jó Tanunak Lenni?"[902]

Fodor Ferenc és felesége elleni perben a következő kérdésekre kellett a tanúknak válaszolniuk:

„Anno 1728. Die 25 Junii. Mi Füzes Abony Bíró és esküttek Fodor Ferenc és Felesége iránt eképpen Inquiráltunk[903], amint az Utrom Tenora[904] szerint következik.

Vallya meg a tanú, hogy miolta Helységünkben Lakik Fodor Ferencz Feleségestül hogy micsoda Boszorkányságokat a vagy Bíbályos tudománt vagy *láttak, vagyis hallottak felőlük, vallyák meg a tanuk hitekre."*[905]

Györkiné és lánya ellen folytatott perben találjuk ezt:

---

[898] Schram, 1970. I. 106.p.
[899] Schram, 1970. I. 117.p.
[900] Sugár, 1987. 112.p.
[901] Sugár, 1987. 56.p.
[902] Sugár, 1987. 66.p.
[903] Inquirál : vizsgál
[904] Utrum tenora : a kérdőpontok foglalata, tartalma
[905] Sugár, 1987. 125.p.

„1. Tudgya é, Látta é, vagy hallotta é. hogy Györki Suska micsoda bűbájos mesterségeket és boszorkányságokat követett volna el.

2. Tudgya é, Látta é, hogy valamely Személlyeknek egésségeket meg rontotta volna, nem küönben marhákat is.

3. Az Emberi természet ellen micsoda eördögi praktikákat és cselekedeteket vettek észre lenni.

4. Kit tud mind ezekben jó tanunak lenni.”[906]

„ My Gyöngyöspispekj Bírák és Esküttek Helységünkben Lakos Pataki István, Gyarmatyi István és Szakmáry István Jobbágy társaink instantiájukra az meg írt De eo Utrum Szerint tettünk illyen inquisitiot.

1-mo. Vallya meg a Tanu hiti után tugya e, látta e, Hallotta e minemű böcstelen és gyalázatos Szokat Szóllott Bárkányi Susánna Tót Márton Hitves Társa, Pataki István, Gyarmty István és Szakmárj István Hitves társaik ellen. tudniillik, hogy oda hordozták az Mátra hegyen, völgyeken, és az Kálváriát körül köbdösték.

2-do. Hogy Farkas Gergelyné kérdezgetése után nevezte és vallotta az meg írt személyeket, hogy azokat látta oda jártában és hordozássában.

3-tio. Tímár Mátyás mondotta é, hogy ez meg fogh halni, vasban fogh Csöregni mindegyik.

5-to. Kit tud jó Tanunak lenni.”[907]

Nem tévedés a sorszámozás az eredeti iratból is hiányzik a 4. pont.

1741-ben Ádámné boszorkányperében olvashatjuk:

„1-mo. Az elmult Napokban Hallotta e az Tanu, hogy Gacsal Mihályné Ádám Feleségét meg Boszorkányozta volna, és hogy őtet is megégetik, mint az Annyát.

2-do. Az midőn Pogány Jánosné Gyermeket Szült volna, az Bába Desőné oda hita Ádám Feleségét Pogány Jánosné házához, és az Gyrmrk Szülés után az Gyermek Tarsoját[908] az Fején meg forgatta az Bába Ádámnénak, és mondotta volna: én már Sokaknak Cselekettem, az kinek Gyermeke nem volt, Szültek. Te is Szülsz. És más egyebeket mit tud.

3-tio. Tott Istvánnak Felesége tugy e hogy terhes lett volna, és hova tette terhét, vagy mit hallott reá, mert nem leszen Gyermeke.”[909]

Csak kivételesen utaltak a kérdőpontok az ördöggel való szövetségre.

---

[906] Sugár, 1987. 47.p.
[907] Sugár, 1987. 98-99.pp.
[908] Gyermek tarsolya: a megszületett csecsemő magzatburka
[909] Sugár, 1987. 149.p.

Erre példa Ágos Anna esete 1781-ből. Az ő esetében önkéntes vallásról van szó, amelynek keretében arra a kérdésre, hogy „Vagyon é valami Szövetséged a Sátánnyal? és mikor estél Szövetségbe vele?", a vádlott azt válaszolta: „Anyibúl vagyon Szövetségem vele, hogy ezelőtt 20. Esztendővel egy Fekete ember éczakának ideján hozzám jövén, fogait reám csikorgatta, azolta valahova jártam, mindenkor utánam járt, ámítgatot, csalt magához, Sok pénzt ígérvén, ha be adom néki kezemet, mind addig, még kezet nem fogtam vele."[910]

A tanúkat a helyszínen mindig megeskették vallomásukra, általában előzetes esküvel, azaz a vallomásuk letétele előtt.

A hatósági személyeket, papokat, állapotos nőket eskü helyett arra a hűségre figyelmeztették, amellyel hatóságuknak tartoznak, lelkiismeretük tisztaságára, vagy boldog szülésükre (ad felicem partum) apelláltak.

Erre példa Nagy Katalin perében Varga Sámuelné tanú esete: „ ...Terhes lévén hitet nem lehetett vele tétetni hanem jó lelki ismérete szerént kérdeztetett a betsületes Tanács előtt valya jó Lelki Ismérete szerént..."[911]

Mellőzték még a gyermekek (15 éven aluliak) és az elmebetegek megesketését is.

Más főbenjáró perekhez hasonlóan a már megesketett tanúkat a tárgyalás alkalmával a bíróságon meg is hiteltették (authenticaltatták).

Ezt a tényt vagy a magistratualis inquisitioban tüntették fel, minden egyes tanúhoz odaírva a margóra az authenticatiot, vagy külön záradékban jegyezték fel, hogy a bíróság előtt authenticaltattak.

A tanúk a boszorkányos ártás tökéletes bizonyítékának találták, ha a betegségtől sújtott megajándékozta a fenyegetőt, vagy feljelentéssel, „megfogatással" fenyegette a gyanúsítottat és erre gyorsan elmúlt a betegsége. A bírák többsége ugyanis valóban hitt a boszorkányok rontó hatalmában.[912]

A kihallgatásoknál a tanúk bizonyos csoportosítása figyelhető meg (pl. nők, vagy fiatalabbak kezdik, vagy házastársak közvetlenül egymás után vallanak, stb.).

Az egész peranyagon végigmenő azonos logikai csoportosítás nem figyelhető meg. Van olyan eset, ahol először a nőket hallgatták ki. Ilyen például Györki Zsuzsanna és anyja, Györkiné perében[913], amikor 15 tanút kérdeztek, ebből 11 nő volt és csak négy férfi. Néhány esetben a feleség után hallgatják ki a férjet, de ez is csak véletlenszerűen fordul

[910] Sugár, 1987. 214.p.
[911] Sugár, 1987. 188.p.
[912] Dömötör, 1981. 59.p.; Kristóf, 1993. 93.p.; Degré, 1960. 235-237.pp.; Eckhart, 1954. 132.p.
[913] Sugár, 1987. 47-52.pp.

elő. Például Kovács Erzsók[914], vagy Vitályos Katalin[915] perében. Az elsőnél megemlíthetjük Basti Erzsébetet és Mátyus Pétert, a másodikban Tót Dórát és Nagy Nicolait. Ezekben az esetekben sem beszélhetünk következetességről, hiszen találunk olyan házaspárt akiket nem közvetlenül egymás után hallgattak ki. Például Kovács Erzsók perében Pap Juditot és férjét Göböl András̀t, illetve László Juditot és Ószdi Pétert.

Ha a vádlott úgy találta, hogy a kihallgatott tanúk az ellenségei voltak, még egy inquisitiot kért. Több perben is nyomon követhető, hogy kinek a kérésére hallgatták ki a tanúkat. Például 1744-ben Kun Erzsébet kért pert Karasz János és mások ellen boszorkányvád tisztázására. Itt külön találjuk Kun Erzsébet, illetve Karasz János kérésére kihallgatott tanúkat.[916]

Találunk olyan kihallgatást is, amelynek minden tagja a vádlott mellett vall, hogy ezeket ő nevezte-e meg, vagy a kihallgatást végző szolgabíró válogatta-e ki a helység lakói közül, azt nem tudjuk.

Azokban az esetekben, amikor a vádlott régebben más törvényhatóság területén lakott, oda is átírt a vármegye, kérve, hogy végezzék el a vizsgálatot.

Ilyet találunk azokban az esetekben is amikor a pert ezen ok miatt halasztották el a következő ülésre.

Nem mindig sikerült az első tárgyaláson lezárni az ügyet (finale judicium), igen sokszor különböző okok miatt a következő ülésre, vagy ülésszakra halasztják el a tárgyalás folytatását. Az általam megvizsgált perek számához viszonyítva az elhalasztott perek száma elenyészőnek mondható (7%). Ez alapján két magállapítást tudtam tenni: az egyik, amit minden kutató is elismer, hogy sajnos a pereknek csak egy töredéke maradt fenn teljes egészében, tehát az általam megadott adat csak viszonyítás lehet. A másik megállapításom az, hogy a pereket vizsgálva elmondhatom, hogy a bírák megpróbálták már az első tárgyaláson lezárni az ügyeket.

Nézzünk meg a halasztásokra is néhány példát:

Giömör György és felesége, Zsófia elleni boszorkányperben az ítélet így hangzik: „Az ügy jobb és telkesebb megismerése, valamit a bizonyító anyag kivizsgálása céljából a bíróság a pert elhalasztja a következő közgyűlésre vagy törvényszékre.”[917]

[914] Sugár, 1987. 56-65.pp.
[915] Sugár, 1987. 66-69.pp.
[916] Sugár, 1987. 157-171.pp.
[917] Sugár, 1987. 28-29.p.

Szekeres Ilona perében a tanúk megjelenésének hiánya miatt mondták ki a halasztást: „Amennyiben a bemutatott vizsgálat szerint a tanúk személyes jelenléte elő lett írva, ezért a következő felülvizsgálatra halasztja az ügy tárgyalását, mely tanúk előállítása végett a Nógrád vármegyei alispán úr megkerestetik.”[918]

1729-ben Fejjr Gergely, Toth Katalin, Tóth András felesége és Takács Zsuzsa esetében ugyancsak a tanúk miatt halasztódik az ügy: „vizsgálatát pedig a tanúk megjelenése céljából a következő törvényszéki ülésre elhalasztja.”[919]

1751-ben tárgyalták Baronyi Borbála, törökszentmiklósi bába ügyét, amelyben így határoztak: „Magát az ügyet a következő űlésen ismét elő kell venni, tanúival együtt, akiknek jelenleg hiányzó hitelesítését most nem lehet elvégezni.”[920]

1728-ban a Szabó Mihály elleni perben a szembesítést követően tud majd határozni a bíróság, így: „Szükséges tehát magának Dudásnak is a jelenléte, hogy az előadottakkal szembesíteni lehessen. A bíróság a pert tehát a következő felülvizsgálati törvényszéki űlésig elhalasztja.”[921]

3./ Az előkészítő eljárás lényeges szakasza még, a már említett helyszíni szemle (oculata revisio), és a látlelet (visum repertum) felvétele.

Ezek a nyomot hagyó bűncselekmények esetében az investigatiónak fontos részét alkották.

Leggyakoribb esetei a hulla szemle és boncolás vagy a sebesült megvizsgálása a hatósági orvos (physicus) és a seborvos (chirurgus) közreműködésével.

A felsorolt aktusok alkalmával elkészült iratokat, és az esetleges tárgyi bűnjeleket a nyomozást végző hatóság egy összefoglaló jelentés, az úgynevezett esetleírás (species facti) kíséretében, a letartóztatottakkal együtt a megye, város, stb. tiszti ügyészéhez küldte be, akire a további perelőkészítő cselekmény nagy része hárult.

A vádlottak, és a hivatalos inquisitio során kihallgatott tanúk határidőre való előállítása a tisztügyész illetve a várnagy (porkoláb) feladata volt. Az alperesi inquisitio tanúinak megjelenéséről a vádlottnak kellett gondoskodnia.

A törvényszék előtti eljárás

Az eljárásnak ez a szakasza kétféleképpen folyhatott le:

[918] Sugár, 1987. 127.p.
[919] Sugár, 1987. 131.p.
[920] Sugár, 1987. 192.p.
[921] Sugár, 1987. 128.p.

1./ szóbelileg — sommásan

2./ írásbelileg — „ünnepélyesen”, sollemniter

1./ A szóbeli per tárgyalása az írásbeli per lefolyását tükrözi, itt azonban minden röviden, összetömörítve zajlott le, sokkal kevesebb alakisággal, és az ügy rendszerint a törvényszék első ülésén már be is fejeződött. A tárgyalás elnapolására csak olyankor került sor, ha a bizonyítás kiegészítésre szorult. (például: a bíróság a vádlott kínvallatását rendelte el, vagy a védelemnek sikerült perhúzást elérnie).

A sommás tárgyaláson az ügyész a perfelvételre kitűzött napon élőszóban terjesztette elő a vádat. Az előállított vádlott, vagy ügyvédje hasonló módon adta elő vallomását illetve védekezését, kifogásait. A vád és a védelem esetleges vitája után kihallgatták a tanúkat, és a bíróság meghozta ítéletét, amely vagy azonnal életbe lépett, vagy a feltétel teljesítése szerint vált jogerőssé. A szóbeli perben jogorvoslatra nem volt mód.

2./ Az írásbeli büntetőper igen hosszadalmas lefolyású volt. Első aktusa, a perfelvétel (levata), és ezzel kapcsolatban a vádlevél benyújtása, vagy a vád szóbeli előterjesztése volt.

Ezt követte a perjegyzőkönyv első ívének megírása, amelyen az ügyész keresetének és marasztalási kérelmének, valamint a vádlott megjelenésének (comparatio), ügyvédje igazolásának (az ügyvédvalló levél felmutatásának) feljegyzése, stb. szerepelt.

A tárgyalás – a dátum és a bíróság tagjainak megnevezése után – a „Levata est causa” szavakkal kezdődik.

Ebben először megnevezik a vádhatóságot, pl. : „Heves és Külső Szolnok egyesült vármegyék közgyűlésén Füleken intéztetett”[922], egy másik megfogalmazásban: „En Nemesi Gergely Nemes Borsod Varmegje Ordinarius Szolga biraja mellem adjungalt Eskütt Berekszazi Joseph Urammal…”[923], majd ezután a vád képviselője előadja a vádat az alperes ellen. A vádlott tagadása, módosítása után a vádló büntetést kér, amely kivétel nélkül mindig halálra szól, előbb azonban esetleges bűntársainak a kivallására tortúrát indítványoz.

Nézzünk meg erre is néhány példát. A szemelvényekhez odaírom a per évszámát is, ezáltal jobban megfigyelhető, hogy az évtizedek alatt hogyan változott az ügyészi előterjesztés formulája.

[922] Sugár, 1987. 24.p.
[923] Schram, 1970. I. 154.p.

1664-ban „Nemzetes Vitézlő Gagyi Báthory László Úr mint Dominus Actor és Magistratus neve alatt Nemes Vitézlő Mocsáry Ferencz, úgy mint I.-t Boszorkánysággal vádolja, reflectálván magát aziránt az bizonságokra, mellyek után kívánnya, hogy az I.-nak cselekedeti megbizonyosodván, tűzre ítéltessék."[924]

1676-ban „Mi képpen az Personaliter adstans I. nem tudatik micsoda gonosz Lélektűl vezéreltetve, az Istentűl és az Keresztyéni Gyülekezettűl el Szakadván, meghát az boszorkányokhoz és Eördögökhöz Csatlotta, azokkal társalkodott és sokaknak ártalmára való cselekedeteket vitt véghez, melly kj tetszik Bírói kéznél levő bjzonyságokból. Minthogy Peniglen ez ilyen boszorkányságok, Eördögökkel való társalkodások tűz által, az közönséges bévött Szokás Szerintit Szoktak Coercealtatni és el töröltetni, kívánnya ezért meghírt Magistratus Ur Procuratora, hogy az I. tűzre ítéltessék, és ha szükséges Tortura in adinveniáltassék."[925]

1700-ban „Az említett magistratus úr /itt: Almássy János vármegyei alispán/ kérésére Kis Katalin, néhai Bochi Simon özvegye pétervásárai lakos nyilvánvaló ördöndősség és mágia bűnével vádolt vádlott perfelvétele; aki ellen az említett ügyész /azaz Laczkovits István vármegyei ügyész/ a következő vádat terjeszti elő. Amiként a mondott vádlott megvetve az isteni és emberi törvényeket, nem tudni, mily ördögi lélektől indíttatva boszorkányos mesterségével különböző embereknek, kivált gyermekágyat fekvő anyáknak, valamint állatoknak egyaránt ártva, különböző és felette sok kárt okozni nem riadt vissza.

A mondott ügyész úr tehát a vádlottat méltó büntetésként mindenképpen a tűzhalál ítéletével kívánja sújtani."[926]

1719-ben „ A vádlottak ellen a következőkben terjeszti elő a vádat /ti. az ügyész/.

Ezenképpen nem tudni mitől vezetve, válogatás nélküli megátalkodott merészséggel és halálos rontó tudománnyal túltették magukat az isteni és emberi, valamint az ország törvényein. Súlyos büntetés terhe alatt íly nem engedett és tilalmas mágikus cselekedeteket másoknak fölötte való kárára és közbotrányra együttmunkálkodva különféle ördögi mesterkedéssel elkövetni nem átallottak.

Miértis az ügyész és a vádló ezen vádlottakat az általuk elkövetett gonosz cselekedetek miatt az ellenök lefolytatott és A. valamint B. betűjelek alatt a jelen tárgyalás során beterjesztett vizsgálati jegyzőkönyvben /sajnos ezek nem maradtak fenn/ foglaltak

[924] Sugár, 1987. 24.p.
[925] Sugár, 1987. 27.p.
[926] Sugár, 1987. 35.p.

alapján a Praxis Criminalis 60. artikulusa /ez a mágiáról szól/ értelmében büntető kínvallatásnak vetendők alá, és azt követően törvényes büntetéssel való sújtást és büntetést javasol."[927]

1728-ban „Hasonlóan a tiszti ügyész, mint vádló perfelvétele a személyesen előállított Nádujfalu községben ugyanazon vármegyében lakó Szekeres Ilona, mint boszorkánysággal bevádolt ellen. A vádlott nem tudni, mily gonosz lélektől indíttattva, az ördöggel szövetségre lépni és annak következtében mágikus dolgok révén egyrészt úgy embereknek, mint másrészt állatoknak ártani nem írtózott; amelynek megerősítéséül becsatolják nemes Nógrád vármegyében bizonyos nováki lakosoknak a vallomásait; s hasonlóképpen az ügyész méltó büntetést követel. A személyesen jelenlévő vádlott mindent tagad."[928]

A vádlott az idézésre személyesen tartozott megjelenni, vagy előzetes letartóztatás esetén a börtönből állították elő a levatára.

A második szakaszban a védő különböző perhalasztó alaki kifogásokkal (exceptiókkal) igyekezett a védelem pozícióját erősíteni, vagy legalábbis időt (respirumot) nyerni, amivel nem egyszer évekig sikerült elodáznia a per befejezését.[929]

Természetesen a magyarországi boszorkányperek áttanulmányozása során nagyon ritkán találkoztunk a perbefogott személy védőjével. Ennek többnyire az volt az oka, hogy a védők magas honoráriumot követeltek, és a perbe fogottak jelentős része ezt nem tudta kifizetne sanyarú anyagi állapota miatt.[930]

A vád és a védelem előzetes küzdelme, majd az érdemi vita (az allegatiókkal kapcsolatban) kizárólag írásban, a pertárban zajlott le az ügyész és a védő egymást váltogató feljegyzéseivel, az egyre gyarapodó pertest (perjegyzőkönyv) lapjain.

Közben a bíróság időről-időre közbeszóló ítéletekkel foglalt állást a vitában, amit a bíróság jegyzője szintén a perjegyzőkönyvbe vezetett be.

Az allegatiók és a közbeszóló ítéletek után a per megérett a befejezésre.

A végítéletre kitűzött pert a bíróság jegyzője ismertette a törvényt ülő bírák előtt. E referátum (relatio) különösen a büntető sedrián volt fontos, minthogy e fórum gyakran változó személyi összetétele miatt az ügy itt mindig újabb bírák elé került.

Ez sem volt tökéletes megoldás, hiszen hosszabb perjegyzőkönyv, és nagyobb számú dokumentum esetén az ismertetés nem lehetett beható.

---

[927] Sugár, 1987. 79.p.
[928] Sugár, 1987. 127.p.
[929] Molnár, 1942., 30.p.
[930] Molnár, 1942., 30.p.

Hiányzott a nyilvánosság elvének kelléke is, mivel a bírósági ülések ez időben soha sem voltak nyilvánosak.

Az ügyfél egyenlőség elvével ellentétben a tiszti ügyész még az ítélet meghozatalakor is részt vett a bíróság tanácskozásán, csak szavazati joggal nem rendelkezett.

Az ítéletet a meghozatala után a börtönből megvasalva előállított vádlott előtt kihirdették. Ezen alkalmon a szabadlábon lévő nemes is köteles volt személyesen megjelenni az eljáró bíróság előtt, és ha az ítélet súlyosan elmarasztalta, annak kihirdetése után letartóztatták.

Tehát összesen 508 személy ellen emeltek vádat.

A bizonyítékok megítélésében csak ritkán mutatott óvatosságot az úriszéki bíróság és nem egyszer tanúk előzetes zavaros elképzelésein alapuló vallomások alapján küldte máglyára a „boszorkányokat".

A boszorkányság miatt elítéltek büntetése hazánkban is, mint Európa szerte mindenütt, a máglyahalál, amely néha fővétel utáni, tehát nem elevenen való elégetés.

Csak töredékükben hoztak halálos ítéletet – azokat sem hajtották mindig végre. Pontosabban 56 személyt ítéltek máglyahalálra, ami a perbefogottak 11 %-a.

A gyógyítással foglalkozó, kuruzslónak kikiáltott, „bűbájos csinálmányokkal" is vádolt Tóth Mátyás Zsófia nevű feleségének az ügyében 1631-ben a kassai bíróság a következő ítéletet hozta: „Azért a Nemes Tanács talált ilyen törvényt, hogy … holnap 8 órakkor adassék a hóhér kezébe, ki őtet kivivén az kőtáblához, ott ágyát fából, szalmából megvetvén vitessék fel reá és azt alatta meggyújtván az tűz által törültessék az földről, égettessék meg másoknak pédájára."[931]

Az ítéleteket olvasva megállapíthatjuk, hogy azon különös kegyet, hogy a megégetés előtt az elítéltet lefejezzék csak nyolc esetben alkalmazták, vagyis a halva való elégetést.

Tizennégy perben a máglyahalál előtt még tortúrát rendelt el a bíróság a cinkosok kivallása érdekében. Erre példa Török Zsuzsanna esete, akit tisztítóesküre ítéltek, mivel eskütársakat nem tudott állítani, tortúrára, majd fővételre és holttestének elégetésére ítélték.[932]

Magas volt viszont a proskribáltak, azaz az illető joghatóság /vármegye, város, földesúri birtoktest / területéről való személyek kitiltása, száműzetése. Ezt a büntetést a perbevont személyek 36 %-ára rótták ki.

[931] Temesváry, 1989., 18.p.
[932] Schram, 1970. I. 435.p.

1730-ban Veres Ilonát, „aki ellen semmi bizonyosság nincs, de valamit azért róla lehet feltételezni, a határok közül[933] elvezetni...” és proskribálni rendelték.[934]

1708-ban Szabados Márton ügyében hozták a következő ítéletet:

„...mint a nyomorult nép elámítója említett vétke miatt büntetésül három pénteken a nyílt piacon, – még pedig két alkalommal Egerben, a harmadik nap pedig Szent Jakab falujában – 50-50 botütéssel megverendő, üvegszerszáma pedig a botozás alatt a hátára helyezendő és bottal eltörendő. Ezután pedig ezen vármegyéből kiűzendőnek és proskribálandónak ítéltetett egyhangú szavazattal.”[935]

Ebben az ítéletben is megfigyelhetjük, hogy a kiűzetés büntetését általában nem önálló büntetésként alkalmazták, hanem botütést, vagy vesszőzést rendeltek még mellé.

A következő példában is hasonló esetet emeltem ki.

1719-ben Tót Dorkó ellen hozták a következő ítéletet:

„Azért a Tizedesekkel Mások példájára megh Pálczáztatni, úgy, hogy ennek Utánna az Városbúl és határokrul el Takarodgyon. Törvényesen el végeztetett.”[936]

A proskribálás előtt több esetben rendeltek el kínvallatást is. Ilyen elmaraszta ítéletet olvashatunk Virasztó Anna perében, amelyet 1727 elején folytattak le.

„A fenti vádlottat a börtönből átvezetni a kínvallatásra küldetik, és ezen vármegyék kebeléből száműzetésre ítéltetik.”[937]

A következő példákban azt figyelhetjük meg, hogy az adott területről való kitiltást a botrány elkerülése miatt hozták meg ítéletként.

Erre példa Tóth alias Hegedűs Dorkó esete 1705-ből:

"...el bocsátatik, mind az által propter scandalum evitandum a Nemes Vármegyébül proscribáltatik.”[938]

1732-ben Györgyi Deák Erzsébet ellen is hasonló ítéletet hoztak, de mellékbüntetésként itt is megjelenik a korábban már leírt botütés is.

„...ezen vármegyékből felderített balul kiütött csalásaival nehogy több embert botránkoztasson meg, vagy szedjen rá, száműzendő legyen, és 30 botütéssel megverendő, mely szabály szerint kihírdetett legyen.”[939]

---

[933] Ti. Heves és Külső Szolnok törvényesen egyesült vármegyék területéről
[934] Sugár, 1987. 137.p.
[935] Sugár, 1987. 43.p.
[936] Sugár, 1987. 80.p.
[937] Sugár, 1987. 111.p.
[938] Sugár, 1987. 42.p.
[939] Sugár, 1987. 140.p.

A nép körében bekövetkezendő botránytól tartva hozták meg a következő ítéletet Nagy Katalin esetében is 1749-ben:

„Ennél fogva, hogy a népből a botrány eltávoztassék, a mondott terhelt előbb 50 korbácsütéssel megverendő és a városból a hóhér által az akasztófához kikísérendő és ilyenképpen a vármegyék határai közül kiűzendőnek határoztatik."[940]

Ellentétben a nyugat európai boszorkányperekkel, nagyon sok per végződött felmentéssel.

A publikált anyagban nyolc vád alá helyezettet a bírói eljárás eredményeképpen bűntelennek találtak és szabadon engedtek. Ez a perbefogottak 8 %-a. Ezek között szerepelnek azok is akiket kezeslevél, illetve meghatározott pénzösszeg ellenében engedtek szabadon.

Ilyet találunk 1696-ban Zohyomy Cecilia esetében, akit a megfelelő bizonyítékok hiányában engedtek szabadon:

„A vádlott kérésére meghallgatott tanuk vallomásaiból a fentemlített Zohyomy Cecilia dolga ellen sem a szövegből, sem másünnen semmi bizonyosat felderíteni és kimutatni nem lehet, s ő az ellene emelt vádat szilárdan tagadja. Ezért őt a bíróság a vád terhe alól felmenti."[941]

Veres Margitot, akinek a perét 1715-ben tárgyalták, „...mivel ellene semmi bizonyos illetőleg elítélendő mágia bizonyítottan nem merült fel" a hatóság szabadon engedte.[942]

1760-ban Farkas Dorottya esetében a következőket olvashatjuk: „árestomából minden büntetés nélkül ki bocsájtatik", de "mint hogy nem ide való, városunkból és a hóstyáirúl azonnal el takarodgyék."[943]

Bakony Örzsébetet 1727-ben már csak kezesség ellenében engedték szabadon. Ebben a perben fennmaradt a kezeslevél egész szövege:

„Bakony Eörsébet Tárkáni Aszonért kezes Levél.

Mi Felső Tárkány helységben lakos Bírák és Esküttek, említett helységnek fő Bírája, nem különben Juhász Péter, Erdély Gergely, Bakongy Mihály, Somodi Ferencz recognoskállyuk per presentes[944], hogy azon régi fogságban lévő Bakongy Örzsébetért 500 id est[945] ött Száz forintrig kezesek lészünk Ollyan Conditióval[946], hogy valamikor

[940] Sugár, 1987. 180.p.
[941] Sugár, 1987. 32.p.
[942] Sugár, 1987. 71.p.
[943] Sugár, 1987. 208.p.; Schram, 1970. I. 429.p.
[944] A jelenlévők által elismerjük.
[945] Id est : azaz
[946] Conditio : feltétel

Törvényre Czitáltatik[947] említett Bakony Örzsébeth Nagyságtoknak Kigyelmeteknek kezihez Szolgáltatni el nem mulattyuk. Mellynek nagyobb el hitelére és állandóbb erősségére Mi felül meg írt ezen levelünkben biztonságot teszünk, és alább Saját Kezünk X vonásával confirmállyuk.[948]" Ezt követően a felsorolt kezesek keze vonása olvasható, illetve Felsőtárkány község fedett pecsétlenyomata található meg.[949]

Hasonló ítéletet olvashatunk a következő perben is:

„ Gyulai Erzsébetet bizonyos kezesség és kötelezvény mellett elbocsátja."[950]

Megemlíthetjük még Kalmár Andrásné esetét 1728-ból:

„. . . Kezességen ki vettem a Tömlöczben lévő Kalmár Andrásnét, hogy valamikor Törvényre az Méltóságos Uraság fogja kévánni, elől állitom ött Száz forint büntetés alatt."[951]

Bár Guba Erzsébetet 1729-ben szabadon engedik kezesség mellett, de előbb 30 botütésre ítélik. „…őt 30 botütéssel megveretni és kezesség mellett elbocsátani rendeltetett."[952]

Ha az előzetes inquisitio nem győzte meg teljesen a bíróságot, megelégedtek enyhébb büntetéssel, ilyen volt például az is, hogy a hóhér vesszőzze ki az illetőt az uradalom területéről.

Berczik Zsuzsanna esetében is elrendelték a mérsékelt tortúrát, amely alatt, ő saját maga ellen terhelő vallomást tett, így büntetését a következőkben határozták meg:

„…a kínvallatás tartalma alatt és abbahagyása után a tanúk vallomását elismerte és megerősítette. Hogy azonban a nép között ezután több botrány az ő bűbájos mesterkedéseiből ne történjék, ezért jogosnak látszik az 50 botütés; ezen felül az előbb említett papnevelőintézet birtokairól a vádlottat proskribálják."[953]

Máskor meg ilyen bölcs ítéletet hoztak:

„…inkább bolondnak, mint gonosznak lehet mondani; semmi sem nyilvánvaló annyira a hatósági vizsgálatból, hogy kínvallatásnak alávetni, még kevésbé máglyán elégetni lehessen; így történt, hogy ezért ezen vádlott asszonyt a hatósági ügyész kérésének

[947] Czitáltatik . idéztetik
[948] Confirmállyuk : megerősítjük
[949] Sugár, 1987. 114.p.
[950] Sugár, 1987. 116.p.
[951] Sugár, 1987. 123.p.
[952] Sugár, 1987. 131.p.
[953] Sugár, 1987., 79-80.pp.

megfelelően sújtani nem véleményezte, büntetlenül hagyatik; de Eger városból…kivezetni,…megvesszőzni s azután proskribálni rendeli."[954]

Gyakori, hogy „erga reversalem" bocsátanak valakit szabadon – néha testi büntetéssel súlyosbítva – vagyis, a vádlott nyilatkozatot ad, hogy felhagy eddigi tevékenységével és megjobbítja magát, ha pedig ígérete ellenére mégis elkövetne boszorkányságot, minden eljárás nélkül kivégezhető legyen. Erre konkrét eset az általam megvizsgált anyagban nem található.[955]

A perorvoslati szak

A 16-17. században elvileg fellebbezni nem lehetett. A büntetőeljárás egy fokú volt.

A büntetőpert ekkor csak úgynevezett „hajlító paranccsal" (mandatum declinatorium) lehetett magasabb bíróság elé vinni. Ez azonban igen ritkán fordult elő.[956]

E tekintetben változást az 1790/1. évi 43. törvénycikk hozott, amelynek értelmében a bűnperek tömege vált megfellebbezhetővé.[957]

Az ezt követő módosításokat, mivel korszakunkhoz szorosan nem tartoznak, ezért nem mutatom be.

A végrehajtási perszak

A perorvoslati szakot követően a királyi curiától, vagy a kancelláriától leérkezett döntést az első fokú törvényszék (megyei, vagy kerületi sedria, a városi fenyítőszék, illetve úriszék) az elítélt előtt kihirdette, és az ítélet végrehajtására megtette az intézkedéseket.

Ha az ítélet szabadságvesztés volt, és a perbefogott eddig szabadlábon védekezett, úgy az ítélethirdetés után letartóztatták és a várnagynak bebörtönzés végett átadták.

Ha az elítéltet már korábban fogságba vetették, az ítélet jogerőre emelkedésével helyzete a börtönben is megváltozott.

A szabadságvesztés büntetését általában testi büntetésekkel is súlyosbították, így az ítélet jogerőre emelkedésével a rabokkal szemben böjtölés jellegű szigorításokat

[954] Sugár, 1987., 127.p.

[955] A peraktákat megvizsgálva megállapíthatjuk, hogy hasonló esetben is eltérő ítéletet hozhatott az eljáró bíróság. Mivel hazánkban a 19. század végéig nem volt kodifikált büntetőtörvénykönyv, a boszorkányperek esetében a bírói mérlegelésnek, a bíró felkészültségének, világlátásának, esetlegesen a vádlottal való kapcsolatának jelentős befolyása volt a per kimenetelére.

[956] Eckhart-Degré, 1953., 138.p.

[957] Természetesen a nemesek körében már korábban is ismert volt az ítéletek elleni fellebbezés lehetősége, jelen törvénycikk pedig mindenkire kiterjesztette ezt.

alkalmaztak, és a nem nemesekre az ítéletben megszabott időközönként bizonyos számú pálca, vagy korbácsütést mértek.

Ha a per halálos ítélettel végződött, annak kihirdetése után az elítéltet a siralomházba tették, és harmadnapon a vesztőhelyen – a hatósági kiküldöttek jelenlétében – kivégezték.

A kivégzés eszköze a 18. század végéig a legkülönfélébb, kínos halálnemek alkalmazása is lehetett, mint pl.: elevenen elégetés, felnégyelés, karóbahúzás, kerékbetörés, vízbefojtás, stb.

A halálbüntetést gyakran előzetes megkínzással (exasperatio) is súlyosbították, vagy tortúra alá vetették az elítéltet (most már a nemes elítéltet is), részben kínjainak fokozására, részben bűntársainak kivallatására.[958]

Felmerül a kérdés, hogy bár az ítéletet meghozták, de vajon végre is hajtották-e?

Az ítéletek súlyosságát tekintve szinte biztos – bár konkrét adataim nincsenek rá -, hogy a botütéseket, illetve a proskribálást végrehajtották. Szerintem a lényegi kérdés az, hogy a halálbüntetések bekövetkeztek-e. Sajnos a 17-18. században még nem regisztrálták az ítéletek végrehajtását. Így a fennmaradt perekben kellett utalásokat keresnem. Két ilyen esetet találtam.[959]

Az egyikben már maga a per is azért indult meg, mert a lakosok két személyt, miután boszorkánynak ítélték őket, elégettek. A két asszony halála után vonták felelősségre a városiakat, hogy volt-e joguk az égetéshez. Ez 1662-ben történt Cántor Jánosné és Czortos Margith esetében.[960]

Tehát itt már biztosan tudjuk, hogy a vádlottak meghaltak.

A másik esetben egy későbbi per egyik tanúja említi, hogy XY., akit kivégeztek. Az eredeti pert 1700-ban folytatták le Kis Katalin ellen.[961] A végrehajtásról 1712-ben Kovács Erzsók perében hallunk, amikor az egyik tanú, Katona Márton a következőket mondja: „…Kis Katát pedig ugyan azon Rabságkor meg égették Boszorkányságért, aszt vallya az Fátens.”[962] Itt is elfogadhatjuk a végrehajtás bekövetkezésének tényét.

A rendkívüli eljárás

Már a feudális jogban is megtalálható a rendkívüli, gyorsított eljárás.

[958] Eckhart-Degré, 1953., 138.p.
[959] Koncz, 2003., 207.p.
[960] Sugár, 1987., 23.p.
[961] Sugár, 1987., 35-36.pp.
[962] Sugár, 1987., 60.p.

Legrégebbi formája az úgynevezett cirkálás.

A cirkálásra kiszállt alispán a kíséretében lévő megyei tisztviselőkkel, vagy a környék nemességéből maga mellé vett bírótársakkal faluról falura járva nyomozott a gonosztevők után, rögtönítélő törvényszékként ítélkezett a kézrekerült gonosztevők ügyében, és azokat a helyszínen ki is végeztethette. Az ily módon hozott ítélettel szemben jogorvoslatnak nem volt helye, az ítéletet azonnal végrehajtották.[963]

A gyorsított eljárásnak, már pontosan körülírt alakiságok szerint alkalmazott módja, a statáriális bíráskodás volt.

A 18. század végén alakították ki de igazán majd csak a 19. századtól alkalmazták.

Miután az általam tárgyalt korszakhoz ez már nem tartozik hozzá, részletes ismertetésére nem térek ki.

A 18. századtól a vád funkcióját a 17. század végén elkülönült ügyészi hivatal látta el, és megjelent a védelem intézményes képviselője is.[964]

A bíróság tagjainak képzettségére vonatkozóan a következőket állapíthatjuk meg:

A 19. század közepéig nem volt szükség elméleti vagy gyakorlati jogi ismeretekre ahhoz, hogy a vármegye nemessége megválassza, illetve hogy az alispán kinevezze a sedria tagjait. Nem kellett vizsgát tenniük az ügyészeknek sem. Az ügyvédek számára csak Mária Terézia 1769-es rendelete tette kötelezővé jogi képzettségük igazolását, és a hivatali vizsgát.[965]

Magyarországon a 18. században a bírósági eljárás átalakulása területenként különböző intenzitással folyt. A bírósági gyakorlatban áttértek az úgynevezett vádelvű eljárásról az úgynevezett nyomozati eljárásra.[966]

[963] Bónis-Degré-Varga, 1961., 63.p.
[964] Bónis-Degré-Varga, 1961., 62-63.pp.; Meznerics, 1933., 36.p.
[965] Meznerics, 1933., 17-18. ,36-42.pp.
[966] Kállay, 1985., 115-116.pp.; Bónis-Degré-Varga, 1961., 65-69.pp.

7. BOSZORKÁNYÜLDÖZÉSEK ELLENI HARC

7.1. A koraújkori Európa középső területein

Tény, hogy a 15. században kifejlődött boszorkány-minta egész Európában mindig rendelkezésre állt. Kétségtelen, hogy az európai társadalmakban folyvást egy jelentékeny kétely volt a boszorkány hittel és a boszorkány üldözők fanatizmusával szemben. A kora keresztény kétség minden varázslat tevékenységében hatékonyan vetett gátat a bűnvádi üldözések utáni vágynak és elnyelte a boszorkányüldözések elleni harc más formáit.[967]

A 15. században a pápaság feljogosítása a boszorkányüldözésekre vezetett a boszorkány fogalom kritikai fejlődéshez a tradicionális pályán túl. A 16. századig, az inkvizítorok feltűnéséig a nyomtatott irodalomban nem léteztek boszorkányok.[968]

A humanizmus vezető egyéniségei véleményeikben aktívan elfoglalták az inkvizíciós boszorkányhit és a boszorkányüldözések elleni álláspontot. Az olasz intellektuelek harca a boszorkányüldözések ellen, amit az Alciatis Diktumban egy *nova holocausta*-tól megmérgeztek, már szóba került. Északon, Rotterdami Erasmus (1465-1536) a *Lob der Narrheit*-ében egy inkvizítor portréját mutatta be, aki minden mögött, amit nem értett, az ördögöt szimatolta, és valamennyi tiltakozást a máglya segítségével akarta megoldani.

Ebben az összefüggésben a bibliai idézetre (“Varázslóasszonyt ne hagyj életben!” 2Móz 22, 17) utalt mindig és a szokásos boszorkányüldözéseket, mint isteni utasításokat indokolta.[969]

1519-ben Metz, birodalmi városban történt meg a dominikánus inkvizítor, Nikolaus Savini szembesítése a városi jogtanácsossal, Henricus Cornelius Agrippa von Nettesheimmel (1486-1535), aki egy boszorkánysággal meggyanúsított asszony védője volt, és a “vérszomjas szerzetes” ellen minden elvi vádat bővített, amiket mindenekelőtt a tudományos világ számára levélváltásaiban és azt követően a *De vanitate scientarum* (cap. XCVI) című könyvében, az európai nyilvánosságnak is ismertté tett.[970] Ez a kritika alig magyarázta meg a mindent felülmúló szigort, aminek következtében az

[967] Koncz, 2002., 419.p.
[968] Behringer, 1994., 94.p.; Hammes, 1977., 154.p.; Wolf, 1995., 22-26.pp.; Schormann, 1986., 22-23.pp.
[969] Behringer, 1994. 94-95.pp.; Behringer, 1995., 114-115.pp.
[970] Behringer, 1994. 95.p.; Soldan-Heppe, 1911., 486-487.pp.

Alpok északi részén az inkvizíció tevékenysége ebben az évben mindenkorra befejeződött.

Ezt segítette elő az egyház kettészakadása és az evangélikus tartományi egyházak létrejötte is.

Luther, Zwingli és Kálvin szemében alig különböztek a katolikus jámborság és a katolikus rítus széles részei a parasztok varázslásától, amik gyakran olvashatóak a református pamflettekben, a "pápista varázslásról" szóló részekben.[971]

A boszorkány kivégzések hirtelen csökkenése az 1520 évek után nem adott magyarázatot arra, hogy ezt a reformáció elterjedésének lehetett csak köszönni.

Spanyolországban éppen intézményesített inkvizíció volt, amely a boszorkányüldözéseket ellenőrzése alá vonta és aztán 1526-ban praktikusan befejezte.

A spanyol inkvizíció legfelsőbb tanácsa (Suprema) minden inkvizítor lelkére kötötte 1538-ban még egyszer, hogy a "Boszorkány kalapácsnak" nincs tekintélye, ami a hitet ajándékozhatta a halálos ítéletek meghozatalában. A portugál és az olasz inkvizíciós hivatalt sem érdekelte már a 16. században a boszorkányégetés.

A német területeken a jogszolgáltatás specialitása miatt a császári törvényhozás csak másodlagos szerepet játszott. V. Károly uralkodása alatt ebben a kapcsolatban egy szerencsés időszaknak számított.[972]

1560 óta a boszorkányüldözések meglepő visszahelyezése vezetett a német-holland orvos könyvéhez. Johann Weyer gyakran utánnyomott alapművében a *De praestigiis daemonum*-ban[973] teológiai, jogi és orvosi érvek gazdagságát sorakoztatta fel, miért nem szabad boszorkány gyanús emberek kivégezni, ha maguk a saját bűnükről sincsenek meggyőződve.

A könyv alapgondolata, hogy a boszorkányok nem eretnekek, hanem tudatlan, melankólikus, az ördög által rászedett asszonyok. A boszorkányok Weyer szerint, tulajdonképpen megbabonázottak, akik a kínzásokon gonosztetteket vallanak be. Következésképpen kérte a bíróságtól, hogy csak egy beismerő vallomás kinyilvánítására ne ítéljenek el senkit, hanem vagy valódi büntetőjogi cselekedetet igazoljanak, vagy a fogva tartottat engedjék szabadon.[974]

---

[971] Behringer, 1994. 95.p.; Hammes, 1977. 154-158.p.; Soldan-Heppe, 1911. 2, 420-421, 539-540.pp.; Behringer, 1995. 11.p., 263.p.
[972] Siebenmorgen, 1994., 88.p.
[973] Németül: "Von den Blendwerken der Dämonen sowie von Bezauberungen und Vergiftungen",
[974] Koncz, 2002., 421.p.

Ez az érv nagyon fontos volt, mivel kétségbevonhatatlanul voltak asszonyok, akik magukat boszorkányoknak tartották. Weyernél ez a melankóliájuknak van tulajdonítva, és ezzel előkészítette a beszámíthatatlanság pszichológiai elméletét, amelyik az európai bíráskodásban később olyan nagy szerepet kellett, hogy játsszon.[975]

Reginald Scott (1538-1599) a legironikusabb nevezett könyvben, a *The Discovery of Witchcraft* (London 1584) rámutatott a szocializáció szerepére a boszorkányhitben.[976]

A részvéttől kergetett áldozatok és a brutális üldözők dühe megjelent még ebben az évben a heildelbergi professzor, Hermann Witekind (1524-1603) könyvében, a *Christlich Bedenken von Zauberey*-ben[977]. A szerző az üldözések frontális kritikáját, azzal az eredeti ötlettel párosítottat, hogy az embereknek, akik magukat boszorkánynak tartották, nem büntetésre, hanem szeretetre és jóindulatra van szükségük, hogy az elmebetegségüket legyőzhessék.[978]

Az érvelések ezen formája található meg a kálvinista lelkész, Anton Praetorius (ca. 1555-1625) *Gründlichen Bericht von Zauberey* c. művében is.[979]

Mindketten megpróbálták, hogy a boszorkányság bűncselekményének képtelenségét a logika, a fizika és a természeti törvények segítségével magyarázzák meg.

Trierben 1592-ben a katolikus teológus, Cornelius Loos (1546-1595), aki a radikális írásában *De vera et falsa magia* gúnyos tételeket állított fel, vallotta, hogy a boszorkányper művészet kell, hogy legyen, a vérből aranyat kell csinálni, az üldözéseket pártolóknak Binsfeld jelenlétében esküdniük kell, hogy a vádlottak életét ahogy csak lehet, megmentik.[980]

A katolikus üldözés ellenzői csak az érvelések új módszereit keresték és kegyetlen, gyakran jogellenes pereket találtak.

Az érvelések, melyek a kivételes bűncselekmény elméletét (crimen exceptum) korlátozni akarták és a hatályos büntetőeljárási jog szigorú betartására (processus ordinarius) törekedtek, a Carolina állandósítását, továbbfejlesztését nyíltan propagálták. Az 1560 évektől a frankfurti jogász, Johann Fichard (1511-1581) mindezt továbbfejlesztette és a rostocki jogász[981], Johann Georg Goedelmann (1559-1611) nyilvánosságra hozta. Művében, *Tractatus de magis, veneficis et lamiis, recte*

[975] Schormann, 1986., 34-35.pp.; Siefner, 1992., 7.p.; Behringer, 1994., 95.p.; Hammes, 1977., 193-207.pp.
[976] Behringer, 1998., 76.p.; Hammes, 1977., 60.p.
[977] Lorenz, 1994., 97.p.
[978] Hammes, 1977., 213-222.pp.
[979] Behringer, 1998.a., 77.p.
[980] Siefner, 1992., 15-17.pp.
[981] Hammes, 1977., 229-232.pp.

cognoscendis et puniendis, a boszorkány bűntetteknek látszólagos elismerésénél az üldözést meg tudta akadályozni.[982]

A német fordítás kiadója, a hesseni szuperintendáns, Georg Nigrinus (1531-1602), már 1592-ben megbélyegezte a boszorkányüldözést, mint „pápista" sajátosságot.[983] Az anonim írásban, *Was von gräulichen Forlterungen und Hexenbrennen zu halten ist*, 1608-ban a kínvallatás teljes elutasításának következtetését vonta le a szerző, mint azt később az arnheimi kálvinista prédikátor, Johann Greve (1584-1624), művében, *Tribunal Reformatum*, is megkívánta.[984]

A boszorkányüldözések frontális kritikája a 16. század végén meglehetősen sikeres volt. Néhány német tartományban, köztük a kálvinista Kurpfalzban vagy az erasmusi Jülich-Kleve-Berg hercegségekben, a kormányzat egyetemesen visszautasította a boszorkány kivégzéseket.

Az ingolstadti morálteológus, Adam Tanner (1572-1632) publikálta művét, *Theologia Scholastica*-t, ami Münchenben a jogtudós és teológus értelmiség meg is vitatott. Néró császársága alatti keresztényüldözésekhez hasonlította a boszorkányüldözéseket, ami egyedi elgondolásnak számított.[985]

A következő megemlítendő mű Friedrich von Spee Cautio Criminalisa. Nyilvánosságra hozatala miatt 1631-ben Friedrich von Spee acsarkodást és védelmet is megtapasztalt rendtársaitól.[986] Az első kiadás utószavában névtelen szerző a következőket írta: ő egy "kegyes lopást" vitt véghez és egy kölcsönzött kéziratot a szerző tudomása nélkül a rintelni nyomdásznak megküldött.[987]

A „kegyes lopás" nincs azonosítva és ez egy sor problémát vetett fel. Gyanítható, hogy F.v. Spee barátja, Corveyer benedekrendi prior közvetítette a nyomtatást.[988]

A műben az a látszólagos előfeltevés szerepel, hogy vannak-e egyáltalán boszorkányok, és így a boszorkánypert egy olyan radikális kritika alá vonja, hogy magukat az edzett kortársakra is mély benyomást gyakorolt. A könyvben a szerző több helyén is megjegyezte, hogy még van egy különösen fontos igazság, amire az idő még nem érett meg. Mivel ő már minden érvet a boszorkányperek ellen szisztematikusan felépített,

[982] Siebenmorgen, 1994., 89.p.; Hammes, 1977., 225.p.
[983] Behringer, 1998., 78.p.; Hammes, 1977., 226-227.pp.
[984] Behringer, 1998., 78.p.
[985] Behringer, 1994., 95.p.
[986] Ritter, 1977., 67-78.pp.
[987] Zwetsloot, 1954., 80.p.
[988] Ritter, 1977., 72.p.

maradt annál a véleménynél, hogy egyáltalán nincsenek boszorkányok és minden kivégzett ember ártatlan volt.[989]

Spee anonymként és a cenzúra megkerülésével közzétett írása izgatott vitát okozott a jezsuita rendben és a nyilvánosságban. Később forgalomba került a német fordítás és más szerzők írásai, akik azonos hangot hírdettek.

Megnevezhető a *Christliche Erinnerung an Gewaltige Regenten* a thübingeni superintendáns, Johann Matthäus Meyerfahrttól (1590-1642), aki felelősséggel hirdette, hogy pokoli büntetéssel fenyegetettek lesznek, ha az emberáldozatokat nem hagyják abba az üldözők.[990]

1701-ben Németországban provokált a jogászprofesszor Christian Thomasius, aki a korai felvilágosodás híve volt, vitát a filozófiai nézetkülönbségek következtében Cristian Wolff-fal (1679-1754), a hallei református egyetemen elfogadott disszertációjával, *De crimine magiae*, ami díszletként világította meg a protestáns északot.[991]

Thomasius, aki hét évvel korábban majdnem maga is egy szakvéleménnyel egy boszorkány elítélésben közreműködhetett, ha ő Hallében a kollégáitól nem tartotta volna magát távol, eszébe jutott a két és fél évtizedben egy folytonos propaganda a boszorkány hit és a boszorkányégetés ellen, amiben ő baráti orvosok, fizikusok és teológusok által támogatottságot élvezett. A vita lefolyása felismerhetővé tette, hogy a boszorkánykérdés Németországban, mint a nyugat-európai országok többségében, nemcsak a korai felvilágosodás központi ügyéhez, hanem egy szerhez is kapcsolódott, amely szerint a reakciós jogászok és teológusok megszégyenültek, és így minden szász pietista Thomasiust Lipcséből elűzték.[992]

Mialatt még Közép- és Kelet-Európa részeiben boszorkányégetések folytak, a boszorkány téma átalakult és a felvilágosodást hirdetők kezében egy fegyverré vált.

A későbbi boszorkányégetésekről még hiányosan kutatási adatokkal rendelkezünk[993], mert ezek már a kortársakat is kínosan érintették és máig, nemzeti büszkeségből szívesen elhallgatják, egy sajátságos feszült kapcsolatban állnak a felvilágosodás támogatóinak látszólagosan erősebb és kimért érveivel.

---

[989] Hammes, 1977., 161.p.
[990] Behringer, 1998.a., 81.p.; Hammes, 1977., 166-167., 236-237.pp.
[991] Behringer, 1998.a., 84.p.
[992] Behringer, 1994., 96.p.; Hammes, 1977., 167., 239-242.pp.
[993] Schormann, 1986., 41.p.

Egy problémás területet képezett Dél-Németország és az Alpok vidéke, ahol a boszorkány pánik visszatéréséről lehet beszélni. Megdöbbentő volt a bajor választófejedelemség és a közelben fekvő katolikus Freisingi érsekség, Augsburg és Salzburg, Ausztria és Jugoszlávia részei, valamint a svájci kantonok reagálása az újabb perekre.[994]

Tény, hogy a későbbi esetek legtöbbször a *veneficium* (Giftmord) fogalmához fordultak, amint védelmi stratégiaként kell értékelni. Freisingben 1717-1721 között még 17 személyt végeztek ki, Bajorországban 1720 után legkevesebb 15 személyt, ezek közül kettőt a fővárosban, Münchenben. Egy persorozatban a landshuti tartományi kormányzat által Burghausenben és Straubingban 1749 és 1756 között 7 személyt végeztek ki. Az augsburgi érsekségben, 1727-28-ban boszorkánypánik volt, aminek 4 személy esett áldozatul, és további kivégzések estek még az 1745 és 1766 közötti időszakra.

1746-47-ben egy pánik a sváb birodalmi apátságban, Obermarchthalban 7 asszony életébe került.

A kempteni fejedelmi apátságban, 1755-ben egy kivégzés következett be, és ugyancsak a bíró beszélt az utolsó német boszorkány, Maria Anna Schwägelin (kb. 1740-1775) ellen, aki egy ötéves lány által lett megvádolva és jelentékeny pszichikai problémában szenvedett, halálos ítéletét Honorius Roth von Schreckenstein harcegapát (ur. 1760-1785) írta alá a következő arany szavakkal: *Fiat justitia!*[995]

Megállapítható, hogy a boszorkányüldözések korszakának végén, csakúgy, mint a csúcspontok időszakában, az egyházi területeknek még egyszer kiemelkedő szerepet játszottak. Meg kell azonban azt is jegyeznünk, hogy az egyház egyedüli felelősségét megállapítani, kétségtelenül csak fél igazság lenne.

Mialatt a katolikus Ticinóban a kivégzések utolsó sorozata 1721-ben befejeződött, elkezdődött a kálvinista Zug kantonban 1737-ben egy pánik, aminek hat asszony esett áldozatul és a perek Luzern szomszéd kantonban és Schwyzben is maga után vonta az üldözések újabb hullámát.[996]

Meg kell említeni Maria Renata Singerin apáca (1678-1749) würzburgi kivégzését is, amely egy vita kiindulási pontja lett a katolikus Dél-németországban, Ausztriában és Felső-Olaszországban. Miután Georg Gaar jezsuita szerzetes egy később kinyomtatott

[994] Behringer, 1998.a., 85.p.
[995] Behringer, 1998.a., 85.p.
[996] Behringer, 1998.a., 86.p.

beszédében a püspöki boszorkány-bíróság ítéletét a máglyán való elégetés tekintetében jogosnak találta, addig Girolamo Tartarotti apát (1702-1761), az akkori osztrák Roveretoból, a *Del Congresso notturno delle Lammie* mű szerzőjeként, ezt a barbárságot megtámadta és a boszorkányok létében hívő szerzetest nevetségessé tette.[997]

A Habsburgok és Wittelsbachok nagy katolikus terület komplexusa ebben az időben egy tartomány és birodalom ellentétében formálódott, ahol a relatívan autonóm tartományok a központi kormányzat akarata ellenére a boszorkány-paradigmához ragaszkodtak.

A kormányzatok kidolgozták a stratégiát a felvilágosodás érvényesítéséhez a perifériákon is. Mária Terézia császárnő (1717-1780, ur. 1740-1780) megakadályozta, direkt beavatkozáson keresztül, a végrehajtást a már előre meghozott halálos ítéleteknél. Ennek alkalmazására 1756-ban Mährenben (Szlovákia) és 1758-ban Szlavóniában (ma Horvátország) került sor.

Bajorországban III. József (ur. 1745-1777), a felvilágosult választófejedelem megrendezte a konzervatív klérus elleni csapást egy 1766-1770 között végrehajtott vitával, amelyik Ferdinand Sterzinger (1721-1786) szerzetes *Akademische Rede von dem gemeinen Vorurtheile der wirkenden und thaetigen Hexerey* című művének megírását eredményezte.[998]

Ez volt a legnagyobb nemzeti vita Németországban, az akkori birodalomban. Közel 60 önálló írással és nyilvánosság széleskörű érdeklődésével járt Bécs és Hamburg között.

Mint korábban Angliában, Hollandiában, Poroszországban, Franciaországban vagy Olaszországban itt is a boszorkányság bűncselekményének létjogosultsága és egyáltalán a boszorkányhit butasága volt a központi probléma.[999]

A felvilágosodás egyházi ellenzőinek kellett elégedetlenségüket feljegyezni, hogy ők, mint egy legyőzött ideológia hívei, a babona címkéje alatt a boszorkányokat a boszorkány hívőkkel egy kalap alá vették.

II. József (úr. 1780-1790) császár időszakáig vívhatták az ellenségeskedést a boszorkány bűncselekmények ellen, bátorságot meríthettek, például Johann Pezzl (1756-1838) regényéből is *Faustin oder das philosophise Jahrhundert*.

A boszorkányégetések befejeződése a felvilágosodás rendkívüli eredményének számít, a fény győzelme a sötétség felett.

[997] Behringer, 1998.a., 86.p.
[998] Behringer, 1998.a., 87.p.
[999] Jenei, 2005., 14.p.

Ennek eredményeképpen a katolikus Európa felzárkózott a protestantizmushoz, ahol az 1760 utáni években Genspenster létről szóló vitája a felvilágosodás híveinek idegeit strapálta.

Az akkor már híres svéd természetkutató és filozófus, Emanuel Swedenborg (1688-1772) tájékoztatott egy hivatástudat látomása után, az 1749-1758 közötti években az *Arcana coelestia*-ban tapasztalatairól a szellemvilággal kapcsolatosan, amelyben a keresztényi démoni tanítások vidám feltámadást ünnepelhettek. Ennek elolvasása hívta életre a porosz Königsbergben a filozófus Immanuel Kant (1724-1804) tervét.

1766-ban szatírájában *Träume eines Geistersehers, erläutert durch Träume der Metaphisyk* közelebb hozta, hogy sem a szellemek létjogosultsága, sem az egzisztenciájuk lehetetlensége tudományosan nem mutatható ki, és így sem cáfolni, sem mellette érvelni nem lehet.[1000]

Mialatt néhány országban a boszorkányságért vagy varázslásért soha egy formális boszorkánysággal kapcsolatos törvény sem fejlődött ki és így ezt nem is kellett kitörölni, szabad volt a többi országban is a mágiával elkövetett bűncselekményeket a társadalmi és politikai átalakulás időszakában, 1800 körül az általános büntetőjogi reformokban véglegesen megszüntetni.

A boszorkányság bűncselekményének büntetőjogi kategóriákból való törlése az európai racionalizmus által találta meg a párját, a társadalom megváltozott magatartásában, megítélésében más bűncselekményekkel szemben.

A bűnözés történetéhez kapcsolódó kutatás eredményezte, hogy a szociális elhajlás, mint a homoszexualitás a férfiak között (sodomia) vagy a fiatal anyák gyermekgyilkossága, az inkluzív magzatelhajtás (infanticidium) egész hasonló konjunktúrát mutat, mint a boszorkány bűncselekmények.[1001] Ezen kategóriákban egy elsöprő fellendülés után, a 15. században mutatták ki a kutatók az üldözés csúcspontját, majd az 1600-as években volt hasonló hullám, azután lépésenként visszaszorították a mindenkori társadalom fejlődési állapotának megfelelően.

A sorozatos forráskutatás közel áll ahhoz a véleményhez, hogy ezen deliktumok miatt Európában több embert kivégeztek, mint a boszorkányság miatt.

Hasonló fellendülés mutatható ki a következő “bűncselekmények”, mint a bigámia, vérfertőzés vagy istenkáromlás esetében is.

[1000] Behringer, 1998.a, 88.p.
[1001] Behringer, 1998.a., 89.p.

Az elit lépésenkénti szekularizációja vezetett egy messzemenő büntethetőségi megakadályozáshoz a boszorkányság körében.

A boszorkányság bűncselekményének tagadása, ami az európai expanzióval a világ nagy részére exportált felfogást, nem mindenhol fogadták el.[1002]

Behringer elmélete szerint: "A boszorkányüldözések elleni harc tehát még nem fejeződött be, és nincs alap az optimista előrejelzéshez, hogy valamikor is befejeződhet, ha igaz, hogy a hit okkult hatását az emberi pszichében megerősíthetik."[1003]

[1002] Behringer, 1998.b., 89.p.
[1003] Behringer, 1998.a., 91.p.

7.2. Magyarországon

A Habsburg Birodalom országai közül az uralkodók számára a legproblémásabb eset Magyarország volt, ahol – miután az oszmán hatóságok a boszorkányüldözéseket sokáig elnyomták – a boszorkányüldözés csak 1710 és 1760 között érte el a csúcspontját és egészen 1770-ig eltartottak.

Még a 18. század 50-es éveiben 143 boszorkánypert folytattak, amik legalább 21 halálos ítéletbe torkolltak, a 60-as években még 47 per és a 70-es években még mindig 8 volt, amikből legkevesebb három végrehajtásra került. A borosjenői uradalomban 1756-ban még a boszorkányokat máglyára küldték.[1004] Végül 1777-ben az észak-magyarországi Késmárkon jegyezték fel az utolsó pert.[1005]

Bár már a 16. századtól mind külföldön, mind Magyarországon erősödött azoknak a hangja, akik a felvilágosodás híveiként a perek megszüntetését követelték, igazi eredményeket csak a 17. század második felétől az állam segítségével tudtak elérni. A boszorkányperek, boszorkányüldözések ellenzői általában nem tagadták a varázslás, rontás lehetőségét, de nyomatékosan kijelentették, hogy igen nehéz ezt bizonyítani, és a bírák jó lelkiismerettel nem ítélhetnek el ilyen ügyben senkit.[1006]

Friedrich Spee jezsuita szerzetes vélemény nyilvánítását követő 25 évvel Magyarországon Joannes Mediomontanus „Disputatio”-jában Nagyváradon 1656-ban kinyilvánította, hogy a boszorkányság legtöbb esete csalárdság, amit kínzással csikartak ki.[1007]

Magyarországon a boszorkányság létezésében való hit tagadása hivatalos szervek előtt 1671-ben következett be, amikor pannonhalmi és győri tisztviselőkből álló bíróság előtt a védő Kálmán márt említett törvényére hivatkozva kijelentette, hogy nincsenek boszorkányok.[1008]

Mária Terézia 1756-ban adta ki rendeletét, amely a boszorkányokra vonatkozott. E szerint a törvényhatóságok továbbra is folytathatnak boszorkányok ellen pereket, ítéletet is hozhatnak, de ha megítélésük szerint a vádlott halált érdemel, akkor az ítéletet a periratokkal együtt fel kell terjeszteni a Helyhatósághoz még az ítélet végrehajtása

[1004] Eckhart, 1954., 138-139.pp.
[1005] Vö.: Schram, 1978-1980.
[1006] Kulcsár, 1968., 205.p.
[1007] Molnár, 1942., 35.p.
[1008] Eckhart, 1954., 138.p.

előtt.[1009] Miután a perek száma jelentősen nem csökkent, az uralkodónő további szigorításként megszabta, hogy a boszorkánysággal vádolt személyeket az iratokkal együtt Bécsbe kell szállítani, ahol megvizsgálják, hogy az adott igazságszolgáltató szerv helyesen járt-e el. Természetesen a felmerült költségeket az elsőként eljáró hatóságnak kellett állnia.[1010] Így bár nyíltan nem tiltotta még meg a boszorkány perek lefolytatását, de közvetve, az anyagi nehézségek miatt, jelentősen csökkentek az ilyen tárgyú perek az országban.[1011] Ennek ellenére a helyi hatóságok még a tilalom után, annak ellenére is folytattak le ilyen eljárást.

A boszorkányság bűncselekménykénti megítélésében fontos állomás volt II. József császár büntetőjogi rendelete 1787-ben, amely már egy szakaszt sem tartalmazott a varázslásról.[1012]

[1009] Eckhart, 1954., 139.p.; Komáromy, 1910., 600.p.
[1010] Eckhart, 1954., 139.p.
[1011] Kulcsár, 1968., 192.p.
[1012] Behringer, 1994., 100.p.

8. KONKLÚZIÓ

Az ismertetett két földrajzi térség között az alábbi lényeges különbségeket lehet megállapítani:

Azok a bűnök, amelyekkel Európa nyugati területein terhelték a gyanúsítottakat, jóval ritkábban fordultak elő a magyar peres anyagokban. Ilyen volt például az ördög imádó boszorkányszektához való tartozás, a sátánnak folytatott orgiákon való részvétel, éjszaka seprűnyélen, vagy állattá változtatott embereken való lovaglás is. A feltárt perek anyagait megvizsgálva megállapíthatjuk, hogy a gonosszal fenntartott bárminemű kapcsolat a Praxis Criminalis megjelenése után válik nagyobb számúvá a konkrét, mindennapos bűnökkel szemben. Talán azt is ki lehet jelenteni, hogy 1700-as év után már szinte nem is található olyan per, amelyben legalább utalás ne történne az ördöggel való cimborálásra. Ezt az álláspontot képviseli Iklódy is.[1013] A 18. század folyamán lefolytatott perek irataiban jelent meg ugyancsak a boszorkányszektákra való utalás is. Lényegében itt is azt mondhatjuk el – több magyar kutatóval egyetértve[1014] – hogy a boszorkány szervezetekben való részvétel, a perekben erre történő kérdésfeltevés, és nem utolsó sorban a válaszok jellege arra enged következtetni, hogy ezeket német eredetűnek tekinthetjük. Ismeretes, hogy a Praxis Criminalis rendelkezést tartalmaz a boszorkánysággal gyanúsított személyek kihallgatásáról akkor is, ha csak valamilyen bűbájos személyekkel tartottak fenn kapcsolatot. A kódex külön intézkedik a társak, a tanítók, a tanítványok kereséséről, kihallgatásáról, valamint felhívja az eljáró szervek figyelmét arra is hogy tudakozódniuk kell a varázslás idejéről és módjáról is.

Ugyancsak a német átvételt igazolja az a tény is, hogy hazánkban az európai vádlottak számhoz képest viszonylag kevés szerencsétlen került boszorkányság vádjával a hatóságok elé. Márpedig, ha a létszám nem magas, mi indokolta volna, hogy szervezetet hozzanak létre.

Molnár Éva szerint „kezdetben nem találunk olyat, hogy bárkit is olyan bűnökkel terheltek volna, amelyek a kifejlett európai boszorkányfogalom lényeges elemei voltak”[1015]

[1013] Iklódi, 1982., 296-297.pp.
[1014] Molnár, 1942., 27.p.; Iklódi, 1982., 297.p.; Eckhart is 18. századi pereket hozza példaként: Eckhart, 1954., 136.p.
[1015] Molnár, 1942., 27.p.

A második lényeges különbség a boszorkányperekben ismertetett eljárást tekintve, hogy Magyarországon a boszorkányság bűncselekménye soha nem volt kivételes bűncselekmény, tehát a rendes bíróságok jártak el, valamint a boszorkányság bűncselekménye nem kapcsolódhatott össze az eretnekség vádjával, így az egyházi hatóságoknak nem volt megalapozott jogköre, hogy az eljárás menetébe belépjenek.

Ezzel szemben a német területeken külön boszorkány bizottságokat állítottak fel, amelyeknek feladata volt a gyanús személyek felkutatása, valamint az eljáró bíróságok felügyelete is. Amennyiben a boszorkányság Európa nyugati területein eretnekséggel is párosult, úgy az inkvizíció járt el.

Harmadik különbségként említhető, hogy a 16. század első felében birodalmi szinten kötelező érvényt szereztek V. Károly büntető kódexének. A Carolina eljárásjogi része pedig konkrétan előírta, hogy fontosabb kérdésekben ki kell kérni a jogi fakultások szakvéleményét[1016]. Ezt a boszorkánypereknél is alkalmazták, sőt, a szakvéleményben szereplő javaslatokat tényként kezelték, és nem egyszer előfordult, hogy ez alapján hozták meg az ítélete is. Ahogy azt Bónis György és Mezey Barna is megállapította hazánkban a tudósok, doktorok és a gyakorlati szakemberek, és bírák között szakadék tátongott. „Akik a szokásjogot alakították – néhány kivételtől eltekintve – nem ismerték az európai jogrendszereket, akik pedig birtokában voltak az egyetemi ismereteknek, nem kaptak részt a szokásjog formálásában.”[1017] Az is emellett az érv mellet szól, hogy hazánkban a 17. század közepéig nem volt egyetem, így egyetemi képzés sem. A nagyszombati egyetem alapítását követően is a hosszú évekig elhúzódó oktatás nem tette lehetővé, hogy a képzett jogászok a gyakorlatban is vezető szerepet kapjanak. Igaz, hogy sokan tanultak külföldön, főleg Németországban és Itáliában, de számuk nem volt jelentős a fentebb említett probléma megoldásához.

Ugyancsak érdekes különbség, hogy a birodalomban lefolytatott perek esetében két bírósági tárgyalást említnek, a titkos bírósági tárgyalás, és az utolsó ítélkezési napot. Hazánkban ez teljesen ismeretlen volt.

További eltérés figyelhető meg a vádlott vallomásának fontossága tekintetében is. A német területeken a vádlott vallomása volt a döntő, a megkérdőjelezhetetlen bizonyíték. Az önvallomást *„regina probatium”*-nak, a bizonyítékok királynőjének is nevezték, amelynek kicsikarására a bíróság minden eszközt igénybe vehetett. Így került a bizonyítás középpontjába a tortúra, a vádlott kínvallatása.

[1016] Angyal, 1909., 25.p.
[1017] Mezey, 1996b., 124.p.

Hazánkban nem volt a halálos ítélet elengedhetetlen kelléke a vádlott beismerő vallomása. Való, hogy a nálunk lefolytatott perekben is találkozunk a tortúrával, de közel sem volt olyan súlyos, mint a német területeken.

A hazai pereknél megfigyelhető, hogy a vádlott tagadása esetén a bíróság tisztító eskü letételét követelhette meg. Ezt a vádlottnak „negyvenedmagával", ha „fejét letette, huszadmagával" kellett letennie.[1018] Hasonló lehetőséget a vádlott menekülésére nem találtam a német anyagban.

A következő lényegi különbség az istenítéletek alkalmazása. A német birodalomban a 13. századtól kezdve csak boszorkányperekben lehetett alkalmazni, és több fajtája közül a tű próba, valamint a könny próba volt a legleterjedtebb. Ezzel szemben nálunk még a 17-18. században is alkalmazták a próbákat a bűnösség megállapítására. Hazánkban dominánsan a víz-és vaspróbák[1019] voltak elterjedve.[1020]

Az eljárás menetét tovább vizsgálva újabb eltérésre bukkanunk, hiszen a német birodalomban az ítélet végrehajtása előtt a tartományúrnak kegyelmezési jogköre volt. Ezzel szemben hazánkban kegyelmezési joga csak az uralkodónak volt. A feldolgozott peranyagok között azonban nem találtunk rá példát, hogy egy halálra ítélt boszorkánynak megkegyelmezett volna.

[1018] Eckhart, 1954., 135.p.
[1019] Tóth, 1908., 28-29.pp.
[1020] Molnár, 1942., 28.p.; Ráth-Végh, 1991., 274.p.

9. IRODALOM

1. Ahrendt-Schulte, 1997. = Ahrendt-Schulte, Ingrid: Zauberinnen in der Stadt Horn, Frankfurt/New York, 1997.
2. Alapi, 1914. = Alapi György: Bűbájosok és boszorkányok Komárom vármegyében Komárom, 1914.
3. Allgemeine Encyklopadie = Allgemeine Encyklopadie der Wissenschaften und Künste (Ersch/Gruber), 7. rész: Hexe 1830.
4. Angyal, 1909. = Angyal, Pál: A magyar büntetőjog tankönyve Bp, Athenaeum, 1909.
5. Árva, 1927. = Árva János: Boszorkányperek Csanád vármegyében Makó, 1927.
6. Balics, 1901. = Balics, Lajos: A római katolikus egyház története Magyarországon Bp., 1901.
7. Balogh, 2001. = Balogh Elemér: „Aki az ördöggel szerződést köt…tűzhalállal lakoljon" /A nagy szegedi boszorkányper (1728/29)/ In: Szeged 2001. augusztus 13. évf. 8. szám 15-17.pp.
8. Balogh, 2004. = Balogh, Elemér: A németországi boszorkányperek jogtörténeti jellemzői In: Jogtörténeti Szemle 2004/4. szám 1-7.pp.
9. Baranyai, 1940. = Baranyai, Károly: Borsodi boszorkányperek Miskolc, 1940.
10. Barla, 1908. = Barla Sz. Jenő: Az 1562. évi debreceni hitvallástétel népies vonatkozásai In: Ethnographia 1908. 193-202.pp.
11. Baroja, 1967. = Baroja, Julio Caro: Die Hexen und ihre Welt Stuttgart, 1967.
12. Bartolomäus, 1900. = Bartolomäus: „Über die Hexenprozesse" In: Zeitschrift für die gesamte Strafrechtswissenschaft 21. kötet Berlin, 1900.
13. Baschwitz, 1963. = Baschwitz, Kurt: Hexen und Hexenprozesse München, 1963.
14. Baum, 1972. = Baum, W.: Der Historiker Johannes Janssen In: Theologische Quartalsschrift 152 (1972.)
15. Baumgarten, 1883. = Baumgarten, Paul Maria: Die deutschen Hexenprozesse In: Frankfurter Zeitgemäβe Broschüren 4 (1883.)
16. Baumgarten, 1908. = Baumgarten, Paul Maria: Die Werke von Henry Charles Lea und verwandte Bücher Berlin, 1908.
17. Beccaria, 1967. = Beccaria, Cesare: Bűntett és büntetés Bp., 1967.

18. Beck, 1986. = Beck, Isolde: Hexenprozesse in Oberösterreich Dissertation, 1986.
19. Behringer, 1987. = Behringer, Wolfgang: Meinungsbildende Befürworter und Gegner der Hexenverfolgung (15. bis 18. Jahrhundert) In: Valentinitsch, Helfried (Szerk): Hexen und Zauberer. Die groβe Verfolgung – ein europäisches Phänomen in der Steiermark Graz/Wien, 1987.
20. Behringer, 1992. = Behringer, Wolfgang: Zur Haltung Adam Tanners in der Hexenfrage. Die Entstehung einer Argumentationsstrategie in ihrem gesellschaftlichen Kontext In: Lehmann – Otto Ulbricht (Hrsg.): Vom Unfug des Hexen-Processes. Gegner der Hexenverfolgung von Johann Weyer bis Friedrich Spee., Wiesbaden, 1992.
21. Behringer, 1994. = Behringer, Wolfgang: Zur Geschichte der Hexenforschung In: Siebenmorgen, H. (szerk.): Hexen und Hexenverfolgung in deutschen Südwesten II. kötet Karlsruhe, 1994.
22. Behringer, 1995. = Behringer, Wolfgang: Hexen und Hexenprozesse München, 1995.
23. Behringer, 1998a. = Behringer, Woflgang: Die Hexe München, 1998.
24. Behringer, 1998b. = Behringer, Wolfgang: Kampf gegen die Hexenverfolgung, München, 1998.
25. Behringer, 1998c. = Behringer, Wolfgang: Hexen und Hexenprozesse in Deutschland, 1998.
26. Bessenyei, 1997. = Bessenyei József (szerk.) A magyarországi boszorkányság forrásai Bp., 1997.
27. Biblia = Szent Biblia azaz Istennek Ó és Újtestamentomában foglaltatottt egész Szent Írás Magyar nyelvre fordította Károli Gáspár Bp., 1986.
28. Bihari, 1980. = Bihari A. (szerk.): A magyar hiedelemvilág katalógusa 6. Bp., 1980.
29. Birkhan, 1988. = Birkhan, Helmut: Nachruf Otto Hofler In: Almanach der Österreichischen Akademie der Wissenschaften 133. 1988.
30. Bizer, 1958. = Bizer, Ernst: Heinrich Heppe In: Lebensbilder aus Kurhessen und Waldeck 6 1958.
31. Blauert, 1989. = Baluert, Andreas: Frühe Hexenverfolgungen; Ketzer-, Zauber-, und Hexenprozesse des 15. Jahrhunderts Hamburg, 1989.

32. Blazovich-Schmidt, 2001. = Blazovich László – Schmidt József: Buda város jogkönyve Szeged, 2001.
33. Bogdál, 1960. = Bogdál Ferenc: Egy miskolci „Tátos” 1741-ben In.: Néprajzi közlemények 1960., 308-311.pp.
34. Bónis, 1934. = Bónis, György: A magyar büntetőtörvénykönyv első javaslata 1712-ben Bp., 1934.
35. Bónis, 1962. = Bónis, György: Buda és Pest bírósági gyakorlata a török kiűzése után. 1686-1708. Bp., 1962.
36. Bónis-Degré-Varga, 1961. = Bónis, Gy.-Degré, A.-Varga, E.: A magyar bírósági szervezet és perjog története Bp., 1961.
37. Borst, 1988. = Borst, Arno: Geschichte an mittelalterlichen Universitäten In: Borst, Arno: Barbaren, Ketzer und Artisten, München, 1988.
38. Bosis, 1983. = Bosis: Bayerische Biographie, Regensburg, 1983.
39. Bruch, Rüdiger von – Müller, Rainer: Historikerlexikon Von der Antike bis zum 20. Jahrhundert München, 1991.
40. Byloff, 1902. = Byloff, Fritz: Das Verbrechen der Zauberei (crimen magiae) Ein Beitrag zur Geschichte der Strafrechtspflege in Steiermark Graz, 1902.
41. Byloff, 1929. = Byloff, Fritz: Volkskundliches aus Strafprozessen der österreichischen Alpenländer mit besonderer Berücksichtigung der Zauberei- und Hexenprozesse von 1455 bis 1850 Berlin/Leipzig, 1929.
42. Byloff, 1934. = Byloff, Fritz: Hexenglaube und Hexenverfolgung in den österreichischen Alpenländern Berlin/Leipzig, 1934.
43. Cohn, 1994. = Cohn, Normann: Európa démonai Szekszárd, 1994.
44. Conrad, 1962. = Conrad, H.: Deutsche Rechtsgeschichte I. Band Karlsruhe, 1962.
45. Czövek, 1987. = Czövek Judit: A halottlátók a magyar néphagyományban In.: Studia Folkloristica et Ethnographia 21. Debrecen 1987., 127.p.
46. Csákabonyi, 1960. = Csákabonyi Károly: Békés megyei boszorkányperek a XVIII. században Gyula, 1961.
47. Debreceni hitvallás, 1881. = Debreceni hitvallás, 1562. In: Kiss Áron: A XVI. században tartott magyar református zsinatok végzései Bp., 1881.
48. Decker, 1981. = Decker, Rainer: Die Hexenverfolgung im Herzogtun Westfalen, In: Westfälische Zeitschrift 131/132 (1981/1982)

49. Degré, 1960. = Degré, Alajos: Boszorkányperek Zala megyében In: Göcseji múzeum közleményei 15. Zalaegerszeg, 1960.
50. Degré, 2004. = Degré, Alajos: A kínvallatás bevezetése a magyar büntetőperbe In: Degré, A. Válogatott jogtörténeti tanulmányok Szerk.: Mezey Barna Bp., 2004., 138-143.pp.
51. Delbrück, 1886. = Delbrück, Hans: Die historische Methode des Ultramontanismus Berlin, 1886.
52. Demkó, 1894. = Demkó, Károly: A magyar orvosi rend története Bp., 1894.
53. Deutsche Mythologie = Jakob Grimm: Deutsche Mythologie, 3 Bände. Nachdruck der von Elard H. Meyer besorgten 4. Auflage, Berlin 1875 bis 1878. Drei Lilien, Wiesbaden 1992.
54. Diefenbach, 1886. = Diefenbach, Johann: Der Hexenwahn vor und nach der Glaubensspaltung in Deutschland Mainz, 1886.
55. Diefenbach, 1900. = Diefenbach, Johannes: Der Zauberglaube des 16. Jahrhunderts nach den Katechismen Dr. Martin Luthers und des P. Canisius München, 1900.
56. Diestelkamp, 1976. = Diestelkamp, Bernhard: Das Reichskammergericht im Rechtsleben des 16. Jahrhunderts, In: Becker, Hans-Jürgen (Hrsg.): Rechtsgeschichte als Kulturgeschichte. Festschrift für Adalbert Erler zum 70. Geburtstag, Aalen, 1976.
57. Diószegi, 1958. = Diószegi, Vilmos: A sámánhit emlékei a magyar népi műveltségben Bp., 1958.
58. Dömötör, 1981. = Dömötör, Tekla: A magyar nép hiedelemvilága Bp., Corvina, 1981.
59. Dömötör, 1986. = Dömötör, Tekla: A magyarországi ördögikonográfia problémái In: Ethnographia XCVII. 1986/2-4. 296-309.pp.
60. Dömötör, 1939. = Dömötör, Sándor: A boszorkányok gyűlése a magyar néphitben Bp., 1939.
61. Duhr, 1900. = Bernhard Duhr: Die Stellung der Jesuiten in den deutschen Hexenprozessen, Köln, 1900.
62. Dürr, 1937. = Dürr, Otto: Der Hexenbischof von Würzburg In: Frankenwarte 42. szám 1937.okt.22.
63. Eckhardt-Ortutay, 1942. = Eckhardt Sándor – Ortutay Gyula: Régi magyar varázslóasszonyok Magyarságtudomány, 1942.

64. Eckhart, 1946. = Eckhart, Ferenc: Magyar alkotmány- és jogtörténet Bp., 1946.
65. Eckhart, 1954. = Eckhart, Ferenc: A földesúri büntetőbíráskodás a XVI-XVII. században Bp., 1954.
66. Eckhart-Degré, 1953. = Eckhart, Ferenc - Degré, Alajos: Magyar állam- és jogtörténet Bp., 1953. II. kötet
67. Esze-Benda-Maksay-Papp, 1955. = Esze-Benda-Maksay-Papp: Rádai Pál iratai 1703-1706. Bp., 1955.
68. Fehr, 1924. = Fehr, Hans: Massenkunst im 16. Jahrhundert In: Flugblätter aus der Sammlung Wicklana Berlin, 1924.
69. Fehr, 1926. = Fehr, Hans: Gottesurteil und Folter. Eine Studie zur Dämonologie des Mittelalters und der neueren Zeit. Festgabe für Rudolf Stammler zum 70. Geburtstage Berlin, 1926.
70. Fehr, 1944. = Fehr, Hans: Zur Erklärung von Folter und Hexenprozess In: ZschweizG 24 (1944)
71. Freytag, 1925. = Freytag, Gustav: Bilder aus der deutschen Vergangenheit. Leipzig 1925.
72. Fuchs, 1993. = Fuchs, Ralf-Peter: Hexerei und Zauberei vor dem Reichskammergericht In: Schriftenrihe der Gesellschaft für Reichskammergericht Heft. 16. Wetzlar, 1993.
73. Fueter, 1911. = Fueter, Eduard: Geschichte der neueren Histographie, München, 1911.
74. Gail, 1983. = Gail, Anton (Ford.): Erasmus von Rotterdam: Das Lob der Torheit (1509), Stuttgart, 1983.
75. Gárdonyi, 1916. = Gárdonyi, A.: Buda város közigazgatása és közjogi viszonyai a XVII. század végén In: Századok 1916. I.évf. 477-502.pp.
76. Gecsei, 1984. = Gecsei, Lajos: Tanúk és vádlottak vallomásai Békéscsaba, 1984.
77. Gelencsér, 1991. = Gelencsér József: Egykori törvényen alapuló népi büntetőszokás, a megégetés In: Ethnographia CII. 1991/1-2. szám 251-261.pp.
78. Getramb, 1954. = Getramb, Viktor von: Wilhelm Heinrich Riehl Leben und Wirken Salzburg, 1954.
79. Ginzburg, 1990. = Ginzburg, Carlo: Eksztatikus repülések – eksztatikus csaták In: Ethnographia CI. 1990/3-4. 357-362.pp.
80. Gloger-Zöller, 1984. = Gloger, Bruno – Zöller, Walter: Teufelsglaube und Hexenwahn Wien/Graz, 1984.

81. Graichen, 1986. = Graichen, Gisela: Die neuen Hexen, Hamburg, 1986.
82. Grigulevič, 1976. = Grigulevič, J.R.: Ketzer-Hexen-Inquisitoren (13-20. Jahrhundert) Berlin, 1976.
83. Grynaeus, 1990. = Grynaeus, Tamás: A magyar boszorkány egyes vonásainak szociálpszichológiai értelmezése In: Ethnograpia CI. 1990/3-4. 467-474.pp.
84. Haász, 1929. = Haász Imre: Boszorkánypörök Debrecenben In: Debreceni Szemle Különlenyomat 1929.
85. Hajdu, 1971. = Hajdu, Lajos: Az első (1795-ös) magyar büntetőkódex-tervezet Bp., 1971.
86. Hajdu, 1985. = Hajdu, Lajos: Bűntett és büntetés Magyarországon a XVIII. század utolsó harmadában Bp., 1985.
87. Hajnik, 1869. = Hajnik, Imre: Bevezetés a magyar alkotmány és jogtörténelembe Pest, 1869.
88. Hall, 1933. = Hall, Karl Alfred: Die Lehre vom Corpus Delicti. Eine dogmatische Quellenexegese zur Theorie des gemeinen deutschen Inquisitionsprozesses Stuttgart, 1933.
89. Hallinger, 1999. = Hallinger, A.: Die Hex' muss brennen Berlin, 1999.
90. Hammes, 1977. = Hammes, Manfred: Hexenwahn und Hexenprozesse Frankfurt am Main, 1977.
91. Hansen, 1963. = Hansen, Joseph: Quellen und Untersuchungen zur Geschichte des Hexenwahns, Hildesheim, 1963.
92. Hansen, 1964. = Hansen, Joseph: Zauberwahn, Inquisition und Hexenprozess im Mittelalter Aalen, 1964.
93. Harmening, 1989. = Harmening, Dieter: Himmlers Hexenkartei In: Jahrbuch für Volkskunde 12 1989.
94. Haustein, 1990. = Haustein, Jörg: Luthers Stellung zum Zauber- und Hexenwesen, Stuttgart, 1990.
95. Havas, 1927. = Havas, Károly: Az inkvizíció története Bp., 1927.
96. Hermann, 1866. = Hermann, L.: Hexenprozesse aus der ehemaligen Cent vom Spessart und Bachgau (aus aktenmäβigen Urkunden gezogen). In: Erheiterungen, Belletristisches Beiblatt z. Aschaffenburger Zeitung 19. szám 1866.
97. Herner, 1988. = Herner János: Rontás és igézés Bp., 1988.
98. Heussi, 2000. = Heussi, Karl: Az egyháztörténet kézikönyve Bp., 2000.

99. Holló, 1935. = Holló, Domonkos: A népbabonák lélektana In: Ethnographia 1935., 31.p.
100. Hóman-Szekfű, 1936-43. = Hóman-Szekfű: Magyar történet V. kötet Bp., 1936-1943.
101. Honegger, 1978. = Honegger, Claudia (Hrsg.) Die Hexen in der Neuzeit Frankfurt am Main, 1978.
102. Horváth, 1981. = Horváth, Tibor: A büntetési elméletek fejlődésének vázlata Bp., 1981.
103. Ijjas, 1939. = Ijjas, Antal: A reneszánsz és a hitszakadás kora Bp., 1939.
104. Iklódi, 1982. = Iklódi, András: A magyarországi boszorkányüldözés történeti alakulása In: Ethnographia XCIII. 1982. 292-298.pp.
105. Ipolyi, 1852. = Ipolyi Arnold: Papok a pogány magyaroknál Bp., 1852.
106. Ipolyi, 1854. = Ipolyi Arnold: Magyar Mythológia Bp., 1854.
107. Jäger, 1834. = Jäger, F.A.: Geschichte des Hexenbrennes in Franken im 17. Jahrhundert. In: Original-Prozess-Akten von Dr. Jäger, Pfarrer in Pförring an der Donau. Archiv des historisches Vereins 2. kötet 3. füzet Würzburg, 1834.
108. Jedin, 1931. = Jedin, Hubert: Die Erforschung der kirchlichen Reformationsgeschichte München, 1931.
109. Jerouschek, 1988. = Jerouschek, Günter: Lebensschutz und Lebensbeginn Stuttgart, 1988.
110. Jerouschek, 1992. = Jerouschek, Günter (Hrsg.): Heinrich Kramer, Malleus Maleficarum, Hexenhammer Nachdruck des Erstdrucks von 1487 mit Bulle und Approbatio, Hildesheim, 1992.
111. Jenei, 2005. = Jenei Zsuzsa: Bárki lehet boszorkány… In: Korunk, 2005/5. 11-15.pp.
112. Jung, 1985. = Jung, Károly: Táltosok, ördögök, garabonciások: Bevezetés népi hiedelmeink - babonáink – világába Bp., 1985.
113. Kaegl, 1936. = Kaegl, Werner: Michelet und Deutschland Basel, 1936.
114. Kajtár-Béli, 1994. = Kajtár István – Béli Gábor: Österreichisches Strafrecht in Ungarn: „Praxis Criminalis" von 1687. In: Zeitschrift für neuere Rechtsgeschichte 16.Jahrgang 1994. 325-334.pp.
115. Kállay, 1985. = Kállay, István: Úriszéki bíráskodás a XVIII-XIX. században Bp., 1985.

116. Kállay, 1996. = Kállay, István: Városi bíráskodás Magyarországon 1686-1848 Bp., 1996.
117. Karácsonyi-Borovszky, 1903. = Karácsonyi, János – Borovszky, Samu: Az időrendbe szedett váradi tüzesvas-próba lajstrom Bp., 1903.
118. Katona, 1977. = Katona Géza: Bizonyítási eszközök a XVIII-XIX. században Bp., 1977.
119. Kerrigan, 2001. = Kerrigan, Michael: Kínzóeszközök Debrecen, 2001.
120. Kiss, 1905. = R. Kiss, István: Történeti adalékok a boszorkányság és ördöngösség hiedelméhez In: Ethnographia XVI. 1905. 210-2109.pp.
121. Kiss, 1998. = Kiss András: Boszorkányok, kuruzslók, szalmakoszorús paráznák Bukarest/Kolozsvár, 1998.
122. Klaniczay, 1983. = Klaniczay Gábor: „Benandante-kresnik-zduhač-táltos. Samanizmus és boszorkányhit érintkezési pontjai Közép-Európában." Ethnographia, 94 (1983) 116–134.
123. Klaniczay, 1986. = Klaniczay, Gábor: Boszorkányhit, boszorkányvád, boszorkányüldözés a XVI-XVIII. században In: Ethnographia XCVII. 1986. 257-295.pp.
124. Klaniczay, 1987. = Klaniczay, Gábor: A boszorkányvád szociológiája a 18. századi falvakban és mezővárosokban In: Rendi társadalom – polgári társadalom Salgótarján, 1987. 201-207.pp.
125. Klaniczay, 2005. = Klaniczay Gábor: A boszorkányvád mozgatórugói In.: Korunk 2005/5.
126. Kleinheyer, 1984. = Kleinheyer, Gerd: Tradition und Reform in der Constitutio Criminalis Carolina In: Landau, Peter (Hrsg) Strafrecht, Strafprozess und Rezeption, Frankfurt am Main, 1984.
127. Knapp, 1891. = Knapp, Hermann: Das alte Nürnberger Kriminalverfahren bis zur Einführung der Carolina Berlin, 1891.
128. Kneubühler, 1977. = Kneubühler, Hans Peter: Die Überwindung von Hexenwahn und Hexenprozeβ Diessenhofen, 1977.
129. Kohler, 1968. = Kohler, Joseph – Schell, Willy: Die Carolina und ihre Vorgängerinnen Aalen, 1968.
130. Komáromy, 1910. = Komáromy, Andor: Magyarországi boszorkányperek oklevéltára Bp., 1910.

131. Koncz, 1998. = Koncz Ibolya Katalin: A boszorkányság fogalmának büntetőjogi elemei (Kutatási hipotézis) In: Sectio Juridica et Politica XV. Miskolc, 1998. 103-117.pp.

132. Koncz, 2000. = Koncz Ibolya Katalin: Adalékok a magyarországi boszorkány fogalom jogtörténeti meghatározásához In: Emlékkönyv Dr. Huszti Vilmos 80. születésnapjára Miskolc, 2000. 231-238.pp.

133. Koncz, 2002. = Koncz Ibolya Katalin: Boszorkányüldözések elleni harc a koraújkori Európa középső területein In: Miskolci Doktoranduszok Jogtudományi Tanulmányai Miskolc, 2002., 419-429.pp.

134. Koncz, 2003. = Koncz Ibolya Katalin: Adalékok a boszorkányperek eljárási kérdéséhez a Heves és Külső-Szolnok megyei periratok nyomán In: Miskolci Doktoranduszok Jogtudományi Tanulmányai Miskolc, 2003., 191-210.pp.

135. Koncz, 2005. = Koncz Ibolya Katalin: A boszorkánykutatásban megjelenő 15-18. századi történeti érvelések In: Jogtörténeti tanulmányok VIII. Pécs, 2005., 281-299.pp.

136. Koncz, 2006. = Koncz Ibolya Katalin: A német boszorkánykutatás a XIX. században In: Sectio Juridica et Politica XXIV. Miskolc, 2006., 49-64.pp.

137. Körner, 1969. = Körner, Tamás: Boszorkányszervezetek Magyarországon In: Ethnographia LXXX. 1969. 196-211.pp.

138. Kristóf, 1990. = Kristóf Ildikó: „Orvos Asszonyok" és „Parázna Személyek" a XVI-XVIII. századi Debrecenben In: Ethnographia CI. 1990. 3-4.szám 438-466.pp.

139. Kristóf, 1993. = Kristóf, Ildikó: Boszorkányüldözés Debrecenben és Bihar vármegyében a XVI-XVIII. században Bp., 1993. (Kandidátusi értekezés)

140. Kulcsár, 1964. = Kulcsár, Zsuzsanna: A tömeges boszorkányüldözések magyarázatai és okai In: Századok XCVIII. (1964.) 158-175.pp.

141. Kulcsár, 1966. = Kulcsár, Zsuzsanna: Boszorkányperek Magyarországon Budapest, 1966.

142. Kulcsár, 1968. = Kulcsár, Zsuzsanna: Inkvizíció és boszorkánypörök, Bp. Gondolat, 1968.

143. László, 1944. = László Gyula: A honfoglaló magyar nép élete Bp., 1944.

144. Lehmann, 1898. = Lehmann, Alfred: Aberglaube und Zauberei von den ältesten Zeiten an bis in die Gegenwart Stuttgart, 1898/1900.

145. Lehmann, 1978. = Lehmann, Hartmut: Hexenverfolgung und Hexenprozesse im Alten Reich zwischen Reformation uns Aufklärung In: Jahrbuches Instituts für Deutsche Geschichte 7. kötet, Tel Aviv, 1978., 13-70.pp.
146. Lehmann, 1992. = Lehmann, Hartmut: Johann Matthäus Meyfart warnt hexenverfolgende Obrigkeiten vor dem Jüngsten Gericht In: Lehmann-Ulbricht: Vom Unfung des Hexen-Prozesses, Wiesbaden, 1992.
147. Lehoczky, 1881. = Lehoczky Tamás: Bereg vármegye monográfiája I-II. 1881.
148. Leitschuh, 1883. = Leitschuh, Friedrich: Beiträge zur Geschichte des Hexenwesens in Franken Bamberg, 1883.
149. Leutenbauer, 1972. = Leutenbauer, Siegfried: Hexerei- und Zaubereidelikt in der Literatu von 1450 bis 1550 Berlin, 1972.
150. Lexikon MA, 1989. = Lexikon des Mittel Alters IV. (Szerk.: Auty Robert) München, 1989.
151. Leyh, 1977. = Leyh, Peter: Textausgabe über Johann Gustav Droysen: Historik. Rekonstruktion der vollständigen Fassung der Vorlesungen (1857) Stuttgart, 1977.
152. Lorenz, 1980. = Lorenz, Sönke: „Die Zauberinnen sollst du nicht leben lassen" – Rechtsgutachten von Johann Fichard in Sachen Hexenprozess In: Demokratie- und Arbeitergeschichte Jahrbuch 1, Stuttgart, 1980., 37-62.pp.
153. Lorenz, 1981. = Lorenz, Sönke: Johann Georg Godelmann – ein Gegner des Hexenwahns? In: Beiträge zur Pommerschen und Mecklenburgischen Geschichte (Hrsg.: Roderich, Schmidt) Marburg / Lahn, 1981., 61-105.pp.
154. Lorenz, 1982. = Lorenz, Sönke: Aktenversendung und Hexenprozess Dargestellt am Beispiel Juristenfakultäten Rostock und Greifswald (1570/82-1630) I. kötet In: Studia Philosophica et Historica 1/1 Frankfurt am Main / Bern, 1982.
155. Lorenz, 1994. = Lorenz, Sönke: Gegner und Befürworter der Hexenfervolgung in der juristischen und theologischen Literatur des 15. bis 18. Jahrhunderts In: Siebenmorgen, Harald (Hrsg.): Hexen und Hexenverfolgung in deutschen Südwesten Karlsuhe, 1994.
156. Lorenz, 1995. = Lorenz, Sönke – Bauer, Dieter: Das Ende der Hexenverfolgung Stuttgart, 1995.
157. Lukács, 1980. = Lukács, Tibor: A bűn és a büntetés Bp, Minerva 1980.

158. M. Antalóczy, 2001. = M. Antalóczy Ildikó: Bűnözés és büntetés Debrecenben a XVIII. század közepén, Debrecen, 2001.

159. Magyar Jogi Lexikon, 1899. = Magyar Jogi Lexikon (szerk.: Dr. Márkus Dezső) Bp., 1899. „Boszrokány" címszó, írta dr. Vámbéry Rusztem

160. Magyar Néprajzi Lexikon, 1977. = Magyar Néprajzi Lexikon főszerk.: Ortutay Gyula Bp., 1977-1982.

161. Magyar Törvénytár, 1896. = Magyar Törvénytár (Corpus Juris Hungarici) (Szerk.: Dr. Márkus Dezső) Bp., 1896.

162. Magyarország története 1526-1686. Főszerk.: Pach Zsigmond Pál, Bp., 1985.

163. Magyarság néprajza, 1937. = Magyarság néprajza sajtó alá rendezte: Czakó Elemér IV. kötet – Zene, tánc, szokások, hitvilág, játék írta N. Bartha Károly Bp., 1933-1937.

164. Makkai, = Makkai, L.: Puritánok és boszorkányok Debrecenben In: Hajdú-Bihar megyei Levéltár Évkönyve VIII.

165. Meinecke, 1968. = Meinecke, Friedrich: Joseph Hansen München, 1968.

166. Merzbacher, 1951. = Merzbacher, Friedrich: Die Hexenprozesse im Hochstift Bamberg, In: ZRG (KA) 1951.

167. Merzbacher, 1957. = Merzbacher, Friedrich: Hexenprozess in Franken In: Schriftenreihe zur bayerischen Landesgeschichte 56. kötet München, 1957.

168. Merzbacher, 1989. = Merzbacher, Friedrich: Recht – Staat – Kirche; Forschungen zur kirchlichen Rechtsgeschichte und zum Kirchenrecht 18. Band. Wien/Köln/Graz, 1989.

169. Mevii, 1717. = Davidis Mevii: …Consilia posthuma, varia et perfecta eruditione referta, …accessit in secunda hac editione…curante Otto Philipp Zaunschlifero…Frankfurt am Main, 1717.

170. Mezey, 1996a. = Mezey, Barna: Jogalkotás a 16-19. századi Magyarországon In: Archivum, 1996 / 3.

171. Mezey, 1996b. = Mezey Barna: Magyar jogtörténet Bp., 1996.

172. Meznerics, 1933. = Meznerics, Iván: A magyar büntető-igazságszolgáltatás a 16-19. században In: Értekezések Eckhart Ferenc jogtörténeti szemináriumából 1.sz., Bp., 1933.

173. Midelfort, 1992. = Midelfort, Erik: Johann Weyer in medizinischer, theologischer und rechtsgeschichtlicher Hinsicht In: Hartmut Lehmann – Otto

Ulbricht (Hrsg.): Vom Unfug des Hexen-Processes. Gegner der Hexenverfolgung von Johann Weyer bis Friedrich Spee., Wiesbaden, 1992.

174. Molnár, 1942. = Molnár, Éva: Boszorkányperek Magyarországon a XVII-XVIII. században Bp., 1942.

175. Muchembled, 1986. = Muchembled, Robert: A tükör másik oldala. Sátánmítoszok és kulturális valóság a XVI-XVII. században In: Századok 1986/3. 775-776.pp.

176. Müller, 1844. = Müller, W.: Geschichte und System der altdeutschen Religion Göttingen, 1844.

177. Müller, 1966. = Müller, Karl Alexander von: Im Wandel der Welt München, 1966.

178. Nettesheim, 1993. = Nettesheim, Henricus Cornelius Agrippa von: Über die Fragwürdigkeit, ja Nichtigkeit der Wissenschaften. Kunste und Gewerbe, Berlin, 1993.

179. Oberkofler, 1969. = Oberkofler, G.: Die geschichtlichen Fächer an der Philosophischen Fakultät der Universität Inssbruck Innsbruck, 1969.

180. Oestmann, 1997. = Oestmann, Peter: Hexenprozesse am Reichskammergericht, Köln, 1997.

181. Oestmann, 2001. = Oestmann, Peter: Böse Nachbarn – gute Juristen? Rechtshistorische Anmerkungen zur neueren Hexenforschung In: Zeitschrift für Neuere Rechtsgeschichte 23. Jahrgang 2001. 3-4. 254-285.pp.

182. Oltvai, 1976. = Oltvai Ferenc: A szegedi boszorkánypörök Bp., 1976.

183. Orvosi Hetilap 1925. 38.sz.

184. ÖBL, 1983. = Österreichisches Biographisches Lexikon Graz/Köln, 1983.

185. Pastor, 1926. = Pastor, Ludwig von: Geschichte der Päpste seit dem Ausgang des Mittelalters III Band Freiburg, 1926.

186. Pauler, 1871. = Pauler, Tivadar: Büntetőjogtan I-II. Pest., 1871.

187. Peuckert, 1948. = Peuckert, Will-Erich: Die groβe Wende. Das apokalyptische Saeculum und Luther II. kötet, 1948.

188. Pócs, 1983. = Pócs Éva: Gondolatok a magyarországi boszorkányperek néprajzi vizsgálatához In: Ethnographia XCIV. Bp., 1983. 1. sz. 134-146.pp.

189. Pócs, 1986. = Pócs Éva: "Tündér és boszorkány Délkelet- és Közép-Európa határán", Ethnographia 97 (1986), 177-256.pp.

190. Pócs, 1995. = Pócs Éva: Élúk és holtak, boszorkányok és varázslók a kora újkori hiedelmekben In: Ethnographia CVI. Bp., 1995. 1-15.pp.
191. Poeffel, = Poeffel Charlotte: Wietümer und Strafrechtsquellen
192. Polner, 2001. = Polner, Zoltán: Csillagok tornácán Szeged, 2001.
193. Pusztay, 1990. = Pusztay, Sándor: Szerelmi varázslás. Boszorkányos praktikák Budapest, 1990.
194. R.Várkonyi, 1990. = R. Várkonyi Ágnes: Közgyógyítás és boszorkányhit In: Ethnographia CI. 1990/3-4. szám 384-437.pp.
195. Radbruch, 1991. = Radbruch, Gustav (Hrsg. und erlautert) Carolina Stuttgart, 1991.
196. Rapp, 1891. = Rapp, L.: Die Hexenprozesse und ihre Gegner in Tirol Brixen, 1891.
197. Ráth-Végh, 1952. = Ráth-Végh, István: Az emberek butításának történetéből Bp., 1952.
198. Ráth-Végh, 1991. = Ráth-Végh, István: A sátán és cimborái Bp., 1991.
199. Rehberger, = Rehberger, Erich: Anyagi büntetőjog és bütetőeljárásjog a CCC-ben
200. Reich, 1940. = Reich, Felix.: Hexenprozesse in Danzig und in den westpreuβischen Grenzgebieten München, 1940.
201. Reizner, 1900. = Reizner, János: Szeged története Szeged, 1900.
202. Reppen, 1988. = Reppen, Konrad: Methoden- oder Richtungskämpfe in der deutschen Geschichtswissenschaft seit 1945? In: Konrad: Von der Reformation zur Gegenwart Beiträge zur Grundfragen der neuzeitlichen Geschichte Paderborn, 1988.
203. Riezler, 1896. = Riezler, Sigmund von: Geschichte der Hexenprozesse in Bayern. Im Lichte der allgemeinen Entwickelung dargastellt Stuttgart, 1896.
204. Riezler, 1900. = Riezler, Siegmund von: Paul Laymann und die Hexenprozesse In: Historische Zeitschrift 84 (1900.)
205. Ritter, 1977. = Ritter, Joachim Friedrich: Friedrich von Spee 1591-1635. Ein Edelmann, Mahner und Dichter Trier, 1977.
206. Ritter, 1982. = Ritter, Joachim-Friedrich (Ford.): Friedrich Spee: Cautio Criminalis oder Rechtliches Bedenken wegen der Hexenprozesse München, 1982.

207. Róheim, 1925. = Róheim, Géza: Magyar néphit és népszokások Szeged, 1925.

208. Rummel, 1990. = Rummel, Walter: Guttemberg, der Teufel und die Muttergottes von Eberhardsklausen. Vom Wandel des Zaubereibegriffs im späten Mittelalter In: Blauert, Andreas: Ketzer, Zauberer, Hexen. Die Anfänge der europäischen Hexenverfolgungen, Fraknfurt am Main, 1990.

209. Schleier, 1993. = Schleier, Hans: Epochen der deutschen Geschichtsschreibung seit der Mitte des 18. Jahrhunderts In: Küttler, Wolfgang – Rüsen, Jörn – Schulin, Ernst: Geschichtsdiskurs I. kötet, Grundlagen und Methoden der Histographiegeschichte, Frankfurt am Main, 1993.

210. Schmidt, 1941. = Schmidt, Eberhard: Inquisitionsprozess und Rezeption. Studien zur Geschichte des Strafverfahrens in Deutschland vom 13. bis 16. Jahrhundert In: Festschrift Heinreich Siber (Leipziger rechtswissenschaftliche Studien 124.) Leipzig, 1941.

211. Schmidt, 1965. = Schmidt, Eberhard: Einführung in die Geschichte der deutschen Strafrechtspflege, Göttingen, 1965.

212. Schmidt, 1982. = Sprenger, Jakob – Institoris, Heinrich: Der Hexenhammer (Malleus Maleficarum) Aus dem Lateinischen Übertragen von Schmidt J.W.R. München, 1982.

213. Schormann, 1977. = Schormann, Gerhard: Hexenprozesse in Nordwestdeutschland Hildesheim, 1977.

214. Schormann, 1986. = Schormann, Gerhard: Hexenprozesse in Deutschland Göttingen, 1986.

215. Schormann, 1991. = Schormann, Gerhard: Der Krieg gegen die Hexen Göttingen, 1991.

216. Schott, 1965. = Schott, Clausdieter: Rat und Spruch der Juristenfakultät Freiburg In: Beiträge zur Freiburger Wissenschafts- und Universitätsgeschichte 30. Freiburg, 1965.

217. Schram, 1982. = Schram, Ferenc: Magyarországi boszorkányperek I-III. kötet Bp., 1978-1982.

218. Schulin, 1980. = Schulin, Ernst: Friedrich Meinecke In: Wehler: Deutsche Historiker Göttingen, 1980.

219. Sebald, 2000. = Sebald, Hans: Boszorkányok hajdan és ma Bp., 2000.

220. Sejnman, 1953. = Sejnman, M.M.: Fejezetek a pápaság történetéből Bp., 1953.

221. Sellert, 1992. = Sellert, Wolfgang: Benedict Carpzov – ein fanatischer Strafjurist und Hexenverfolger? In: Lehmann – Otto Ulbricht (Hrsg.): Vom Unfug des Hexen-Processes. Gegner der Hexenverfolgung von Johann Weyer bis Friedrich Spee., Wiesbaden, 1992.

222. Siebenmorgen, 1994. = Siebenmorgen, Harald (Hrsg.): Hexen und Hexenverfolgung in deutschen Südwesten I. kötet Karlsruhe, 1994.

223. Siefener, 1992. = Siefener, Michael: Hexerei im Spiegel der Rechtstheorie. Das crimen magiae in der Literatur von 1574 bis 1608, Frankfurt am Main, 1992.

224. Soldan-Heppe, 1911. = Soldan-Heppe: Geschichte der Hexenprozesse München, 1911.

225. Steinberg, 1980. = Steinberg, Hans Josef: Karl Lamprecht In: Wehler: Deutsche Historiker Göttingen, 1980.

226. Stelzner, 1892. = Stelzner, Friedrich Karl: Das Zauber- und Hexenwesen in Lohr Lohr, 1892.

227. Stinzing, 1884. = Stinzing, Roderich: Geschchte der Deutschen Rechtswissenschaft (Hrsg: Ernst Landsberg), In: Geschichte der Wissenschaften in Deutschland Neure Zeit, 18/2. kötet, München / Leipzig, 1884.

228. Struber, 1930. = Struber, S.: Pater Johann Simon aus dem Orden der Augustiener-Eremiten. Ein Lebensbild aus der Aufklärungszeit Würzburg, 1930.

229. Sugár, 1987. = Sugár István: Bűbájosok, ördöngősök, boszorkányok Heves és Külső-Szolnok vármegyében Bp., 1987.

230. Summers, 1926. = Summers, Montague: History of Witchcraft London, 1926.

231. Szendrey, 1986. = Szendrey, Ákos: A magyar néphit boszorkánya Bp., Magvető, 1986.

232. Tárkány-Szűcs, 1981. = Tárkány-Szűcs, Ernő: Magyar jogi népszokások Bp., 1981.

233. Temesváry, 1970. = Temesváry, Ferenc Dr.: Büntetőeszközök a régi Magyarországon In: Jánosházi múzeum közleményei, Szombathely, 1970.

234. Thomasius, 1986. = Thomasius, Christian: Vom Laster der Zauberei Über die Hexenprozesse, München, 1986.

235. Tímár, 1993. = Tímár László: Rettegések évszázadai Bp., 1993.

236. Timon, 1906. = Timon, Ákos: Magyar alkotmány- és jogtörténet Bp. 1906.

237. Tóth, 1908. = Tóth, László: Az istenítéletekről különös tekintettel hazánkra Budapest, 1908.

238. Tóth, 2001. = Tóth, G. Péter: Folyampróba – liturgikus vízpróba – boszorkányfürösztés In: Demonológia és boszorkányság Európában Szerk: Pócs Éva Bp., 2001. 249-291.pp.

239. Vierhaus, 1987. = Vierhaus, Rudolf: Die Universität Göttingen und die Anfänge der modernen Geschichtswissenschaft im 18. Jahrhundert In: Boockmann, Hartmut: Geschichtswissenschaft in Göttingen, Göttingen, 1987.

240. Wächter, 1970. = Wächter, Carl Georg: Die gerichtlichen Verfolgungen der Hexen und Zauberer in Deutschland vom XV. bis zum XVIII. Jahrhundert. In: Wächter: Beiträge zur deutschen Geschichte, insbesondere zur Geschichte des deutschen Strafrechts Aalen, 1970.

241. Walker, 1983. = Walker, Barbara: Das geheime Wissen der Frauen München, 1983.

242. Wéber, 1893. = Wéber, Samu: A boszorkányságról In: Századok XXVII. évf., Bp., 1893.

243. Weber, 1960. = Weber, Hellmuth von: Die peinliche Halsgerichtsordnung Kaiser Karls V. In: ZRG/GA 77. (1960.) 288-310.pp.

244. Werbőczy, 1894. = Werbőczy, István: Magyarország jogának szokásos Hármaskönyve Bp., 1894.

245. Winter, 1966. = Winter, Eduard: Frühaufklärung. Der Kampf gegen den Konfessionalismus in Mittel- und Osteuropa und die deutsch-slawische Begegnung, Berlin, 1966.

246. Wolf, 1995. = Wolf, Hans-Jürgen: Geschichte der Hexenprozesse Hamburg, 1995.

247. Wyss, 1979. = Wyss, Ulrich: Die wilde Philologie. Jakob Grimm und der Historismus München, 1979.

248. Zoepfl, 1872. = Zoepfl, Heinrich: Deutsche Rechtsgeschichte Braunschweig, 1872.

249. Zwetsloot, 1954. = Zwetsloot, H.: Friedrich Spee und die Hexenprozesse Trier, 1954.

250. Zsilinszky, 1806. = Zsilinszky, M.: Egy forradalmi zsinat története. Bp., 1806.

ÖSSZEFOGLALÁS

Napjainkban is kedvelt témák közé tartoznak a boszorkányok. Történetükkel, sorukkal foglalkozni fontos, hiszen a róluk kialakított általános kép sokszor nem fedi a valóságot. Hazánkban már a 19. század folyamán tudományos érdeklődés kísérte e témát. A téma kutatói között találkozhatunk vallástörténészekkel, néprajzkutatókkal, pszichológusokkal, történészekkel, kultúrtörténészekkel. Hiszen a boszorkányperek elemzése több szempontú, komplex megközelítést igényel. Hazánkban a jogtörténészek körében mostohán kezelt terület ez, kevesen foglalkoztak a boszorkányperek jogtörténeti aspektusaival, összefoglaló mű pedig nem is keletkezett mindeddig. Jelen dolgozat megpróbálja ezt a hiányt valamelyest csökkenteni.

A dolgozat első részében elkerülhetetlen a fogalomalkotás. Ennek megfelelően a néphittől a babonán, a hiedelemvilágon keresztül jutunk el a boszorkány és boszorkányság fogalmához, majd ezt tovább szűkítve jelenik meg előttünk a boszorkány és boszorkányság fogalmi körének jogtörténeti értelmezése. Fontos szempont, hogy a dolgozatban szereplő német és magyar területeken a fogalmak használatának egy viszonylagosan közös nevezőjét határozzuk meg. A boszorkányperek okai sorában részletesen elemzésre kerül a különböző vallási irányzatok szerepvállalása is. Hiszen általános elképzelés szerint a reformált egyházak a boszorkányperek visszaszorulását segítették elő, a kutatás alapján pedig megállapítható, hogy inkább az üldözések erősödése figyelhető meg. Ugyancsak fontos a boszorkányüldözések különböző korszakait megvizsgálni. Általánosan elfogadott indokot nem lehet felállítani a perek tömegessé válását tekintve, de megfigyelhető, hogy egyes történelmi események, háborúk, járványok idején a boszorkányperek száma megsokasodott.

Ugyancsak fontos körülmény a boszorkányság kérdéskörének kutatói által felállított vélemények összevetése. Érdekes megfigyelni, hogy a német területeken már a boszorkányperek lefolytatásával egy időben megjelennek annak ellenzői. Általában nem a boszorkány létét kérdőjelezik meg, hanem a szigorú és kegyetlen eljárás szükségességét.

Ugyancsak jelentősséggel bír az egyes korszakokban hazánkban és a német területeken a boszorkányok ellen hozott törvények és rendeletek történeti áttekintése.

Megfigyelhető, hogy a német területeken az egyháznak, ha nem is közvetlen, de közvetett befolyása mindenképpen volt a jogalkotásban. Hazánkban ez teljesen

hiányzik. Ugyancsak említésre méltó, hogy nálunk a büntetőjog 19. századi kodifikálása előtt szívesen alkalmazták a gyakorlatban a német büntetőjog jogszabályait. A német területeken meghozott és elfogadott törvényeket az osztrák jogba átvették, esetleg a helyi viszonyoknak megfelelően átalakították. Ezt követően, hazánkban jogalkotás hiányában alkalmazták. Bár nem közvetlen, de közvetett német hatás ilyen területen is megfigyelhető.

Külön kiemelésre méltó a szegedi boszorkányper, amelynek eljárási kérdéseiben közvetlen hatás mutatható ki az osztrák törvényekkel szemben.

A dolgozat szerkezete és tartalmi irányultsága szükségessé teszi a két területen – hazánkban és a Német-római Birodalomban – alkalmazott büntetőperes eljárás összehasonlítását. Eltérés mutatható ki a két eljárás között, de alapjaiban, az alkalmazott jogforrásokra való tekintettel egyezőség fedezhető fel.

A dolgozat záróakkordjaként a boszorkányüldözés elleni harcról kaphatunk információkat. Megfigyelhető, hogy bár a perek időszakának felvilágosult gondolkodói ellenezték a boszorkánypereket, az üldözések országonként más-más időszakra estek. Míg a német területeken a 18. század közepétől jelentős perek nem maradtak fenn, addig Magyarországon csak az 1728-as szegedi per miatt adott ki az uralkodó boszorkányperekkel szembeni utasítást. Később sem a boszorkányperek betiltása jelenik meg a hazai jogszabályokban, hanem az eljárás fokozatos nehezítése, lehetetlenné tétele. Így, mintegy kikopott a hazai gyakorlatból a boszorkányper.

A következő idézettel zárom ezen összefoglalót:

„Az ősi babona, ha elültetik az emberek szívében,
emberi lelket lehelnek belé és generációkon át
gazdag változatossággal ismételve, adják szájról
szájra, meghitt valósággá válik.”
/Nathaniel Hawthorne/

ZUSAMMENFASSUNG

Die Hexen gehören auch heutzutage zu den beliebten Themen. Es ist wichtig, sich mit ihrer Geschichte, mit ihrem Schicksal zu beschäftigen, weil die allgemeine Vorstellung über sie oft unwahr ist. Das wissenschaftliche Interesse beschäftigt sich mit diesem Thema im 19. Jahrhundert in unserem Heimatland. Die Forschungsbeauftragten des Themas waren: Religionshistoriker, Ethnographieforscher, Psychologen, Historiker, Kulturhistoriker. Doch die Analyse der Hexenprozesse komplexe Näherung erfordert.
Die Rechtshistoriker haben sich mit diesem Rechtgebiet ungünstig befasst, wenige von ihnen haben sich mit dem Aspekt der Rechtshistorie der Hexenprozesse beschäftigt, und ein zusammenfassendes Werk entwickelt sich bisher nicht. Diese Arbeit versucht diesen Mangel einigermaβen zu vermindern.

Der erste Teil beschäftigt sich mit der Begriffbildung. Dementspechend kommen wir von dem Aberglauben zu dem Begriff der Hexe und der Hexerei und dann erscheint die Rechtshistorische Analyse des Begriffes „Hexe“ und „Hexerei“. Eine wichtige Hinsicht ist das Definieren der Begriffe auf gemeinsamen dem Anwendungsgebiet. Bei der Forschung der Gründe der Hexenprozesse analisiere ich auch die Rolle der verschiedenen religiösen Richtungen. Nach der allgemeinen Vorstellung der reformierenden Kirchen haben die Zurückhaltung der Hexenprozesse befördert, aber die Forschung feststellte, dass die Verfolgungen sich verstärkten. Ebenfalls wichtig ist die Analyse der Epoche der Hexenverfolgungen. Der Massenandrang der Hexenprozesse haben keinen akzeptablen Grund, aber nach den Beobachtungen vergröβerte die Zahl der Hexenprozesse während den Kriege und Epidemien. Ein wichtiger Umstand ist die Vergleichung der verschiedenen Meinungen der Forschungsbeuaftragten. Es ist interessant zu beobachten, dass auf deutschen Gebieten während der Hexenprozesse auch die Gegner erschienen. Die Gegner waren gegen den strengen grausamen Verfahren. Ebenfalls bedeutend ist der historische Durchblick der Gesetze und der Verordnungen gegen die Hexe in den verschiedenen Epochen in unserem Heimatland und auf deutschen Gebieten. Die Kirche hatte einen mittelbaren Einfluss auf die Rechtssetzung auf deutschen Gebieten. In unserem Heimatland fehlte es völlig. Erwährungswert, dass die Rechtsvorschriften des deutschen Strafrechts bei uns oft verwendet wurden, vor der Kodifizierung der Strafrechts im 19. Jahrhundert. Die deutschen Gesetze wurden ins österreichische Recht übernommen, oder die lokalen

Gewohnheiten gemäβ verändert. Danach wurde es bei uns aus Mangel an Rechtssetzung verwendet. Zwar nicht unmittelbare, sondern mittelbare deutsche Wirkung wird beobachtet.

Hervorragend ist der Hexenprozess in Szeged, wo die mittelbare Wirkung der österreichischen Gesetze nachgewiesen wurden. Wegen der Struktur und des Inhaltes der Dissertation ist die Vergleichung Strafprozessrechtes sowohl in unserem Heimatland und als auch in dem Deutsch-römischen Reich nötig. Neben den Abweichungen steht das zwei Verfahren in Einklang mit den Rechtsquellen. Die Schlieβung der Dissertation beschäftigt sich mit dem Kampf gegen die Hexenverfolgung. Die aufgeklärten Denker waren schon damals gegen die Hexenprozesse. Diese Verfolgungen waren in verschiedenen Perioden in den Ländern. Die letzten Prozesse fanden auf deutschen Gebieten im 18. jahrhundert statt. Der Monarch hat Anweisung gegen die Hexenprozesse in Ungarn erst im Jahre 1728, wegen des Prozesses „Szeged“, gegeben. Die Hexenprozesse wurden später in den heimatlichen Rechtsvorschriften nicht verboten, sondern das Verfahren wurde unmöglich getan. Auf dieser Weise blieb der Hexenprozess aus der heimatlichen Praxis aus.

Ich schlieβe diese Zusammenfassung mit dem folgenden Zitat:

„Uralter Aberglaube, wenn im Herzen des Menschen geplant wird,
menschlicher Geist wird in sich haucht und über Generationen
hindurch werden von Mund zu Mund weitergeben,
vertraulich wird zur Realität.“
/Nathaniel Hawthorne/